KLANK- EN VORMLEER VAN HET MORISCH

(TWEEDE GEDEELTE)

door

S. J. ESSER

VERHANDELINGEN

van het

Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen

DEEL LXVII

Vierde Stuk

DRUKKERIJ A. C. NIX & Co.
BANDOENG — 1933

ZEVENDE HOOFDSTUK.

HET NOMEN VERBALE.

226. Het actieve nomen verbale kenmerkt zich in het M., evenals in vele verwante talen, door een met *p* beginnend prefix, correspondeerende met het *m*-prefix van den bijbehoorenden deelwoordsvorm, b.v. *melempa* (loopen), nomen verbale *pelempa*, *modoa* (tellen), nom. verb. *podoa*. De intransitiva welker deelwoord met 't infix *-oem-* (in den pluralis met *me-*) gevormd wordt en dus niet met *m* aanvangt, gebruiken den stam als nomen verbale, b.v. *loemako* (gaan), nom. verb. *lako*. In bepaalde omstandigheden kunnen deze vormen van een meervoudsteeken worden voorzien, zie p. 277, nt.

Nomina verbalia komen alleen voor van intransitiva en transitiva met onbepaald object; aan transitieve werkwoordsvormen met bepaald object beantwoordt geen nomen verbale. Hetzelfde geldt van de vormen met het suffix *-a* die van nomina verbalia kunnen worden afgeleid en (in 't algemeen) de plaats of den tijd van het verrichten van de handeling aanduiden. Treft men een enkele maal een dergelijken vorm aan waarvan het object zich voordoet als bepaald, dan is dat slechts schijn (behalve in het in § 228 te behandelen geval). Zoo moet men *isoea porongeamoe* (*lele*) *motae maate kapala?* wel vertalen met „waar heb je (het bericht) gehoord dat het dorpshoofd gestorven is?'', maar dit wil niet zeggen dat het object van het hooren ook in het M. bepaald is, want in dit geval is wat men hoort niet de dood van het dorpshoofd, maar de tijding daarvan, en deze behoeft niet als iets bepaalds te worden gevoeld, maar kan als een van de vele mededeelingen van het betrokken feit, die aan de menschen worden gedaan, worden opgevat. Men zou den zin dus kunnen weergeven met „waar heb je mededeeling gekregen dat het dorpshoofd gestorven is?'' Evenzoo: *isoea porongeamoe* (of *ponto'oriamoe*) *lele atoeoe?* „waar heb je zulk een bericht (een bericht van dien inhoud) vernomen, waar ben je dat te weten gekomen?'', *nahina porongea* (*ponto'oria*) *mami*, „wij hebben er geen mededeeling van ontvangen, zijn er niet van op de hoogte gebracht''. Intusschen zegt men wel *napi koerongeo leleno motae maate* (of *leleno mateno*), *napi koerongeo mateno*, *napi koerongeo motae maate*, „ik heb (het bericht van) zijn dood nog niet gehoord'', enz.

Het nomen verbale duidt aan het verrichten of de wijze van verrichten van de door het werkwoord uitgedrukte handeling, doch alleen in concreto; wanneer van een handeling in 't algemeen sprake is moet men het deelwoord bezigen (zie § 220 en 242). Voorbeelden van het gebruik van het nomen ver-

bale zijn (zie ook § 218): *podoano i Nggasi boeaea*, „krokodillentelling van den Spookaap'' (hoe de Spookaap krokodillen telde), *mansado merongeo i Bange peboolino i Tanggasi*, „toen de Apen het roepen van den Spookaap hoorden'', *pe'oe'oeado rombia ka pae*, „twist tusschen sago en rijst'', *akoe koemoekoeakomoe ponakomoe*, „ik zal je straffen voor je stelen'' (vgl. § 369), *da pekoeledo inso mpominggoe*, „zij zijn nog aan het terugkeeren van het ter kerk gaan (nog niet thuisgekomen uit de kerk)'', *da lakono*, „hij is nog op de heenreis'' [1]), *petiikoe a oewoi pekoeoekoemo*, „toen ik in het water was afgedaald dook ik onder'', *mansano loemako i asambalino wala, polainomo*, „toen hij aan de andere zijde van de heining was gekomen ging hij er van door'', *kohaweno mentoro a meda, pongkaanomo*, „nauwelijks was hij aan de tafel komen zitten of hij tastte toe'' [2]). Vgl. § 249.

Somtijds gaat de beteekenis van het nomen verbale vanzelf over in die van het object der handeling, zooals in *potae*, „zeggen'', en vandaar ook „hetgeen iemand zegt'' (*potaeno aroano* of alleen *potaeno* = hij dacht, bedoelde, lett. „het zeggen van zijn binnenste was''). Andere voorbeelden: *pohawekoemo, onaemo koeweeko*, „wat ik krijg, dat geef ik je (zal ik je geven)''; *penaa*, „adem'', bij *menaa*, „ademen''; *powadi*, srt. liedjes, bij *mowadi*, „zulk een liedje opzeggen of zingen''; *petingke*, „*tingke*-zang'' [3]), bij *metingke*, „dien zingen''. In de laatste gevallen is het nomen verbale tot een zuiver substantief geworden. Vgl. § 228.

227. Het nomen verbale wordt in tal van talen ook gebezigd om een persoon (of ook een dier) aan te duiden die of dat gewoon is de handeling te verrichten of in den toestand te verkeeren die door het GW wordt aangeduid. Misschien heeft men in dit geval eigenlijk met een ander prefix (*pa-*, *po-*) te doen, gelijkluidend met dat van het nomen verbale, zoodat de beide formaties zich met elkaar hebben vermengd [4]). In het M. komt de hier bedoelde

---

[1]) Men vergelijke de substantief-constructie met *nepa* in het B.

[2]) Vgl. BS § 279; daar deze vormen dezelfde beteekenis hebben als die met het voorvoegsel *ko-*, dus *kopekoeoekoemo, kopolainomo, kopongkaanomo* (zie § 345), is het niet uitgesloten dat in deze gevallen *ko-* af is geworpen.

[3]) „De Moriërs van Tinompo'', § 109.

[4]) Argumenten voor deze opvatting kunnen zijn: het ontbreken van deze functie van het nomen verbale in tal van talen, b.v. in het Bare'e en het Tagalog, welke talen wel nomina instrumenti van dien vorm kennen (het Bare'e gebruikt echter wel nomina verbalia voorafgegaan door *to-* in de hier bedoelde functie, wat men zou kunnen verklaren uit behoefte aan differentiatie, in welk geval het nomen verbale in het Bare'e oorspronkelijk deze functie wèl zou hebben gehad); het voorkomen van beroepsnamen e.d. met *m*-prefixen in talen als het Sangireesch en het Tagalog; het voorkomen van afleidingen als boven bedoeld van nomina, b.v. in het Maleisch en misschien ook in de talen van Midden-Celebes (zie § 301); de omstandigheid dat het nomen verbale in zijn gewone functie niet de handeling in 't algemeen, maar in een concreet geval aanduidt, terwijl de hier bedoelde nomina actoris juist personen of dieren plegen aan te duiden die de handeling geregeld of in 't algemeen verrichten of daardoor gekarakteriseerd worden.

beteekenis niet zoo dikwijls voor. Voorbeelden zijn: *dahoe porako*, „een hond die een pakker is, die veel wild vangt'' (*porako bonti*, „een pakker van boschvarkens''), *pontele oeho*, „alikruiken-slikker'' (naam van een visch), *powo'ohi sempe*, „bordenwasscher'', *po'ala oewoi*, „waterhaler'', *polombo*, „kleerenwasscher'', *pehalo*, „houtskoolhaler''. Voor zoover deze uitdrukkingen van menschen worden gebruikt, duiden zij geen personen aan die zich in 't algemeen met de betrokken werkzaamheden bezighouden (de Morische maatschappij kent geen beroepen als „kleerenwasscher''), maar menschen die door anderen voor zulk een werkzaamheid worden gebruikt of onder de leden van hun groep daarin uitmunten; men bezigt ze dus niet op zich zelf, maar steeds in betrekking tot anderen, dus *po'ala mami oewoi*, *polombo mioe*, *pongkaa mami hadio*, „onze veel-eter, onze eetkampioen'' [1]). Deze woorden laten zich dus als nomina instrumenti (zie beneden) opvatten („degene dien men gebruikt om water te halen'', enz.) en worden door de Moriërs ook wel zoo gevoeld. Van een uitdrukking als *pontoto iki*, lett. „de staart-afkapper'', d.w.z. degene die het laatst moet werpen, een technische term bij het spelen met knikkers of kemiri-noten, geldt dit weer niet. Om personen aan te duiden die een bepaalde werkzaamheid als vaste bezigheid hebben, maakt men gebruik van samenstellingen met *poeoe*, b.v. *poeoe mponahoe*, ook wel *poeoe nahoe*, „kok'', terwijl de vormen met *pake-* dienen om personen aan te duiden die een bepaalde bezigheid geregeld verrichten of daar bekwaam in zijn (zie § 354).

228. Het nomen verbale heeft ook de beteekenis van „datgene waarmee men de handeling verricht, hetgeen tot het verrichten van de handeling dient'', die uit de in § 227 behandelde kan worden afgeleid, maar waarvoor men ook kan aanknoopen bij de gewone functie van het nomen verbale (vgl. het slot van § 226; een duidelijk voorbeeld is Ned. „belooning'', eig. „de handeling van het beloonen'').

Deze beteekenis van het nomen verbale is in het M. zeer gewoon, zooals moge blijken uit de volgende voorbeelden: *pompowee* (gave), van *mompowee* (geven); *peki'oeë* (huldebetoon, schatting), van *meki'oeë* (onderhoorig zijn, hulde bewijzen, huldebewijzen brengen); *onaemo ka ipowawa petotowono manoe mpoete*, „toen nam hij als ontmoetingsgeschenk (van hem) een witte kip mee'' (*montotowo* is „iemd. tegemoet gaan''); *asambalino koa pelempakoe*, „ik kan maar op één been loopen''; *powoetoe asa mpali*, „bindsel dat éénmaal omgewonden is''; *pompaka boë*, „varkensvoer'' (*mompaka* = voeren); *komba pombiokoe* [2]) *sangka woelaa*, „ik kan niets doen met gouden voorwerpen, ik heb niets aan gouden voorwerpen''; *sine pokaransano beine booe nahi komba owoe, koekoeno koa*, „maar hetgeen de vrouw gebruikte om er (de) visch mee

---

[1]) Men houdt in Mori wel eetwedstrijden, en weet te vertellen van menschen die een heel buffelkalf achter elkaar hebben opgegeten.

[2]) Zie p. 166.

van de schubben te ontdoen („het visch-ontschubbingsinstrument van de vrouw''), was niet een kapmes, maar haar nagels''; *pongkaa, po'inoe*, „waarmee men eet, drinkt'' (toespijs of wat ook maar); als bijstelling bij een ander substantief (soms met prenasaleering): *piso ponsoembele*, „slachtmes''; *doi po'olido pae*, „het geld waarvoor (waarmee) zij rijst hebben gekocht''; *keoe ponahoe*, „brandhout''; *ngisi mpongai*, „kies'' (lett. „kauwtand, tand waarmee men kauwt''); *sangka mponahoe, sangka mpo'angga* (ook *sangka monahoe, sangka mo'angga*, zie § 242), „kookgerei, werktuigen''.

Vormen als deze zijn meermalen tot gewone substantiva geworden, b.v. *po'isa*, „rijststamper'', *powemba*, „lans met één weerhaak'' *(mowemba* = jagen), *porombi*, „klopper, gebruikt bij het tijferen'', *pompo'aha*, „schouder'' (bij *mompo'aha*, „op den schouder dragen'', dus „waarmee men op den schouder draagt''), *po'anda*, „klimbaars'', lett. „lokdier'' (bij *mo'anda*, „groote visch vangen door een kleine *po'anda* aan den haak te doen, buffels opvangen met behulp van een tamme lokbuffel, herten vangen terwijl men op een buffel zit, waarvoor de herten niet op den loop gaan (*mo'anda roesa*)''; zulk een lokbuffel heet ook *ambaoe po'anda*), enz.

Wanneer het nomen verbale deze beteekenis heeft en van een transitieven werkwoordstam is afgeleid, geldt ten opzichte van een eventueel object niet de strenge regel die overigens bij deze vormen in acht genomen wordt. Het object kan nl. ook bepaald zijn, zooals in de volgende voorbeelden: *keoe ponahoe inahoe andio*, „brandhout om deze toespijs op te koken'', *sabo polombokoe lembakoe*, „de zeep waarmee ik mijn baadje heb gewasschen'', *pompakakoe sangka andio*, „hetgeen waarmee ik deze kleeren heb gesteven'', *pena poboerikoe woenta andio*, „de pen waarmee ik dezen brief heb geschreven''. Ook bij de correspondeerende vormen met het achtervoegsel *-a* is dit mogelijk, b.v. *komboko ponaapa inisa mami*, „de mand waarin onze rijst bewaard wordt''. We hebben hier ongetwijfeld met een jongere ontwikkeling te doen, die begrijpelijk is omdat deze vormen een z a a k aanduiden waarmee (resp. waarin of waarop) een handeling geschiedt, zoodat de handeling als zoodanig minder op den voorgrond komt. Deze uitbreiding van de functie der *po*-vormen hangt ongetwijfeld samen met de omstandigheid dat een correspondeerende vorm voor de transitiva met bepaald object niet aanwezig is, want wel kan, zooals in § 230 zal blijken, de werkwoordstam als zoodanig fungeeren, maar in de eerste plaats geldt dit slechts van een beperkt aantal transitiva en in de tweede plaats is deze vorm passief, zoodat een gesuffigeerd possessivum den patiens aanduidt en dus de mogelijkheid ontbreekt om den agens door zulk een voornaamwoord kenbaar te maken. De vormen met *po*-blijven onder alle omstandigheden actieve verbale substantieven, waarvan de agens als een genitief of bezittelijk voornaamwoord en de patiens als een gewoon direct object moet worden geconstrueerd.

229. Op deze wijze laat zich ook het best een beteekenis verklaren die het nomen verbale van werkwoorden met wederkeerige beteekenis hebben

kan, nl. die van „iemand die, degene die tot een ander (aangeduid door het aan den vorm gehechte bezittelijke v.n.w.) in de verhouding staat of samen met dien ander de wederkeerige handeling verricht die door het w.w. wordt uitgedrukt'' (ook van zaken), b.v. *peloeloekoeno*, „degene met wien hij worstelt, zijn tegenpartij bij het worstelen'', *pesambe²'ekoe*, „iemand met wien ik vriendschapsbanden onderhoud'', *asapo mbo'oe kalamboro pebobatoeno*, „nog een andere menscheneter was er met wien hij vocht (met het zwaard)'', *pe'asa-neekoe*, „mijn naamgenoot, een naamgenoot van mij'' (zie § 315), *petengi²-iniado*, „degene die in een buurdorp van hen woont'' (*metengi² iniado* = hun dorpen zijn buurdorpen, d.w.z. er ligt geen ander dorp tusschen), *pe'o'arono*, „degene die zich tegenover hem bevindt'', *petarono rahado Koemisi*, „het huis tegenover dat van het Districtshoofd'', *pepokoe²oeno*, „zijn maat bij het elkaar onder water duwen met het hoofd (*mompokoeoe*)''.

Ook van adjectieven met wederkeerige beteekenis komen dergelijke vormen voor, b.v. *tepoto'orito*, „een kennis van ons'', *teporoempakoe*, „degene tegen wien ik opgeloopen ben (en hij tegen mij)'', *tepo'ehekoe*, „degene dien ik graag mag (en hij mij)'', *mambehohawakoe*, „degene dien ik genegen ben (en hij mij)'', *teporangkoe mami*, „iemd. die in onze buurt woont'' (*rangkoe* = dichtbij), *pada-tamano*, „zijn mede-dappere'' (*pada* = gelijkelijk), enz.

Zie ook § 230.

230. De stam van een transitief werkwoord is passief en kan in bepaalde gevallen optreden als passief nomen verbale (steeds door een bezittelijk v.n.w. of op andere wijze bepaald). De actieve vorm met het prefix *po-* staat dus tegenover den passieven zonder *po-* in volkomen dezelfde functie. In welke gevallen dergelijke vormen kunnen worden gebruikt, en in welke beteekenis, moet het spraakgebruik leeren. Voorbeelden zijn: *weweoeno*, „de wijze waarop het wordt of is gemaakt, in orde gemaakt, etc.'', *pepateno*, „hetgeen waarmee hij is gedood'', *moroso koa ke tanggono?* „is het wel stevig vastgebonden?'', *koelamboe anoe tekosi n'oe'oe horoeno* (O. T.), „een gordijn dat zeer schoon geweven was'', *nahi moiko nahoeno inahoe andio*, „deze toespijs is niet goed gekookt'', *songkano*, „waarmee het gemeten wordt'', *karoetino bandera*, „vlaggestok'' (bij *mongkaroeti*, „iets van palen of steunsels voorzien'', b.v. een stoel suikerriet die om is gevallen), *sepino*, *toendoehino*, „hetgeen waarmee hij, zij, het geslagen is, wordt'' (*monsepi* is „slaan met iets buigzaams'', *montoendochi* „slaan met een stok of ander nietbuigzaam voorwerp''), *poboino nggapoe*, „hetgeen waarmee de kat wordt geroepen (*mompoboi*)'' (nl. de op hoogen toon geuite klank *nggoerrrr*, waarin *rrrr* een gerolde *r* voorstelt), *pakano boë*, „waarmee de varkens gevoederd worden'' (hetzelfde als *pompaka boë*, zie § 228), *doa(no)*, „aantal'' (lett. „hetgeen waarmee iets geteld wordt'', vgl. *podoa*, „getal, cijfer''), *e'ema(no)*, „hetgeen waarmee iemd. wordt afgewacht'' (b.v. rijstebier). Ook deze vormen zijn dikwijls bijstelling bij een ander substantief. Voor voor-

beelden met het prefix *ko-* (die van allerlei transitiva kunnen gemaakt worden) zie men § 345.

Het passieve nomen verbale komt ook voor in samenstelling met *kona* (getroffen), b.v. *kona woeno*, „getroffen door een worp'', *singkelere tewala poho-pohona i'oe'oeni, pengkonaano ta hina mia kona rako boeaea*, „wanneer de vogel *s.* één enkele maal geluid geeft, beteekent dat dat er iemand door een krokodil gegrepen zal worden'', *ka ilako paoeako ira mia mota'oeno mia anoe kona ngkaa andio*, „en hij ging 't vertellen aan de ouders (en verdere bloedverwanten van oudere generatie) van den opgegetene''. In het laatste geval is de vorm met *kona* gekozen omdat *kinaa* een gewoon substantief is, dat de bet. „gekookte rijst'' heeft. *Kona woeno* en *kona rako* verschillen van de correspondeerende *-in-*vormen *winoeno* en *rinako* doordat de laatste alleen beteekenen „waar naar is geworpen, resp. gegrepen'', zonder dat blijkt of die handelingen doel hebben getroffen of niet.

De passieve nomina verbalia van de wederkeerige werkwoorden met *mompo-*, besproken in § 342, kunnen een beteekenis hebben die correspondeert met de in § 229 genoemde, b.v. *potarono*, „hetgeen er tegenover is geplaatst'' (*mompotaro* = tegenover elkaar plaatsen), *posoensoeno*, „wat er op of onder of naast is geplaatst'' (bij *momposoensoe*, „op elkaar enz. plaatsen'', van dingen die bij elkaar passen), *pokalono*, „hetgeen men er in heeft doen haken'' (bij *mompokalo*, „in elkaar doen haken'').

In sommige gevallen is de stam van een werkwoord als substantief in gebruik, terwijl toch die zelfde stam als passief nomen verbale kan optreden. Zoo kan *soino* zoowel beteekenen „het gevouwen worden of zijn, de wijze van vouwen er van'' (nl. op de wijze zooals men een blad tot een drinkbakje'', en vouwt) als „zijn (op die wijze, dus van blad vervaardigd) drinkbakje'', en beteekent *lansono* niet alleen „de grendel er van'', maar ook „de wijze waarop het gegrendeld is''.

Voor voorbeelden van passieve nomina verbalia met het suffix *-a* zie men § 381.

231. Een geval als *nahi komba ondalo kekeno*, „niet diep van graving'' (van een put), wat op hetzelfde neerkomt als „waarvan het gat niet diep was'', doet zien hoe het passieve nomen verbale in bepaalde gevallen een concrete beteekenis kan krijgen. *Kekeno* is „het gegraven gedeelte er van'' (*keke(no) batatana* is „de greppel langs den grooten weg''), *poedoeno* „het afgebroken stuk'', *bansino* „het afgespleten gedeelte'', *gontino* „het afgeknipte stuk'', *sesewino* „het afgesneden stuk'', enz. Evenzoo beteekent *tisono* (bij *montiso*, lett. „aanwijzen'') of *tatano* (bij *montata*, „laken, afkeuren, aanmerkingen maken op'') „hetgeen er op is aan te merken'', vgl. § 381. Van denzelfden aard zijn de passieve verbaalnomina die optreden als maatwoorden, in verbinding met hoofdtelwoorden, zie § 280.

Soortgelijke vormen treft men ook aan van intransitiva en adjectiva, met dit verschil dat van de eerste categorie soms niet het nomen verbale maar

het deelwoord optreedt, wat ook te begrijpen is, omdat in dit geval niet het object of het resultaat van de handeling bedoeld wordt, zooals bij de transitiva, maar het gedeelte van de betrokken zaak dat zelf de handeling verricht, b.v. *ondalo loemakono*, „ het gedeelte (van de injectiespuit b.v.) dat er in ging ging diep'' (tegenover *ondalo lakono*, „het ging er diep in''), *opia loemakono* of *lakono doimoe?* „hoeveel is het gedeelte dat verdwenen („weggegaan'') is van je geld, hoeveel ben je armer geworden (door het doen van uitgaven, door verliezen bij het spel, enz.)?'', *asa roepia soemendeno* (soms *sendeno*), „de prijs is met een gulden gestegen'', *opia po'iano?* „hoeveel is de rest?'', *opia pekoeleno?* „hoeveel is er, zijn er teruggekomen?'' (b.v. bij een betaling; in dit geval ook *pokoeleno*, „hetgeen is teruggegeven (*mompokoele*) er van''), *potoerino*, „de gevallenen (in den strijd)'' (*motoeri* heeft hier de bet. „liggen''); vgl. *boetoe koa ira'ai pontindoeloeno* of *pontindoeloeano*, „alleen daarginds daalt (de weg)'', lett. „is het dalen, resp. de plaats van dalen er van''. Wanneer een adjectief aan den vorm ten grondslag ligt kan men het verschil niet zien, b.v. *me'aano*, „het holle (gedeelte) er van'' (niet *pe'aano*, hoewel *me'aa*, „een gat, gaten hebben'', zoowel adjectief als werkwoord kan zijn), *poreno*, „het massieve gedeelte er van'' (b.v. van een buffelhoorn), *moboono*, „het gedeelte dat rot is'' (van vleesch, pisang, enz.), *tepoedoeno*, „het afgebroken gedeelte'' (ook „het punt, de plek waar het geknakt is''), enz. [1]) Hiertoe behooren ook uitdrukkingen als *nami hina toewoeno*, „er was niemand meer in leven (er van)'', *nami hina toewoedo*, „er was niemand meer in leven van hen''; vgl. § 391.

Vormen die van het nomen verbale (of wat daarmee correspondeert) zijn afgeleid.

232. Bij deze vormen moet onderscheid gemaakt worden tusschen afleidingen van een transitief en van een intransitief werkwoord of adjectief.

Wanneer het nomen verbale van een transitivum ten grondslag ligt aan een nieuwe afleiding, heeft zulk een vorm dikwijls een nadrukkelijke, meervoudige of intensieve beteekenis [2]). Het onbepaalde karakter van het nomen verbale brengt dit mee. Zoo vormt men van *po'ala*, nomen verbale van *mo'ala*, „nemen, halen'', een vorm *mepo'ala*, „een afhaling verrichten'' (van iemd. dien men bij zich wenscht te hebben), b.v. *tepakosiomo sio poeloe mia anoe moraha kandawari, saroemo lako mepo'ala mbo'oe*, „er werden 90 menschen aangewezen die een draagtoestel moesten bouwen en tevens het halen

---

[1]) In het B. gebruikt men in dergelijke gevallen steeds het nexus-substantief, zoowel bij adjectiva als bij intransitiva (b.v. *sangkoedja palai* of *kandjo'oe noe doimoe*, „hoeveel is er opgemaakt (lett. „weggegaan'') van je geld?'', *oengka ire'i ka'osonja*, „tot hiertoe is het gedeelte dat rot is'', *marate kabolonja*, „het holle stuk er van is lang''); het onderscheid dat het M. maakt tusschen *ondalo loemakono* en *ondalo lakono* e.d. wordt in deze taal niet uitgedrukt.

[2]) Zie BS p. 188.

(nl. van het te schaken meisje) gaan verrichten". Deze afleidingen, die dus eigenlijk niet met een prefix *mepo-* gevormd zijn, maar uit *me-* + een nomen verbale bestaan, en die in 't algemeen belangrijke of plechtige daden aanduiden, schijnen in 't M. minder voor te komen dan in het Bare'e, waar de corresponderende, met *mopa-* aanvangende vormen een geheele klasse van verba uitmaken [1]). Andere voorbeelden zijn: *mepobini*, „de beenderen van een doode verzamelen" (*mobini* = oprapen), *mepobinta*, „zich losmaken uit zijn kring of uit eenig verband waartoe men behoort" (*mobinta* = verlaten, achterlaten), *mepotonda* (met een voorzetsel), „zich aansluiten (bij), zich scharen (bij), zich onderwerpen (aan), gehoorzamen (aan)". Uit het laatste voorbeeld blijkt dat deze vormen niet gepaard gaan met prenasaleering van den stam (wat met het nomen verbale wel het geval is), en men ze dus niet meer voelt als bestaande uit *me-* + een nomen verbale maar als *mepo*-afleidingen van transitieve werkwoordstammen. Van de correspondeerende vormen met *mopa-* in het B. geldt hetzelfde [2]).

Een voorbeeld van een transitieven vorm van deze soort is *mompobinta* (vgl. het bovengenoemde *mepobinta*), dat intusschen niet merkbaar verschilt van *mobinta*, „verlaten, achterlaten".

233. Dat het aantal voorbeelden van deze formatie in het M. niet groot is is niet te verwonderen. Een bijzondere schakeering van de meervoudige beteekenis is de wederkeerige (vgl. § 315) en het is speciaal in deze richting dat de vormen met *mepo-*, het accidenteele *tepo-* (het meest gebruikte wederkeerigheidsprefix) en het transitieve *mompo-* zich hebben ontwikkeld; zie § 341 v. In dit geval heeft men met zuivere voorvoegsels *mepo-* enz. te doen, waarvan althans *tepo-* zijn terrein door analogie heeft uitgebreid, zoodat het ook voorkomt in gevallen waarin men niet op een vorm met *mo-* terug kan gaan, nl. wanneer het GW een adjectief is. Zij zijn daarom in het twaalfde hoofdstuk behandeld.

Naast de genoemde drie voorvoegsels staan *mape-*, *mambe-* en *mombe-* (zie § 343), die uit *ma-* en *pe-*, het prefix van het nomen verbale van een vorm met *me-*, ontstaan moeten zijn. Zij verschillen dus van de bovengenoemde doordat er geen transitieve maar intransitieve nomina verbalia aan ten grondslag liggen, en het komt mij dan ook waarschijnlijk voor dat het wederkeerig (meervoudig) karakter van deze prefixen niet te verklaren is uit die verbale substantieven maar uit het prefix *ma-* (vgl. BS § 64, sub 3 en 6).

234. De algemeene regel dat, wanneer van onovergankelijke werkwoorden nieuwe woorden worden afgeleid, de vorm van het nomen verbale als basis daarvan dient, geldt ook in het M. (de adjectieven kunnen in deze taal

---

[1]) Zie BS p. 188.

[2]) Ook de causativa met *mompopo-* die van transitiva zijn afgeleid vertoonen dit verschijnsel.

buiten beschouwing blijven omdat de „abstracta'' daarvan zich niet door een specialen vorm onderscheiden). Zoo worden b.v. van de werkwoorden *monako*, „stelen'', *momeka*, „hengelen'', *monasa*, „sagobladeren halen om er atap van te maken'', *momone* (BM.), „in een boom klimmen'', alle intensieve vormen die alleen intransitief gebruikt kunnen worden (zie p. 22), de correspondeerende transitiva *momponako*, *mompomeka*, *momponasa* en *mompomone* („iets stelen'', enz.) afgeleid. Van een prefix *mompo-* kan men bij deze werkwoorden niet spreken, omdat zij bestaan uit *mo-* en *ponako* etc. en de stammen *nako* enz. op zich zelf niet voorkomen. Met de correspondeerende groep der met *mompe-* aanvangende vormen staat het in dit opzicht anders, vandaar dat deze verba afzonderlijk behandeld worden in § 329.

De aandacht moge er op gevestigd worden dat niet in alle vormen waarin de genoemde werkwoorden kunnen voorkomen het nomen verbale terug te vinden is. Naast *momponako* staat de vorm met bepaald object *monakoo*, „het stelende'', naast *mompomeka* staat *momekao*, enz.; evenzoo staan naast de verba met *mompe-* vormen met bepaald object met *me-...-o*. Dat dit niet behoeft te beteekenen dat deze vormen ouder zijn dan die waarin de *p* van het nomen verbale voorkomt, is reeds opgemerkt in § 223. Intusschen moeten vormen met onbepaald object van het type *momponako* wel van tamelijk jongen datum zijn, omdat een onbepaald object oorspronkelijk met *monako* etc. in samenstelling moet hebben gestaan, b.v. *monako oewi*, „knollen stelen'', wat nog steeds in gebruik is naast *momponako oewi*, doch geen samenstelling meer vormt.

Niet in alle gevallen waarin een prefix *mompo-* (voor zoover *po-* daarin niet een eigen beteekenis heeft, zooals in het causatieve *mompo-*, of tot den primairen of secundairen stam behoort) aangetroffen wordt, heeft men van het nomen verbale als basis uit te gaan. Het optreden van dit voorvoegsel kan ook aan den dwang van het M. verbaalsysteem, dus aan analogie te danken zijn. Dit schijnt mij toe het geval te zijn met *mompowee*, „geven'' (van een onbepaalde zaak aan een onbepaalden persoon, welke laatste echter bij dezen vorm en het correspondeerende nomen verbale met de daarvan afgeleide vervoegde vormen in het huidige T. steeds door een voorzetsel wordt ingeleid), waarnaast wel *moweeo* (id. van een onbepaalde zaak aan een bepaalden persoon) en *weeo* (id. van een bepaalde zaak aan een bepaalden persoon), maar niet *mowee* en *powee* voorkomen, zoodat men *mompowee* minder goed (want het blijft natuurlijk mogelijk dat de vormen *mowee* en *powee* later verloren zijn gegaan) uit *mo* + *powee* kan verklaren, en evenmin *moweeo* uit *mowee* + *o*, om langs dezen weg tot *poweeo* en *mompowee* te komen. We hebben hier te doen met een verbum met twee directe objecten, dat naar de beteekenis behoort bij de afleidingen met *-ako* (in den zin van „aan'') waarvan het object dat bij het werkwoord zelf behoort onbepaald is (zie § 235). Naar analogie van dergelijke formaties moeten *moweeo* en *mompowee* van hun voorvoegsels zijn voorzien. Wel is waar komen juist vormen met twee onbepaalde objecten

met **mompo-*......*-ako* bij mijn weten niet voor, maar dit is, zooals in § 235 zal blijken, toe te schrijven aan bijzondere omstandigheden, daar de correspondeerende vervoegde en passieve vormen niet ontbreken. Wel mogen wij op grond van deze omstandigheid aannemen dat *moweeo, koepoweeo* enz. en *pinowee* ouder zijn dan *mompowee.*

235. De in het begin van § 234 gegeven regel (waarbij uiteraard steeds die van § 223 in het oog gehouden moeten worden) kent, wat de aanhechting van voorvoegsels betreft, geen uitzonderingen, zooals in het eerste gedeelte van hoofdstuk XII zal blijken. Anders staat het met de achtervoegsels, die in vele gevallen de beteekenis hebben van een partikel, en dan den vorm van het woord waaraan zij zijn gehecht niet aantasten. In zooverre behoeft men nog niet te spreken van een uitzondering op den bovenbedoelden regel, want wanneer het grondwoord en zijn achtervoegsel elk in zijn eigen beteekenis naast elkaar staan kan men in zekeren zin zeggen dat men niet met één maar met twee woorden te doen heeft, al vormen die dan ook een accenteenheid. Maar deze begripstweeheid gaat gemakkelijk in een eenheid over (zie b.v. de in § 383 genoemde vormen met *-a*), en in dat geval heeft men wèl met een uitzondering op den gegeven regel te doen.

Terwijl in het Bare'e het boven gezegde alleen van toepassing is op achtervoegsels die niet in de functie van voorzetsels optreden, dus geen eigen object (hetzij uitgedrukt of niet) regeeren, bestaat deze beperking in het M. niet, getuige vormen als *mo'ipiako*, „droomen (*mo'ipi*, adj.) van'', *mateako ninggo* of *mokoninggo*, „sterven van honger'', *tekoedaako*, „boos door, over, vanwege'' (naast *montekoedaako*, „boos zijn of worden op''), *molaiako iwali, api*, „voor vijanden, vuur op den loop gaan'' (naast *mompolaiako*, „op den loop gaan met''), *ompedaako*, „dichtbij iets zijn'' (naast *mo'ompedaako*, „iets naderen''), *mentoroako dengko mobaho*, „met een natte broek zitten of gaan zitten'' (*mompentoroako dengko mobaho* heeft alleen de laatste beteekenis), enz. In deze vormen zijn achtervoegsel en GW nog zoo weinig tot een eenheid versmolten dat het taalgevoel zich verzet tegen de voorvoeging van het transitieve *mo-* [1]). Intusschen hebben zij een transitief karakter, zoodat zij, wanneer het object bepaald is, zonder beperking in vervoegden vorm kunnen optreden, b.v. *koemo'ipiakono anakoe*, „ik heb van mijn kind gedroomd'', en ook passieve deelwoorden met *-in-* voorkomen, b.v. *mino'ipiako*, „waarvan men gedroomd heeft'', *minosinaako*, „tegenover wie(n) men gierig is'', enz. (voor vormen met *-oem-* zie men § 394), waaruit blijkt dat de beschouwing van deze *-ako*-vormen als uit twee woorden bestaande slechts tot op zekere hoogte te handhaven is. In sommige gevallen kan dan ook zoowel de eene als de andere vorm optreden, zooals in *teta'iako rea* of *monteta'iako rea*,

---

[1]) Wel komt naast *ime'o'aloeakoene* enz., „hij begunstigt, bevoorrecht mij'', enz. (vgl. het adj. *me'aloe*, „zich van te voren goed voorzien, meer nemen dan noodig is'') een *mo*-vorm *mompe'o'aloeako* voor, doch dit is een uitzondering.

„bloed afgaan'', *lingkaoeako* of *molingkaoeako onitoe*, „bang zijn, vreezen voor geesten'', *melempaako* of *mompelempaako oliwi*, „loopen voor een boodschap'', *tepo'aroako* of *montepo'aroako*, „zich bevinden tegenover'', *se'eloeako* of *monse'eloeako*, „vooruitgaan voor, met'', *se'eloeakono* of *soeme'eloeakono* (bij *monse'eloeako*), „voor iets uit gaan'', *mengkenaako* of *mompengkenaako*, „gelijk zijn aan''. Bij de behandeling van het suffix *-ako* komen deze vormen opnieuw ter sprake; zie § 394.

Een andere eigenaardigheid van het M. die in het Bare'e niet voorkomt is dat ook van transitiva somtijds afleidingen met *mo-* en een suffix, gehecht aan het nomen verbale, kunnen worden gevormd, b.v. *mompompahoari*, „planten (*mompaho*) op'' (met twee onbepaalde objecten dus), *momponaapari*, „leggen, plaatsen (*monaa*) in'' (zie § 379). Deze vormen worden weinig gebruikt en komen naar het schijnt alleen voor met het suffix *-ari*, niet met *-ako*, wat ook niet te verwonderen is wanneer men bedenkt dat **mompompahoako* niets duidelijker zou zijn dan en in niets zou verschillen van *mompahoako*, „planten op'' (met twee onbepaalde objecten; bij de vormen met *-ari* is het een ander geval, omdat men wel kan zeggen *mompahoario*, met bepaald object van het suffix, maar niet **mompahoari*). Maar er zijn andere afleidingen, die met **mompompahoako* etc. in één verband hooren, die wèl gebruikt worden, nl. vervoegde vormen en passiva met *pino-......-ako*, waarin dus het object, resp. subject van *-ako* bepaald, maar dat van het w.w. zelf onbepaald is, b.v. *koero atoeoe dompompokoliakono woekoe oeho*, „in dien kookpot doet men huisjes van alikruiken'' (van *mompokoli*; wanneer de *woekoe oeho* bepaald waren zou men *dompokoliakono* moeten zeggen); *ka i'amba pinowinsoako anano balo te'asa laa*, „vervolgens moet er een geleding jonge bamboe in gedaan worden'' (vgl. *woenta anoe wininsoako indi'oepoea*, „het papier dat er vroeger in gedaan is''); *loewoe²no pinonaaako podoa*, „op allemaal is een getal aangebracht''. Voor meer voorbeelden zie men § 369 en de behandeling der achtervoegsels *-ari* en I-*ako*.

Deze passiva met *pino-* en een achtervoegsel (in een uitzonderingsgeval als *pinowee*, van het in § 234 genoemde *mompowee*, ook zonder achtervoegsel) zijn de eenige waarbij in het werkwoordelijke prefix *po-* (zie § 294-297) het infix *in-* wordt gevoegd.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

TIJD EN WIJZE.

236. *Gebruik der futurum-vormen.* Zooals reeds in § 150 vermeld is, bezit het M. een aparte formatie voor den toekomenden tijd [1]). Men kan dus zeggen dat de taal twee tijden kent. De vormen die voor het heden en verleden dienen, worden echter ook wel eens gebruikt ter aanduiding van iets toekomstigs (evenals wij dat doen in onze taal), b.v. *tewala mia mo'ipi irakoo dahoe, asalakono irakoo boeaea*, „wanneer iemand droomt dat een hond hem grijpt, grijpt hem zonder twijfel een krokodil (zal hij ongetwijfeld door een krokodil gegrepen worden)", *matekomo isa'a ba koebongoko*, „je zult werkelijk sterven als ik je een pak slaag geef". Zoo ook in gevallen als *anoe ko'oroea, onae loemako i Boengkoe, nde boengkoe*[2]*losoe*, „wat den tweeden betreft, die gaat (zal, moet gaan) naar Boengkoe, want hij heeft een krommen rug (*boengkoe*)", *onae koa nae andio, ongkoeë mekariaakita*, „kom, *ik* zal 't nu wel voor ons bewaren"; vgl. § 154. Zie verder § 237.

De toekomende tijd heeft in het M. een ruimer spraakgebruik dan bij ons. Evenals b.v. in het Bare'e wordt er niet alleen een „zullen" door aangeduid, maar ook een w i l l e n, een w e n s c h, een v o o r n e m e n, soms ook een m o e t e n (vgl. Eng. *shall* en *will* als futurum-aanduiders, Duitsch *sollen* tegenover Ned. *zullen*, enz.). Verder is hij niet altijd weer te geven met onzen toekomenden tijd, maar ook wel eens met een verleden toekomenden, een voltooid toekomenden of een voltooid verleden toekomenden tijd, daar het M. geen vaste methode heeft om aan te geven of iets al of niet is afgeloopen, en evenmin om het heden van het verleden te onderscheiden, zoodat een door een futurum-vorm aangeduide handeling of toestand zoowel toekomstig kan zijn ten opzichte van het heden als ten opzichte van een tijdstip of periode in het verleden, al naargelang van de omstandigheden. Wanneer de vermelding van een andere handeling voorafgaat kan men de futurum-vormen weergeven door een constructie met „om te...." (vgl. § 214). De volgende voorbeelden kunnen als illustratie dienen:

onae ka koepoboi komioe ka imento'orio koa motae ira mempinotoro loewoe mokole, „ik heb jullie dáárom hier laten komen opdat jullie weten zoudt dat zij allen tot vorsten aangesteld zullen (moeten) worden"; *motae i Kalamboro: kita mo'inoe, kita mepaoe*[2], „Menscheneter zeide: we zullen (laat ons)

---

[1]) Voor de v o r m e n zie men behalve § 150 en 142 ook het zesde hoofdstuk.

wat gaan drinken en samen wat praten''; *onaemo ka domeloeloeo i Tanggasi, ira mpepateo*, „daarom zetten zij den Spookaap achterna om hem te dooden''; *mansado ira mponsiwoe, domedoedoengkoeakonomo nahina boloesado*, „toen zij sagopap zouden (wilden) maken, raakten zij in verlegenheid doordat zij geen bak hadden'' (vgl. § 148; ook *mansano ira mponsiwoe....* is goed); *tembio kano iko koemansai akoe?* (Molo.) „waarom wil je mij met de lans steken?'' (anders dan in 't T., zie § 214 en 150, volgt hier op *ka* een korte, en wel eigenlijk de prefix-vorm van het pers. v.n.w. van den 3en pers. enk., te verklaren uit de behoefte op *ka* een vervoegden vorm te doen volgen; vgl. ook het vorige voorbeeld); *ta tinaboea*, „hij moest verbannen (met gevangenschap buiten Mori gestraft) worden''; *mensaro mehawe na mia henoe iro meleko mentanoe'o na nsoeai ka na soempere nie* (Molo.), „toen de menschen gekomen waren die de komkommer en den pompoen zouden gaan begraven''; *soeka olo mekarie iro ho'i koa* (Molo.), „want zij wilde ze verzorgen (onderhouden) (dat was 't)''; *ba angkoeë atoeoe* [1]) *hoemaweo akoe oemalao loewoe*, „wanneer *ik* ze gevonden had (in jouw plaats) zou ik alles genomen hebben''; *isema mosia ta walikoe*, „wie heeft moed om mijn makker te zijn?'' (naast *isema mosia walikoe toemaroio*, „wie heeft moed om mijn makker te zijn om het tegen hem op te nemen (om het samen met mij....)?''); *samiano koa (ta) mongkaa mo'ahi*, „iedereen wil graag (houdt van) lekker eten'' (in gevallen als dit kan de futurum-aanduiding ook achterwege blijven).

Ook in zinnen als *koelako ndi ondae* (ik begeef mij naar hen, Z.Ed., etc.) heeft men met futurum-vormen te doen; in plaats van *loemako* of *melako* wordt dikwijls alleen *lako* gebruikt (p. 103, noot).

De futurum-vormen worden geregeld gebruikt bij het doen van verzoeken, b.v. *koemo'ema gambere*, „ik vraag gambir'', eig. „ik zou gambir willen vragen'', en in gevallen als *ko'aiwa mombio?* „wat kom je doen?'' (eig. „wat wil je komen doen?''), vgl. *olo minggi koemoesoei'o i Mandealangi* (Molo.), „M. wilde hem gaan luizen'', waarin *olo minggi* futurum is van *minggi* „willen''.

De futurum-vormen kunnen ook attributief optreden, b.v. in zinnen als *napi domehawe mia ira me'aiwa*, „de menschen die zouden komen zijn nog niet aangekomen'' (vgl. § 207). Gebruikt men in dergelijke gevallen het betrekkelijk vnw. *anoe*, dan is het attributief karakter minder duidelijk.

Van verbale substantieven kunnen geen futurum-vormen worden afgeleid.

237. *Futurum-partikels.* In § 150 is reeds opgemerkt dat het woordje *ta*, oorspronkelijk een futurum-partikel, in de tegenwoordige taal beschouwd moet worden als een pers. voornaamwoord. Hetzelfde geldt van het equivalente *ke* in W.Kns. [2]), maar niet van BM. *olo*, dat behalve de futurum-partikel

---

[1]) Vgl. p. 108, vierde voorbeeld.

[2]) Dit *ke* is waarschijnlijk identiek met de T. vraagpartikel *ke*, die dialectisch en ook in het Boengkoesch voorkomt in de beteekenis „indien'' (in het BM. met het v.n.w. van den 3en p. enk. samengegroeid tot *keno*, b.v. *keno iakoe*, „indien ik het ben''), terwijl in het T. wel *ke ba* (dat ook „of wel'' kan beteekenen) in dezen zin wordt gebruikt,

lo ook het pron. pers. van den 3en pers. enk. *o* bevat. Wanneer men aan zou mogen nemen dat in BM. *ino* eveneens een voornaamwoord van den 3en pers. enk. (*i*) voorkomt, zou *ino* met *olo* kunnen correspondeeren (vgl. § 85, p. 57 en BS p. 463; het Nap. en het Bad. hebben *ina*); daar echter het vnw. *i* in het BM., anders dan in het Nap. en Bad., niet voorkomt en *ino* en *olo* naast elkaar in dezelfde dialecten optreden kan *ino* beter als tegenhanger van *iro* worden opgevat (vgl. p. 124 v.), in welk geval de lettergreep *no* het element van den 3en pers. enk. en *i-* oorspronkelijk lidwoord is (vgl. Jav. *sira*). *Olo* en *ino* kunnen ook in combinatie met elkaar voorkomen, nl. in *olo ino*, hetzelfde als *olo mansa* of *ino mansa*, T. *ta mansa* (zie § 282), „'t mocht eens zijn dat, opdat niet'', dus *olo ino loemeko*, „hij mocht eens gaan, opdat hij niet ga'' (meerv.: *olo iro meleko* of *iro mansa meleko*, enz.; zie ook beneden).

De partikel *lo* komt niet alleen in het pronomen *olo* voor, maar treedt ook, in het BM. zoowel als in het W., als aanduider van het futurum op in gevallen waarin de futurum-vormen in die dialecten niet gebruikt worden, speciaal na ontkenningspartikels als (*i*)*ka* (BM.) en *i* (W.), die door een vervoegden vorm plegen gevolgd te worden, dus: *i koelo loemako* (W.), „ik zal niet gaan'', *amo rolo mentoewoe* (W.), „zij zullen niet meer leven'', *maoepo a woeoenggoe aso ngkaoe ndo‿ilo mponggito* (I.), „zelfs één haartje van mij zouden jullie niet meer te zien krijgen'', *mbo nolo hawe* (of korter *mbolo hawe*), „hij zal nog niet aankomen'', *ka ilo loemeko*, „jullie beiden zult niet gaan'' [1]), enz. (intusschen worden in het BM. ook constructies gebruikt van het type *kano iko loemeko*, „jij zult niet gaan'', waarin *no* eigenlijk weer het prefix van den door *ka* vereischten vervoegden vorm is; vgl. § 263). Het vervoegingsprefix behoeft echter niet vóór *lo* geplaatst te worden, maar kan ook daarna komen, dus voor het werkwoord of adjectief dat op *lo* volgt, b.v. *ka oelo haweako* of *ka loehaweako* (uit *lo oehaweako*), „je zult niet aankomen''. Verder worden vervoegde vormen van *lo* gebruikt in veronderstellende beteekenis, b.v. *tolo melere* = *ba topelere*, „wanneer wij (men) een

---

b.v. *ke ba miamo koa hieno mepaoeakoene kanatoeoe, tehineomo koetekoedaakono*, „als een ander (of: een vreemde) zooeven zoo tot me gesproken had, zou ik „al lang'' boos op hem zijn geworden''. De eigenlijke beteekenis van dit woordje kan „misschien'' zijn, zooals in *ke mate akoe te'oeposa, sine nahi komioe mento'orio*, „misschien zal ik later sterven, maar jullie zult er geen verantwoordelijkheid voor dragen''; daar in dit geval echter steeds een nazin aanwezig schijnt te zijn die door *sine* (maar, echter, toch) wordt ingeleid, kan men hier ook aan de beteekenis „indien, wanneer'' of aan die van „of'' denken. Met *ke* is het bekende onzekerheidswoord *ba* (uit *bara*, in het B. „misschien'', Mal. *barang* enz.) te vergelijken, dat in het M. behalve de beteekenis „indien, wanneer'' ook de functie van vraagpartikel heeft (zie § 201), en bovendien tot op zekere hoogte als futurum-partikel beschouwd kan worden (zie het vervolg van deze §).

Het bovenstaande maakt de in § 156 van de BS gegeven afleiding van M. *ke* uit het prefix *ke-* minder waarschijnlijk (al wordt deze gesteund door Minangk. *ka*, futurum-partikel, en M. *maka*, „indien'', zie § 214). Vgl. Mal. *kah*.

[1]) Of: „opdat jullie beiden niet gaat'' (= *kando ilo loemeko*). Zie § 241.

droog rijstveld aanleggen'', *ehende, ine, toloto mate* (of: *tolo mateto*) (Molo.), „hoe is het, moeder, wanneer wij gestorven zijn?'', en verder *oelo mansa mate* (hetz. als *iko mansa mate*, vgl. p. 202), „je mocht eens sterven'', *rolo mansa memate*, „zij mochten eens sterven'', enz. Onder bepaalde omstandigheden wordt *lo* wel eens als *loe* uitgesproken.

In het P. en Kns. heeft *olo* zich in de plaats van *lo* geschoven, b.v. P. *la koe'olo monggaa*, „ik zal niet eten'', *la no'olo loemeko*, „hij zal niet gaan'', Kns. *koe'olo leoe mongkaa, no'olo leoe loemako*. Daarnaast komen echter ook vormen met *lo* voor.

Vermelding verdienen ook nog de vormen *nggolo* (I. Molo. e.a.) en *nggale* (Molo. Moli.), ontstaan uit het op p. 152 v. besproken demonstratieve element en *lo, le*, die op een ouder *la* terug moeten gaan [1]). Deze vormen beteekenen „het mocht eens zijn dat, opdat niet'' (vgl. p. 202), b.v. I. *nggolo oese* of *nggolo'o oese*, „het mocht eens gaan regenen'', Molo. *nggaleo oese*, id., Molo. Moli. *nggale ino* (of *nggale olo*) *loemeko*, Molo. I. *nggolo ino* (of *nggolo olo*) *loemeko*, „opdat hij niet ga'', Moli. *nggale iro hoemoringo*, „opdat zij het niet hooren'', *nggale akoe mate*, „opdat ik niet sterve''. Deze laatste uitdrukkingen bevatten een dubbele futurum-aanduiding, evenals die met *olo ino* enz. op p. 202. *Nggolo* wordt trouwens ook geheel synoniem met *olo* gebruikt (*nggolo loemeko* = *olo loemeko*, enz.).

Wanneer *ka* de in § 214 v. v. besproken beteekenissen heeft kan het niet door een vervoegden vorm van *lo* gevolgd worden; men moet in dat geval, evenals in het T., de gewone futurum-vormen gebruiken, dus *ka olo loemeko, ka ino loemeko*, enz. De vervoegde vormen worden echter weer wèl gebruikt wanneer op *ka* een vetatieve partikel volgt, die in bepaalde gevallen kortheidshalve ook weggelaten kan worden; zie hierover § 241.

Tot op zekere hoogte kan men ook *ba* (§ 201, 217) tot de futurum-partikels rekenen, b.v. in zinnen als *hapa ba koepoweeko*, lett. „als ik je wat geef, wat zal 't dan zijn?'', d.w.z. „wat zal ik je geven?'', *hapa koa nde, oeë, ba ipongkaa*, lett. „wanneer gij eet, heer, wat zal 't dan zijn?'', *hapa inehemoe ba koepoweeko*, „wat wil je dat ik je geven zal?'', *kana'oempemo ba kimelako, nahina bangka*, „hoe moeten we gaan, er is geen vaartuig'', *oeme'emao oesa ba itii*, lett. „wachtende op den regen, wanneer die zou neerkomen'', „er op wachtende dat de regen zou vallen''. Dat *ba* hier geen voegwoord meer is, maar afgedaald is tot den rang van futurum-partikel, blijkt duidelijk uit de congruentie van een op *ba* volgend transitief werkwoord met het voorafgaande object. In de drie eerste voorbeelden is dit onbepaald (*hapa*), en wordt dus de daarvoor vereischte vorm van het w.w. gebezigd; in *tendeanomo inisa asa rakoe ka lana tedei i rahakoe, onaemo ba kinahoeo ka anakoe* (O. T.), „er is nog slechts een handvol rijst en een beetje olie in mijn huis, dat zal ik

---

[1]) Vgl. p. 212, nt. 3.

koken met mijn kind'', is het object bepaald en treedt dus de daaraan beantwoordende vorm van het w.w. op. Toch is deze functie van *ba* niet anders dan een bijzondere ontwikkeling van de bet. „indien, wanneer'', zooals hieruit blijkt dat *ba* in dergelijke gevallen ook op 't verleden kan slaan, nl. wanneer er sprake is van een handeling die herhaalde malen of door een aantal personen ieder voor zich heeft plaatsgevonden, b.v. *nte'o'oroea boeroea ba dompontembi*, wat zoowel kan beteekenen „zij droegen telkens (of: ieder) twee kisten'' („wanneer zij op den rug droegen was dat telkens (of: ieder) twee kisten'') als „zij zullen (moeten) telkens (of: ieder) twee kisten dragen''.

Over *te-* als futurum-aanduider zie men § 248.

238. *Imperatief.* De gewone imperatief van den tweeden pers. enk. van intransitiva met het infix *-oem-* of zonder affix is de stam, die van intransitiva (en transitiva met onbepaald object) met de prefixen *mo-* of *me-* (dialectisch een enkele maal *ma-*) vertoont het prefix *po-*, resp. *pe-* of *pa-*. Wanneer een adjectief in den imperatief van den 2en pers. enk. wordt gebezigd, blijft het onveranderd. Bij transitiva met bepaald object wordt de stam gebruikt, gevolgd door *-o* of een van de andere voornaamwoorden van § 142, serie I. De vormen die voor den tweeden persoon tweevoud en meervoud worden gebruikt zijn gelijkluidend met de vervoegde vormen (zie hoofdstuk V). Voorbeelden zijn (zie ook § 144): *sowi*, „oogst (rijst)'' (bij *soemowi*, „rijst snijden''), *oe'oeni*, „geef geluid'' (bij *oemoe'oeni*), *pongkaa*, „eet'' (bij *mongkaa*), *pedolo*, „baad'' (bij *medolo*), *pandioe* (BM.), „baad'' (bij *mandioe*), *pansia*, „wijk uit, ga ter zijde'' (bij *pansia*), *aiwa*, „kom!'', *meene*, „wees licht, word licht!'', *imehadiomo*, „wordt veel, wordt talrijk'', *impolongko koeli ngkeoe*, „haalt boombast af''.

In sommige gevallen wordt de imperatief van den 2en pers. enk. ter verzachting voorzien van het prefix *oe-*, b.v. *oepekoelemo ari, te'oepoeapo ka to'amba mpepaoe*, „keer eerst maar terug, overmorgen (pas) zullen wij samen spreken'', *oepe'oeëomo woenta andio*, „beschouw dit boek maar als het jouwe''. Wanneer zulk een vorm voorafgegaan wordt door een bepaling waarop nadruk valt, zoodat men deze als den eigenlijken inhoud van het bevel kan beschouwen, kan men ook denken aan een vervoegden vorm, afhangende van die bepaling, b.v. *indi'aimo oepo'ia*, wat weer te geven is met „laat hier je verblijf zijn'' [1]) (de toegesprokene zal in elk geval ergens moeten verblijven, zoodat hetgeen waar het in het bevel om gaat *indi'aimo* is), *tisomo oepekoele*, „keer morgen terug'' (dat de aangesprokene vroeg of laat terug zal keeren staat vast, het komt alleen aan op den tijd waarop). In dergelijke gevallen kan men intusschen ook den gewonen imperatief gebruiken (*indi'aimo po'ia, tisomo pekoele*).

Wanneer men een enkele maal in het T. na een onovergankelijken im-

---

[1]) Vgl. § 211 — 213.

peratief een aanduiding van het subject in den vorm van het pers. voornaamwoord *ko* (zie p. 95) aantreft, is dit naar het schijnt een BM. eigenaardigheid. Voorbeelden zijn: *onaemo ka ipotae i Bange: atihoe, pesoeloeko*, „toen zeide de Aap: fnies! daal af jij" (*mesoeloe* is geen T.; wanneer dieren in verhalen sprekende worden ingevoerd geschiedt dit dikwijls in Boven-Morisch; vgl. p. 18, nt. 1); *te'iliko*, „groei!"; *toewoeko*, „leef!", „draai!" (tot een tol die dreigt uit te gaan); *boeriko*, aansporing tot personen of hanen die zullen gaan vechten. In het BM. gebruikt men ook *komioe* op deze wijze, b.v. *leko komioeto*, „vooruit jullie". Het voornaamwoord zet dus aan den vorm meer kracht bij.

De enclitica *mo* kan bij den imperatief verschillende functies hebben. In de eerste plaats kan zij (zie p. 96, 133) een tegenstelling met een voorafgaanden toestand aangeven, dus *lakomo*, „ga nu" (de tijd is nu voor je aangebroken om te gaan), *pompe'inandaimo* (*da ari*) [1]), „wees van nu af aan voorzichtig, pas voortaan goed op". In de tweede plaats kan *mo* bij den imperatief versterkend zijn, b.v. *lakomo*, „ga!" (met nadruk). In de derde plaats kan het, evenals in het Bare'e [2]), den imperatief verzachten, doch alleen in verbinding met een andere partikel of, als op p. 204, met *oe-*, b.v. *impo'ia²mo ari indi'ai*, „blijft maar eerst hier", *ipongkaamo nde ari*, „eet maar" (tweevoud of beleefd enk.). Ook in de beide laatste gevallen impliceert het gebruik van *mo* echter dat de handeling direct moet worden uitgevoerd (tenzij uitdrukkelijk het tegendeel wordt aangegeven), zulks in tegenstelling met dat van *koa*, dat alleen aanduidt dat de handeling (bepaald) moet geschieden, zonder dat blijkt wanneer, b.v. *weweoeo koa wala atoeoe*, iets sterker dan *weweoeo wala atoeoe*, „maak die heining in orde" (de spreker laat in 't midden of dit nu of straks of morgen of wanneer ook maar moet geschieden), *lako koa*, „je moet gaan" [3]). Door gebruik te maken van *da'a* na *koa* wordt de kracht van dit laatste nog versterkt (vgl. § 261c). In zuiver concessieven zin („ga je gang maar, doe 't maar") gebruikt men niet *mo* maar *nde('e)* en vooral *mo nde('e)*, b. v. *kaano(mo) nde'e*, „eet het maar (gerust) op"

---

[1]) *Da ari* duidt een tegenstelling aan met wat vroeger is gebeurd, b.v. *po'alaakita da ari*, „zet jij nu voor ons in" (vroeger heeft een ander of de spreker zelf het gedaan).

[2]) BS p. 480.

[3]) *Lako* zonder meer wordt alleen gebruikt om honden weg te jagen („vort!"). Over 't algemeen gebruikt men bij een imperatief bijna steeds een of andere partikel of iets dergelijks, b.v. het suffix *-akita*, „voor ons", zooals in *impongkaaakitamo*, lett. „eten jullie maar voor ons", d.w.z. „gaan jullie maar eten, ik zal dat straks pas doen", of een voornaamwoord dat een tegenstelling aangeeft, zooals in *impongkaamo omioe*, „gaan jullie maar eten (ik doe niet mee)".

Lakomo wordt ook gebezigd om iemand goede reis te wenschen. In dezelfde beteekenis gebruikt men *pompe'inandai a nsala*, lett. „pas goed op, wees voorzichtig onderweg". *Lakomo* moet wel ongeveer dezelfde kracht hebben („loop goed, loop behoorlijk" of iets dergelijks), evenals m.i. het Bar. *madago² ri djaja*, dat op p. 116 van de BS anders wordt opgevat.

(vgl. § 261c). Bezigt men *mo* alleen in een dergelijk geval, dan drukt dit uit dat de spreker zijn toestemming niet van heeler harte geeft (*kaanomo*, „eet het dan maar op'', *hoembeemo*, „goed dan''); ook in concessieve bijzinnen (zie § 277) heeft *mo* een soortgelijke beteekenis, waardoor het zich onderscheidt van *po*.

Een eigenaardigheid van het M. is dat het twee imperatieven of een vetatief en een imperatief zonder bindmiddel op elkaar kan laten volgen, b. v. *lako oengkeo*, „ga het zoeken, ga heen (en) zoek het'', *lakomo po'ia ira'ai*, „ga daar maar verblijf houden'', *si aiwa pongkaa indi'ai*, „kom hier niet eten''. Deze constructie is verplicht wanneer de tweede vorm geen nadere bepaling inhoudt van den eersten. Is dit wel het geval, dan kan de tweede vorm zoowel door een imperatief als door een deelwoord (dus op de wijze van het Nederlandsch) worden weergegeven, b.v. *po'ariako pepaoe* of *po'ariako mepaoe*, „houd op met spreken'', *pontoetoerako pekoele* (*mekoele*), „maak voort met terugkeeren, keer vlug terug'', *si pongkaa pentade* (*mentade*), „eet niet (en) sta (tegelijk), eet niet staande'', *si monge*[2] *ewai akoe* (hier volgen feitelijk twee vetatieven op elkaar, maar men gebruikt slechts éénmaal *si*) of *si monge*[2] *oemewai akoe*, „wees niet (zoo) dom om mij te weerstaan''.

Het bovenstaande is alleen van toepassing op imperatieven van den tweeden pers. enk. In het tweevoud en het meervoud gaat men in dergelijke gevallen anders te werk. Men vermijdt nl. het tweemaal achtereen bezigen van het voornaamwoord *i*-, en plaatst dus, wanneer men bij den eersten der beide vormen in quaestie *i*- heeft gebruikt, den tweeden in den deelwoordsvorm. Zoo wordt dus het eerste voorbeeld van de vorige alinea, overgebracht in den dualis: *lakomo i'oengkeo* of *ilakomo oemoengkeo*, in den pluralis: *lakomo ime'oengkeo* of *imelakomo me'oengkeo*, het tweede resp. *lakomo ipo'ia ira'ai* of *ilakomo mo'ia ira'ai* en *lakomo impo'ia ira'ai* of *imelakomo mpo'ia ira'ai* enz. Zooals uit de voorbeelden te zien is, verliezen de imperatieven waarbij *i*- wordt weggelaten tevens het meervoudsteeken.

Ook wanneer een twee- of meervoudige imperatief gevolgd wordt door een vetatief van dezelfde soort, kan *i*- (*ime*-, enz.) wegblijven, b.v. *pewangoe, si mpotoeri*, „staat op, blijft niet slapen'', *lako, si po'ia* (dualis), „gaat op weg, blijft niet (waar jullie bent)'' (deze zin kan natuurlijk ook enkelvoud zijn), *komino, si mpepaoe*, „zwijgt, spreekt niet''.

Wanneer niet op een der bovengenoemde wijzen uit een volgenden vorm blijkt dat de imperatief tot twee of meer personen gericht is, mag het pronomen *i*- (en eventueel ook het meervoudsteeken) niet weggelaten worden [1]). Ook wanneer men den beleefden vorm (§ 158) gebruikt (hetzij men spreekt tot één of tot twee of meer personen), is dit niet geoorloofd.

Om uit te drukken „het is goed dat ge dit of dat doet'' gebruikt men

---

[1]) De gevallen genoemd op p. 27 geven een geheel ander verschijnsel te zien, nl. het niet articuleeren van een toch wel tot den vorm behoorende lettergreep.

moiko, gevolgd door een imperatief of een vervoegden vorm; ook na het bijna synonieme *laloe*, „het is beter, het zou het beste zijn'', is dezelfde constructie mogelijk. Dit is dus een tweede geval waarin men van een „afhankelijken imperatief'' zou kunnen spreken. Voorbeelden: *moiko (oe)pongkaa*, „het is goed dat je eet (gaat eten)'', *moiko (oe)tanggoelagao*, „het is goed dat je er mee gorgelt'' (voor voorbeelden met *laloe* zie men § 253). Na *nahi moiko*, „het is niet goed'', kan uit den aard der zaak geen imperatief optreden. In den dualis en den pluralis is natuurlijk slechts één vorm mogelijk.

239. Behalve imperatieven van den tweeden pers. enkelvoud, tweevoud en meervoud bezit de taal ook correspondeerende vormen van den derden pers. en van den eersten pers. dualis en plur. incl. De laatste hebben een aansporende beteekenis en zouden dus „adhortatieven'' genoemd kunnen worden. De eerste worden gewoonlijk voorzien van de partikel *mo* (dial. *to*), omdat anders het imperatieve karakter niet voldoende tot uitdrukking zou komen (op zich zelf is in *mo* geen imperatieve kracht aanwezig). *Mo* heeft ook in deze gevallen de op bl. 205 genoemde beteekenissen. Voorbeelden: *tolako, tomelako*, „laat ons gaan'' (resp. tweevoud en meervoud); *tolakomo, tomelakomo*, id. versterkt, of „laat ons nu gaan'', of „laat ons maar gaan''; *mbe'e, topebiti*, „vriend, laat ons samen kuitschoppen''; *do'aiwamo, kami mpetitidoe*, „laat ze maar komen, dan zullen wij samen boksen''; *ipekoele(mo) i rahano*, „laat hij (maar) naar zijn huis terugkeeren''; *isingge mowawa inisa mia*, „de menschen moeten ieder voor zich rijst meebrengen''; *tisomo da ari, nopongee, nohinato henoe mesoeë henoe mosia mo'ia*² *oemiangakoakito a baoendo inie* (I.), „morgen, zeide hij, moet er maar een ander zijn die voor ons op dit ons vleesch durft te blijven passen'', *ba moiko mioe, oeë, i Wawontoekomo koa do'aiwa mo'ia*, „indien gij het goed vindt, heer, laat Z.Ed. dan maar te W. komen wonen''. In het laatste geval kan men ook weer denken aan een uit „omzetting'' ontstanen vervoegden vorm (vgl. p. 204).

Wanneer een substantief, een zelfstandig voornaamwoord of iets dergelijks als predicaat optreedt in een zin die imperatieve beteekenis heeft, kan men niet van een „imperatief'' spreken. Meestal zal men ook in dit geval *mo* bezigen, om nadruk te leggen en zoodoende het imperatieve karakter beter te doen uitkomen, maar dit doel kan ook door de intonatie bereikt worden. Voorbeelden: *mia(mo) i Korowalelo (anoe) me'anggao sala andio*, „het zijn de menschen van K. die dezen weg moeten bewerken'' of „de menschen van K. moeten dezen weg bewerken'' (resp. met en zonder *anoe*); *ambaoemoe(mo) sinoembele*, „jouw buffel moet geslacht worden''.

Vervoegde vormen van alle personen, voorafgegaan door het voegwoord *ka*, „opdat, dat (in die beteekenis)'' (zie § 214) zijn ook in oneigenlijken zin niet tot den imperatief te rekenen; vgl. p. 209.

Over den modalen imperatief zie men § 248.

240. *Vetatief*. Van den vetatief zijn in § 238 reeds voorbeelden gegeven, waaruit blijkt dat hij in zijn eenvoudigsten vorm bestaat uit een imperatief,

voorafgegaan door *si*, en dat in de meeste gevallen de dualis gelijk is aan den singularis en de pluralis zich alleen onderscheidt door het meervoudsteeken, omdat het vnw. *i-* gewoonlijk in de *i* van *si* opgaat of daarna uitvalt. Vermoedelijk is dit laatste ook in het enkelvoud met *oe-* geschied, zoodat het optreden van den imperatief na *si* slechts schijnbaar is en men in werkelijkheid te doen heeft met verkorte vervoegde vormen. Drie omstandigheden steunen deze opvatting: in de eerste plaats dat wanneer tusschen *si* en het bijbehoorende werkwoord of adjectief een partikel wordt geplaatst (b.v. *mo* of *po*, zie beneden) men zoowel den vervoegden vorm als den imperatief kan nagebruiken, in de tweede plaats dat hetzelfde het geval is wanneer de nadruk niet valt op het op *si* volgende werkwoord of adjectief zelf maar op een bepaling daarvan, b.v. *si (oe)lako ira'ai*, „ga daar niet naar toe'' (niet het gaan in 't algemeen wordt verboden maar alleen het gaan naar de door *ira'ai* aangeduide plaats), *si (oe)pongkaa pentade* (*mentade*), *si (oe)monge*[2] *(oem)ewai akoe* (zie p. 206), enz., en in de derde plaats dat ook wanneer *si* voorafgegaan wordt door *ka* (dat, opdat), en men dus niet van een vetatief kan spreken, de vorm zonder *oe-* (dus de imperatiefvorm) gebruikt kan worden, b.v. *kasi (oe)lako, kasipo (oe)lako* (opdat je nog niet gaat), enz. (het gebruik van *oe-* legt eenigen nadruk op den tweeden persoon). In het BM. is dit zelfs niet eens noodig; men kan daar b.v. voor „spreek niet'' zoowel zeggen *indo pepaoe* (met den imperatiefvorm) als *indoe pepaoe* (met den vervoegden vorm, zie § 241), enz.

Ook in den eersten en den derden persoon komt een vetatief voor. *Si lako* kan dus ook beteekenen „laat hij niet gaan''. Dit laatste kan somtijds ook worden uitgedrukt door *kasi lako*, „opdat hij niet ga, dat hij niet ga'', een bijzin dus, die als zoodanig (evenals andere zinnen met *ka*, zie § 214) altijd van iets anders af moet hangen. Dit kan echter ook alleen bestaan uit het woord *sine*, „maar'', en in dat geval krijgt men de vertaling „laat hij niet gaan'' [1]). Ook kan het bestaan uit het woordje *ka* in den zin van „en'' (b.v. *si po'inoe baroe ka ara, ka woeoeno kasi kineroe* (O. T.), „laat hij geen palmwijn en arak drinken en laat zijn haar niet afgeschoren worden''), wat te verklaren is uit de oorspronkelijke beteekenis van *ka*, dat immers in wezen een onderschikkend zinsverband aanduidt, of uit analogie. Voorts kent het M. nog de eigenaardige constructie van een imperatief of vetatief (in directe rede) die voorafgegaan wordt door *ka*, welk *ka* dan weer afhangt van een uitdrukking als „hij zeide'' of wat daarmee overeenkomt [2]), b.v. *ipotaeakami*

[1]) Deze eigenaardigheid van *sine*, en het feit dat het W. in dezelfde beteekenis *sino* gebruikt, wat op een gemeenschappelijken grondvorm **sina* wijst, doet de vraag opkomen of wij in dit woord wellicht den ouderen vorm van *hina* („er zijn'') voor ons hebben. De oorspronkelijke beteekenis van **sina* zou dan dezelfde zijn als die van *hinaano*, „de werkelijkheid er van (is) ....'', „het ware (is) ....'', „intusschen ....''.

[2]) Op dezelfde wijze kan een door *ba* of *ke* ingeleide afhankelijke vraag in directe rede gesteld zijn, b.v. *ipesikenoakono ba* (*ke*) *nahoe ponto'ori pakoeli mo'ahi*, „hij vroeg hem of hij geen liefdesmiddelen kende''.

ka impotoeri (of *ka impotoeri ipotaeakami*), „hij zeide tot ons: gaat slapen'', *ipotaeakoene amakoe kasi koa (oe)laki tongalere*, „mijn vader zeide tot mij: ga niet naar den akker'', waarin *ka* ook wel „dat'' beteekent maar in de vertaling door een dubbele punt moet worden weergegeven, vanwege de directe rede die er op volgt (dat daarnaast ook gevallen staan waarin op *ka* indirecte rede volgt is boven reeds gebleken). Het gebruik van *ka* in dergelijke zinnen is niet verplicht.

Uitdrukkingen als *kasi lako* zijn feitelijk evenmin vetatieven als die met *ka* imperatieven zijn (zie p. 207), maar men gebruikt den vetatieven vorm in plaats van de constructie met de gewone negatie-partikel omdat de beteekenis van den zin dat meebrengt (vgl. Mal. *soepaja djangan* enz.). Ook na *maoe* of *maoepo* („al is het dat'') wordt, wanneer de negatie zelfstandig staat, steeds de vetatieve partikel gebruikt (*maoe(po) siimo, maoe(po) osi'i*, vgl. p. 176; het Bar. gebruikt zoowel *maoe bare'e* als *maoe ne'emo*); is dat niet het geval dan gebruikt men zoowel *siimo* als *nahi* (*maoepo siimo ilako, maoepo nahi lako*, „hij, gij beiden behoeft niet te gaan'').

Voorbeelden van vetatieven zijn: *si mpepate akoe*, „doodt mij niet'', *si tohori me'oe'oea*, „laat ons nooit twisten'', *si koelako, si tomelako, si kimelako*, „laat ik, laten wij niet gaan''. Gebruikt men ter versterking van *si* een partikel als *komba* (zie § 267) of *koa* (zie § 245), dan wordt deze tusschen den imperatief (die dan uit den aard der zaak een eventueel pronomen *i-* niet verliest) of den vervoegden vorm en *si* in gezet, b.v. *si komba (oe)pengese*, „ween niet!'', *si koa (oe)pepaoe kanatoeoe*, „spreek niet zoo''. Hetzelfde is het geval wanneer *si koa* enz. nog door *ka* wordt voorafgegaan (b.v. .... *kasi koa pepate kami* of .... *kasi koa oepepate kami*, „.... opdat je ons niet doodt'').

In zelfstandigen vorm luidt de vetatieve partikel *osii, osi'i* of kortweg *sii, si'i*, welke woorden ook in de plaats van *si* (zie boven) gebruikt kunnen worden (behalve *si'i* in den tweeden pers. en den derden pers. enk.). De beteekenis van deze vormen is dus: „laat dat, doe het niet'' (Mal. *djangan!*), of eenvoudig „niet'', b.v. *mingki akoe lako toemonda ira ngkoeda mia lako mpewoealansa, soemangki inekoe: osi'i* (*osii*) *omoeë, napoe motea*, „ik wilde (ook) meegaan met degenen die lansats gaan halen, (maar) mijn moeder bracht daartegen in: jij niet, je bent nog niet beter''. De *o* van *osii, osi'i* is naar het schijnt van denzelfden aard als de *ĕ* van Jav. *ĕmas*, dus een voorslag die dient om het woord lang genoeg te maken [1]) (zooals reeds in § 18 is gebleken heeft het M. een afkeer van zinnen die uit minder dan drie lettergrepen bestaan, althans wanneer er nadruk op zulk een uit één woord bestaand zinnetje valt; de vormen *sii* en *si'i* berusten ongetwijfeld op prosiopesis, zie bl. 27).

---

[1]) Als aanloopje tot het articuleeren van een woord dat niet door een ander woord wordt voorafgegaan, dus bij het openen van den mond, wordt wel eens een nauw-hoorbaar *o*-tje gevormd, dat wel correspondeert met Jav. *ĕ-* enz., maar waaraan geenerlei waarde is toe te kennen.

Voor „nog niet, wacht even!" (ook „wacht maar!") gebruikt men *siipo*, in die van „niet meer!" *siimo*; dit laatste kan echter ook de kracht hebben van een verzacht *(o)sii* (vgl. het op p. 205 over de functie van *mo* bij den imperatief opgemerkte) en is dus zoowel weer te geven met „doe het niet meer" als met „laat het maar" of met „doe het toch niet" (als verzoek). Volgt op *siimo* of *siipo* nog iets anders, dan kan de *i* ook kort zijn, b.v. *sipo ari* (met of zonder hamza voor de *a*), „voorloopig nog niet, wacht nog even", *simo (oe)po'ia indi'ai*, „blijf hier niet meer", naast *siimo da ari iwela mpowawa inahoe*, „brengt voorloopig niet telkens groente meer", *siipomo ari*, „wacht maar eens eventjes!" (als uitroep van vreugde), enz. [1])

Van *siipo* kan een verzwakte vorm gemaakt worden met woordherhaling (vgl. § 119), dus *sii²po*, „wacht nog eventjes, een oogenblikje nog". Ook *sipopo* wordt gezegd.

Over *iindo* zie men § 241.

Een enkele maal worden de ontkenningswoorden *naamo*, „niet meer", *naapo*, „nog niet", en *naahi*, „neen", in vetatieven zin gebruikt, b.v. *naamo da ari pongkaa*, „eet voorloopig niet meer!"

Sii hangt wellicht samen met Bar. *ndjii*, „stil", enz. (vgl. p. 26). Het kan echter ook eenvoudig een interjectie zijn. Hetzelfde geldt van *iindo*, vgl. Boeg. Mak. *edo'*, „foei".

241. Wat den *vetatief in de dialecten* betreft verdient het volgende vermelding:

Het BM. heeft als vetatieve partikel *iindo*, dat ook in T. en elders wordt gezegd, en misschien algemeen M. is, hoewel het T. en het W. het alleen als zelfstandig woord gebruiken. In combinatie met een volgend woord kan het in het BM. tot *indo* worden, b.v. I. Molo. *indo pepaoe*, „spreek niet". Van *indo* kan de *i* wegvallen (door prosiopesis of door op te gaan in een voorafgaand woord), terwijl de *o* geassimileerd kan worden aan of op kan gaan in een volgenden klinker, zoodat somtijds alleen *nd* overblijft, b.v. *ndi mpogero* (P.), „maakt geen leven", *kandoe‿oepe'iwi* (Molo.), „(op)dat je niet weene", *kandoe pepaoe* (Molo. I.), „(op)dat je niet spreke" of „spreek niet" [2]), *kandi koa pepate kami* (Molo. I.), „(op)dat gij beiden ons niet doodt" of

---

[1]) Ook *siimo mbo'oe* (zelfstandig) of *si ... mbo'oe* beteekent „niet meer" (vetatief), maar deze uitdrukkingen zijn enger van beteekenis dan *siimo* (*si(i)mo......*), omdat zij, overeenkomstig de beteekenis van *mbo'oe*, „ook, weer, opnieuw", wel kunnen aanduiden dat met een handeling niet opnieuw mag worden begonnen, maar niet dat er mee moet worden opgehouden, b.v. *si pongkaa mbo'oe*, „eet niet meer (ga niet opnieuw eten)", *si potoeri mbo'oe*, „ga niet weer slapen". Dezelfde beteekenis heeft *si da...*, *si komba da...* of *si da komba...* (vgl. § 266), b.v. *si (komba) da pongkaa*, *si da komba pongkaa*.

Voor „nog niet, wacht even!" kan ook *aripo* of *aripo ari* gezegd worden.

[2]) De op p. 208 gegeven regel inzake het gebruik van de vormen met *ka* en den vetatief gaat voor de dialecten niet op. De vormen met *kandoe* en *kandi* (niet die met *kando* of *kandoe oe-* en *kando i-*) kunnen in het BM. de beteekenis hebben van een gewonen vetatief.

„doodt ons niet'', *ndoeka pepaoe* (uit *ndoe koa pepaoe*) (Molo. I.), „spreek niet!'' Uit de beide laatste voorbeelden blijkt dat *koa*, anders dan in het T., het vervoegingsprefix vóór zich kan krijgen, zonder dat dit intusschen op den werkwoordsvorm er achter invloed heeft, vgl. p. 206 (tegenover § 219). Deze constructie van den vorm met *ka* (= *koa*) wordt echter niet altijd gebruikt; men zegt ook *kando koa ipepate kami*, e.d. Ook vormen als *ndika‿oepepaoe* (Moli. *ndika‿oepepa'oe, ndiko‿oepepa'oe*), *ndika‿oeleko* (weer verkort tot *kaleko*) worden opgegeven; de *i* van de eerste lettergreep kan die van *indo* zijn, doch het is ook mogelijk dat *ndi* een geheel ander woord is dan *indo*, vgl. T. *si*. Ook bij *to* en *po* is deze constructie mogelijk, b.v. *ka ndoeto pe'iwi*, hetz. als *ka ndoto oepe'iwi* („(op)dat je niet meer huilt, huil niet meer''), maar ook „(op)dat je niet huilt, huil niet'' (zie § 240), *ndoeto pe'iwi*, hetz. als *(i)ndoto oepe'iwi*, „huil niet (meer)'', *ndoepo leko*, hetz. als *(i)ndopo oeleko*, „ga nog niet'', *ka ndoepo pongee* of *ka ndopo oepongee*, „zeg er nog niets van'', *kando noto pepaoe*, „opdat hij niet meer spreke''.

Daar zinnen van den derden pers. enk. het meest voorkomen, is het niet te verwonderen dat de bovengenoemde zinswendingen van het I. en Molo. ook met *no*- als vast bestanddeel van het eerste gedeelte van den zin kunnen worden geconstrueerd, waarop dan de aanduiding van het werkelijke onderwerp, wanneer dit eerste of tweede pers. of derde pers. tweevoud of meervoud is, in den werkwoordsvorm volgt, b.v. *kando nokoa ipepate kami*, vgl. Ned. „opdat het (*no*) niet zij dat jullie beiden ons doodt'', *kando nokoa oepe'iwi*, „opdat je niet huilt'', *kando noto oepe'iwi*, „opdat je niet meer huilt'', *kando nopo noleko*, „opdat hij nog niet ga'', enz. Misschien zou het beter zijn om te spellen *ka ndono koa, ka ndonoto, ka ndonopo*, want evenmin als *na* in B. *naka* („opdat'') wordt *no* in dergelijke gevallen nog in zijn eigenlijke kracht gevoeld, zoodat dan ook zinnen met een 3en pers. enk. als subject op dezelfde wijze geconstrueerd kunnen worden, b.v. *kando nokoa nopepaoe* (met tweemaal *no* dus), hetzelfde als *kando nokoa pepaoe* of *kando koa nopepaoe*, „opdat hij niet spreke''. De zaak wordt nog gecompliceerder doordat *ndo* soms in de uitspraak gereduceerd wordt tot *no*, b.v. *kanoe pepaoe* (= *kandoe pepaoe*), *kano nopepaoe* (= *kando nopepaoe*), *kano nokoa pepaoe* (= *kando nokoa pepaoe*), *kano koa nopepaoe* (= *kando koa nopepaoe*), welke laatste vorm weer vereenvoudigd kan worden tot *kano koa pepaoe* (door weglating van het tweede *no*), wel te onderscheiden van *ka nopepaoe* of *kano nopepaoe*, „hij spreekt niet''. Dat deze en dergelijke [1]) vormen een verwarrenden indruk maken kan moeilijk worden ontkend, maar men moet bedenken dat het vetatieve karakter van den zin uit verschillende kenmerken kan blijken, b.v. uit het optreden van *koa*, een partikel die krachtens haar

---

[1]) B.v. *ka nono koeleko* voor *ka ndono koeleko*, „zoodat ik niet meer ga'', want behalve het vetatieve *ndo* is er ook een woord *ndo* of *ando* dat „niet meer'' beteekent (zie § 265).

beteekenis niet bij gewone (niet-vetatieve) negaties optreedt (zie § 244) [1]. Evenzoo zijn te onderscheiden: *ka nolo (koa) leko*, „opdat hij niet zal gaan" (met het futurische *lo*) en *ka nolo loemeko*, „hij zal niet gaan" (vgl. § 237).

Voor T. *si(i)mo* gebruikt het BM. *ho(o)to*, dat ook na *ka* kan optreden. *Hooto* is een samentrekking van *ho'ioto* of *hoioto* (zie § 162) en beteekent dus eig. „laat het dat zijn", „laat het daarbij blijven", zooals het T. wel eens *onaemo* of *onaemo ari* in die beteekenis gebruikt (b.v. tot iemand die een ander inschenkt, dus z.v.a. „genoeg!"). Ook wanneer *ho'io* (*hoio*) zijn eigenlijke, pronominale beteekenis heeft wordt *ho'ioto* of *hoioto* wel tot *hooto* samengetrokken, terwijl omgekeerd in de vetatieve beteekenis ook wel eens *ho'ioto* (*hoioto*) wordt gehoord. Het Tambee heeft naast *ho'io* ook den vorm *hia'o*, die tusschen *ho'io* en T. *iao* in staat, maar alleen in vetatief-beteekenis (*hia'oto*) schijnt voor te komen. In den vetatief gebruikt dit dialect dus *ho'ioto, hia'oto* en *hooto*. Naast *ho(o)to* staat *ho(o)po* [2]) (P. *oopo*), dat niet de beteekenis heeft van T. *siipo*, maar die van T. *amba*, „pas", ook „daarop, toen" (*hopo koehawe*, „ik ben pas gekomen", *ho(o)po koetoetoeloeakeo*, „en toen pas, en daarop zeide ik het hem", *hopo noeoe'o koeponggito* (Moli.), „eerst nu, nu voor het eerst zie ik er een"), en als vetatief die van „laat het genoeg zijn" (vaak met *ari*: *ho(o)po‿ari*, „laat het voorloopig genoeg zijn", vgl. Bar. *ganapa rioenja*; in dezelfde bet. wordt ook *ho(o)to ari* gezegd). De volle vorm *ho(')iopo* (*ho'iopo ari* enz.) komt ook voor.

Het BM. equivalent van *siipo* is *indopo*. Daarnaast komt ook voor *aipo*, dat wel met *aio* (zie § 263) moet samenhangen. Wanneer dit *aipo* deel uitmaakt van Molo. *ndaipo‿ari* (= T. *siipo ari*) behoeft men niet te denken aan een pleonasme, omdat *ai* van *aipo* waarschijnlijk is ontstaan uit *tai* (zie § 264; *aipo* heeft dan oorspronkelijk geen vetatieve kracht gehad, vgl. het aan het slot van § 240 over *naamo, naapo* en *naahi* en het in § 265, kleine letter, over *ampo* opgemerkte, en Lembo Babi en Matangkoro *aambo‿ari* (naast *po‿ari‿ari*), Moli. *(a)mbolahari* [3]) in den zin van T. *siipo ari*) en *ndaipo* dus zou kunnen staan voor **taipo*, met prenasaleering en medialiseering. Deze prenasaleering kan versterkende kracht hebben, vgl. BS p. 342, Mal. van Batavia *ngga'*, „niet", naast *kaga'*, enz.

Naast *ambolahari* gebruikt het Moli. ook *hari‿ari*, vgl. Boengk. *aripo* en *aripo ari*. *Hariari* of *ari*2 komt ook in andere BM. dialecten voor.

---

[1]) *Ka nopepaoe* kan natuurlijk ook beteekenen „opdat hij spreke", enz. (zie § 214 v. v.). In dit geval kan *koa* wel gebruikt worden, maar het heeft dan toch een andere positie dan bij de vetatieve constructie. *Koa* wordt geplaatst (vgl. § 244) na het woord waar het het meest bij behoort, in dit geval dus na *nopepaoe*: *ka nopepaoe koa*.

[2]) De op p. 52 gegeven afleiding van *dahopo* (*da* + *hopo*) is niet juist; dit woord staat niet voor *da'iaopo* (*iao* komt in het BM. niet voor), maar voor *daho(')iopo* (of deze vorm ook voorkomt is mij niet bekend).

[3]) Het bestanddeel *la* is niet geheel duidelijk; vermoedelijk is het de oudere vorm van *lo* of *le* (zie § 237).

Naast *indopo* zou men ook den vorm **indoto* verwachten, maar deze schijnt althans in de bekendste BM. dialecten niet voor te komen (*hooto* is de gebruikelijke vorm). Wel heeft men *ka ndoto* (zie p. 211), terwijl voor het Kns. en het P. de vorm *indomo* wordt opgegeven. Dat naast *aipo* geen vorm **aito* voorkomt is, wanneer *aipo* inderdaad oorspronkelijk geen vetatieve kracht heeft gehad, zeer begrijpelijk.

De vetatieve partikel van het W.Kns. is dezelfde als die van het T., b.v. W. *si* of *osi'i ale'e piso*, Kns. *osii aleo* (= *alee o*) *piso*, „neem het mes niet''. Het Kns. kent ook *indo*, b.v. *indopo ari, ma indo rorongee* („opdat zij het niet hooren''). Voor *siimo* heeft het W. *eeto*, het Tioesch *eemo*, voor *siipo* zeggen beide dialecten *eepo*, doch ook *siipo*. De vormen *eeto* en *eemo* correspondeeren geheel met *hooto* en *hoopo*, zie § 162; voor T. *da'iaopo*, „pas'', zegt het Kns. zoowel *da'iepo* als *da'eepo*.

242. *Infinitief*. Een vorm die correspondeert met onzen infinitief heeft het M. niet. Het nomen verbale, dat in het vorige hoofdstuk is besproken, heeft er zekere trekken mee gemeen, maar wijkt er in andere opzichten ook weer sterk van af. Zooals reeds in § 220 is gezegd gebruikt het M., evenals andere IN. talen, wanneer van een handeling in 't algemeen sprake is niet het nomen verbale maar den deelwoordsvorm (samenstellingen als genoemd in § 131 zijn slechts schijnbare uitzonderingen omdat in die gevallen de handeling niet in 't algemeen wordt gedacht maar het subject van de samenstelling tot agens heeft), b.v. *gaoeno koa, mbe'e, mebiti ntama* [1]), „dat is de manier van kuitschoppen van dappere lieden (lett. „mannen''), vriend'' (zoo gaat het wanneer dappere lieden kuitschoppen), *pareuwa monahoe*, „kookgerei'', *parewa mo'angga*, „werktuigen'', *ndio tempono monahoe*, „toen het tijd was om te koken'', *nahi koebehe mo'ala oewoi*, „ik wil geen water halen'', *mosa'okoe mo'ia indi'ai*, „ik vind het vervelend, onaangenaam om hier te wonen'', *la koepoli melelocako* (P.), „ik kan me niet bewegen'', *mokoea mo'isa*, „ijverig in het stampen'', enz.

Hangt zulk een deelwoord af van een ander woord, en correspondeert het dus met een afhankelijken infinitief in onze taal, dan komt het met dat voorafgaande woord overeen in getal, wel een bewijs dat het zijn karakter van deelwoord niet verliest. Voorbeelden: *nahi domponto'ori mponahoe*, „zij kunnen niet koken'', *memokoea mpo'isa*, „ijverig in 't stampen'' (meervoudig subject) [2]). Wordt het afhankelijke deelwoord door een object gevolgd, dan is het gebruik van het meervoudsteeken niet verplicht, b.v. *nahi dompenaa² m(p)owangoe si'e*, „zij hielden niet op rijstschuren te bouwen'', *nahi domentaha (me)bintao amado*, „zij durfden hun vader niet te verlaten'', behalve wanneer uit het voorafgaande woord nog niet blijkt of er sprake is van twee of van meer individuen, b.v. *itena ira mpo'inoe oewoi andio*, „hij beval hen van

---

[1]) *mebiti ntama* is een samenstelling.
[2]) Wel kan het meervoudsteeken wegblijven bij het regeerende woord, zie p. 237 v.

dat water te drinken". Ook wanneer het afhankelijke woord geen deelwoord maar een adjectief is kan het meervoudsteeken wegblijven, b.v. *medoito kami (me)'ompeda*, „wij zijn bang om te naderen", *nahi domebehe aiwa* (meest *me'aiwa*), „zij willen niet komen".

Zinnen als „iemand beboeten die onschuldig is, is slecht", „roeien is zwaar" [1]) luiden in het M., dat in zijn zinsbouw strenger is dan het Bar.: *mosa'o mongkiwoe mia anoe nahi tehala, mapari mebose*, met vooropplaatsing dus van het predicaat, dat in het Bar. zoowel voorop als achteraan geplaatst kan worden.

243. *Andere wijzen.* De in het vijfde hoofdstuk besproken, uit „omzetting" ontstane vervoegde vormen zouden met den naam „conjunctieven" aangeduid kunnen worden. Tegen deze benaming is geen enkel formeel bezwaar in te brengen (de eigenlijke beteekenis van het woord „conjunctief" beantwoordt juist heel goed aan de functie van deze vormen), maar zij zou verwarring kunnen stichten omdat men nu eenmaal aan dien term een bepaalden inhoud pleegt te verbinden, die slechts in een aantal gevallen overeenkomt met de wel zeer ruime functie die de uit „omzetting" ontstane vervoegde vormen in het M. hebben. Ook zou men dan genoodzaakt zijn om de vervoegde vormen der transitiva met bepaald object (waarbij een onderscheid als tusschen vervoegde en niet-vervoegde vormen van intransitiva, adjectiva, enz. bestaat niet gemaakt wordt) in twee gelijkvormige categorieën, „indicatieven" en „conjunctieven", te verdeelen, wat juist door het kleurlooze karakter dat de uit „omzetting" ontstane vervoegde vormen in het M. hebben aangenomen, een min of meer kunstmatige indeeling zou opleveren. Het schijnt dus beter den term „conjunctief" te vermijden en alleen te spreken van „vervoegde vormen". als een bijzondere categorie van indicatieven. Vgl. ook § 239.

De in § 248 te bespreken vormen met *te-* kunnen niet als een aparte modus beschouwd worden.

Mo (to), po, koa, te-.

244. In een behandeling van de uitdrukking van tijd en wijze in het Morisch mag een bespreking van de modale partikels *po, mo* (dial. *to*) en *koa* en van een bepaalde functie van het prefix *te-* (voor de andere zie men § 338 v.v.) niet achterwege blijven. Hierbij moet worden opgemerkt dat het gemaakte onderscheid tusschen *po, mo* (*to*) en *koa* aan den eenen en *te* aan den anderen kant slechts formeel is en eigenlijk alleen hierin bestaat dat *te* vóór-, *po, mo* (*to*) en *koa* daarentegen achtergevoegd worden, want men kan zeggen dat *te* in de hier te bespreken functie geheel als een modale partikel optreedt, terwijl *po, mo* (*to*) en *koa* zonder bezwaar achtervoegsels genoemd kunnen worden, daar zij voor den klemtoon beschouwd worden als lettergrepen van het woord

[1]) Vgl. BS p. 462.

waarachter zij zijn geplaatst, b.v. *dahoe kóa* (niet *dáhoe koa*), „(slechts) een hónd'', enz. (zie p. 15). *Po* en *mo* (*to*) worden daarom dan ook met dat woord aaneengeschreven, en met *koa* zou dit feitelijk eveneens gedaan moeten worden.

Mo en *po* kan men als tegenstellingen beschouwen die te zamen een paar vormen. Zij worden op volkomen dezelfde wijze geconstrueerd, zooals hieruit blijkt dat het suffix *-o* tot aanduiding of voorloopige aanduiding van het onderwerp van een werkwoord of adjectief in den derden persoon enkelvoud bij deze partikels niet weggelaten mag worden (zie p. 96, gecorrigeerd in het Naschrift), terwijl alle andere modale partikels (behalve dan *to*, dat in bijna alle dialecten de plaats van *mo* inneemt, zij het niet zonder uitzonderingen, zie § 247) in dat geval een andere constructie toelaten.

Overigens worden *mo*, *po* en *koa* op dezelfde wijze geconstrueerd. Men plaatst ze onmiddellijk na de uitdrukking waarbij zij behooren of na het eerste hoofdbestanddeel daarvan (uitgezonderd natuurlijk wanneer men met een samenstelling of een andere in tweeën geschreven eenheid te doen heeft). Dit is een van de dingen die aan den M. zinsbouw zijn eigenaardig karakter geven. Het is bepaald onjuist om in uitdrukkingen als *kūowoenomo mia*, „andermans bezoarsteen'', *woekoeno koa walido*, „(slechts) de beenderen van hun kameraad'', enz. de partikel na het tweede lid te plaatsen. Evenzoo spreekt men van *boetoe koa ongkoeë*, „alleen maar ik'', *tedoao koa mompoli*, „hij is inderdaad zeer welgesteld'', *tedoa akoe ntoe'oe mompemahaki*, „ik voel buitengewoon veel pijn'', enz. Bij telwoorden die uit meer dan één woord bestaan heeft men de keus, b.v. *hopoeloe koa ka opaa* of *hopoeloe ka opaa koa*, met een substantief: *hopoeloemo ka opaa nta'oe* of *hopoeloe ka opaa nta'oemo*, „(reeds) 14 jaar''. Hieruit laat zich concludeeren dat men dergelijke uit meer dan één lid bestaande telwoorden nu eens als samenstelling, dan weer als niet-samengestelde uitdrukking behandelt (*nta'oe* staat natuurlijk in samenstelling met het voorafgaande woord, maar dit laatste kan zoowel *opaa* als *hopoeloe ka opaa* zijn). Wanneer het telwoord niet in samenstelling staat met zijn substantief construeert men volgens den regel, dus *asa koa kalamboro*, „slechts één menscheneter'', *asapo* (*mbo'oe*) *kalamboro pebobatoeno*, „hij vocht met nog een anderen *kalamboro*'' [1]).

Andere voorbeelden van denzelfden aard zijn: *anoemo kinaa mioe* (ook: *anoe kinaa mioemo*, omdat het in dit geval op hetzelfde neerkomt of *mo* behoort bij den geheelen zin *anoe kinaa mioe* of alleen bij *kinaa mioe*), *onaemo ngkoeda koepongkaa*, „wat jullie voedsel is, dat eet ik ook'',

---

[1]) Dat men in het laatste geval ook kan zeggen *asa kalamboropo* (ook wel *asa kalamboropo mbo'oe*) *pebobatoeno* (*aasa mbo'oe, kalamboropo, pebobatoeno* zou zijn: „hij vocht met nog iemand, ook een *kal.*''), zal wel aan analogie zijn toe te schrijven, vergelijk het op p. 273, nt. 1 over *asa mia, roea mia* enz. opgemerkte. In elk geval heeft men hier met een uitzonderingsgeval te doen. Wanneer er van meer dan één sprake is is deze afwijking naar het schijnt niet mogelijk, en evenmin wanneer niet *mo* of *po* maar *koa* wordt gebruikt.

anoe koa to'eheo, „slechts wat wij graag willen'' (*anoe to'eheo koa*, „wat wij graag willen'', met nadruk op de beide laatste woorden), *anoe koa moiko*, „slechts wat goed is'' (*anoe moiko koa*, „wat góed is, wat de betiteling „goed'' verdient, wat men niet slecht kan noemen''), *inso koa ndi omioe*, „van U afkomstig'', *insomo ndi omioe* (*inso ndi omioemo*), „van *U* afkomstig'', *kana koa amano*, „als zijn vader'', enz. Ook in de op p. 137 v. genoemde gevallen, waarin een der vormen *ndi akoe*, *ndiko*, *ndio*, enz. gevolgd wordt door *koa*, *mo* of *mo koa* (ook *po* had daarbij kunnen zijn genoemd), kan men zeggen dat deze partikels bij den geheelen zin behooren (zie beneden).

In de futurum-vormen hetzelfde verschijnsel. Deze bestaan uit een nietzelfstandig (doch ook niet gepraefigeerd) pers. v.n.w. gevolgd door een deelwoordsvorm. De bovengenoemde partikels komen tusschen deze beide elementen in, dus *akoe koa moweeko eoeno*, „ik zal je er wel een ander (exemplaar) voor in de plaats geven'', enz. (zie § 150).

245. *Koa* behoort tot die elementen van het aan modale partikels en dergelijke zoo rijke Morisch waarvan de functie zich zeer moeilijk laat omschrijven. Feitelijk is het misleidend om aan dergelijke woordjes een „beteekenis'' toe te kennen; zij zetten aan een zin of uitdrukking een zekere kleur bij, die in de vertaling dikwijls op de meest uiteenloopende wijze moet worden weergegeven, en die niet principieel verschilt van het effect dat door toon, gebaar, enz. kan worden teweeggebracht. De omschrijving die misschien het best de functie van *koa* benadert is die met „inderdaad'', welke term, evenals *koa*, zoowel gebruikt kan worden om overeenstemming als om tegenstelling met hetgeen te voren gezegd of verwacht werd aan te duiden, en ook bevestigende, versterkende kracht heeft. Voorbeelden van *koa* in de beide eerstgenoemde functies zijn: *meloeloe ke ilako? - meloeloe koa*, „liep hij hard toen hij ging? - inderdaad'', *koetena ira ka dompo'angga, dome'anggao koa*, „ik beval hen om te werken, (en) zij deden het (dat werk)'', *nahoe bongoo ke i Anoe? - koebongoo koa*, „heb je N. N. niet geslagen? - ik heb hem wel degelijk geslagen'', *mateo koa*, „hij is toch gestorven'', *bara'oera mokole ntii koa ntoe'oe i Wedangi andio*, „misschien is W. toch wel een (nakomelinge van een) uit den hemel neergedaalde(n) *mokole*''. Dat *koa* somtijds aan ons „wel'' in verzwakkende beteekenis beantwoordt, is in de vorige § gebleken. In terechtwijzingen is het met „toch, immers'' te vertalen.

Achter een imperatief gevoegd is *koa* zwak-nadrukgevend of afrondend, zie § 238. Ook wanneer het na een substantief of daarmee overeenkomend woord geplaatst is heeft *koa* soms alleen deze kracht, b.v. in zinnen als *omoeë ke koemaano kinaakoe indi'ai hieno? - oeoehoe, i Anoe koa*, „heb *jij* daarstraks mijn rijst hier opgegeten? - neen, N. N. (heeft dat gedaan)'', *isema ke araoe? - anakoe koa*, „wie is dat? - mijn kind'', *onae koa, iao koa*, „dát is (was) 't (de reden)'' (zie p. 115, 117), *hapa koa ke?* „watte?'', *wongi koa andio*, „in de(ze)n zelfden nacht'', *tepoesado koa haweomo kalamboro*, „toen zij verdwenen waren kwam er een menscheneter''. Men zou kunnen zeggen dat *koa* in deze voor-

beelden niet zoozeer een nadrukleggende als wel een bevestigende, versterkende, steunende functie heeft [1]). Dit is in overeenstemming met de beteekenis die meestal aan *koa* eigen is wanneer het bij een substantief (eigennaam, zelfstandig voornaamwoord, enz.) optreedt, nl. die van „slechts''. In den volgenden zin komt *koa* in beide beteekenissen voor: *anoe koa nahi to'eheo, onae koa imewee kita,* „slechts dat wat men niet wenscht, dát (juist dat) doen jullie „ons'' aan''.

Bij een verbum of adjectief of daarmee overeenkomend woord kan *koa* de beteekenis „slechts'' alleen dan hebben wanneer de op p. 137 v. vermelde constructie met *ndi akoe, ndiko, ndio* enz. gebezigd wordt (anders heeft het een der in het begin van deze § genoemde functies). In dit geval is dus een dringende reden aanwezig om van deze serie voornaamwoorden gebruik te maken, wat in § 181 niet duidelijk uitkomt. De daar gegeven omschrijving van *koa* als behoorende bij het woord dat er op volgt is niet onjuist, omdat immers juist een der vormen *ndi akoe* enz. voorop wordt geplaatst om *koa* in de beteekenis „slechts'' bij een niet-substantief (of wat daarmee overeenkomt) te kunnen aanwenden; zij komt trouwens in dit geval precies op hetzelfde neer als de in de vorige § gegeven formuleering.

In § 241 is reeds gezegd dat *koa* niet in combinatie met een gewone (niet-vetatieve) negatie kan gebruikt worden (men gebruikt in dat geval *komba,* zie § 267). Hiermee correspondeert dat *koa* in een door *ka* ingeleiden zin steeds een wenschende beteekenis heeft, een „moeten'' of „zullen'' impliceert, b.v. *onaemo poe'oeno ka ipontoetoerako koa loemako,* „dat is de reden dat hij gauw moet gaan''. Beteekent *ka* „opdat'', dan is *koa* alleen versterkend, b.v. *mia i wawo ntolino andio mo'angga ka ipongkaa koa,* „de menschen op deze wereld werken om te eten''. In de beteekenissen „en'' en „ nadat'' kan *ka* geen *koa* bij zich krijgen.

Mo koa, ndiomo koa, enz. beteekenen in den regel „nog slechts''; zie p. 138, waar ook voorbeelden zijn gegeven van de beteekenis „zoo maar'', die de vormen *ndiomo koa* enz. kunnen hebben. Ook *-mo koa* alleen heeft soms deze kracht, b.v. *lakomo koa po'ia*[2] *a mia mesampa araoedo, ba dokomba mentiako,* „ga je zoo maar eens wat ophouden bij gindsche menschen die bezig zijn een geslacht dier in stukken te snijden, misschien geven ze je wel wat'', *tomelakomo koa ntada'a,* „laten wij ook maar gaan'' („op hoop van zegen'', of het zin heeft of niet moet later blijken), *miamo koa* „zoo maar iemand''. Voorts kan *-mo koa* ook alleen nadrukgevend zijn, zoodat b.v. *miamo koa hieno* ook kan beteekenen „de persoon van daareven'' (met nadruk) of „een ánder .... daareven''.

Koa is algemeen M., met dien verstande dat in W.Kns. en P. de uitspraak *kaa* voorkomt, en dat daar en in het BM *kaa* of *koa* wel tot *ka* wordt verkort (vgl. § 241). Voor de afleiding zie men p. 153 en § 263.

---

1) Voor de functie van *koa* in het laatste voorbeeld vergelijke men het in het Naschrift over de in § 218, p. 177 genoemde constructie opgemerkte.

246. Over de functie van *mo* is reeds gesproken op p. 96, 133 en 205 v. Men kan de beteekenis van deze partikel in het algemeen omschrijven als a f s l u i t e n d. Dat de nadrukgevende kracht van *mo* over kan gaan in een imperatieve of adhortatieve is op p. 207 gebleken. Wanneer *mo* gevoegd wordt achter een persoonlijk v.n.w. van serie I (§ 142 v.v.) heeft het meestal geen nadrukleggende beteekenis, maar duidt het alleen een tegenstelling met een voorafgaanden toestand aan (zie b.v. p. 133); toch zegt men wel (waarschijnlijk alleen van zuivere adjectiva) *mobeaomo*, „het is zwáár'', *langkaiomo*, „het is (terdege) groot'', enz.

Veel meer gevarieerd nog dan die van *mo* is de functie van *po*, die zich in 't algemeen laat aanduiden als o p s c h u i v e n d, wat de drie hoofdbeteekenissen „pas, eerst'' [1]), „nog'' en „ook, eveneens, weer, opnieuw'' omvat. Voor de duidelijkheid volgen hier eerst een aantal voorbeelden van de genoemde beteekenissen (zie ook boven):

oroea irapo doemagaio, „nog twee passen er op''; *lawemo mateomo komba da hapapo*, „daar hij nu eenmaal dood is, is er niets meer aan te doen'' (uit dit voorbeeld blijkt dat *da* en *po* ook in combinatie met elkaar kunnen voorkomen; een ander voorbeeld daarvan is: *ndiomo rombia hadio, da hinaopo mbo'oe pae da'a!* „nu er veel sago is, is er ook nog rijst!''; vgl. ook het op p. 117 genoemde *da'iaopo*); *mo'oroepo ka i'amba paoeo*, „eerst 's morgens vroeg (toen pas) deelde hij het mede'' of „pas 's morgens vroeg zal hij het mededeelen''; *ndiopo oemari mompaho mia ka i'amba lako mpelaoero*, „eerst wanneer men klaar is met planten (dan pas) moet (moogt) gij gaan rotan zoeken''; *ndiopo pinoweeako pakoeli tinele ka i'amba tompa*, „eerst toen hem kinine gegeven werd genas hij''; *ongkoeëpo hawe a mia mpe'oe'oea atoeoedo ka do'amba mpo'ariako*, „eerst toen ik bij die twistende menschen kwam, hielden zij op''; *ndi akoepo mate* (of *mate akoepo* of *ba koematepo*) *ka i'amba mpetiao sangkakoe*, „eerst wanneer ik dood ben zullen jullie mijn goederen onderling verdeelen'' [2]); *tehine me'anaomo i Eloe*[2], *nggapoe; tehine mbo'oe, me'anaopo, nggapoepo*, „na eenigen tijd baarde de Wees een kat; weer eenigen tijd later beviel zij opnieuw, weer van een kat''.

Waar in de bovengenoemde voorbeelden bijzinnen voorkomen die zonder voegwoord zijn geconstrueerd maar wel *po* bevatten, kan men dit laatste op de basis der huidige taal als voegwoordelijk bijwoord beschouwen en het dus de beteekenis „eerst wanneer, eerst toen'' toekennen; zie echter p. 175.

---

[1]) Ook in het Bar. heeft *pa* deze beteekenis (vgl. *nepa*), wat in BW en BS niet vermeld staat. Het is er echter ver vandaan dat Bar. *pa* en M. *po* geheel hetzelfde spraakgebruik zouden hebben (evenmin als dit trouwens het geval is met *mo*, dat in het M. veel minder gebruikt wordt dan in het Bar., waar het dikwijls geheel kleurloos is geworden).

[2]) Vgl. *ba koematepo* (*ndi akoepo mate,mate akoepo*) *ela, ba isema ta oemaloemi komioe*, „als ik eens dood ben, wie zal dan wel voor jullie zorgen'', waar *po* een functie heeft die verderop ter sprake komt; *ba mate akoepo* wordt niet gebruikt, daar in dat geval *po* „nog (eens), weer'' zou moeten beteekenen.

Ook in *sekonopo* (naast *sekono*), „zelfs'', in *maoepo* (naast *maoe*), „al is het dat, al ware het dat'', en in de in § 277 te noemen constructies van vervoegde (imperatief-) vormen (gevolgd door *po* of *mo*) met concessieve kracht heeft *po* de beteekenis van „ook'', in *tedeipo* (naast *tedeimo koa*), „bijna'', die van „nog'', vgl. *tedei*, „weinig'' (§ 291).

Over *po* als aanduider van den comparatief zie men § 253.

Als modale partikel is de functie van *po* eveneens zeer veelzijdig en dikwijls moeilijk in vertaling weer te geven. Als een verzwakt „pas'' treedt het op in de volgende zinnen: *tisomopo mo'oroe ka oewawaakoene*, „morgen vroeg pas moet je ze me brengen, wacht tot morgen vroeg met ze aan me te brengen'', dus: „breng ze me morgen vroeg maar (nu nog niet)''; *te'oepoeapo kimpekoele*, „later zullen wij wel terugkeeren (nu nog niet)''; *wawao indi'ai lampoemoe, ongkoeëpo oemihiio*, „breng je lampje [1]) (maar) hier, dan zal ík 't vullen''.

In het laatste voorbeeld heeft *po* niet meer kracht dan ons „dan''. Het kan in een dergelijk geval echter ook, vooral wanneer de zin niet op de toekomst maar op het verleden betrekking heeft (waar voor de beteekenis „dan'' uit den aard der zaak geen plaats is), nadruk leggen op het voorafgaande woord, en wel in dezen zin dat het de hierdoor aangeduide persoon, zaak, enz. in tegenstelling brengt met andere personen enz. Ook deze functie hangt onmiddellijk samen met de beteekenis „pas'', d.w.z. „te voren nog niet'' of „nu nog niet'' (vgl. de beide eerste der bovengenoemde zinnen), maar wanneer *po* in deze functie niet optreedt bij tijdsaanduidingen blijft die beteekenis op den achtergrond. Een voorbeeld hiervan is: *anoe ka domingki mpepateko, ongkoeëpo toemaloiko*, „toen ze je wilden dooden heb ík je verdedigd'' (*po* sluit in dat anderen het niet wilden of niet konden, hetzij dit nu in werkelijkheid zoo was of alleen door den spreker zoo wordt voorgesteld), of, op de toekomst betrekking hebbende: *po'ia²mo indi'ai, ongkoeëpo* (*akoe*) *toemaloiko* (of: *akoepo toemaloiko*, minder *ongkoeë akoepo toemaloiko*), „blijf maar hier, ík zal je wel beschermen'' (anderen kunnen of willen het niet). Men vergelijke hiermee den vorm met *mo* (*ongkoeëmo toemaloiko*), die zoowel kan beteekenen „toen heb ík je verdedigd'', resp. „nu zal ík je verdedigen'' (in tegenstelling met vroeger, toen een of meer anderen dat deden), als „toen was ík het die je verdedigd heb'', resp. „dan zal ík het zijn die je verdedig'', waarbij op *ik* alle nadruk valt, wat ook wel tegenstelling met anderen impliceert (vgl. § 152), maar zonder de bijgedachte van „pas nadat anderen in gebreke zijn gebleven''.

Een ander voorbeeld is: *ba onaepo ka oepeloearako, akoe weeko loewoe sangkakoe ka atakoe mbo'oe*, wat dus vertaald kan worden met: „als dát het is waarom je naar buiten wilt komen (nadat andere middelen om je daartoe te bewegen gefaald hebben, dus: als je je alleen dáárdoor wilt laten overreden om naar buiten te komen), dan zal ik je al mijn goederen geven en mijn slaven

---

[1]) *Lampoe* is een lampje zonder lampeglas; voor een lamp met een lampeglas, van welke grootte ook, gebruikt men *lantera*.

er bij''. Deze zin laat echter ook een andere vertaling toe, en wel deze: „als dat het mocht zijn waarom je naar buiten wilt komen, enz.'' We hebben in dit geval te doen met een andere zijde van de „opschuivende'' beteekenis van *po*, die weer te geven is met „bijvoorbeeld, eens, 't mocht eens zijn dat, bijgeval, mogelijkerwijze'' of iets dergelijks, en vooral voorkomt in veronderstellende bijzinnen. Andere voorbeelden hiervan zijn:

ba koelakopo indiawi ta koa mbo'oe hadio booe pinongko'alakoe, „als ik gisteren (ook) eens gegaan was (stel dat ik gisteren eens gegaan was), dan zou ik ook veel visch gekregen hebben'' (*ba koelakomo*, „als ik gegaan was''); *ba totepohawepo indi'oepoea, kita loemako i lowo*, „als wij elkaar eergisteren ontmoet hadden, zouden wij naar den plas zijn gegaan''; *ba oebehepo* [1]), *ka tolako i toroekoeno*, „als je mocht willen, als je b.v. wilt, dan gaan wij naar den berg''.

Het gebruik van *po* brengt dus mee dat de spreker niet, zooals bij het gebruik van *ba* alleen of van *ba* en *mo*, neutraal staat tegenover de veronderstelde gebeurtenis, maar er zijn spijt over uitdrukt dat deze niet heeft plaatsgevonden. Men zou ook kunnen vertalen: „was ik gisteren (ook) maar gegaan, dan zou ik ook veel visch gekregen hebben'', enz. Nog duidelijker blijkt dit wanneer de nazin is weggelaten: *ba koematepo*, „was ik maar dood'', *ba oebehepo*, „had je maar gewild''.

Een soortgelijke beteekenis heeft *po* wanneer het achter een imperatief wordt geplaatst. Het heeft in dat geval een verzachtende functie, die weer te geven is met „maar, eens, kom'', e.d., b.v. *aiwapo ramai*, „kom maar eens hier'', *ikitaopo*, „bekijkt het eens, wilt het eens bekijken''.

---

[1]) Tegenover *ba oebehepo* staat *ba behekopo*, met de beteekenis „als je eens zult willen'' (in de toekomst) en „als je nog eens (opnieuw) wilt''; ook de beteekenis „als je gewild hadt'' of „had je maar gewild'' (zie beneden) kan deze uitdrukking niet hebben. Daarentegen kan *ba oebehepo* weer niet op de toekomst slaan (in *ba oebehepo ka tolaki anoe tisomo*, „als je wilt gaan we morgen naar dinges'' wordt in het eerste zindeel een wensch verondersteld die wel op het toekomstige betrekking heeft maar niet eerst in de toekomst zal ontstaan). In § 217 is gebleken dat na *ba* nu eens vervoegde, dan weer niet-vervoegde vormen optreden. Het spraakgebruik differentieert deze constructies op een wijze die waarschijnlijk niet onder een vasten regel te brengen is, maar afhangt van de beteekenis van het op *ba* volgende werkwoord etc. Gewoonlijk heeft de vervoegde vorm betrekking op het verleden, de niet-vervoegde op de toekomst, b.v. *ba ihadio inoelano bangka* (vgl. p. 177), „wanneer de lading van het vaartuig veel was'', *ba hadio inoelano bangka*, „ingeval de lading van het vaartuig veel is''; beide uitdrukkingen kunnen echter ook beteekenen „wanneer (in 't algemeen, dus: telkens wanneer) de lading enz.''. Andere voorbeelden: *ba ihadio mia mate, ndi iramo koa mentinadi*, „wanneer er veel dooden waren werden zij maar (zonder meer) weggedaan'' (dus niet behoorlijk bezorgd), *ba hadio mia mate, kitamo koa mentadi ira*, „ingeval er veel dooden komen zullen wij ze maar (zonder meer) wegdoen''; *ba koelako*, „wanneer ik ga, ten tijde van mijn a.s. vertrek'', *ba loemako akoe*, „ingeval ik ga''. *Ba beheko* is hetzelfde als *ba oebehe* („als je wilt''), maar met *po* is er, gelijk gebleken is, verschil in spraakgebruik. *Ba loemakokopo* kan zoowel beteekenen „ingeval je nog eens gaat'' als „ingeval je zult gaan''; *ba oelakopo* heeft de beteekenissen „als je nog (eens) gaat'', „als je mocht gaan'' en de in den tekst genoemde.

In de verschillende bovengenoemde gevallen kan *po* onder omstandigheden ook de beteekenis „nog (eens), opnieuw'' hebben, b.v. *lakopo*, „ga nog eens'', *akoepo toemaloiko* (zie boven), „ik zal je opnieuw beschermen'' (niet *ongkoeëpo toemaloiko*, daar dit op *ongkoeë* nadruk legt; daarentegen wel *ongkoeëpo akoe mo'angga*, *ongkoeë akoepo mo'angga*, „ík ga nog werken'', vgl. *akoepo mo'angga* zonder nadruk), enz.

Na *wainto* (een woord om iemand te beklagen, „ocharm, kasian!'') wordt, wanneer het geconstrueerd wordt met een persoonlijk of bezittelijk voornaamwoord (want men kan het ook als interjectie bezigen), gewoonlijk van *po* gebruik gemaakt, b.v. *wainto komioepo*, *wainto mioepo*, „kasian jullie toch!'' Door *po* wordt meer gevoel in zulk een uitdrukking gelegd dan wanneer, wat ook wel voorkomt, *mo* gebezigd wordt (b.v. *wainto akoemo*, *waintokoemo*); vgl. het op p. 220 over de gevoelswaarde van *po* opgemerkte. Ook kan men ter vergelijking wijzen op het vriendelijke, verzachtende, medelijdende gebruik dat in het Ned. wel van woordjes als „nog'' en „ook'' gemaakt wordt. Een soortgelijk geval is *onaepo* of *monto'oripo*, een woord dat gebruikt wordt om over het een of ander te klagen, b.v. *monto'oripo* (of *onaepo*) *ndi ira koa mpeloeloe*, „wel verdraaid, ze zetten 't op een loopen!'', *monto'oripo* (*onaepo*) *dompeloeloe* of *monto'oripo peloeloedo* (in dit geval wordt *onaepo* niet gebruikt), „wat loopen zij hard!'' (als uiting van spijt), of „wat is dat nu voor een hardloopen'' (dat lijkt nergens naar), *onaepo nae* (*nae mia*, *na mia*) of *da'iao(po) nae* enz. (I. *ho'iopo daeno*; vgl. Mal. *baroelah!*), „daar heb je 't nu!'' (als er een ongeluk gebeurt waar men beducht voor was), *onaepo nae mia* (*da'iaopo na mia*) *i Laengko* (om L. te beklagen).

Po komt als vast bestanddeel in tal van uitdrukkingen voor en zijn functie is soms moeilijk te bepalen, zooals in *hoembeepo*, *heepo*, *menteepo*, *toetoe'oepo*, „is het werkelijk waar?'' (*hoembeepo*, *heepo*, enz. *da loemakoki Dale?* „is het waar dat je naar D. bent gegaan?'').

Een eigenaardigheid van *po* is nog dat het nooit met *koa* kan verbonden worden. Men gebruikt dan *mo koa*, „nog slechts'', dus *ba onaemo koa ka oepeloearako* enz., „wanneer het nog slechts dát is waardoor je naar buiten zult willen komen'' enz. (vgl. p. 219), *oroea iramo koa doemagaio*, „nog slechts twee passen er op'', naast *oroea irapo doemagaio* (vgl. p. 218), dat ongeveer op hetzelfde neerkomt, omdat *po* in den zin van „nog'' o.a. het restant kan aanduiden dat over is gebleven van een grooter geheel. Ook in de op p. 219 besproken functie laat *po* zich weergeven met „nog slechts''.

247. *Mo* (zie BS p. 479) en *to* (Jav. *ta*) hebben waarschijnlijk oorspronkelijk in niet geheel dezelfde functie naast elkaar gestaan, want het T. kent *to* nog in de partikel *tokoa* (uit *to* + *koa*; zie p. 29) en *mo* komt in het W. nog voor in *amo* („nog niet'') en in P. en Kns. in *indomo* (zie p. 213). Thans staan *to* in de Watoesche en BM. dialecten en *mo* in het T. e.s. in dezelfde beteekenis naast elkaar.

Waarschijnlijk oorspronkelijk hetzelfde woord als *mo* (vgl. Mak. *ma*) is de interjectioneele partikel *ma*, die aansporende kracht heeft, b.v. *pentoropo ma*, „kom,

ga maar zitten'' (je kunt gerust gaan zitten), *ikitaopo ma* (zie p. 220), *ba oekitaopo ma nae ari omoeē*, „als je het eens ziet'' of „als je het eerst maar eens gezien hebt'' (b.v. tot iemand die iets niet wil gelooven), *alaakita koa ma nae moeē*, „haal het dan toch voor ons (= mij)''. De vorm *maa* beteekent „geef op!''

Van *ma* is weer afgeleid *mada* of *mada'a* (zie p. 26 v.), b.v. *alaakoene mada*, „wees zoo goed het voor mij te halen'', *kaano mada, mangka nahi koebongoko*, „eet het maar eens op, (dan zul je gewaarworden) of ik je niet sla'', *mangka loemakoko mada te'ingka, tanggaimoemo*, „als je straks soms gaat, dan zul je 't merken!''

Wanneer men M. *mo* en *ma* vergelijkt met het prefix *ka*, dat als zelfstandig element in het Atjehsch en Soembasch ongeveer dezelfde beteekenis heeft als *mo* in het Morisch (het Soemb. kent ook *ma* als nadrukleggend woordje), terwijl het in het Minangkabausch futurum-partikel is, en daarbij denkt aan de beteekenis „worden, in een toestand komen'' die het prefix *ma-* in het Ttb. bezit, dan is de hypothese toelaatbaar dat *mo* oorspronkelijk hetzelfde is als laatstgenoemd voorvoegsel of een bijvorm daarvan [1]). *Na, no* [2]) kan een bijvorm hiervan zijn, terwijl Minah. *wo, o*, enz. (ook als enclitica) wel in hetzelfde verband zal te brengen zijn; men vergelijke de vormen *moe, noe, woe* en *oe* van het persoonlijk v.n.w. van den tweeden pers. enk. [3])

Op dezelfde wijze kan men *to* in verband brengen met het bekende accidenteele prefix *tě* enz. Over *pa, po* zie men de BS, p. 389.

Vergelijkt men het boven gezegde met het in § 244 over de plaatsing van *mo* (*to*), *po* en *koa* opgemerkte, met de uitspraak van Jonker [4]): „Het lijdt geen twijfel, dat *ma* .... eens een afzonderlijk woordje is geweest'', dat vermoedelijk „oorspronkelijk hetzelfde nut had als thans nog de relatieven'', met die van van der Tuuk: „Wat 't voorhechtsel *ma* betreft, wat kan het anders zijn dan een pronominaal woordje, en wel oorspronkelijk een voornaamwoord van den derden persoon'' [5]), en met Jonker's theorie over het ontstaan en de oorspronkelijke beteekenis van de affixen in 't algemeen [6]), dan dient de vraag gesteld of de op p. 171 gegeven afleiding van M. *ka* wel voldoende gefundeerd is; m.a.w. of *ka* wel uit een prefix *ka-* is ontstaan en we niet met de mogelijkheid rekening moeten houden dat M. *ka* teruggaat op een (pronominaal?) element *ka*. De nauwe band die, blijkens het bovenstaande, tusschen partikels als *mo, po* en den bijbehoorenden vorm bestaat, maakt voelbaar hoe de overgang van de partikel *ka* tot het prefix *ka-* in zijn werk kan zijn gegaan, trouwens *mo* en *po* staan in 't M. op één lijn met de achtervoegsels en kunnen zonder bezwaar tot de affixen gerekend worden; vgl. Bim. *-ka* (suffix) in de bet. „opdat'' enz. (eig. een nadrukwijzer). In het Soemb. heeft *ka* ongeveer dezelfde beteekenis als in het M., nl. die van „opdat, zoodat, dat, vervolgens, en (ter verbinding van

---

1) Vgl. Jonker, Over de „vervoegde'' werkwoordsvormen in de Maleisch-Polynesische talen, BKI, dl. 65, p. 292 v., en het W. *ma* = T. enz. *ka*.

2) BS p. 479.

3) Jonker, l.c. p. 272.

4) l.c. p. 292 v.

5) Tobasche Spraakkunst, p. 124, Aant. Om v.d. Tuuk's hypothese aannemelijk te achten is het niet noodig *ma* op te vatten als een „natuurkreet'', noch ook om den auteur te volgen in het heele daaraan vastgeknoopte betoog over de taal als „zinnelijke beeldspraak'' enz. (p. 124-126, vgl. ook p. 235 v.v.).

6) Rottineesche Spraakkunst, p. 144 v.v.; Over de eind-medeklinkers in het Rottineesch en Timoreesch, BKI, 7e Volgr., V, p. 62 v.v. (noot).

zinnen)'', terwijl van het prefix *ka-* in deze taal ook sporen te vinden zijn [1]); aan den anderen kant heeft *ka* in het Soemb. ook (nl. als gepostponeerde partikel) de beteekenis „reeds, al'', die soms weer verzwakt tot die van een nadrukswoord [1]). Ook in het Loin. en in het Bim. (zie boven) komt *ka* in dezelfde of bijna dezelfde beteekenis voor, terwijl het Mong. *ka* weer kent als enclitica met uitnoodigende beteekenis. Wellicht bevatten ook M. *kada* en *kanae* (*ka nae*) dit *ka*; in elk geval is de afleiding uit *koa da* en *koa nae* (*koa* wordt dialectisch wel tot *kaa* of *ka*) zeer onwaarschijnlijk, daar deze uitdrukkingen niet hetzelfde beteekenen als *kada* en *kanae* (zie § 261c en 163).

Uit het bovenstaande blijkt voldoende dat *ka* in de beteekenissen waarin het in het M. optreedt een groote verbreiding heeft. Hetzelfde geldt van het er mee te vergelijken Minah. *wo*, *o*, dat men moeilijk voor een oud prefix kan houden. Het heeft dezelfde beteekenissen als *ka*, nl. „opdat, dat, en, met'', terwijl *wo* (waarschijnlijk hetzelfde woord, al wordt het in het Tontemboansch-Nederlandsch Woordenboek van het voegwoord *wo* gescheiden) ook „vroeger'' kan beteekenen, wat weer herinnert aan de bet. „reeds'' van *ka*; dat de geheel met Bar. *mo* correspondeerende enclitica *-o* (dial. *-ĕm*, *-m*) in hetzelfde verband thuis hoort is boven reeds betoogd. *Wo* vindt men o.a. in het Mong. in den vorm *bo* („en, en dan, dan, en dan zal'') [2]), terwijl ook de Tor. talen *bo* hebben, alweer met de bet. „opdat, en'' [3]); in het Napoesch wordt *bo* ook als onzekerheidswoordje opgegeven [3]), vgl. Ttb. *wona'*, „wellicht'' (Nap. Bad. Koel. *bona*, „opdat''). Ook in het Bobongkosch en op de Philippijnen komt dit element voor.

Het bovenstaande heeft niet ten doel de oude theorie over het ontstaan van Mor. en Loin. *ka* [4]) geheel te verwerpen, maar alleen om te betoogen dat zij nader bewijs behoeft. Zij is trouwens slechts een variant van de boven geuite veronderstelling [5]). Zie ook p. 175 v.

Wat van *ka* geldt, geldt mutatis mutandis ook van W. *ma* (= T. enz. *ka*), waarvan eveneens op p. 176 is verondersteld dat het uit het prefix *ma-* is ontstaan. Ook het Tinombosch en het Noefoorsch kennen *ma* in de beteekenis „en'' („opdat'' is in het Noefoorsch *fa*, uit *pa*!), het Fordaatsch en Jamdeensch in die van „opdat'', terwijl in het Sobojo (Soela-eilanden) *ma* „maar'' beteekent, wat in 't Noefoorsch door de combinatie *fama* wordt uitgedrukt [6]). Het Soemb. kent *ma*, behalve in de bovengenoemde beteekenis van nadrukswoord, ook als voegwoord, aan het begin van een zin, ter voortzetting van een verhaal.

Dat de identiteit van de verschillende bovengenoemde woordjes *ka*, *ma*, enz. niet altijd zeker is behoeft wel niet meer te worden opgemerkt. Partikels van dezen vorm zijn zóó frequent in de IN talen dat het a priori waarschijnlijk is dat zij niet telkens alle op één en hetzelfde woord teruggaan, maar dat men met een aantal homonieme elementen *ma* enz. te doen heeft.

---

1) Mededeelingen van Dr. L. Onvlee.

2) Dunnebier, Spraakkunst van het Bolaang Mongondowsch, BKI 86 (1930), p. 153 v.

3) BS p. 394.

4) Dr. N. Adriani in MZG, dl. 62 (1918), p. 215 v.; E. Gobée in Feestbundel 1928 van het Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, I, p. 194 v.

5) Het spreekt wel vanzelf dat, wanneer het voegwoord *ka* uit het prefix *ka-* is ontstaan, daarmee over den oorsprong van dit laatste nog niets is gezegd.

6) *Ma* en *fa* beteekenen ook „herwaarts'', resp. „derwaarts''; als gepostponeerde partikel kan *ma* de beteekenissen „zeker, stellig, erg, in hooge mate'' hebben; *fa* als prefix met causatieve functie is eveneens in het Noef. bekend.

248. De functie van *te-* die hier besproken moet worden sluit zich onmiddellijk aan bij de algemeene beteekenis van dit prefix, n.l. die van „gekomen tot ...", „geraakt tot ...", wat als vanzelf overgaat in „tot ... aan toe", enz. In deze functie komt *tĕr-* voor in het Maleisch, waar het voor adjectiva wordt gevoegd in de beteekenis „zeer, te" of ter aanduiding van den superlatief. De functie van *te-* in het M. staat daar zeer dicht bij; het wordt hier echter niet alleen voor adjectiva en bijwoorden geplaatst maar ook voor telwoorden en heeft in 't algemeen de functie om allen nadruk te doen vallen op het woord waarvoor het staat (welke nadruk, wanneer het een adjectief of bijwoord betreft, vanzelf meebrengt dat de daardoor uitgedrukte eigenschap of hoedanigheid in behoorlijke (dus in hooge of vrij hooge, althans niet te lage) mate aanwezig is, moet zijn, zou zijn, enz.; waar een bepaald telwoord op *te-* volgt is dit natuurlijk niet mogelijk). Op deze wijze heeft *te-* zich in het M. o.a. ontwikkeld tot aanduider van den z.g.n. modalen imperatief of „qualitatieven voluntatief". Van deze belangrijke functie van *te-* volgen hier eerst een aantal voorbeelden:

temoiko, „maak 't goed, zorg dat 't goed wordt", ook wel eens: „pas op, wees voorzichtig", *temoikomo koa andi*[2] *ba oepo'ia indi'ai*, „vaarwel, zusje" („laat je verblijf hier goed zijn", vgl. Ned. „maak 't goed"; door een vertrekkende tot een achterblijvende gezegd); *temempale* (P.), „maak voort!" (*mempale* = vlug); *temolori koa da'a ba oegaroesoeo lemba atoeoe*, „zorg dat je dat baadje (goed) glad strijkt (met 't strijkijzer)" (lett. „laat 't (goed) glad worden wanneer je..."; vgl. § 237); *sewoo ewo atoeoe terapa*, „sla dat gras kort" („sla 't af, zoodanig dat 't *goed kort* wordt"); *io horono si komba tepore*, „laat de vloer er van niet sluitend zijn" (laat openingen tusschen de vloerlatten)"; *laloeopo temoi*[2]*ko topo'ia*[2] (of: *laloeopo ka itemoi*[2]*ko topo'ia*[2]), „laten we in goede harmonie samen leven".

Wanneer, zooals in de meeste van de bovengenoemde zinnen, niet de wijze waarop de handeling verricht moet worden maar het te bereiken resultaat door den *te*-vorm wordt uitgedrukt, kan men toch wel van een modalen imperatief of qualitatieven voluntatief spreken, omdat de hoedanigheid van het resultaat in onmiddellijk verband staat met de wijze waarop de handeling wordt uitgevoerd. Dit blijkt duidelijk in een geval als *tepore(mo) ba oeweweoeo*, „maak haar (de heining) (goed) sluitend", lett. „laat het (goed) sluitend zijn wanneer je haar maakt" (vgl. § 237), naast *iporemo ba oeweweoeo*, lett. „laat *zij* sluitend zijn wanneer je haar maakt" (de vorm met *te-* heeft dus betrekking op de wijze van maken, die met *i-* op de heining zelf). Maar wanneer *te-* in de hier bedoelde functie voor een telwoord wordt gevoegd zijn de bovengenoemde benamingen niet te handhaven. Toch staan de beide gevallen in het M. geheel op één lijn, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden:

poeoeriakono ia mpoeheno tepempaa, „blaas hem op zijn navel, viermaal"; *tepoedoe pana*[2]*koe, poweweoeakoene te'asapo mbo'oe*, „mijn proppenschieter is gebroken, maak er nog een voor mij"; *siimi tehadio* (*siimo itehadio*) *io paoemoe*,

Datoe, „laten je praatjes niet veel meer zijn (maak niet veel praatjes meer), D.!''; *po'anggapo te'asa minggoe ka koe'amba moweeko tambomoe*, „werk nog een week en dan zal ik je loon geven''.

Men zou voor deze gevallen den term „quantitatieve voluntatief'' kunnen smeden, maar al zulk soort termen verdienen geen aanbeveling, omdat zij de functie van *te-* waarom het hier gaat slechts voor een gedeelte dekken en derhalve alleen maar de spraakkunst ingewikkeld maken, zonder tastbaar nut te stichten. Immers, naast de genoemde „voluntatieven'' en daarmee op één lijn staan gelijksoortige vormen in zinnen die een wensch, een voornemen, een op de toekomst betrekking hebbende verzekering enz. van den spreker uitdrukken, zooals in de volgende voorbeelden:

nahi komba ta tependoea kada ongkoeë ba koelako ka koepo'ala oeloe, „'t zal er niet toe komen dat 't tweemaal is, wat mij betreft, wanneer ik ga om koppen te halen'', „ik zal geen tweemaal behoeven uit te gaan om een kop (koppen) te halen''; *ba ongkoeë, ta tehadio roepa ba koepo'ema* (O. T.), „ik zou velerlei gevraagd hebben''; *tependoea koa kada ongkoeë koepepata konaanomo*, „wanneer ik mij slechts tweemaal laat fotografeeren, is 't (mij) al voldoende''; *akoe toemamboakomoe tidoe te'asa* (of: *aasa*), „ik zal je een stomp geven''; *akoe mowangoe si'e tehadio*, „ik zal rijstschuren bouwen in grooten getale'', *akoe mowangoe si'e telangkai*, „ik zal een rijstschuur bouwen en wel een groote'', naast *akoe mowangoe si'e langkai* (in 't laatste geval is *si'e-langkai* als samenstelling op te vatten, vgl. *si'e-langkaikoe*, „mijn rijstschuur-van-de-groote-soort'', naast *si'ekoe langkai*, „mijn groote rijstschuur''); *akoe lako mongkaa ari tehadio*, „ik ga eens flink eten'' (b.v. op 'n feest); *ba enaemo koa ka oebintaakoene amakoe, po'ineeomo ka koepoweeko sangka woelaa tehadio ntoe'oe*, „wanneer slechts dát je kan bewegen om mijn kind voor mij achter te laten, laat ik je dan heel veel gouden voorwerpen geven''; (*te*)*roeapoeloe'a nae ongkoeë ba koelako*, „wat mij betreft, ik ga voor 20 dagen weg (blijf 20 dagen weg)'' [1]); *laloeopo ka domentadio ewodo te'olai*, „laten zij hun onkruid (goed) ver weggooien''.

Zoo ook wanneer men een tweeden persoon naar zijn voornemens vraagt, b.v. *tepia wongi* (*ba*) *oelako?* of *te'ipia* (*ba*) *oelako?* „hoeveel nachten zul je wegblijven?'' (de laatste zin kan ook beteekenen: „wanneer ga je weg?''; zie beneden), *temotoengko ke ba oepo'emaakono ngaramoe atocoe?* „zul je veel geld (*motoengko* = duur) voor dat paard van je vragen?''

Wanneer van een derden persoon sprake is moet door den *te*-vorm oorspronkelijk eveneens een wensch, een voornemen, enz. (hetzij van dien derden persoon zelf of van een ander) ten opzichte van de wijze van volvoering van een handeling enz. tot uitdrukking zijn gebracht, maar die functie is op den achtergrond getreden, zoodat *te-* in dit geval als aanduider van het futurum

---

[1]) Dit sluit in dat de anderen minder lang wegblijven of verondersteld worden weg te blijven; in 't tegenovergestelde geval zou men na *teroeapoeloe'a koa* gebruiken.

zonder meer kan worden beschouwd, b.v. *teroea wongi domperato a nsala ka do'amba mehawe*, „zij zullen twee keer onderweg overnachten alvorens aan te komen'', wat op hetzelfde neerkomt als *ta roea wongi domperato* enz. (ook *ta teroea wongi* enz. kan gezegd worden, maar dit kan ook beteekenen „zij hebben ongeveer twee keer onderweg overnacht, enz.'', zie § 290). Andere voorbeelden zijn: *temoroeana dome'asao sangka(do) inasado*, „zij zullen de (hun) dingen die zij zullen verkoopen goedkoop verkoopen''; *temontondoe dompontembi inso i lere*, „zij zullen zware rugvrachten (een zware rugvracht) van den akker wegdragen''; *gaagi soemangki bange: atoeoe, Datoe, nineemoe atoeoe nahi koetarimao, nahi ta onae ba ipopokaa²no oeëkoe te'asa ntinoewoe andio*, „toen antwoordde de aap: dat, Datoe, wat je daar zegt, aanvaard ik niet, dát zou niet (voldoende) zijn voor mijn meesteres om haar heele leven lang bij gedeelten op te eten''.

De beteekenis „tot ... aan'' komt vooral uit in concessieve zinnen (b.v. *i Bange napi konde hina maoe te'asa*, „de Aap had er nog geen, zelfs niet tot één toe'') en in zinnen als *mia i inia nami dome'ineheako mpo'itoe² te'olai*, „den menschen in het dorp wordt niet meer toegestaan (zoo) ver weg te trekken'', *tembio ke ka iwela lako mpo'itoe² te'olai* [1])? „waarom trekken jullie voortdurend zoo ver weg?'', enz. In zinnen als de laatste (vgl. *tembio ka iteroea wongi imperato a nsala?* „waarom hebben jullie (tot) twee keer (toe) onderweg overnacht?'') maakt het verband vanzelf duidelijk dat er sprake is van iets dat in het verleden heeft plaats gehad. In alle andere bovengenoemde gevallen echter hebben de vormen met *te-* op de toekomst betrekking en is *te-* meermalen zelfs de eenige aanduiding dat de zin futurisch moet worden opgevat. Men kan *te-* dus tot de futurum-aanduiders rekenen, als men maar niet uit het oog verliest dat het als zoodanig zijn bijzonder karakter behoudt en dat de van *te-* voorziene vormen geenszins op één lijn staan met de in § 236 behandelde.

De futurische kracht van *te-* komt ook uit in eenige bijwoorden van tijd die met dit prefix gevormd zijn en alle op de toekomst betrekking hebben, b.v. *te'ingka*, „zoo aanstonds, straks'', *te'ipoea* (of *te'oepoea*), „overmorgen'', „in de toekomst'' (tegenover *indi'ipoea* of *indi'oepoea*, „eergisteren'', „in 't verleden''), *te'ipia*, „wanneer?'' (op de toekomst betrekking hebbende; tegenover *indi'ipia*, id. in 't verleden). Ook *tisomo*, „morgen'' (demain), bevat misschien het prefix *ti-*, oudere vorm van *te-*.

---

[1]) Dat *te-* hier geen vormer van bijwoorden is, is op p. 92 gebleken, waar een voorbeeld is gegeven van een zin met *olai* als bijwoord („ver'').

NEGENDE HOOFDSTUK.

NOMINA.

---

249. *Nomina en verba.* De grens tusschen het naamwoord en het werkwoord laat zich in het M. gemakkelijk trekken. Hoewel vele M. adjectiva met een affix zijn gevormd, is zulk een element toch steeds met den stam samengegroeid tot een onverbrekelijk en onveranderlijk geheel, een secundair grondwoord, dat ook, in denzelfden vorm, dienst doet als het bij het adjectief behoorende, z.g.n. „abstracte'' substantief, b.v. *mateno anano*, „de dood van zijn kind'', *mahakino ineno*, „de ziekte van zijn moeder'', *soesoea moikono*, „de goedheid er van is anders, ligt in iets anders, het is goed, maar in een ander opzicht'', *nahi kita mokopaoeo tekosino*, „wij (men) zoude(n) de schoonheid er van niet onder woorden kunnen brengen'', *mokoelano oleo andio molehako nahi topokotangkario*, „de hitte van dezen dag kunnen wij (men) waarachtig niet verdragen'', *pato ropa ondaoeno*, „de lengte er van is vier vademen, het is vier vadem lang'', *asa lembo moloeëno leredo*, „de oppervlakte van hun akkers is een geheele vlakte [1]) groot'', *langkaino i Anoe kana langkaino akano*, „de dikte van N.N. is als de dikte van zijn ouderen broeder'', of *i Anoe kana akano langkaino*, „N.N. is als zijn broer wat zijn dikte betreft'', uitdrukkingen voor „N.N. is even dik als zijn broer'', *nahi tehine, loempanomo toelambatoe andio itebosi*, „het duurde niet lang of de *toelambatoe*-bamboe barstte met een knal open'', *mansado melako, oeroenomo i'oesa*, „toen zij zich op weg begeven hadden viel er een hevige regen neer'' [2]). Van de met een *m*-prefix afgeleide adjectiva heeft dus ook het nexus-substantief als eerste consonant een *m*, en de adjectiva die het infix *-oem-* hebben behouden dit in alle omstandigheden.

Voor meervoudsvormen van deze nexus-substantieven zie men p. 277.

Daartegenover staat dan het verbum, dat zich door meervormigheid en veranderlijkheid onderscheidt. In den deelwoordsvorm bestaat het steeds uit stam + *m*-prefix of infix *-oem-* (in 't meervoud vervangen door *me-* met prenasaleering), terwijl de imperatief en het nomen verbale zich kenmerken door het correspondeerende *p*-prefix of (ingeval het deelwoord *-oem-* heeft) door afwezigheid van elk affix.

---

[1]) Hier dient dus *lembo*, „vlakte'', als oppervlakte-maat voor een groote uitgestrektheid.

[2]) Zie p. 190; uitdrukkingen als deze laatste (zonder *ko-*) kunnen niet van allerlei adjectiva worden gemaakt doch, naar het schijnt, speciaal van geluidswoorden.

De taal maakt dus een duidelijk formeel onderscheid tusschen werkwoorden en bijvoeglijke naamwoorden. Het tegen dit criterium in te brengen bezwaar, dat men op die wijze genoodzaakt is eenige woorden tot de adjectiva te rekenen die eigenlijk, krachtens hun beteekenis, meer van werkwoorden hebben (b.v. *aiwa*, „komen''), behoeft als zoodanig niet te wegen. Ook in het Ned. zijn wel soortgelijke gevallen aan te wijzen, en toch zal niemand er aan denken om een woord dat eindigt op *-(e)n* en vervoegd kan worden niet tot de verba te rekenen, en omgekeerd. Tal van adjectiva in onze taal zijn trouwens oorspronkelijk deelwoordsvormen van werkwoorden, en het is zeer goed mogelijk dat van de M. adjectiva hetzelfde geldt, zooals valt op te maken uit een groot aantal woorden met het voorvoegsel *mę-*, die nu eens als w.w., dan weer als adjectief worden geconstrueerd, blijkbaar omdat de beteekenis den overgang van w.w. tot adjectief in de hand werkt. Ook de adjectiva met *-oem-* zijn oorspronkelijk werkwoorden geweest.

Slechts in één categorie van gevallen laat het bovengenoemde criterium ons in den steek, nl. wanneer, overeenkomstig den in § 222 en 364 gegeven regel, het infix *-oem-* achterwege moet blijven, en men dus in het onzekere kan verkeeren of men met den virtueelen *oem*-vorm van een intransitief werkwoord of met een adjectief te doen heeft. Zulk een woord is b.v. *pansia*, „uitwijken, op zij gaan'', ongetwijfeld een w.w., gevormd van den stam *sia* (Mal. *siar*), waarvan o.a. ook zijn afgeleid *tensia*, „afgescheiden, afgezonderd'', *mo(m)ponsia*, „afzonderen'', *sia-rawo*, „overal verspreid'', enz. In dit geval kan men, op grond van andere overwegingen, zonder bezwaar tot het al of niet werkwoordelijk karakter van *pansia* besluiten, en hetzelfde geldt waarschijnlijk van alle andere gevallen van deze categorie.

250. *Adjectiva en substantiva.* Moeilijker is het de grens te trekken tusschen het bijvoeglijk en het zelfstandig naamwoord. Wel is waar kunnen wij ook in dit geval gemakkelijk een formeel criterium opstellen, daar het duidelijk is dat het verschijnsel vervoeging alleen bij adjectiva kan voorkomen, en het M. geen meervoudsvorming van substantiva kent, maar dit criterium laat ons meermalen in den steek, in de eerste plaats in verband met het feit dat bij ieder adjectief een gelijkluidend nexus-substantief („abstractum'') behoort, en in de tweede plaats omdat, zooals beneden blijken zal, ieder zelfstandig naamwoord dat zich daartoe leent ook als adjectief (in den boven aangenomen, formeelen zin van het woord; de benaming „qualificatieve werkwoorden'' zou hier zeer goed passen) kan optreden, met de beteekenis „zijn wat het woord in quaestie aanduidt''.

De eerstgenoemde omstandigheid leidt tot onzekerheid bij eenige namen van natuurverschijnselen, zooals *oesa*, „regen'', die ook als adjectiva kunnen optreden (*oeoesa*, „het regent'', *roeoendoe*, „het dondert''), zoodat de vraag rijst of zij in de eerste beteekenis wel als eigenlijke substantiva en niet veeleer als nexus-substantiva, dus als „(het) regenen'' enz., zijn op te vatten, ook omdat bij andere namen van natuurverschijnselen wel onderscheid wordt ge-

maakt (*mekinsa*, „het bliksemt'', naast *kinsa*, „bliksem'', e.d.).

Voorbeelden van substantiva die optreden als adjectiva met de beteekenis „zijn wat het substantief in quaestie zegt'' zijn: *dahoeko*, „je bent een hond'', *dahoeo*, „hij is een hond'', *dahoekomo*, „je bent een hond geworden'', *miako maramba*, „je bent een opsnijder'', *maoepi kapala*, „al bent U hoofd'', *nahi koemokole* (doch meestal zegt men *nahi ndi akoe mokole*), „ik ben geen lid van het *mokole*-geslacht'', *maoepo koepetoro*, „al was ik gezaghebber'', *maoepo to'oeëto*, „al zijn wij van adel'' (*oeëto*, lett. „onze heeren'', is de gemeenschappelijke naam voor de leden der drie hoofdengeslachten *mokole*, *bonto* en *karoea*), *bà koe'aka*, „als ik de oudere ben'' (*aka* = oudere broer, zuster, neef, enz.), *toetoepe akoe ela, nahoe to'orio motae watoe akoe*, „sla mij maar (bij herhaling) met de vuist, je weet (blijkbaar) niet dat ik van steen ben'', *onitoeko*, „je bent een geest'' (gezegd tot een zeer mager persoon; ook: *kanakomo onitoe*, „je bent net een geest'').

Dat men in dergelijke gevallen niet meer van substantiva kan spreken, maar met adjectiva te doen heeft, blijkt duidelijk uit het meervoudsteeken dat deze woorden kunnen aannemen, b.v. *medahoe ira*, *ndi(o) ira medahoe*, „zij zijn honden'', *me'aka ira*, *me'aka*[2] *ira*, „zij zijn de ouderen'', *nahi komba ndi ira mengkapala* (*megoeroe*, *mempandita*, *mentoea*) *ka dompepaoe kanatoeoe*, „zij zijn (toch) geen dorpshoofden (onderwijzers, predikanten, heeren), dat zij zoo spreken''. De op p. 17 besproken rekking kan echter bij deze woorden niet voorkomen (dus vormen als **daahoe*, **goeoeroe* zijn niet mogelijk). Ook nexus-substantiva („abstracta'') kunnen van deze woorden slechts bij uitzondering gevormd worden, doch dit heeft zijn goede reden: men kan, zonder gevaar voor misverstand, wel spreken van *mokoleno*, „zijn *mokole*-schap, het feit dat hij tot het *mokole*-geslacht behoort'' (*ipompelangka*[2]*iakono mokoleno*, „hij verheft er zich op dat hij tot het vorstengeslacht behoort''), of van *kapalano*, „het feit dat hij dorpshoofd is'', maar *atano*, *dahoeno* enz. beteekenen „zijn slaaf, zijn hond'', enz., zoodat men voor een uitdrukking als „het feit dat hij een slaaf is'' een omschrijving moet bezigen (*nahi mengkaa motae ata*, „het is niet te zien dat hij een slaaf is''). In het B., waar adjectief en nexus-substantief formeel onderscheiden zijn doordat het laatste het prefix *ka-* heeft, kan van elk substantief een *ka*-afleiding worden gemaakt, b.v. *ka'asoenja*, „het feit dat het een hond is'' [1]).

A. ADJECTIVA.

251. Evenals in andere IN talen heerscht in 't M. de regel dat attributen volgen op het woord waarbij zij behooren. Alleen de hoofdtelwoorden maken hierop een uitzondering, daar zij gewoonlijk aan het substantief dat zij bepa-

---

[1]) BS § 106.

len voorafgaan. Ook het attributief gebruikte adjectief staat dus na het woord waarbij het behoort, b.v. *tehoe mongoera*, „een jonge muis'', *mia mahaki*, „een ziek mensch'', *mia hadio*, „de groote hoop, het volk'', of ook „veel menschen'', wat ook wordt uitgedrukt door *hadio mia* (*hadio* is dan telwoord).

Hoe gehandeld wordt wanneer een substantief meer dan één adjectief als bepaling achter zich heeft, is gebleken op p. 173.

Een ander punt van overeenkomst met de verwanten is dat het M. geen stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden kent. Een uitdrukking als *sinsi woelaa* kan men wel weergeven met „gouden ring'', maar de eigenlijke vertaling kan toch wel geen andere zijn dan „ring en wel goud'', dus „ring van goud, ring die uit goud bestaat''. Zoo ook: *si'eto mekaroe masara*, „onze rijstschuur heeft palen die van *masara*-hout zijn''.

252. *Adjectiva met possessief-suffixen.* Dat een adjectief, gevolgd door een bezittelijk voornaamwoord, de beteekenis kan hebben van een nexus-substantief („abstractum''), en dan vertaald moet worden met „mijn, enz. ...heid (...te, ...schap)'', is boven reeds gebleken [1]). Daarnaast staat echter een andere functie van deze constructies, weer te geven met „ik (enz.) vind 't ..., voel 't als ..., heb er een ... gevoel van'', of ook, zonder aanduiding van hetgeen het gevoel veroorzaakt, „ik (enz.) heb een ... gevoel''. Voorbeelden hiervan zijn:

moikokoe, „ik vind, acht het goed, het is bij mij, in mijn oog goed''; *mosa'okoe*, „ik vind 't slecht'', ook „ik ben er boos op'' (= *mosa'o aroakoe a* ...); *tolakomo ari me'oeho, ba mo'ahimoe koa moeda oeho*, „laat ons alikruiken gaan zoeken, als jij die tenminste ook lekker vindt''; *moteteweekoe*, „ik heb er een afkeer van'', van *motewe* (Mal. *tawar*), „flauw'', ook gezegd van iets dat men niet graag ziet; *taboeloe mo(le)leamoe*, „als je er boos over bent'' (*molea* = scherp, heet van smaak); *ba omami koa, hala² mami mpowala bangka kinoensi atoeoe*, „wat ons betreft, wij achten het nutteloos om zulk een goed-gesloten vaartuig te kappen''; *mo(ng)kokolarono*, „hij is er mee begaan, hij heeft een medelijdend gevoel, hij gevoelt smart'' (b.v. over den dood van een kind), lett. „hij vindt 't armzalig, beroerd'' of iets dergelijks, want *mo(ng)kokolaro* beteekent „arm'' (tot iemand die er slecht aan toe is, hetzij door armoede, ziekte, of hoe dan ook, kan men zeggen *mo(ng)kokolarokopo* of *kolarokopo*, „jij arme stakker''; *mo(ng)kokolaroako* is „medelijden hebben met''); *mo(ng)koko'oendoeno*, „hij gevoelt medelijden'', van *mo(ng)koko'oendoe*, „er ongelukkig aan toe zijn, er beklagenswaardig uitzien'' (*mo(ng)koko'oendoekopo* of *ko'oendoekopo* is hetzelfde als *mongkokolarokopo*, enz.); *mo'o'anoenomo ntoe'oe*, „hij had een zeer beschaamd gevoel'', *mo'o'anoenomo, mekoeleomo i Datoe i rahano*, „D. was beschaamd en keerde naar zijn huis terug'' (vgl. *tedoa mo'o'anoe*, „hij was zeer beschaamd'', als gewoon adjectief); *monsisirinomo i Bonti*, „'t Boschvarken was er zeer be-

---

[1]) Voor dergelijke vormingen met het suffix *-a* zie men § 380 v.v.

geerig naar''; *mahakikoe*, „ik voel pijn, ik voel mij ziek, ik voel verdriet, hartzeer, gegriefdheid, enz.''; *mo'o'aoeno*, „hij is geroerd, zijn hart is week'' (b.v. door muziek).

Ook in het B. komt deze constructie voor, maar zij dient daar alleen om gewaarwordingen, gevoelens, in 't algemeen gemoedsgesteldheden van het subject aan te duiden, geen meeningen of opvattingen. Daar het adjectief in het B. een aparten vorm voor het nexus-substantief (met het prefix *ka-*) kent, zijn de beide constructies in deze taal ook formeel onderscheiden, en staan b.v. naast elkaar *kaekakoe*, „mijn vrees'', en *maekakoe*, „ik gevoel vrees'', *kanongonja*, „zijn gierigheid'', en *manongonja*, „hij verkeert in een gierigen gemoedstoestand'' (niet „hij is gierig'', want een vaste karaktereigenschap kan niet op deze wijze worden uitgedrukt). Mag men hier nu uit afleiden dat deze beide constructies ook in oorsprong verschillend zijn? Volgens de meening van Dr. Adriani [1]) zou een vorm als *maekakoe* staan voor een virtueel (doch als zoodanig nooit bestaan hebbend) **kamaekakoe*, „het is dat ik bevreesd ben'', en dus eigenlijk niet anders zijn dan een nadrukkelijk *maeka jakoe* (ik ben bevreesd), maar deze verklaring houdt geen rekening met het (door den Schrijver trouwens niet opgemerkte) feit dat deze vormen (*maekakoe* enz.) alleen worden gebruikt om een tijdelijk gevoel of een gemoedstoestand die op het oogenblik waarover men spreekt bij den betrokkene aanwezig is, aan te duiden, niet voor blijvende, vaste, objectieve hoedanigheden. Voor het M. komt hier nog bij dat in deze taal ook meeningen en beschouwingen van het subject door dezen vorm worden uitgedrukt, en er een groot verschil is tusschen uitdrukkingen als *moiko ira*, „zij zijn goed (d.w.z. goedhartig)'', en *moikodo*, „zij achten het goed'' [2]).

Schijnt mij dus de opvatting van de Bare'e-Spraakkunst niet aannemelijk, aan den anderen kant is er m.i. ook geen reden om aan te nemen dat de verbinding van een adjectief met een possessief-suffix iets oorspronkelijks zou zijn. Daartegen verzet zich het karakter van het prefix *ma-* (M. *ma-*, *mo-*), hoe men dit element dan ook wil verklaren. Steeds worden de possessieve suffixen verbonden met de s u b s t a n t i e f-afleidingen van verba of adjectiva, en waar dit niet het geval schijnt (b.v. in Jav. *mangané*, „zijn eten'', *noelisé*, „zijn schrijven'', e.d., of bij de Morische adjectiva, zie § 249), daar heeft men in werkelijkheid te doen met deelwoordsvormen, resp. adjectiva die tevens de functie van nexus-substantief over hebben genomen en dus als zoodanig in de plaats zijn getreden van vroegere vormen voor dit laatste (b.v. die met een *p*-prefix of met *ka-*). Hoewel dus ongetwijfeld de boven behandelde vormen een aparte grammaticale categorie uitmaken en een eigen functie hebben, is

[1]) BS § 280, p. 447.

[2]) Een vermoedelijk door den Schrijver verlaten opvatting, die in de noot op p. 447 wordt vermeld en *maekakoe* verklaart als een contaminatie van *maeka jakoe* en *kaekakoe*, stuit af op dit zelfde bezwaar.

er toch naar mijn meening, ook in verband met de groote rol die de substantief-constructies in de IN talen spelen, geen aanleiding om ze van de nexus-substantiva te scheiden. Dit behoeft niet te beteekenen dat een vorm als Bar. *maekakoe* op een ouder *kaekakoe* terug moet gaan, daar het immers zeer goed mogelijk is dat het gebruik van *ka-* als vormer van substantief-afleidingen („abstracta'') van adjectiva in het Bar. van betrekkelijk recenten datum is [1]). Het beteekent alleen dat men een vorm als M. *moikokoe* het best kan beschouwen als oorspronkelijk beteekend te hebben „het is mijn goedheid'', „het is goedheid bij mij'', vandaar „het is bij mij, in mijn oog goed''. Vgl. ook het Naschrift bij § 218.

Voor andere beteekenissen waarin de verbinding van een adjectief met een possessief suffix voorkomt zie men § 229 en 231.

253. *Trappen van vergelijking.* Het M. kent geen bijzondere vormen om den vergrootenden en den overtreffenden trap uit te drukken. Dat een predicaat (want niet alleen bijvoeglijke naamwoorden, maar ook werkwoorden welker beteekenis zich daartoe leent kunnen in dit geval verkeeren) in betrekkelijken zin moet worden opgevat, moet uit het verband blijken.

Intusschen zijn er wel bepaalde woordjes die, al hebben zij op zich zelf feitelijk geen comparatief-vormende kracht, toch als aanduiders van den comparatief kunnen worden beschouwd. Dit geldt vooral van *po*, dat weliswaar, zooals in § 246 gebleken is, eigenlijk een andere beteekenis en bovendien nog tal van andere functies heeft, maar in bepaalde gevallen toch zonder bezwaar als het equivalent van onzen comparatief-uitgang kan worden opgevat. Men kan het vergelijken met ons „nog'' in „nog mooier'', „nog grooter'', enz., dat echter een eenigszins andere kracht heeft, daar het den comparatief wel versterkt, maar hem niet uitdrukt [2]). Voorbeelden van *po* in deze functie zijn: *ondaoe i Wilalae, sine ondaoeopo akano,* „W. is lang, maar zijn oudere broer is (nog) langer'', *ondaoe i Wilalae, sine ondaoeopo akano, sine ondaoeopo mbo'oe i Makedo,* „W. is lang, zijn broer is langer, maar M. is nog (*mbo'oe*) langer'', *i Wilalae owowaopo seko akano, (sine) i Lantinemba owowaopo mbo'oe,* „W. is korter dan zijn broer, maar L. is nog korter'', *i Pedohoi owowa, sine akano owowaopo mbo'oe,* „P. is kort, maar zijn broer is nog korter''.

In de laatste drie zinnen kan in plaats van *mbo'oe* ook *lahi* (te) gebruikt worden.

Wanneer *sako* (*sakono, seko, sekono*), dat ook „zelfs'' beteekent (zie § 350), wordt voorafgegaan door een predicaat met comparatief-beteekenis, heeft het den zin van „dan'', b.v. *i Koroemba owowaopo seko akano,* „K. is

---

[1]) Het Bar. kent trouwens ook vormen als *losemoe,* „je luiheid'', *rosokoe,* „mijn kracht'', enz., die door Dr. Adriani (t.a.p. p. 431) worden verklaard als verkortingen van *kalosemoe* enz., zonder dat deze opvatting door argumenten wordt gestaafd.

[2]) In het B. komt *pa* in deze functie voor, b.v. *jakoepa marate* (of *maratepa jakoe*) *pai naka si'a,* „ik ben nog langer dan hij'', *si'apa anoe lo'e,* „hij is nog knapper''.

korter dan zijn broer''. De oorspronkelijke beteekenis is „van ... af'', dus „gezien uit het gezichtspunt van'', „in vergelijking met'' (vgl. Jav. *saka, sangka*, Nap. *hangko*; Bar. *sako, sangko* beteekent alleen „zelfs'').

Een ander woord dat dikwijls wordt gebruikt om een comparatief uit te drukken is het zooeven reeds genoemde *lahi*, „te''. Het onderscheidt zich in dit opzicht van *ntoe'oe*, „inderdaad, echt, terdege, zeer'', dat den comparatief niet aanduidt maar hem wel kan versterken en dan met „veel'' moet vertaald worden; in combinatie met een door *po* uitgedrukten comparatief heeft het echter alleen bevestigende beteekenis („werkelijk, inderdaad''). Voorbeelden zijn: *tedoa ira lahi memokoea mia indi'ai sekono mia i wawono*, „de menschen hier zijn veel (*tedoa*) ijveriger dan de menschen in het Bovenland'', *lembamoe nahi pengkena ka anoekoe, tekosi lahi anoemoe*, „jouw baadje is niet gelijk 't mijne, 't jouwe is mooier'', *i Wentarasi ondaoe ntoe'oe sekono akano*, „W. is veel langer dan zijn broer'' (doch: *i W. ondaoeopo ntoe'oe sekono akano*, „W. is inderdaad langer dan zijn broer'').

Ook *soesoea*, „anders'', kan gebruikt worden in den zin van „in hooge mate'' (*moiko soesoea*, „zeer goed'') en in dien van „meer'', b.v. *moiko soesoea melere seko melida*, „het akkeren op droge velden is beter dan dat op sawahs'', *ondaoe soesoea Sampalowo seko Tinompo*, „S. is langer dan T.''

Een woord voor „overtreffend, meer'' is *laloe* [1]), b.v. *laaloe mokorano masina seko mokorano ngara*, „de kracht van een machine is meer dan, overtreft die van een paard''. Dit woord kan ook als comparatief- of superlatiefaanduider bij een adjectief optreden, b.v. *isoeuako ira anoe laloe hadio woekoeno, asa timboka inisa ka* (of *ke* of *ba*) *asa timboka pae* (*ka* (*ke, ba*) *asa timboka osole*)? „welke (van hen) heeft meer (de meeste) korrels, een kommetje gestampte of een kommetje ongestampte rijst (of een kommetje mais)?'', *laloe motaha*, „'t rijpst''. Uit de voorbeelden blijkt dat *laloe* in dit geval vóór het bijbehoorende adjectief (of werkwoord) wordt geplaatst, anders dan *po, lahi*, enz. In dezelfde beteekenis komen ook *laloea* en *popolaloe* voor, b.v. *laloea hadio*, „meer, meest'', *popolaloe owowa*, „korter, de kortste''. *Popolaloe* wordt ook zelfstandig gebruikt (vgl. § 310), in den zin van „meer, de meeste, grooter, de grootste'', enz.

Men gebruikt *laloe* ook in de beteekenis „het is beter, het zou het beste zijn'', gevolgd door een imperatief of daarmee overeenkomenden vervoegden vorm (zie § 238 v.), door *ka* of *ba*, „dat'', of door een nexus-substantief of onderwerpszin die de *o* van *laloeopo* of het in *la(a)loe* opgesloten vnw. van den derden p. enk. nader verklaren. Gewoonlijk wordt *laloe* in dat geval gevolgd door *-opo*, dus *laloeopo*. Voorbeelden zijn: *laloe koa, oeai, topokowongio*, „het is het beste, broertje, dat we wachten tot het donker is'' (laten wij liever wachten, enz.), *laloeopo kombiaomo i Anoe*, lett. „het is het beste, trouw met

---

[1]) In het P. beteekent *laloe* „te''. Een bijvorm van *laloe* (Mal. id.) is *lalo*, „voorbij, gepasseerd'' (Bar. id.), ook „overrijp'' (Bar. *jajo*).

N. N.'', *laloeopo (ba) omoeë koemombiao anakoe*, „het is beter dat jij met mijn kind trouwt'', *laloeopo (ka) i'aiwa mo'ia i Paantooele*, „laat hij liever in P. komen wonen'', *laloeopo ipore* of *laloeopo ka itepore* (vgl. § 248), „het is beter dat (de stokken waaruit de heining bestaat) dicht(er) op elkaar sluiten'', *laloe topesoesoempe*, „laat ons elkaar schoppen'', *ba ongkoeë koa, laloeopo mate sakono akoe mepotonda a mpe'asa mokolekoe*, „ik wil liever sterven (lett. „wat mij betreft, het is beter te sterven'') dan dat ik een mede-vorst van mij zou gehoorzamen''.

Laloe(a) kan ook geconstrueerd worden met de bezittelijke voornaamwoorden, en beteekent dan „ik (enz.) wil (het) liever, heb (het) liever'', b.v. *(anoe) isoea laloe(a)moe, andio ke (ba) andio?* „welke wensch je, deze of deze?'' (in plaats van *ke* of *ba* kan ook *ka*, „en'', ja zelfs *seko(no), sako(no)*, „dan'', gebruikt worden), *ndeema laloemoe, henoe kodei sekono henoe langkai?* (Molo.) „welke wensch je, de kleine of de groote?'', *laloenopo koera ngkinaa seko koera mpaoe*, „hij heeft liever te weinig rijst dan dat hij te kort zou schieten (het af zou leggen) in woorden'', *laloekoe(po) molai*, „ik wil liever vluchten''.

Onze overtreffende trap wordt in het M. dikwijls weergegeven door *ntoe'oe*, b.v. *(a) loewoeno pinotoewoe ambaoe anoe mokora ntoe'oe*, „onder alle huisdieren is de buffel de sterkste'', *isema anoe ondaoe ntoe'oe, i Wilalae ke i Makedo?* „wie is de langste, W. of M.?'', *ondaoe ntoe'oe i Makedo*, „M. is de langste''. In het laatste geval kan men in de vertaling ook een comparatief gebruiken, omdat niet meer dan twee personen met elkaar vergeleken worden. Een ander middel om onzen superlatief in het M. uit te drukken is de constructie met *i wawono*, „bovenaan'', b.v. *(a) loewoeno pinotoewoe ambaoe anoe i wawono mokora(no)*, „onder alle huisdieren staat de buffel bovenaan in kracht'', of „is het de buffel welks kracht bovenaan staat''.

Het met *ntoe'oe* gedeeltelijk synonieme *tedoa*, „zeer, in hooge mate'', kan wel ter versterking van een comparatief of superlatief gebruikt worden (*tedoaopo ondaoe*, „veel langer'', *tedoa ntoe'oe ondaoe*, „de allerlangste''), maar niet ter aanduiding daarvan.

Ook *lahi* moet soms met een superlatief vertaald worden, b.v. *(a) loewoeno pinotoewoe ambaoe anoe mokora lahi*. Intusschen kan in dezen zin het woord *lahi* (of wat daarmee correspondeert) ook weggelaten worden, waaruit dus blijkt dat een adjectief (of werkwoord) ook op zich zelf, zonder eenige bijvoeging, in het zinsverband de beteekenis kan hebben van een vergrootenden of overtreffenden trap. Andere voorbeelden daarvan zijn:

isema anoe ondaoe, i Wilalae ke i Makedo? „wie is langer (de langste), W. of M.?'' Antwoord: *ondaoe i M.*, of: *ondaoe ntoe'oe i M.*, of: *owowa i W.*

isemaako ira ondaoe, i W. ke i M.? „wie van hen is de langste, W. of M.?'' Antwoord: *i M.* (minder: *ondaoe i M.*).

isema anoe mompoli, koemisi ke mokole langkai? „wie is rijker, het districtshoofd of het landschapshoofd?'' Antw.: *mokole langkai anoe mompoli.*

langkai tambako kinaano sekono oeloeno (of: ......, *kodei oeloeno*), „de tabakspruim die hij pruimt is grooter dan zijn hoofd''.

owowa i Wilalae, ondaoe akano, sine ondaoeopo i Makedo, „W. is niet zoo lang als zijn broer, maar M. is nog langer'' (daar *owowa* en *ondaoe* tegenover elkaar staan en dus in betrekkelijken zin moeten worden opgevat, zegt *owowa i W.* niet dat W. inderdaad kort is; hij is alleen kort te noemen wanneer men hem naast zijn broer plaatst).

ondaoe benoe, tenangi minama, lett. „de kokospalm is lang, de pinang legt het af'', dus „de k. is langer dan de p.''.

B. SUBSTANTIVA.

Numerus.

254. Uit hetgeen op p. 182 en elders over het enkelvoud, het tweevoud en het meervoud is opgemerkt kan reeds gebleken zijn dat de numerus in het M. een geheel ander karakter draagt dan b.v. in de Indo-Germaansche en de Semietische talen. Dit onderscheid komt vooral duidelijk uit bij den dualis, waarvan onmiddellijk in het oog springt dat hij geen van de beide andere getallen principieel verschillende categorie vormt, maar alleen secundair is ontstaan doordat de taal, behalve de tegenstelling meervoud-enkelvoud, ook de tegenstelling „veelvoud-weinigvoud'' kent, waarvan de eerste formeel tot uitdrukking komt bij de persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden, de laatste bij de werkwoorden en adjectieven (zie § 142 en 220). Met „door natuur of kunst bijeenbehoorende paren'' heeft het Morische tweevoud niets te maken.

De voor het „veelvoud'' (een duidelijker term dan „meervoud'') gebruikte vormen zijn besproken in § 222 v.v. De enkele prenasaleering is blijkbaar een verkorting van *me-* + prenasaleering, maar ook al ware zij dat niet, dan zou daardoor toch niets wezenlijks veranderen: zoowel *me-* als de prenasaleering zijn formatieven met intensiveerende kracht, en de typisch-Morische tegenstelling „veelvoud-weinigvoud'' is dan ook niet anders dan een bijzonder geval van de als algemeen IN te beschouwen tegenstelling intensief—niet-intensief [1]).

Intensieve vormen ter aanduiding van het meervoud heeft b.v. ook het Sangireesch, maar het gebruik van deze vormen en van die van het enkelvoud (van de tegenstelling „veelvoud-weinigvoud'' is in deze taal geen sprake) wordt door geheel andere regels beheerscht dan in het M. [2])

255. Wanneer men te doen heeft met een veelheid van personen, dieren of zaken die het tweetal te boven gaat, beteekent dit nog niet dat daarbij de in § 222 v.v. behandelde meervouds- of „veelvouds''-vormen gebezigd wor-

---

[1]) Vgl. § 225.

[2]) N. Adriani, Sangireesche Spraakkunst, p. 193 v.v.

den. Dit is, zooals reeds op p. 182 is gezegd, alleen het geval wanneer de bedoelde personen enz. individueel, dus niet uit het gezichtspunt der collectiviteit gedacht worden. Deze tegenstelling (collectief-individueel) is voor het begrip van den Morischen (en in het algemeen van den Austronesischen) numerus van fundamenteel belang.

Onze taal kent het onderscheid tusschen verzamelnamen (collectieven) en soortnamen, maar de tot de eene categorie behoorende woorden zijn niet identiek aan die van de andere, en hebben meestal ook een anderen vorm. In het M. echter kan in de eerste plaats ieder substantief (voor zoover althans de beteekenis zich daar niet tegen verzet) nu eens als „collectivum'', dan weer als „soortnaam'' optreden, juister gezegd: het onderscheid tusschen deze beide categorieën bestaat niet. En in de tweede plaats moet er de nadruk op vallen dat het al of niet als groep, als collectiviteit (juister: van den kant van de collectiviteit) opvatten van een aantal personen of zaken niets te maken heeft met het al of niet buiten beschouwing laten van hun aantal. Dit laatste kan vermeld worden zonder dat de individuen in quaestie daarom individueel gedacht behoeven te worden.

Hieruit blijkt wel heel duidelijk dat het M. het begrip „collectivum'', zooals dat in onze taal voorkomt, niet kent. Het Morische begrip heeft wel zekere aanrakingspunten met het onze maar is toch van wezenlijk anderen aard. Bij de collectieve opvatting wordt niet meer tot uitdrukking gebracht dan het begrip, de soort, terwijl het aantal individuen in quaestie geheel buiten beschouwing blijft. Het kan ook één zijn, en in zooverre is het minder juist om te spreken van een opvatting als „collectiviteit'' of „groep''. Deze woorden impliceeren een meervoud, terwijl de Morische „collectiva'' zich kenmerken door volstrekte afwezigheid van iedere aanduiding van het aantal. De term impliceert alleen dat de betrokken personen of zaken worden opgevat van den kant van de collectiviteit of soort waartoe zij behooren. Het op deze wijze opgevatte substantief staat steeds in het enkelvoud, ook al wordt het aantal der betrokken individuen er bij vermeld.

De individueele opvatting vormt wel een tegenstelling met de collectieve maar dat wil niet zeggen dat zij er mee op één lijn te stellen is. Zij staat om zoo te zeggen dichter bij haar object, heeft er meer attentie voor. Wanneer het aantal individuen in quaestie meer dan één bedraagt, en er is een werkwoord of adjectief en/of een persoonlijk voornaamwoord aanwezig om de dualiteit of pluraliteit tot uitdrukking te brengen, dan wordt de hoorder over een bijzonderheid méér ingelicht dan anders zonder het gebruik van een telwoord het geval zou zijn. Bevat de zin een dualis-vorm, dan weet hij het aantal individuen zelfs precies. Maar in vele gevallen is er geen criterium aanwezig om den numerus uit af te leiden en wanneer het aantal individuen slechts één bedraagt is er zelfs geen formeel onderscheid te maken tusschen de collectieve en de individueele opvatting. *Bonti anoe koemaano* kan zoowel beteekenen „de wilde varkens hebben het opgegeten'' (collectief) als „een

wild varken heeft het opgegeten'', terwijl ook de opvatting van *koemaano* als dualis bestaanbaar is (dit zou dan uit de omstandigheden moeten blijken). Het gebruik van het enkelvoud zegt dus alleen dán iets over het aantal, wanneer men reden heeft om aan te nemen dat de spreker de betrokken personen of zaken individueel heeft gedacht (zie beneden).

Volgt hieruit nu dat een woord dat een geheele klasse kan aanduiden „in 't meervoud wordt gedacht'' (d.w.z. dat men bij het hooren van een dergelijk woord in de eerste plaats denkt aan een aantal van meer dan één), „tenzij de samenhang uitmaakt dat er van één exemplaar der geheele soort sprake is'' [1])? In vele gevallen moge dit opgaan, een vaste regel is het toch niet. Wanneer iemand mij vraagt: „wat doe je daar?'', en ik antwoord: *monsaari akoe manoe*, dan kan dit zoowel beteekenen „ik jaag kippen weg'' als „ik jaag een kip weg''; blijkt niet uit de omstandigheden of het er een of meer zijn, dan blijft de hoorder van deze bijzonderheid onkundig, evenals hij b.v. niet op de hoogte wordt gebracht van het geslacht van het dier (resp. de dieren), van den leeftijd, de kleur, enz. enz. Het is dus juister te zeggen dat de grammatische categorie van het getal in talen als het Bare'e in het geheel niet en in het Morisch alleen in bepaalde gevallen tot uitdrukking wordt gebracht, en niet te zoeken naar een numerus waar deze niet te vinden is.

Voorbeelden ter illustratie van hetgeen boven is gezegd zijn reeds in § 146 gegeven, waar er ook op is gewezen dat personen meestal individueel, zaken daarentegen gewoonlijk collectief worden gedacht. Dat voorwerpen echter ook zeer goed individueel kunnen worden opgevat blijkt uit zinnen als *ka ipe'o²so ira koelino oeho, nami hina ihino*, wat men misschien het zuiverst kan vertalen met „en hij zoog eens even aan de schelpen der alikruiken, maar in geen enkele er van was nog inhoud (vleesch)''. In *i Oeria naao a mpepontoeno iwali anoe hadio* (O.T.) zou men geneigd zijn te vertalen „plaats Uria op een plek waar de vijand talrijk is'', maar dit is toch minder juist, althans eenigermate misleidend, omdat „de vijand'' als collectivum (in den zin van „de vijandelijke strijdkrachten'') een ander begrip is dan de gelijkluidende soortnaam (vgl. p. 236).

Wanneer bij een hoofdtelwoord een gesuffigeerd persoonlijk voornaamwoord optreedt (zie § 146), worden de personen of zaken in quaestie individueel gedacht en moet dus een correspondeerend adjectief of werkwoord in het twee- of meervoud komen. Constructies als *melida mia olima ira andio*, „de(ze) vijf menschen beoefenden den natten rijstbouw'' (waarin dus midden in den zin van de collectieve op de individueele visie wordt overgegaan) komen intusschen ook wel voor, zij het zelden.

Geheel zuivere taal heeft men in gevallen als *mia anoe nahi doboekoe mpo'angga batatana hinoekoe, nde do'ewao songkano Kompania*, „menschen die niet willen wegwerken worden gestraft, want zij weerstaan de bevelen van

[1]) BS p. 413. Hierbij zij opgemerkt dat het B. in 't geheel geen onderscheid maakt tusschen enkelvoud en meervoud.

het Gouvernement'', waarin na een eenmaal gebruikt meervoudsteeken dit geen tweede maal in denzelfden zin meer wordt aangebracht [1]), en men dus vormen krijgt die formeel met die van den dualis overeenkomen maar die toch pluralisch moeten worden genoemd. Ook van het eerste lid van de verbinding *doboekoe mpo'angga* geldt dit. Ongetwijfeld heeft men in deze gevallen te doen met taal-economie, waardoor dus een als overbodig gevoeld woordbestanddeel eenvoudig wordt weggelaten. Dit verschijnsel stelt het eigenaardige karakter van den Morischen numerus duidelijk in 't licht. Begint men een nieuwen zin, dan zal men, ook al is het onderwerp hetzelfde als dat van den voorafgaanden, toch het meervoudsteeken opnieuw gebruiken. In het gegeven voorbeeld (een samengestelde zin) is de samenhang tusschen de hoofdbestanddeelen nauw genoeg om het weglaten van het meervoudsteeken mogelijk te maken. Consequentie ten opzichte van de individueele opvatting van het subject wordt niet vereischt; overgang van de individueele op de collectieve visie is zeer goed mogelijk, in welk geval de zin dus wordt: *mia anoe nahi doboekoe mpo'angga batatana hinoekoe, nde i'ewao songkano Kompania*; zoo ook: *mia anoe memperei iramo simo mbo'oe ipo'angga a ngkapala*, „laten de menschen die vrijgesteld zijn van heerendienst ook niet meer werken bij het dorpshoofd''. Of dergelijke constructies (zie ook de vorige alinea) „mooi'' kunnen worden genoemd is een andere kwestie.

256. Het collectieve begrip dat, in 't algemeen gesproken, het Morische substantief uitdrukt, blijft niet staan bij de grens van het individueele wezen of voorwerp, de organische of anorganische eenheid, die, zooals gebleken is, al naar omstandigheden kan worden opgevat als individu of als onderdeel van de soort. Die eenheid is zelf weer deelbaar, en het substantief dat haar aanduidt kan, in 't algemeen gesproken, ook voor de onderdeelen gebruikt worden. *Manoe* beteekent ook „kippevleesch'', *keoe* is zoowel „boom(en)'' als „hout'', *taipa* is, al naar omstandigheden, te vertalen als „mangga('s)'', als „manggaboom(en)'' of als „hout van een manggaboom'', *lansa* als „lansat(s)'', „lansatboom(en)'' of „hout van een lansatboom''. De substantieven hebben dus ook de functie van onze stofnamen, zonder dat dit meebrengt dat zij in dat geval een afzonderlijke klasse van woorden vormen. Het collectieve begrip omspant in principe de geheele wereld van de soort in al haar verschijningsvormen.

De regel kan algemeen gesteld worden, al spreekt het wel vanzelf dat het spraakgebruik van ieder woord beslist in welke van de theoretisch mogelijke beteekenissen het gebruikt kan worden en in welke niet. *Boeaea* beteekent alleen „krokodil'' en niet „krokodillevleesch'', omdat het vleesch van dit dier niet gegeten wordt en er dus geen aanleiding bestaat om het woord als stofnaam te bezigen; wil men over het vleesch van een krokodil spreken, dan

[1]) Dat het meervoudsteeken niet kan weggelaten worden in deelwoorden (niet door een object bepaald) die afhangen van een meervoudig werkwoord of adjectief, is in § 242 gezegd.

moet men gebruik maken van *ihi*, „vleesch (op 't lichaam)" (dus niet van *baoe*, „vleeschspijs"). *Ambaoe* kan wel eens met „buffelvleesch" vertaald moeten worden, maar het vleesch van groote dieren, zooals buffels, herten, wilde varkens, honden, enz., wordt in het M. toch (anders dan b.v. in 't Bare'e) uitgedrukt door *baoe ambaoe, baoe roesa, baoe bonti, baoe dahoe*, enz. De vruchten van den boom *tendemo* en van den struik *bonse* heeten alleen *woea ntendemo* en *woea bonse*. De boom *keoeno lewe olo*, kortweg *lewe olo*, heet naar de bladeren, die als groente worden gebezigd (*lewe olo* beteekent letterlijk „zure bladeren", van *olo*, subst., *mo'olo*, adj., „zuur"); de vruchten van den boom heeten *woea(no) lewe olo*. De pinangboom en de pinangvrucht heeten beide *minama*, maar de boom wordt meestal *poe'oe minama* genoemd, terwijl voor de vrucht niet *woea minama* wordt gezegd. „Mangga-vrucht" en „mangga-boom" kunnen worden onderscheiden als *woea ntaipa* en *poe'oe ntaipa* (voor het hout kan echter alleen *taipa* gezegd worden). *Poenti* is zoowel „pisang-struik" als „pisang-vrucht" (*woea poensi* wordt wel in het BM., *woea poenti* echter niet in het T. gezegd), en het is dus te verwachten dat voor „pisangstam als groente" een ander woord wordt gebruikt, nl. *tiwo* [1]), dat ook voor den pisangstam als zoodanig kan dienen, hoewel deze gewoonlijk *wata ntiwo* of *wata poenti* heet. Dat het bestaan van een algemeen begrip het gebruik van bijzondere termen niet uitsluit, behoeft wel niet meer te worden opgemerkt. Dit alles tast echter de juistheid van het boven geformuleerde principe niet aan.

Duidelijk wordt dit laatste geïllustreerd door het feit dat de meervoudsvormen van verba en adjectiva ook kunnen optreden wanneer het subject enkelvoudig is, zooals in *(n)tebebetaomo raha mami*, „ons huis is op verschillende plaatsen vernield, kapot", *kaekoe (n)telolohoei*, „mijn arm is (mijn armen zijn) op verscheiden plaatsen ontveld", *(n)tebeberi*, „op verscheiden plaatsen gescheurd". Men gebruikt in deze gevallen naar het schijnt alleen de prenasaleering, dus zonder *me-*, wat te uitgesproken meervoudig zou zijn (in *(me)momahaki koroikoe*, „mijn lichaam doet op verschillende plaatsen pijn", *(me)mengkokamba koroikoe*, „mijn lichaam heeft verschillende gezwellen", waar geen prenasaleering mogelijk is, brengt de beteekenis van het subject mee dat het alleen enkelvoud kan zijn; zoo kan men ook spreken van *mentelolohoei kaekoe*, dat alleen enkelvoud en tweevoud kan zijn).

Men zou geneigd zijn in bovenstaande voorbeelden de intensiveerende functie van de prenasaleering (waaruit de meervoudaanduidende is voortgekomen) terug te vinden, en *ntebebeta* enz. te vertalen met „in hooge mate vernield, heelemaal kapot", enz., maar dit is toch niet juist; de beteekenis is ook hier meervoudig, wat alleen mogelijk is omdat iedere individueele eenheid zich weer als een geheel van deelen laat opvatten. Men vergelijke een zin als *(me)ntepoepoedocomo karoeno raha mami*, „de palen van ons huis

[1]) In het I. heeft *tiwo* de beteekenis van T. *poenti*, BM. *poensi*.

zijn op verschillende plaatsen doorgebroken'', d.w.z. „een aantal van onze huispalen zijn doorgebroken'', waarin *karoe*, blijkens het gebruik van het pronomen *o*, collectief wordt opgevat (men zou kunnen spreken van „paalwerk''), maar niettemin meervoudig blijft, zoodat *me-* op zijn plaats is; evenzoo in *(me)mososa'oomo baloe²no*, „zijn koopwaren zijn leelijk geworden''.

Opgemerkt moet nog worden dat de combinatie van een meervoudig predicaat met een enkelvoudig pronominaal subject beperkt is tot voorbeelden van dezen aard, d.w.z. tot adjectiva met reduplicatie (zie § 114; een uitzondering vormen de afleidingen met *mpe-* en herhaald GW of infix *-oem-* waarover in § 327 v. gesproken zal worden, en die in een eenigszins ander geval verkeeren omdat *mpe-* zich hierin tot een afzonderlijk voorvoegsel heeft ontwikkeld). Andere voorbeelden: *(meng)kokodei tina'odo*, „hun inzetten zijn allemaal, stuk voor stuk klein'' (vgl. het Naschrift bij § 114), *(me)mo'o'areomo* of *(me)motoetoe'iomo korono*, „er zijn vele rivieren droog gevallen'' (*mengkodei tina'odo* of *memotoe'iomo korono* zou niet gaan).

Evenmin als het collectieve begrip *manoe* iets zegt omtrent het aantal kippen waarvan gesproken wordt, geeft het gebruik van zulk een woord als stofnaam iets te kennen met betrekking tot de hoeveelheid. Om deze nader te definieeren moet men gebruik maken van een uitdrukking met een maatwoord. Over de als maatwoorden of soortwijzers optredende substantieven zie men § 280. Tusschen deze beide categorieën bestaat geen werkelijk verschil, wat een duidelijke illustratie oplevert voor de wezenlijke eenheid van stofnamen en collectiva, vgl. *pato botoli ambaoe*, „vier stuks buffels'', naast *pato batoe manoe*, „vier stukjes kippevleesch''.

257. Volledigheidshalve zij nog melding gemaakt van het gebruik dat de taal maakt van de woorden *laro*, „inwendige, binnenste'', en *tonga*, „midden'' (in samenstelling geplaatst met het woord dat er op volgt), waarvan het eerste in 't algemeen met ons „-grond'', het tweede met ons „-veld'' kan worden weergegeven, b.v. *laro watoe*, „steenachtige grond'' (lett. „hetgeen zich tusschen de steenen bevindt''), *laro eha*, „bosch van hazelaars'', *laro roei*, „grond die met frambozenstruiken is begroeid'', *laro mpaka*, „id. met klimvarens'', *laro epe*, „moerasgrond'' (hetzij één groot moeras vormende of afwisselend uit moeras en droge gedeelten bestaande), *tonga lere*, „akkergrond'', hetz. als *lere*, „droge akker'' (*melaro-ntonga-lere* = naar, op den akker loopen), *tonga nseami*, „stoppelveld'', *tonga mpada*, „grasvlakte'' (*pada* is de gemeenschappelijke naam van bepaalde grassoorten), enz. Deze woorden, die een zekere uitgestrektheid, een collectiviteit aangeven (*tonga-lere* is eig. „een zekere uitgestrektheid akkerland''), kunnen in bepaalde gevallen als secundaire meervoudsaanduiders beschouwd worden, b.v. *melaro-ngkeoe*, „met bosch, met boomen begroeid'', *melaro-watoe*, „met steenen bedekt'', *melaro-ewo*, „met gras begroeid'', *me(n)tonga-mpada*, „geheel begroeid met *pada*'', niet van bepaalde punten maar van zekere uitgestrektheden gezegd. In een eenigszins ander geval verkeeren *laro meene*, „luchtruim'' (*meene* = daglicht,

dag), en *laro mata* (ook *roepa, laro roepa*), „aangezicht'', waarin de beteekenis van het GW wijziging heeft ondergaan. Dat ook *tonga* wel bij andersoortige woorden kan voorkomen blijkt uit *a ntonga wongi*, „gedurende den nacht''.

Casus.

258. Men kan bij het M. substantief twee naamvallen onderscheiden, een „eersten'' of „algemeenen'' en een tweeden naamval, welke laatste overeenkomt met onzen genitief en gekenmerkt wordt door de suffixen *-no* of *-do* (possessiva van den derden pers.), gehecht aan het woord waar de genitief van afhangt. Zie § 147.

Genitief-verbindingen zonder *-no* of *-do* zijn mij niet bekend, tenzij als samenstellingen (§ 125 v.). Een uitzondering vormt een geval als *lele mateni Anoe*, „doodsbericht van N.N.'', dat op p. 87 ten onrechte tot de samenstellingen is gerekend (met *koa* kan men zeggen: *lele koa mateni Anoe*). Deze uitzondering is echter slechts schijnbaar. De vorm is poëtisch en het weglaten van *-no* is als een poëtische eigenaardigheid te beschouwen (in gewone taal zegt men *leleno mateni Anoe*). Aan een BM. eigenaardigheid moet men hierbij niet denken. Ook de dialecten gebruiken in een niet-samengestelde genitief-verbinding, voor zoover mij althans bekend is, steeds een genitief-wijzer (bezittelijk voornaamwoord). Het is niet geheel juist dat de poëzie gesteld is in het Boven-Morische dialect [1]). In de eerste plaats is er niet maar één BM. dialect, en in de tweede plaats is het idioom van de poëzie niet identiek met dat van een der BM. stammen, noch als een mengelmoes van BM. dialecten op te vatten. Er worden trouwens ook wel speciaal-Tinomposche woorden in gebruikt. Zij maakt gebruik van een eigen taal, waarvan de elementen grootendeels aan het BM. zijn ontleend, maar die voorts alles opneemt wat van haar gading is en zich gedraagt naar eigen regels, die niet overeenkomen met die van de taal van het dagelijksch leven.

---

[1]) Kruyt, „De Moriërs van Tinompo'', § 108.

TIENDE HOOFDSTUK.

PARTICULAE.

259. Tot de particulae (in ruimeren zin) behooren de bijwoorden, de voegwoorden, de voorzetsels en de tusschenwerpsels. Ook de lidwoorden moeten in het Morisch tot de klasse der particulae gerekend worden.

Van deze vijf groepen van woorden behoeven de Morische interjecties in het geheel geen grammaticale behandeling, daar zij zich in geen enkel opzicht onderscheiden van die van andere talen. Men kan ze desgewenscht weer verdeelen in eenige onderdeelen, maar een dergelijke verdeeling behoort niet tot het gebied der grammatica. Ook in het Morisch vindt men het verschijnsel dat somtijds in interjecties klanken optreden die overigens in de taal niet voorkomen; voor voorbeelden zie men § 270.

De lidwoorden en de voorzetsels zijn in het M. nauw verwant en zonder twijfel van denzelfden oorsprong, zoodat zij in één groep kunnen worden samengebracht (zie § 271).

A. BIJWOORDEN.

260. Het aantal oorspronkelijke bijwoorden is in het M. niet groot. Bijwoorden van plaats als „hier, daar'', enz. (in dit boek tot de pronomina gerekend) zijn in het M. prepositioneele groepen (uitdrukkingen die bestaan uit een voorzetsel + een, in dit geval aanwijzend, bestanddeel). Andere bijwoorden van plaats (zooals „ver'') zijn oorspronkelijk adjectiva. De bijwoorden van tijd zijn voor een deel eveneens met preposities gevormde uitdrukkingen, voor een ander deel zijn zij identiek met de zooeven genoemde plaatsaanduidende woorden. Dat de woorden voor „nu'' oorspronkelijk geen bijwoorden zijn kan blijken uit § 177 en 194 (met de bijbehoorende tabel). Het woord voor „zooeven, daarstraks'', *hieno*, is duidelijk te splitsen in het voorzetsel *i* (de *h* is secundair, vgl. § 77) en *eno*, vgl. Bar. *ngena* [1]). *Te'ingka*, „straks, aanstonds'', is te ontleden in de elementen *te-* (toekomst-aanduidend, zie § 248), het voorzetsel *i(n)* [2]) en *ka*, dat een voltooid geheel aanduidt,

[1]) De afleiding die op p. 40 van de BS van dit woord wordt gegeven heeft weinig overtuigends. Het Watoesch zegt *ingoni*, dat wel hetzelfde woord zal zijn als *hieno* en *i ngena*. Niet onwaarschijnlijk bestaan de beide laatste lettergrepen (**ina* of **ani*) uit aanwijzende elementen en behoort de prenasaleering (*ng*) bij de voorgevoegde prepositie *i*, die in het Bar. gewoonlijk weggelaten wordt. De spelling *i ngena* is dan eigenlijk minder juist, maar in overeenstemming met het huidige taalbewustzijn.

[2]) Het Kns. heeft *te'oengga* met *oe*, maar het staat in dit opzicht alleen (W. BM. *te'ingga*, Moli. c.a. *teingga*). Vermoedelijk is de *oe* te verklaren uit den invloed van de volgende *ngg*.

en dus weer te geven met „als het er aan toe is, als het zoover is'' of iets dergelijks (vgl. de beteekenis van *ka* in het Minangk., waar het als futurum-partikel fungeert, en Bar. *i roo*, „zooeven'', van *roo*, „reeds, klaar''). Bijwoorden van hoedanigheid ontbraken oorspronkelijk geheel, evenals in andere talen die de substantief-constructie bezigen. Vele bijwoorden van de West-Europeesche talen bezitten in het M. geen rechtstreeksch equivalent, of worden uitgedrukt door een woord dat tot een andere woordsoort behoort. Bijwoordelijke uitdrukkingen als *eheano*, „somtijds'' (stam *ehe*, „willen'', met plaats- of tijdaanduidend suffix *-a* en bezittelijk v.n.w. van den derden pers. enk., dus zooveel als „als 't wil'') kan men wel bijwoorden noemen, maar dan toch geen oorspronkelijke bijwoorden.

Rest dus alleen een kleine groep partikels, die correspondeeren met (doch minder in aantal zijn dan) onze bijwoorden van modaliteit, van graad en van omstandigheid. Dat echter ook onder deze groepen een aantal niet-oorspronkelijke bijwoorden voorkomen blijkt uit gevallen als *tedei*, „een weinig, een beetje'', maar ook „eenigszins'' (b.v. *mahaki akoe tedei*, „ik ben een beetje ongesteld''; zie § 291), *tedoa*, „zeer, erg'', eigenlijk een adjectief, maar dat op weg is om een bijwoord te worden (*tedoao mompoli* of *tedoa mompolio*, „hij is zeer rijk''; met *mo*: *tedoaomo* of *tedoamo mompoli* [1]), „hij is zéér rijk''), e.a.

Aangaande de prenasaleering die dikwijls in bijwoorden optreedt is op p. 21 en 93 aangenomen dat zij te verklaren is uit het nauwe verband dat bestaat tusschen vele adverbia en het woord waarbij zij behooren, zoodat zij daarmede een samenstelling aangaan [2]). Vgl. b.v. M. *mbo'oe* („ook'') met Bar. *wo'oe*, T. *mpiha* („aldoor'', vgl. ons „ten eenenmale'') met W. *piha* (eenmaal), enz.

Over de wijzen waarop het M. secundair bijwoorden heeft gevormd zie men § 133, 138, 141 en Hfdst. V.

261. Wat de plaatsing der bijwoorden in den zin betreft zijn drie gevallen te onderscheiden.

a. Woorden als *boetoe*, „slechts'', *da*, „nog'' (ook in den zin van „nog weer, nog eens''), „pas'', enz. worden geplaatst vóór het woord waarbij zij behooren, b.v. *boetoe kinaa*, „slechts gekookte rijst'', *da asa tangke leweno*, „hij heeft pas één blad''. Dat dergelijke woorden in vervoegden vorm kunnen optreden is reeds in § 219 gebleken. *Da* vertoont de eigenaardigheid dat het in zoo'n geval òf buiten den vervoegden vorm wordt gehouden (nl. door het voorop te plaatsen) òf er geheel in wordt opgenomen zonder dat de vorm wijziging ondergaat, b.v. *ka da ihina* of *ka ida-hina*, „dat er nog is'', *ka da ipotoeri* of *ka ida-potoeri*, „dat hij nog slaapt'', *da ipe'ana* of *ida-pe'ana mo'ia mpiha i raha*, „toen zij nog een kind had, bleef zij aldoor in huis'', enz.

---

1) *Tedoa mompoliomo* kan niet gezegd worden; zie § 244.

2) Vgl. BS § 242 v.

(evenzoo in het futurum: *ka da komioe mentoewoe* of *ka komioe da mentoewoe*, „dat jullie nog zult leven'', *imponahoeakono koa nde da ta hawe mongkaa indi'ai*, minder *nde ta da hawe* enz., „kookt voor hem, want hij zal hier nog eens weer komen eten'', *da akoe koa me'ana?* of *akoe koa da me'ana?* „zou ik nog een kind krijgen?''). In het tweede geval heeft men een voorbeeld van zuivere incorporatie van een niet-verbaal element in een vervoegden vorm van een werkwoord of adjectief, wat van de overige in § 219 bedoelde gevallen niet geldt omdat hier de werkwoordsvorm bestaat uit een vervoegd bijwoord (of als men wil adjectief) [1]) waarna het bijbehoorende werkwoord in den deelwoordsvorm, dus als afhankelijke infinitief, volgt (wanneer het bijbehoorende woord een adjectief is is het verschil natuurlijk niet te zien).

Dat in het BM. de partikels *koa*, *po* en *to* op dezelfde wijze in een vervoegden vorm geïncorporeerd kunnen worden als *da* in het T. is reeds in § 241 gebleken.

b. Een tweede groep van partikels schijnt alleen te bestaan uit de woordjes *mo* (*to*), *po* en *koa*, waarover in § 244 v.v. uitvoerig gesproken is. Vergelijkt men de aldaar en in § 150 gegeven voorbeelden van futurum-vormen die *mo*, *po* of *koa* bij zich hebben met constructies als *ta amba loemako mo'ala oewoi*, „hij moet eerst water gaan halen'', *ta konde loemako nde omoeë, dompoboio mia*, „zal hij soms niet gaan, zeg, terwijl de menschen hem roepen?'', *komba da akoe hori mbo'oe mompogaoe anoe nahi moiko*, „ik zal nooit meer iets doen wat niet goed is'', *ira pada mpekariao oliwino inedo*, „zij zullen allen de opdracht van hun moeder in hun hart bewaren'', *mia anoe nami mengkaa larano soebido ira wali mensinoebi*, „degenen bij wie de litteekens hunner vaccinatie niet meer zichtbaar zijn moeten opnieuw ingeënt worden'', dan zou het kunnen schijnen dat deze categorie veel meer partikels omvat dan het genoemde drietal. Vergelijking met § 219 doet echter zien dat men hier met een ander geval te doen heeft, nl. met constructies waarin niet de bijbehoorende deelwoordsvormen of adjectieven, maar de woorden *amba*, *konde*, etc. zelf in het futurum staan, waarvan dan de eerstgenoemde vormen afhangen. Zooals reeds in § 219 is opgemerkt gaat dit zoover dat men de bedoelde woorden van een meervoudsteeken kan voorzien, b.v. *nahi ira mengkonde mpompo(ng)ko'ala*, „zij zullen niet eens iets kunnen vangen'', *ira mentai me'ewa, dome'oeloeako ira ka dompetea*, „zouden zij geen weerstand bieden, terwijl zij (anderen) hen uitnoodigen om te vechten?'', *nahi domengkomba mpongkaa kana ontae*, „zij eten niet zooals wij'', enz. Deze voorbeelden zijn opzettelijk gegeven om te doen zien dat men zelfs de tot deze groep behoorende ontkenningspartikels en dergelijke woordjes, die voor ons taalgevoel een

---

[1]) De meeste der in § 219 genoemde bijwoorden zijn wel in oorsprong adjectiva. Ook van *boetoe* geldt dit, vgl. *boetoe akoe mongkaa*, „ik heb alleen maar gegeten'', *boetoeo kotoeri*?, „hij doet niets dan slapen''. Dat men niet *boetoeomo* e.d. kan zeggen maar alleen *boetoemo* hangt samen met de beteekenis van het woord; vgl. p. 218.

zuiver adverbiaal karakter dragen, van het meervoudsteeken kan voorzien en ze zoodoende met werkwoorden en adjectieven op één lijn plaatsen. Of men daaruit mag concludeeren dat deze woorden alle als adjectiva zijn te beschouwen is de vraag: de genoemde constructies kunnen door oplossing van samenstellingen zijn ontstaan (§ 219), er kan ook analogie-werking in het spel zijn en in elk geval is het gebruik van het meervoudsteeken in dergelijke gevallen niet gewoon; bij andere der in § 219 genoemde woorden, zooals *lioe*, *pada*, *wali*, *hori*, welker beteekenis zich minder tegen de classificatie als adjectiva verzet, komt het meer voor. Plaatst men nu hiernaast parallelle constructies als *lioemo pingko* of *lioeomo pingko*, „het is dadelijk opgeraakt'', *tedoaomo* of *tedoamo mahaki*, „hij is zéér ziek'' (het eerste kan ook zijn: „hij is al (nu) erg ziek (geworden)'', wat *tedoamo mahaki* niet kan beteekenen), dan blijkt dat, zooals reeds in § 219 is opgemerkt, het M., evenals onze taal, een aantal woorden kent die nu eens als adjectief, dan weer als bijwoord optreden. Daarmee is niet gezegd dat deze woorden alle zonder uitzondering in oorsprong adjectiva zijn.

Koa, *mo* en *po* kunnen niet vervoegd en dus evenmin in het futurum geplaatst worden. Het zijn zuivere partikels.

c. De derde categorie van partikels (voor een deel zeer goed tot de interjecties te rekenen) heeft een vrijere plaatsing. Hiertoe behooren woordjes als *da* (hetzelfde als het sub a genoemde, maar in een andere functie en anders geconstrueerd) of *da'a*, een versterkend (bij imperatieven ook verzachtend) woordje of een aanduiding dat men iemand anders citeert (syn. met *koeri'a*), *mada* of *mada'a* (zie § 247), *kada* of *kada'a*, gebruikt ter versterking of bevestiging, ook in den zin van „toch'', bij imperatieven soms eenigszins verzachtend, *nde* of *nde'e*, een versterkend of verzachtend woordje, bij een bevel vriendelijk-aandringend („toe!''; *ilakomo nde Toea* = goede reis Mijnheer!) [1]), en tal van andere. Deze partikels, die in 't algemeen geplaatst worden *na* het woord waar zij betrekking op hebben, worden ook wel eens meer naar voren gebracht, misschien in navolging van *koa*, *mo* en *po*, waarmee ze echter nooit op één lijn kunnen worden geplaatst (vgl. § 244). Bij combinatie van een der hier bedoelde partikels met een der elementen *koa*, *mo* of *po* komt het laatstgenoemde uit den aard der zaak het eerst. Voorbeelden zijn: *ilako motoeri kada*, *ilako kada motoeri*, „gaat maar slapen, gaat toch slapen'' (in het laatste geval ook met *koa*: *ilako koa motoeri kada*, *ilako koa kada motoeri*); *ilakomo motoeri da'a* [2]), *ilakomo da'a motoeri*, hetzelfde als (doch iets zachter dan) *ilako mo-*

---

[1]) Zie p. 140 en 205. De op p. 140 uitgesproken meening dat *nde'e* alleen voor zou komen in bevelen is niet juist; *nde'e* is uit *nde* ontstaan en kan dit laatste vervangen in alle gevallen waarin *nde* als gepostponeerde partikel wordt aangewend. Staat *nde* voorop, dan is de bijvorm *nde'e* niet mogelijk.

[2]) In dit geval (en in 't algemeen aan het eind van een imperatieven zin waarin *da'a* niet = *koeri'a* is) wordt de laatste *a* van dit woord wat langer aangehouden, terwijl het accent zich min of meer over *da* en *'a* verdeelt. Vermoedelijk is deze vorm (on-

toeri kada in de eerstgenoemde beteekenis (zie boven), ook „jullie moet gaan slapen, zegt hij (enz.)''; *akoe mo'angga mbo'oe, akoe mbo'oe mo'angga*, „ik ga weer werken''; *akoe loemako ntoe'oe, akoe ntoe'oe loemako*, „ik zal inderdaad gaan'', enz. enz. Dat men in de beide laatste voorbeelden bij vervanging van *akoe* door *ta* de partikel niet vóór den deelwoordsvorm kan plaatsen (dus alleen kan zeggen *ta loemako ntoe'oe, ta mo'angga mbo'oe*) is een duidelijke aanwijzing voor het secundair karakter van het naar voren halen van partikels van deze categorie. Er bestaat een algemeene neiging tot deze verandering in de constructie (men vergelijke soortgelijke verschijnselen op p. 102 en 105), welke neiging zonder bezwaar gevolgd kan worden wanneer *akoe* of een ander twee- of drielettergrepig voornaamwoord aanwezig is om de partikel als het ware aan op te hangen. Een eenlettergrepig (dus zelf proclitisch) woordje als *ta* biedt daartoe niet voldoende steun. De proef op de som is dat, wanneer *ta* door *mo* wordt versterkt, de bedoelde constructie wèl mogelijk is, dus *tamo mbo'oe mo'angga* enz.

Bij combinatie van twee tot deze rubriek behoorende partikels kan alleen de tweede vocaalsplitsing (§ 30 en 80) vertoonen, dus *mbo'oe da* of *mbo'oe da'a*, maar alleen *da mbo'oe*, enz.

Ontkenningswoorden.

262. De ontkenningspartikels vertoonen in de verschillende Morische dialecten een bijna even groote verscheidenheid als de pronomina, zooals reeds ten deele gebleken is bij de behandeling van den vetatief in het achtste hoofdstuk.

De gewone negatie-partikel in het T. is *nahi*, gevolgd door den vervoegden vorm [1]). Met het pronomen *oe-* wordt de negatie meestal samengetrokken tot *nahoe-* en met *i-* (derde pers. enk. of tweede pers. meervoud en tweevoud) tot *nahi-*, b.v. *nahoekitao*, „heb je het niet gezien?'', *nahimoiko*, „het is niet goed''. De ook in dit boek gevolgde gewoonte om dergelijke woorden in tweeën te spellen (*nahoe kitao, nahi moiko*) verdient eigenlijk geen aanbeveling. Naast *nahoe kitao, nahi moiko*, enz. komen echter ook *nahi oekitao, nahi imoiko* (met of zonder hamza), enz. voor. Moiki en Tioe zeggen *ahi* enz., met weggevallen *n*.

Nahi moet een verkorting zijn van *nahina*, „er is niet'', dat in het Boengkoesch in zijn vollen vorm als ontkenningswoord optreedt (b.v. *nahina koeto'orio*, „ik weet het niet''). Het gebruik der vervoegde vormen na *nahi* is hieruit te verklaren (vgl. p. 177). Naast *nahina* gebruikt men ook *nahi hina*,

---

geveer weer te geven als *dá'da*, al is de laatste *a* geen volle twee lettergrepen lang) een verwording van *da'a‿e*, met de interjectie *e* (zonder hamza aan het voorafgaande woord gevoegd), die ongeveer overeenkomt met het verzachtende Indisch-Nederlandsche „ja'' bij het uiten van een aansporing of voornemen, b.v. *tomelakomo‿e*, „laten we gaan, ja?'', *kami melako‿e*, „we zullen opstappen, ja?''

[1]) Dat in het futurum het onderscheid tusschen vervoegde en niet-vervoegde vormen vervalt is reeds op p. 104 en 172 opgemerkt.

nahi‿ihina, welke vormen Neubildungen moeten zijn, evenals Landawesch (een taal in Z. O. Celebes) *hi'ina*, dat misschien staat voor *nahihina* [1]). Eigenaardig is wel dat het Tioesch den vorm *ahina* (welke wel in het Moikisch voorkomt) niet gebruikt, maar alleen *ahi hina* zegt. Toch behoeft dit geen reden te zijn om *ahi hina*, *nahi hina* niet voor jonger te houden dan *ahina*, *nahina*.

Wat de afleiding van *nahina* betreft zou men kunnen denken aan Kns. *nohina*, W. *inohina*, dat zich laat ontleden in *i* (ontkenningspartikel) en *nohina*, vervoegde vorm van den derden pers. enk. van *hina*, „er zijn''. De hieruit te trekken conclusie dat *na-* van T. *nahina* de oudere vorm is van *no-*, het gepraefigeerde pers. v.n.w. 3e pers. enk., kan echter moeilijk juist zijn, daar het T. het pronomen *no-* als prefix niet kent maar daarvoor *i-* gebruikt. We moeten dus *nahina* van *(i)nohina* scheiden, en wanneer men nu naast *nahina* het Lak. *kioki*, „neen'', plaatst, waarin *oki* „er zijn'' moet beteekenen (vgl. *taambo'oki*, „er is niet''), dan lijkt het mij het waarschijnlijkst dat *nahina* te beschouwen is als een afgeknot **tahina ihina* of een ander equivalent van Bar. *bare'e re'e*, waarin de eerste drie lettergrepen op zich zelf reeds de beteekenis „er is niet'' hebben gehad (dit beteekent *bare'e* in sommige gevallen trouwens nog), welke echter gaandeweg is afgesleten tot die van „niet'', wat het tweemaal bezigen van het woord voor „er is'' (*re'e*, *hina*) in de uitdrukking voor „er is niet'' verklaart. Dat *nahina* een verkorting is van **naihina* zou steun kunnen ontleenen aan den vorm *nehina* in het dialect der To Waroe [2]). Deze vorm schijnt echter onjuist te zijn [3]), en ook al is hij dat niet, dan is het nog niet zeker of *ne-* hier niet het pers. vnw. van den derden pers. enk. is. Toch lijkt het mij, zooals op p. 250 nader zal worden geadstrueerd, zeer aannemelijk dat *nahina* een element *i-* heeft uitgeworpen (vgl. ook Lak. *kioki*, „neen'', zie boven), al blijft het mogelijk (zij het m.i. niet erg waarschijnlijk) dat oudtijds in dit woord geen gepraefigeerd vnw. van den derden pers. enk. behoefde op te treden [4]) (*nahina* komt ook in het Boengkoesch en Moronenesch voor en moet dus al vrij oud zijn).

Andere mogelijke afleidingen van *nahina* lijken mij te onwaarschijnlijk om ze te vermelden.

---

[1]) Het is echter ook wel mogelijk dat de *h* van *hina* secundair is. Het deictische element *i* is in elk geval alleszins op zijn plaats als eerste lettergroep van een woord dat „er zijn'' beteekent; de wortel *na* komt in het Atj. als zelfstandig woord voor, in dezelfde beteekenis.

[2]) Tor. III, 219.

[3]) Volgens mededeeling van den Heer H. v. d. Klift spreekt het dorp Waroe de door hem Mopoetesch (naar het voornaamste dorp) genoemde taal, die den vorm *nohina* bezigt.

[4]) Het is nl. niet geheel zeker dat de vervoegde vormen die na de ontkenningspartikels optreden uit omgezette nexus-substantiva zijn ontstaan, dus b.v. *nahi moiko*, Boengk. *nahina imoiko* teruggaat op **nahina moikono*, „zijn goedheid is er niet''. Het is nl. ook denkbaar dat *bare'e madago* (om het gekozen voorbeeld in het Bar. over te brengen, waar geen vervoegde vormen gebruikt worden) eigenlijk zooveel is als „het is niets goed, het is

Tusschen *nahi* en den bijbehoorenden vervoegden vorm wordt een enkele maal een partikel geplaatst, zooals in *nahi ntoe'oe koeponto'oriakomoe bahapa*, „ik weet heusch niet wat ik je (geven zal)'', maar dit is uitzondering.

263. Het BM. gebruikt als ontkenning *ika, aka* of *ka*, ook wel *aika*, eveneens gevolgd door den vervoegden vorm. Dit *ka* is ongetwijfeld een verkorting van *koa* [1]), zooals blijkt uit *aikoa* [2]), „er is niet'', naast BM. *áio*, „neen''. Van deze woorden zijn verschillende opvattingen mogelijk. De waarschijnlijkste is m.i. dat *áio* te splitsen is in *a* + *io* [3]) (uit *ta* + *io* of *ta* + *ia*, „niet hij, zij, het'', vgl. Sa'd. *tangia* of *tannia*, „boekan'', en *tae'*, dat waarschijnlijk op **ta'ia* teruggaat), dat men *aikoa* moet beschouwen als verkort uit **taikoa*, resp. **taiokoa*, **taiakoa* (daar *tai* vermoedelijk weer teruggaat op **taio* of **taia*, zie § 264), en dat aan *koa* in dit woord de beteekenis „er zijn'' moet worden toegekend. Dit is dus een steun voor de op p. 153 gegeven afleiding van *koa*, terwijl het tevens in overeenstemming is met de in § 245 gegeven regel, dat *koa* in zijn huidige beteekenis niet met een niet-vetatief ontkenningswoord kan worden geconstrueerd.

De bezwaren tegen deze opvatting zijn in de eerste plaats dat een vorm als *koa* of *koea* (zie p. 153) in de beteekenis „er zijn, daar zijn'' wel uit het W. en Kns., maar niet uit het BM. bekend is, en in de tweede plaats het feit dat het W. als ontkenningswoord *i* gebruikt en dat eveneens door den vervoegden vorm doet volgen, wat alleen bevredigend te verklaren is wanneer, zooals bij BM. *aika, ika, ka* (uit *aikoa*) het geval is, aan *i* een oorspronkelijke beteekenis „er is niet'' is toe te kennen. Wat dit laatste bezwaar betreft schijnt het mij duidelijk dat het niet zwaar behoeft te wegen. In de eerste plaats moet, wanneer men *aikoa* van **taikoa*, **taiokoa* afleidt, *i* teruggaan op *tai*, welk woord juist niet met de vervoegde vormen pleegt geconstrueerd te worden (zie § 264). En wanneer men ziet dat in het Kns. vormen als *nokaleoe moiko, noleoe moiko* en *nomoiko*, „het is niet goed'', *nokaleoe hina, noleoe hina* en *nohina*, „er is niet'', naast elkaar staan, dan blijkt er, naast een sterke neiging tot uitbreiding van de negatie met versterkende elementen, ook een

---

in 't geheel niet goed'', lett. „er is niet (wat) goed (is), er is niets goeds (aan)'' (vgl. Ned. *niet*, dat ook eig. „niets'' beteekent). Deze constructie is echter niet vrij van gewrongenheid en geeft bovendien geen verklaring van het gebruik van de vervoegde vormen na de ontkenningspartikels. Ware dit nu een vaste regel, zonder eenige uitzondering, men zou kunnen denken aan een algemeene tendens, vergelijkbaar met die van het Ned. om bij vooropplaatsing van een ander zinsdeel dan het onderwerp dit laatste op het gezegde te doen volgen (zie voor andere gevallen § 217). Maar na het beneden te bespreken ontkenningswoord *tai* (niet) wordt niet de vervoegde maar de deelwoordsvorm, resp. de gewone vorm van het adjectief gebezigd. Wij doen dus beter ons te houden aan de in den tekst gegeven verklaring.

[1]) Vgl. p. 211.

[2]) Het Oe. Oe. en het Tambee zeggen gewoonlijk *aakoa*, wat een verloopen vorm is van *aikoa*, vgl. het zooeven genoemde *aka* naast *aika*, „niet''.

[3]) Vgl. het Naschrift bij § 165, waar ook over het accent van *aio* gesproken wordt.

tendens aanwezig om haar te verkorten door het uitwerpen van alle lettergrepen die gemist kunnen worden, zoodat aan den eenen kant een bijna hinderlijke omslachtigheid het resultaat is, aan den anderen kant echter een nog grootere beknoptheid dan het W. bezit. Immers in de vormen *nohina* en *nomoiko* is geen enkel ontkennend element meer uitgedrukt; zij zijn gelijkluidend met de gewone vervoegde vormen [1]). Het is dus zeer goed mogelijk dat W. *i* uit *ika* is verkort, waarvoor ook de gelijke behandeling van ontkennende zinnen die in het futurum staan (zie § 237) pleit [2]).

De zooeven genoemde Kns. vormen geven ons tevens het recht om het eerste der beide bovengenoemde bezwaren tegen de m.i. waarschijnlijkste afleiding van *aikoa* etc., nl. dat een element *koa* of *koea* in de beteekenis „er zijn'' in het BM. niet is aangetroffen, niet al te zwaar te tellen. Het aantal demonstratieve woordjes is zóó groot dat het op zich zelf al zeer aannemelijk is dat een dergelijk element verloren is gegaan of alleen in een bepaalde functie is blijven bestaan (een parallel geval levert, zooals beneden blijken zal, het element *leoe* van *nokaleoe* enz.). En wanneer men dan ziet dat naast de vormen *nokaleoe* enz. (waarin *ka* moeilijk anders is op te vatten dan als ontstaan uit *koa*, dat in het Kns. den vorm *kaa* [3]) heeft) in dezelfde beteekenis ook *nokoea* enz. voorkomen, dan is het toch wel zoo goed als zeker dat dit laatste een minder uitgebreide vorm van het eerste is en dus de afleiding van *koa* uit *koea* en daarmee de boven gegeven verklaring van *aikoa*, *aika*, *ika*, enz. vaststaat.

Een klein bezwaar zou nog kunnen schuilen in het feit dat deze Kns. ont-

---

[1]) Welker optreden echter aan bepaalde regels gebonden is; het is dan ook niet te verwonderen dat uit de voorhanden gegevens schijnt te blijken dat de bovengenoemde verkorting alleen mogelijk is bij adjectiva.

[2]) Een andere mogelijkheid, nl. dat W. *i* van BM. *ika* enz. is te scheiden, in welk geval het op *hina* of *ina* moet teruggaan, en zich dus aansluit bij 't T., waar het over 't algemeen dichter bij staat dan bij het BM., en T. *nahina* misschien toch hetzelfde is als W. *inohina* (zie p. 247), wanneer men dit nl. laat ontstaan uit *inahina* of *hina*?, met een als pers. vnw. van den 3en pers. enk. opgevatte tweede lettergreep, lijkt mij niet waarschijnlijk, omdat men dan W. *i* van Kns. *nokaleoe* enz. zou moeten scheiden, waartegen de nauwe verwantschap van deze beide dialecten zich verzet, of anders zou moeten aannemen dat *nokaleoe* driemaal een uitdrukking voor „er zijn'' bevat, daar *ka*, zooals beneden blijken zal, moeilijk anders dan als uit *koea* (= *koa*) ontstaan kan worden opgevat. Ook de verschillende behandeling in het W. en T. van ontkennende futurische zinnen blijft bij de gelijkstelling van *i* en *nahi* onverklaard.

[3]) Ook heeft men een partikel *koea* in den zin van Mal. *tjoba*, b.v. *arahakee koea intoe toengkoe akoe*, „bijt mij maar eens'', *topeloei koea, ba isema moloei*, „laten wij eens een wedloop houden, wie het vlugste is'', doch dit is een ander woord. Het komt in deze beteekenis ook in het T. voor en is hetzelfde woord als *koea*, „zegt hij, zij, enz.''. Het Mol. Mal. of liever Minahassisch Maleische *kata* („zegt hij'', enz.) vertoont een soortgelijke beteekenisontwikkeling, b.v. *dia ada maloe kata!* „of hij beschaamd was, zeg!'' Men zou *koea* hier dus met „zeg!'' kunnen weergeven. Ook *koeri'a* (eveneens „zegt hij'', enz.) kan op deze wijze gebruikt worden, b.v. *koeri'a* (of *koeri'ano*) *alaakita baloe ²moe ka tokitao*, „kom, haal je koopwaren eens voor ons (mij), dat wij ze zien''.

kenningswoorden het vervoegingsprefix niet na maar vóór zich hebben. We mogen echter aannemen dat dit een secundair verschijnsel is [1]), als gevolg waarvan hetzelfde is geschied wat in § 219 is vermeld, nl. dat het op de ontkenning volgende werkwoord in den deelwoordsvorm is komen te staan, b.v. *koekaleoe soemoeëe*, „ik heb het niet gezien'', *mikoea mebintae*, „jullie hebt het niet achtergelaten''.

Het element *leoe* vindt men waarschijnlijk terug in P. *laoe*, bestanddeel van de ontkenningswoorden *ilaoe*, „neen'', en *alalaoe*, *ilalaoe*, *lalaoe*, „er is niet''. In den korten vorm *la* is het het gewone woord voor „niet''; ook *la* wordt gevolgd door den vervoegden vorm. Het schijnt mij toe dat *laoe* op geheel dezelfde wijze verklaard moet worden als *koa*, en de van dit laatste woordje gegeven afleiding steunt [2]). Evenals *koea* in het W. en Kns. beteekent *laoe* in het Bar., *looe* in het T. „daar beneden zijn'', wat in het Bar. overgaat in de bet. „er zijn'' in 't algemeen. Evenmin als *koa* in het BM. komt *laoe* in het P. en Kns. thans nog in die beteekenis voor; wel heeft het P. den vorm *la'a*, maar deze correspondeert met T. *araoe*, niet met *alooe* (zie de tabellen bij § 192 v.v.). Opmerking verdient nog dat in *alalaoe* enz., waarin het aan *laoe* voorafgaande gedeelte volgens de gegeven afleiding toch oorspronkelijk „er is niet'' moet hebben beteekend, geen gepraefigeerd pers. vnw. (*no-*) aanwezig is, wat een punt van overeenkomst is met T. *nahina*. Het is eigenlijk in 't geheel niet verwonderlijk dat in een uitdrukking als „er is niet'', die, al bestaat zij feitelijk uit meer dan één woord, slechts een enkel begrip vertegenwoordigt, een dergelijk element als overtollig gevoeld en uitgeworpen wordt. De uitdrukkingen *nahina*, *alalaoe*, *aikoa* enz. vormen dan ook één geheel en de spelling in één woord is volkomen gerechtvaardigd. Precies hetzelfde verschijnsel valt nog waar te nemen in het Molo., waar de uitdrukking *ka nohina*, „er is niet'', wel wordt verkort tot *kahina* (of *akahina*), wat in de andere BM. dialecten voor zoover ik weet niet mogelijk is.

De gelijkstelling van *leoe* met *laoe* is niet geheel zeker. Men zou ook kunnen denken aan *lioe*, eig. (o.a. in 't Bar.) „voorbijgaan'', vandaar ook „dadelijk, ineens'', en in herhaalden vorm in het Bar. wel gebruikt in de bet. „ten eenenmale, heelemaal'' (vooral bij een ontkenning); in het PmB. en in priestertaal en wisseltaal heeft dit woord den vorm *ndeoe*. Kns. *nokaleoe* enz. zou dan alleen bestaan uit een ontkenning (die eig. „er is niet'' beteekent) met een versterking er achter, wat meer in overeenstemming is met wat de andere M. dialecten te zien geven. Men vergelijke ook W. *ilahi*, „neen'', uit *i* en *lahi*, „te, al te'', ook in ander verband wel als versterkend woordje gebezigd (zie § 253 en vgl. Sd. *teuing*); *ilahi* is dus ook eig. „in 't geheel niet''. Het bezwaar tegen deze opvatting van *leoe* is echter dat *lioe* in het M., voor

---

[1]) Dat voor zulk een naar voren halen van het pers. vnw. de parallellen allerminst ontbreken is van voldoende bekendheid.

[2]) Op de Bar. partikel *jaoe*, uit *laoe*, die in beteekenis ongeveer met *koa* overeenkomt, is op p. 153 al gewezen.

zoover ik weet, niet voorkomt in de beteekenis „heelemaal, ten eenenmale''. Een woord *leoe* is mij overigens uit het M. niet bekend (wel uit het Boengk. en Moronenesch, waar het „komen, aankomen'' beteekent).

Het pers. vnw. van den derden pers. enk. *no-* is zoozeer het gewone na de ontkenningspartikel, dat het in het BM. een vast bestanddeel van deze laatste kan uitmaken en men dus b.v. in plaats van *ka koeleko* ook kan zeggen *kano koeleko,* „ik ga niet''.

Over ontkennende futurum-vormen met *kano* in het BM. zie men § 237.

264. *Tai.* Dit woord moet ouder zijn dan alle andere thans gebruikelijke ontkenningswoorden, waarvan het zich onderscheidt doordat het niet met den vervoegden vorm behoeft geconstrueerd te worden. De afleiding uit **taio* of **taia* (zie p. 248) berust minder op de vormen *aio* en Sa'd. *tae'* (uit **ta'ia,* zie p. 248) als wel op de omstandigheid dat in *tai,* waarvan de eerste lettergreep het bekende ontkennende element *ta* is, de verklaring der *i* anders moeilijkheden oplevert. Wanneer men deze *i* kon opvatten als het op p. 122 v. genoemde element van den derden pers. enk., zou de zaak zeer eenvoudig zijn, maar het bezwaar hiertegen is dat *tai* algemeen M. is en dit *i* als suffix alleen in het Kns. (en als *e* in het W.) en als prefix alleen in het mokole-dialect voorkomt. Als afzonderlijk woord, waarin *ta* alleen als wortel aanwezig is, laat *tai* zich bezwaarlijk opvatten. Men vergelijke in dit verband nog het over *i* opgemerkte in het Naschrift bij § 165.

Tai (in het mokole-dialect ook *tei* uitgesproken) treedt in het T. alleen in bijzondere gevallen op. In de eerste plaats kan het gebruikt worden in zinnen die door *ka* worden ingeleid, b.v. *ka domentai mpontembi nde nami hina padenge tembiado,* „dat zij niet dragen (geen draagtransport verrichten) is omdat er geen bagage meer is die zij moeten vervoeren'', *tedeimo koa ka itai lowo ipepaoe,* „bijna kwamen zijn woorden er niet uit'', *kasi dotai mponaa mia anoe mo'iangako padenge,* „dat zij in elk geval (lett. „niet niet'') menschen achterlaten om de wacht te houden met het oog op (eventueele) bagage''. In de beide eerste voorbeelden kan men evengoed *nahi* gebruiken (*ka nahi dompontembi, ka nahi lowo*), in het derde echter niet. In de tweede plaats is *tai* verplicht wanneer een zinsnede met „niet'' als substantief-constructie moet optreden, en dus van het woord voor „niet'' een substantief-afleiding moet worden gemaakt, b.v. *taido me'owahio sema'oeloedo, onaemo ka domempinoboi melaki Dale,* „dat zij hun belasting niet hebben betaald, dat is de reden dat zij zijn ontboden (om) naar D. (te gaan)''. In de derde plaats wordt *tai* gebruikt in rhetorische vragen als de volgende [1]: *akoe tei monsoroe, i Singko kokora*[2], „zou ik niet „branden'', terwijl de Kiekendief aldoor schreeuwt [2])?'', *akoe tai loemense, i Doenggoerio melemba mongkoeni,* „zou ik den schuifeldans niet uitvoeren, terwijl de Wielewaal een geel baadje

[1]) Ontleend aan twee redacties van het bekende verhaal van de dieren die elkaar de schuld geven.

[2]) Dit doet hij nl. in het droge seizoen, den tijd voor het „branden'' van de akkers.

aanheeft [1])?'', *akoe tai melemba mongkoeni, nde i Tehoe mompopae loemara*, „zou ik geen geel baadje dragen, immers de Muis sleept aldoor rotan [2])''.

Verder heeft men substantief-constructies, waarin *tai* gevolgd wordt door een bezittelijk vnw. en een deelwoord of adjectief, met de beteekenis van een sterke ontkenning, b.v. *taikoe monto'ori*, „ik weet er heelemaal niets van'', *taidomo mentaha* (met het versterkende *mo*), „zij durven absoluut niet''. En ten slotte vindt men *tai* nog in zinnen met concessieve beteekenis die de partikel *po* bevatten (zie § 277), b.v. *kimentaipo mpo'angga, komba kami mentinoroengkoe*, „al doen wij geen heerendienst, wij zullen toch niet in de gevangenis komen''. *Tai* kan in dit geval ook de beteekenis hebben van Mal. *boekan*, b.v. *itaipo oeaino anoe mate kanatoeoe, sine asalakono ta hina mbo'oe*, „al is het dan niet zijn jongere broer (zuster, enz.) die op die wijze sterft, toch zal er in ieder geval nog iemand zijn''.

In alle bovengenoemde voorbeelden, zij het in het eene geval duidelijker dan in het andere, draagt *tai* het karakter van een *sterke* ontkenning. En wanneer wij dan verder het laatste voorbeeld, waarin *tai* de beteekenis heeft van Mal. *boekan*, in het oog vatten en daarbij denken aan het feit (zie § 268 v.) dat het M. geen apart woord heeft voor *boekan*, maar dit uitdrukt door het gewone ontkenningswoord, gevolgd (in den derden pers. enk.) door een woord voor „het'' (dus lett. „het is niet''), welk „het'' soms ook wel weggelaten wordt, en dat dit laatste woordje o.a. wordt uitgedrukt door het bekende vnw. *ia*, dan wordt het wel zeer waarschijnlijk dat onze afleiding van *tai* uit **ta ia* juist is en dit woord dus eigenlijk beteekent „het is niet'', in welke beteekenis het zoowel voor *boekan* (dat ook eigenlijk niet anders is dan een krachtige negatie, die een tegenstelling tot iets anders inhoudt) als in 't algemeen voor een sterke ontkenning gebruikt kan worden.

265. Voor „nog niet'' en „niet meer'' gebruikt het T. *napo* en *namo*, die, blijkens Boengk. *hinapo* en *hinamo*, uit *nahinapo* en *nahinamo* kunnen zijn verkort, wat het optreden van de vervoegde vormen na deze woorden zou verklaren (zie echter beneden). Met de pronomina *oe-* en *i-* worden *namo* en *napo* veelal samengetrokken tot *namoe-*, *nami-*, *napoe-* en *napi-*, b.v. *namihina* (*nami hina*) of *namo ihina*, „er is niet meer'', *napoe'anggao* (*napoe anggao*), „je hebt 't nog niet verricht'', enz. De vormen *nami* en *napi* zijn zóó frequent dat zij wel in de plaats komen van *namo* en *napo* (vgl. p. 28), b.v.

---

[1]) Op het *mompokowoerake* genaamde feest dragen de priesteressen en de *woerake* genaamde meisjes gele of geelgerande baadjes; een onderdeel van het feest bestaat in het uitvoeren van den schuifeldans (*lense*). Zie Kruyt, De Moriërs van Tinompo (BKI, Dl. 80, p. 33 v.v.), § 67-69.

[2]) Waarschijnlijk is het verband hierin te zoeken dat de vrouwen bij het *mompokowoerake* (althans zij die aan den schuifeldans deelnemen) hoofdbanden van bamboe (*soenda*) dragen, waaraan bij wijze van franje lange reepen foeja hangen, die dikwijls tot den grond reiken; deze slepen achter de draagster aan wanneer zij loopt. *Loemara* is het onderste deel van een rotanpalm, waar de buitenbast (de schutbladen der takken) al af is; dit gedeelte levert de sterkste rotan.

napi oelako (*napo oelako, napoelako*) *ke nae?* „ga je nog niet weg?'', *nami domentoewoe*, „zij leven niet meer''. Zelfs vormen als *napi ihawe*, „hij is nog niet gekomen'', *nami itoewoe*, „hij leeft niet meer'', enz., waarin het pronomen *i-* feitelijk tweemaal aanwezig is, komen voor. De *i* van *napi* en *nami* wordt dus niet meer als vnw. gevoeld. Dat *nahi* op *i* eindigt zal hierop wel niet zonder invloed zijn geweest.

Als zelfstandig antwoord op een vraag of opmerking gebruikt men voor „nog niet'' *naapo* en voor „niet meer'' *naamo*. Van *naapo* komt ook de vorm met woordherhaling voor: *naa²po* of *naa²po lahi* beteekent „nog een oogenblikje, nog niet heelemaal, bijna''.

Tioe en Moiki hebben weer de vormen zonder *n*, dus *(a)apo, api, (a)amo, ami* (vgl. p. 246). *Apo* (*aapo*) en *amo* (*aamo*) worden ook in het W. en Kns. gebruikt, terwijl het BM. *(a)mbo* (*aambo*) en *(a)ndo* (*aando*) heeft, welke laatste uit **a(a)mpo* en **a(a)nto* zijn ontstaan (voor de prenasaleering vergelijke men Tae' *tang*, Bg. *tĕng* naast *tĕ'*, Mak. *ta*, enz.). De onderlinge verhouding van deze vormen is niet geheel duidelijk; vooral de overeenkomst van de Watoesche vormen met die van Tioe en Moiki geeft moeilijkheid, in verband met het boven bereikte resultaat dat de wijze waarop het W. de negatie uitdrukt zich waarschijnlijk niet aansluit bij het T. maar bij het BM. Het is natuurlijk mogelijk om W. *a(a)po* en *a(a)mo* te scheiden van de gelijkluidende Moikische en Tioesche woorden, dus de laatste te beschouwen als verkortingen van *napo* enz., de eerste als ontstaan uit **tapo* enz., of aan beinvloeding van het eene dialect door het andere te denken, maar het is ook zeer goed denkbaar dat men in *a(a)po, a(a)mo, *a(a)mpo* en **a(a)nto* met vormen te doen heeft die veel ouder zijn dan de bijbehoorende ontkenningswoorden en een dergelijk ontwikkelingsproces als van deze laatste niet hebben doorgemaakt. En wanneer wij dan voorts *apo, *ampo*, enz., in overeenstemming met § 262 v., terugbrengen tot **tapo* enz., en ons dus genoodzaakt zien voor de ook in W. en BM. na deze woorden optredende vervoegde vormen de verklaring te zoeken in de analogie met de gewone negatieve constructie, dan blijkt dat de in 't begin van deze § gegeven afleiding van *napo* en *namo* enz. niet noodzakelijk is, en de mogelijkheid niet is uitgesloten dat de *n* van deze vormen secundair is voorgevoegd naar analogie van *nahi*, ja zelfs dat Moiki Tioe *ahi* de *n* heeft verloren onder invloed van de vormen *apo, amo*, enz.

Een verdere verkorting heeft het Kns. ondergaan, waar men in combinatie wel alleen *po* en *mo* gebruikt, dus *po koekaleoe loemako*, „ik ga nog niet'', *mo rokaleoe loemako*, „zij gaan niet meer'', *mo nohina*, „er is niet meer'', enz. (voor de zelfstandige uitlatingen „nog niet!'' en „niet meer!'' zegt dit dialect eveneens *aapo* en *aamo*). Ook in het BM. valt de *a* van *ando* ... en *ambo* ... wel weg, terwijl het Molo. weer de uitdrukkingen voor „er is niet meer'' en „er is nog niet'' kan verkorten tot *(a)ndohina* en *(a)mbohina* (vgl. p. 250).

Evenals dit het geval is met de gewone BM. ontkenningspartikel (zie het

slot van § 263), kan ook van *(a)mbo* en *(a)ndo* het vnw. *no* een vast bestanddeel uitmaken, en dus b.v. in plaats van *(a)ndo koeleko, (a)mbo noleko* ook gezegd worden *(a)ndono koeleko, (a)mbono noleko.*

Hetzelfde woord als BM. *ambo* kan zijn *ampo* (BM. eveneens *ambo*), dat steeds met een possessivum wordt verbonden en de beteekenis heeft van „'t hoeft niet, laat maar'', b.v. *ampono loewoe ongkoeë*, z.v.a. „ik heb er geen zin in'' (b.v. als antwoord op de vraag of men niet naar Dale zal gaan; *loewoe* is hier z.v.a. „al dergelijke dingen'', „iets dergelijks''); *ampono loewoe kada ongkoeë koepongkaa*, „laat ik maar niet eten (er van)''. Men kan aannemen dat de vetatieve kracht van *ampo* in deze gevallen secundair is, vgl. p. 212. Een andere beteekenis van *ampono* enz. (al of niet gevolgd door *po*) blijkt uit de volgende voorbeelden: *ampokoe oemehe, itambo akoe*, „eerst toen hij mij een belooning gaf, wilde ik'', *amponopo loemako, oesaomo*, „eerst nu het regent gaat hij weg, eerst wanneer het regent gaat hij weg'' (vgl. *ka i'amba loemako, oesaomo*, „voordat (toen) hij op weg ging, regende het al''), *ampokoe(po) motoeri, tehineomo wongi*, „eerst toen het al lang nacht was sliep ik in'', *ampono modoa ba ihaweomo anoe ino'aroano*, „hij is niet eerder tevreden dan wanneer hij heeft gekregen wat hij begeert''.

Een bijvorm van *ampo* is *amba* (algemeen Mor.), dat de beteekenissen „eerst, het eerst, voor 't eerst, pas (toen pas, dan pas, straks pas), vervolgens'' in zich vereenigt, b.v. *akoe amba mongkaa ka koe'amba loemako*, „ik wil eerst eten en dan pas (en vervolgens) ga ik op weg'', *henoe amba toemembi'akero na atano* (Molo.), „degene die het ('t) eerst voor hen droeg was zijn slaaf'', *laloeopo ka koe'amba(po) toemisoakomoe*, „'t is beter dat ik 't je straks pas laat zien'', *mia anoe amba mebangka i tahi mokolili oeloeno*, „menschen die voor 't eerst op zee varen worden zeeziek'', *mia anoe amba hawe a mperame²a itotowo ira oemboe gawe*, „degenen die 't eerst op 't feest komen gaat de feestgever tegemoet'', *da'iaopo ka i'amba me'ana*, „toen pas baarde zij'', *da'iaopo i'amba me'ana*, „zij heeft (had) pas gebaard'' of „zij heeft (had) voor de eerste maal gebaard'', *mota'oekomo ntoe'oe, da'iaopo ka oe'amba mate* (of: *komo amba mate*), „eerst wanneer je zeer oud bent, dan pas zul je sterven'', *tewala komesakiako a ngkalamboro, alao emoo tompa talimoe a oewoi, ka oe'amba metapisakono i wawono tahi, iaopo tamo amba hina salamoe*, „als je wilt oversteken naar den menscheneter, dompel dan de punt van je hoofddoek in 't water, en sla er vervolgens mee op de oppervlakte van de zee, dan zal er een weg voor je zijn'', *ba koehawe i raha, amba koa mo'ala oewoi ari ka koe'amba monahoe*, „wanneer ik thuis kom is het (moet ik) eerst water halen en daarna pas koken'' (zie ook § 219). In de beteekenis „het eerst'' of „voor het eerst'' wordt ook *amba²* gebruikt.

Amba is vermoedelijk geen verzwakking van **ampa*, maar correspondeert (behoudens de nasaal) met Amp. *owo*, „pas'', dat waarschijnlijk uit **awa* is ontstaan, daar *wa* het Amp. equivalent is van Bar. *pa*, „nog, pas''. Wisseling van *p* en *w* is in de Celebes-talen niet ongewoon en zoo kan men dus aannemen dat *wa* (dat ook in het Bar. in de priestertaal en de wisseltaal voorkomt) een oude bijvorm is van *pa*. *Amba* is dus waarschijnlijk ontstaan uit **tang-wa* of **tan-wa*.

266. Andere uitdrukkingen voor „niet meer'' zijn *komba da* (zie § 267), *nahi komba da* of *nahi da komba*, en *komba da ndio, nahi da ndio, komba ndio da, nahi ndio da* (enz., zie § 182 en 268), die letterlijk beteekenen „niet nog''. Men zegt ook, pleonastisch, *nami* (*komba*) *da* enz. Voorbeelden zijn: (*nahi*) *komba da olai, nahi da ndio olai, komba da ndio olai*, enz., ook *nahi komba da ndio olai, nami* (*komba*) *da ndio olai, nami da olai*, enz., „het is niet ver meer'',

laweno loemako komba da ongkoeë toemo'orio, „aangezien hij is weggegaan ben ik niet verantwoordelijk meer voor hem'', *nahi ndi akoe da koemisi*, „ik ben geen districtshoofd meer'', *nahi da ndi akoe* (*komba da ndi akoe*) *motea mo'angga?* „ben ik soms niet sterk (genoeg) meer om te werken?'' *Komba da* wordt op dezelfde wijze geconstrueerd als *komba*, wanneer dit de beteekenis „niet'' heeft (zie beneden).

Een ander woord voor „nog'', *mbo'oe* („nog, nog meer, nog een keer, weer''), kan eveneens in verbinding met een ontkenningswoord somtijds met „... meer'' worden weergegeven, doch dit heeft dan de beteekenis van „.... anders'', b.v. *nahi komba hapa mbo'oe*, „niet wat ook maar nog meer, niets meer, niets anders'', *nahina mbo'oe soesoea anoe pabawai ira*, „er was niemand anders meer die over hen heerschte''.

267. *Komba en konde.* Deze beide woorden zijn geen eigenlijke ontkenningswoorden, maar zij kunnen tot op zekere hoogte als zoodanig beschouwd worden, omdat het bijbehoorende ontkenningswoord, waarvan zij een versterking vormen, wel eens wordt weggelaten. Dit geldt vooral van *komba*.

De eigenlijke beteekenis van *komba* (vgl. *ba*, § 201 en 237) is „misschien''. Als zoodanig komt het in het T. voor in combinatie met *ba*, b.v. *ba komba akoe loemako*, „misschien zal ik wel gaan'', *lakomo po'ia*[2] *a mia mesampa araoedo, ba dokomba mentiako*, „ga maar bij gindsche menschen zitten (hurken) die bezig zijn een dier aan stukken te snijden, misschien geven ze je een deel''. Ook komt het voor in futurum-vorm, in dezelfde beteekenis als *mansa* in het futurum (§ 282), „het mocht eens zijn dat, opdat niet'', b.v. *tomentoetoerako melako, ta komba oemaloe kita oesa te'ingka*, „laten wij vlug doorloopen, de regen mocht ons straks eens overvallen (opdat de regen ons straks niet overvalle)''. Met een ontkenningswoord verbonden heeft *komba* eigenlijk dezelfde beteekenis, zoodat *nahi komba ondalo* feitelijk is „het is niet bijgeval diep, niet dat het soms diep zou zijn''; in de practijk komt dit hier op neer dat *nahi komba* een wat sterkere ontkenning is dan *nahi*, die een tegenstelling impliceert met een meening van den spreker zelf of een ander in tegenovergestelden zin. In *nahi komba* kan *komba* zóó nauw met *nahi* verbonden zijn, dat de vervoegde vorm die na laatstgenoemd woord moet optreden, niet wordt afgeleid van *komba* maar van het daarop volgende woord, b.v. *nahi komba dopekariao*, naast *nahi dokomba mekariao* (met vervoeging van *komba* en den deelwoordsvorm van het woord waarbij de ontkenning behoort), „zij hebben hem niet verzorgd'', *nahi komba ito'orio* of *nahi komba toemo'orio*, „hij weet het niet'', *nahi komba i'ondalo* (zie boven). In 't futurum: *nahi ta komba lioe mate* of *nahi komba ta lioe mate*, „hij zal niet spoedig sterven''.

Nahi komba kan weer verkort worden tot *komba*, en heeft dan dikwijls niet meer kracht dan *nahi* alleen. *Komba* wordt ook in dat geval gevolgd door een vervoegden vorm (b.v. *komba koemahaki*), behalve in den derden pers. enk., waarin juist geen vervoegde vorm van intransitiva en adjectiva kan optreden, dus *komba mate*, „hij is niet dood'', *komba hina*, „er is niet'', *komba loemako*,

„hij is niet gegaan''. Voor het laatste kan men ook zeggen: *komba loemakoo*, dus met het pronomen van den derden pers. enk. van serie I (zie § 143 en 145, Naschrift), wat in de andere personen niet mogelijk schijnt te zijn. Ingeval het op *komba* volgende werkwoord een transitivum met bepaald object is gebruikt men alleen den vervoegden vorm, dus *komba ipekariao*, niet **komba mekariao*. Ook futurum-vormen en vormen met een possessief-suffix als behandeld op p. 230 v. kunnen op *komba* volgen, b.v. *komba akoe mahaki*, „ik zal niet ziek worden'', *komba (da) mahakikoe*, „ik gevoel geen pijn (meer)''.

Dat *komba* in deze beteekenis uit *nahi komba* is verkort blijkt uit de vervoegde vormen die er op volgen en vooral uit een constructie als *komba hina*, daar men anders *komba hinao* [1]) zou verwachten (vgl. p. 99).

Komba kan ook bij de vetatief-partikel *si* gebruikt worden, b.v. *io horono si komba tepore*, „laat de vloer(latten) niet te dicht opeensluiten''; zie § 240.

Over *komba* in den zin van Mal. *boekan* zie men § 268.

Van *konde*, „zelfs'', behoeft alleen vermeld te worden dat het bij ontkenningswoorden eenvoudig versterkende kracht kan hebben, b.v. *komba ta konde loemako, komba konde ta loemako* (enz.), „hij zal heelemaal niet gaan'', *si konde lako*, „ga volstrekt niet'', en dat de ontkenning bij dit woord somtijds wordt weggelaten, zoodat het dan op zich zelf de beteekenis krijgt van „zelfs niet, niet eens, heelemaal niet'', b.v. *konde loemako*, „hij is niet eens, heelemaal niet gegaan'', *kana'oempe ke ka oekonde toemo'orio motae ndi akoe indi'ai*, „hoe komt het dat je niet eens weet dat ik hier ben?''

In relatieve zinnen schijnen alleen constructies met *nahi* als *anoe nahi komba ito'orio, a. n. k. domento'orio, a. n. k. ondalo, a. n. k. domemoiko* (dus niet die met vervoeging van *komba*), enz. en *anoe nahi konde toemo'orio* (niet *ito'orio*), *a. n. k. domento'orio* of *anoe nahi dokonde mento'orio*, enz. mogelijk te zijn.

268. *Uitdrukkingen voor Mal. boekan.* Om niet een geheelen zin negatief te maken, maar een enkel woord of uitdrukking te ontkennen gebruikt men in den derden pers. enk. *nahi ia (nahia)*, *(nahi) komba ia* (vóór de *i* van *ia* wordt steeds een hamza uitgesproken) of *(nahi) komba* alleen, b.v. *nahi ia atano anoe mpoweweoe tandoe pinepeweweoeno*, „het waren niet zijn slaven die horens gemaakt hadden zooals hij die besteld had'', *sine tawa*[2] *atoeoe nahi komba ia linili*, „maar die gong was niet van koper'', *ba nahia ongkoeë oemengomiko*, „als ík je niet beschutte'', *komba (ia) ongkoeë*, „niet ik'', *komba sapi (komba o sapi, komba io sapi), io ambaoe*, „geen rund maar een buffel''.

---

[1]) Gevolgd door *kada*, *moeda* of een dergelijk woord wordt dit wel gebezigd, b.v. *komba hinao kada kimbohoe momama*, „er zijn heelemaal geen waranen die sirih pruimen''.

Komba hinao of *komba hinaopo* komt verder nog voor met een zin met *ka* na zich, maar in dat geval heeft *komba* niet zijn ontkennende beteekenis. *Komba hinao(po) ka* is een staande uitdrukking, die ongeveer kan worden weergegeven met „hoe zou 't mogelijk zijn?'', „ik wil dat niet aannemen'', b.v. *komba hinao(po) ka akoe mate*, „hoe zou 't mogelijk zijn dat ik zou sterven?''; *komba hinaopo da('a) ka* heeft een beklagende beteekenis, b.v. *komba hinaopo da('a) ka iko loemako* (wanneer men niet wenscht dat de aangesprokene heengaat en hem of zich zelf of beiden beklaagt voor 't geval het mocht gebeuren).

Ook na *nahi* kan *ia* wel wegblijven, nl. wanneer er nog een andere partikel op volgt, b.v. *nahi‿o* of *nahi io linili*, „geen koper'', *ba nahipo* (of *napo* of *nahi iapo*) *ongkoeë ela hawe*, „wanneer ík eens niet was gekomen'' (zie p. 219), *ba namo koa i Eko mo'onsoi, asalakono irako akoemo i Ngeo*, „wanneer het niet alleen nog maar het Kookpot-voetstuk was geweest dat den weg versperde, zou ik stellig door de Kat gegrepen zijn'', *ba na(hi)mo koa* (of *nahi iamo koa*) *omioe toemoeloengio, bara'oera nami ta toewoe*, „als *U* hem niet geholpen hadt zou hij misschien niet meer in leven zijn''.

Is het onderwerp van „boekan'' geen derde pers. enk., dan kan *ia* uit den aard der zaak niet gebruikt worden. Men bezigt in dat geval *nahi* (*komba, nahi komba*) *ndi akoe* enz., die eigenlijk niet anders zijn dan gewone ontkennende uitdrukkingen, doch met meer nadruk dan *nahi koe-* enz., b.v. *nahi ndi kami medahoe ka imegaoe kami kanatoeoe*, „wij zijn geen honden, dat jullie ons zoo behandelt'', *nahi ndi akoe mekombe*, „ik ben niet gék''. Ook in den derden pers. enk. komen deze vormen voor, zie § 182. Geheel equivalent met *nahi ia* enz. zijn *nahi ndio* enz. niet, daar men in *ndio* (en evenzoo in *ndi akoe* enz.) nog een persoonlijk vnw. hoort en deze vormen dus alleen gebruikt wanneer op de daardoor aangeduide persoon of zaak eenige nadruk valt.

Ook met andere ontkenningswoorden komen dergelijke vormen voor, b.v. *nami ia hawea, nami da hawea*, „hij was niet meer te krijgen'', *si ia anoe itoe-'ai alao*, „neem niet dat daar'', *paoeakono kasi ia onae lako i Dale*, „zeg hem dat niet hij (zelf) naar D. moet gaan''. In de beide laatste gevallen, waarin vetatieven optreden, kan *ia* ook wegblijven, en wanneer er verder niets op het betrokken substantief etc. volgt is het gebruik van *ia* zelfs uitgesloten (*si onae, osi'i onae*, „laat hij het niet zijn'', *si komba ocaikoe*, „laat het niet mijn jongere broer zijn''). „Niet meer'' (in den zin van *boekan lagi*) kan ook uitgedrukt worden door *komba da* (*ia*) (vgl. § 266), b.v. *komba da ia* (of *komba da*) *(n)to'oriakoe*, „het is niet meer voor mijn verantwoording''.

In eenige vaste uitdrukkingen kan bij het op het woord voor *boekan* volgende woord prenasaleering optreden; de mij bekende gevallen zijn: *nahia* (enz.) *(n)to'oriakoe* (enz.), *nahia (n)tino'orikoe* (enz.), „het gaat mij (enz.) niet aan, het is niet voor mijn (enz.) verantwoording'', *nahia (m)po'aloeakoe* of *nahia (m)pe'aloeakoe* (enz.), „het gaat mij (enz.) niet aan, ik (enz.) heb er niets mee te maken, het raakt mij (enz.) niet'', *nahia (n)toetoe'oeano*, lett. „het is niet het juiste'' (*nahia (n)toetoe'oeano ka ongkoeë anoe toemo'orio*, „in geen geval draag ík er de verantwoordelijkheid voor, zou ík er soms de verantwoordelijkheid voor moeten dragen?'').

Als zelfstandig antwoord op een vraag of opmerking (*boekan!*) gebruikt men *nahi ia, komba ia* of alleen *naahi* of *oeoehoe*, „neen''.

Merkwaardige constructies zijn zinnen als *si lako ambaoe alao*, „neem den búffel niet'', *si aiwa ambaoe alao*, „kom den búffel niet halen'', *si lako mia perorongeakono*, „luister niet naar andere menschen'', waarin het object van een imperatief die in combinatie met een vetatief optreedt (zie p. 206) tusschen deze

beide vormen in wordt geplaatst, omdat er nadruk op valt. *Si* heeft hier dus de beteekenis van een verbiedend *boekan* (zie boven). *Lako* (dat nauwelijks de kracht heeft van een inchoatieve partikel, zie p. 110, nt. 2) kan in deze zinnen dan ook wegblijven of door *ia* vervangen worden.

Over *tai* als equivalent van *boekan* zie men § 264.

269. Zooals reeds op p. 252 is opgemerkt, bezit het T. eigenlijk geen aparte uitdrukkingen voor Mal. *boekan*. Immers *ndio* en *ia* beteekenen niet meer dan „het'' (§ 162 en 181 v.), en deze woordjes kunnen nog weggelaten worden wanneer *nahi* door een andere partikel gevolgd of door *komba* vervangen wordt. Vgl. ook § 266.

Het W. heeft *ino*, dat te ontleden is in het ontkennende *i-* (zie § 263) en het vnw. *-no* of *no-*, en geheel op één lijn staat met BM. *kano*. In een ander gedeelte van het W. taalgebied gebruikt men *inee* (b.v. *inee inakoe oeëno*, „niet ik ben de eigenaar er van''), waarin *nee* „dit'' moet zijn (zie § 192, tabel II), en dat dus correspondeert met T. *nahi ndio*. Het Kns. heeft de vormen *no'ie* en *noleoe ie* (vgl. *ia* van *nahi ia* enz.), het P. *lano oo*, dat ook lett. „niet het'' is. Het BM. gebruikt *(i)kano, (i)kano komba* of *komba* alleen, dus geen *ia*; wel wordt soms *nggo* (p. 152 v.) gebezigd, b.v. *kano nggo toedoea* (I.), „niet te achten''. Als zelfstandige uitlating (*boekan!*) heeft het Molo. *akano* (zie § 263); de andere dialecten van het BM. gebruiken, voor zoover mij bekend is, alleen *(i)kano komba ho'io, komba ho'io*, enz.

270. De woorden voor „neen'', „nog niet!'', enz. zijn eigenlijk interjecties. Het T. gebruikt *naahi* of *oeoehoe*, welk laatste algemeen M. is [1]). *Oeoehoe* wordt wel met dichten mond, geheel door den neus uitgesproken en klinkt dan ongeveer als een nasaal *ĕĕhĕ*. Het staat tegenover *hoeoe'oe*, „ja'' (W. *hoo'o*), dat ook wel tot een als *hĕĕ'ĕ* of *ĕĕ'ĕ* (eveneens geheel door den neus) af te beelden geluid wordt gereduceerd. Het interjectioneel karakter van dit woord blijkt duidelijk uit de afwijking die het vertoont van den op p. 30 gegeven regel met betrekking tot het op elkaar volgen van *h* en hamza. Ook de uitspraak *hoe'oeoe* (of *hĕ'ĕĕ*, *ĕ'ĕĕ*, door den neus uitgesproken) komt voor, met dezelfde beteekenis als T. *ho'io* of *iao*, Fransch *si* (zie p. 116). Een ander woord voor „ja'' is *hoembee*. Over *ho'io* zie men § 162.

Aio, ilahi en *ilaoe* zijn reeds genoemd in § 263.

B. LIDWOORDEN EN VOORZETSELS.

271. Hoewel de lidwoorden en de voorzetsels in het M. zich naar vorm en beteekenis gedifferentieerd hebben, zijn zij toch in oorsprong één. Zij zijn alle (met uitzondering van het in § 275 te noemen *la*) te herleiden tot de bekende deictische elementen *i* of een van zijn bijvormen en *a* (beide al of niet nasaal gesloten), of tot combinaties daarvan.

---

[1]) Het Kns. heeft *ne'oeoehoe*, lett. „neen dit, neen het'' (zie § 192 v.v.), naast *oeoehoe*.

272. Het lidwoord voor persoonsnamen (en als zoodanig optredende namen van dieren of zaken) is *i*. Voorbeelden hiervan zijn o.a. gegeven in § 159. Opgemerkt kan nog worden dat in het M. namen van betrekkingen en rangen niet als eigennamen kunnen worden gebruikt. Uitdrukkingen als Bar. *i Goeroe, i Mokole,* enz. zijn in het M. dus niet juist (*i Datoe, i Toea* wordt wel eens gebruikt, maar dan worden deze woorden als eigennamen beschouwd). Wel kan men zeggen *i koemisi Towi*, „het Districtshoofd T.'', *i bonto Labonde*, „het lid van het *bonto*-geslacht L.'', enz., en evenzoo *i anse Áioe*, „de Chinees A.'', enz., waarin de naam van den rang enz. tusschen den eigennaam en het bijbehoorende lidwoord in wordt geplaatst, doch niet alle namen van betrekkingen enz. kunnen op deze wijze worden gebruikt (ook met Europeesche familienamen doet men het niet; vgl. p. 262). Namen van familiebetrekkingen e.d. worden wel van *i* voorzien, dus *i Ama*, „Vader'', *i Oeë*, „Grootvader, Grootmoeder'', ook „mijn heer'' (door een slaaf) en „de Heer'' (God) (naast *Oeë Ala, ondae Oeë Ala* of *ondai Oeë Ala, ondai Oeë*, vgl. § 158).

Over den vorm *ai* (die ook T. is) is gesproken op p. 125.

Het lidwoord voor appellatieven luidt in het T. *io* of *o* (waarvan het eerste het meest gebruikt wordt). De functie van dit woordje is geen andere dan om het substantief dat er op volgt eenig relief te geven, het min of meer uit te heffen uit het geheel van den zin en het daardoor eenige zelfstandigheid en eenigen nadruk te geven, welke echter meestal maar zeer gering zijn, vooral in den mond van sommige menschen, die bij ongeveer ieder appellatief dat zij bezigen het lidwoord *(i)o* plaatsen. Anderen maken er weer veel minder gebruik van, maar over 't algemeen kan men toch zeggen dat dit woordje in het M. zeer veel voorkomt. Dikwijls is het niet meer dan een stoplap, die dienen moet om de korte pauze te vullen die de spreker noodig heeft om zich het woord dat hij gebruiken wil voor den geest te halen (vgl. het gebruik van *noe* in het Bar., dat vrijwel dat van *(i)o* dekt; zie de BS, § 229).

Wanneer een substantief alleen staat, b.v. als antwoord op een vraag (*hapa ke araoe? - io bange*, „wat is dat daar? - een aap''), zal men het lidwoord gewoonlijk niet weglaten. In een dergelijk geval ligt op het betrokken substantief vanzelf eenige nadruk. In 't algemeen kan men zeggen dat, wanneer een substantief nadruk heeft en deze niet door een andere partikel wordt gelegd, men steeds *io* zal gebruiken. Ook wordt dit woordje niet weggelaten wanneer twee substantieven zonder nadere bepaling (tenzij dan een demonstrativum, een telwoord of iets dergelijks) onmiddellijk op elkaar volgen, b.v. *ikapoomo nggapoe io dahoe*, ook wel *ikapoomo io nggapoe dahoe* (of *io dahoe*), „de kat krabt den hond''. Men gebruikt in zoo'n geval dus althans bij één van de beide substantiva het lidwoord *(i)o* (dit is een verschilpunt met het Bar., waar *noe* of de prenasaleering speciaal als aanduider van het subject fungeert). Uit een syntactisch oogpunt noodzakelijk is het gebruik van *(i)o* voor zoover ik weet overigens nimmer.

Zinnen waarin het lidwoord *(i)o* voorkomt zijn in overvloed in dit boek te vinden, zoodat het niet noodig is hier nog meer voorbeelden te geven.

Het lidwoord *io* kan men algemeen M. noemen, hoewel het I. en het Molo. andere vormen hebben. Dat *o* verkorting is van *io* kan men hieruit opmaken dat *o* in het W. en het BM. niet schijnt voor te komen. Met de in § 271 gegeven afleiding van *io* (uit *i* + *a*) behoeft dit niet in strijd te zijn.

Het lidwoord voor appellatieven van het I. luidt *a*, soms *na*, dat van het Molo. *ina*, *na* of *a*, beide nasaal gesloten, anders gezegd: gepaard gaande met prenasaleering van het volgende woord, voor zoover dat zich daartoe leent. Voorbeelden: *a pontoe* (T. *io pontoe*), „een blikje'', *a ngkaoe*, „hout'', Molo. *ina eno*, „een gouden halssnoer'', *na iniero*, „hun dorp'', *ina To Molongkoeni*, „Molongkoeniërs'', *na nsoeai*, „een komkommer''. Daar *na* duidelijk een verkorting is van *ina*, is het zeer goed mogelijk dat ook *a* weer uit *(i)na* is verkort, evenals *o* uit *io*. In het zinsverband worden trouwens *a* en *na* dikwijls weer gereduceerd tot een enkele prenasaleering, b.v. Molo. *aso ngkoro*, „een reiger'', I. *mo'ia*² *soemikorio ngkalamboro isie*, „dien menscheneter blijvende afwachten''

Dat de demonstrativa *andio* en *atoeoe* in onze taal dikwijls met een bepalend lidwoord moeten worden weergegeven is reeds opgemerkt op p. 130. Over *(a)asa* met de kracht van een onbepaald lidwoord zie men § 282.

273. Zijn er in het M. sporen aan te wijzen van een vroeger bestaan hebbend en o.a. uit het Boeg. bekend gepostponeerd lidwoord *e* [1])? Zeker schijnt mij dit allerminst. Een woord als *limboeë*, „groote draaikolk'', Bar. id., „holte, omsloten ruimte'', laat zich wel ontleden in een stam *limboe* („rondom, in het rond'') en een achtergevoegd element -*e*, maar de beteekenis van dit woord laat zich niet zonder meer afleiden uit die van de samenstellende deelen, zoodat het meer voor de hand ligt in *e* een formatief element te zien. Van *oenggoë*, „mondharpje'' (Bar. *dinggoë*), geldt hetzelfde, wanneer althans de in de BS gegeven afleiding, die niet meer is dan een hypothese, juist is. Molo. *pakoeë*, T. *pakoe* (Mal. enz. id.), een varensoort, zou een voorbeeld kunnen zijn, maar in namen van gewassen, dieren, gebruiksvoorwerpen, enz. treden meermalen affixen of liever formatieve elementen op, waarvan de functie wel van classificatorischen aard zal zijn (zie § 293; ook de *e* van *limboeë* kan hieronder vallen). *Woeroeke*, „bedorven ei'', st. *woeroe* (*mowoeroe*, „vermolmd, vergaan''), Mal. *boeroe'*, kan men opvatten als eigenlijk te beteekenen „het rotte'', maar ook in dit geval heeft men allerminst zekerheid, te minder omdat *mowoeroe* alleen wordt gebruikt van hout, rotan, atap, e.d. *Oeë*, „heer, vrouwe, grootvader, grootmoeder'', Bar. *poeë*, bestaat wel is waar uit den bekenden wortel *poe* en een achtergevoegd element *e*, en het is ook niet onmogelijk dat dit laatste het lidwoord *e* is (vgl. het bijna synonieme *oemboe*, „eigenaar'', Bar. *toempoe*, uit denzelfden wortel of eenlettergrepigen stam en het honorifieke prefix *toe*-), maar ook van dit *e* laten zich andere verklaringen geven; men zou het b.v. kunnen opvatten als een oorspronkelijke interjectie, of als ontstaan uit *a* (vgl. Boeg. *poeang*) onder invloed van de omstandigheid dat het woord dikwijls als aanspraak- of roepwoord wordt gebezigd [2]). Het voorkomen van het lidwoord *e* in het M. schijnt dus niet bewezen.

---

[1]) Zie BS p. 352, § 231.

[2]) Vgl. Bar. M. *ine*, „moeder'', MP. *ina*. Op p. 55 van de BS wordt de *e* van dit woord verklaard uit den bijvorm *nene*, maar deze komt in het M. niet voor. Dat men in deze

274. De eigenlijke voorzetsels van het T. zijn drie (of als men wil vier) in getal, nl. *a* (nasaal gesloten, d.w.z. gepaard gaande met prenasaleering van het woord dat er op volgt, voor zoover dat daarvoor in aanmerking komt), *i* en *ndi*. Daarbij komt dan nog de samengestelde vorm *ia*, die hetzelfde spraakgebruik heeft als *a*.

De beteekenis van deze drie preposities is dezelfde. Zij moeten, al naar omstandigheden, worden vertaald met „in, bij, op, aan, te, ten opzichte van, jegens, tot, naar'', enz., een enkele maal ook door „uit, van'', dit laatste echter alleen in bijzondere gevallen (vgl. § 276), zooals in *daapo dompepoesaako a bente, meeneomo*, „nauwelijks hadden zij zich uit de versterking verwijderd of het werd dag'', *koe'oninio a meda*, „ik heb 't weggenomen van de tafel'', *koe'alao a lamari*, „ik heb 't uit de kast genomen, gehaald'', *mo'inoe a ntonde*, „uit een glas drinken'', *mongkaa a sempe*, „van een bord eten'', *mo'ala* (*montamboe*) *oewoi a ngkineke*, „water halen (putten) uit den put'', *koelohoeo a ntonisokoe*, „ik trek het van mijn vinger'' (b.v. een ring), *tedonta a minama*, „uit een pinangpalm vallen''. In de meeste van deze gevallen is echter het gebruik van „uit'' of „van'' in het Ned. slechts een kwestie van spraakgebruik, vgl. Fransch *prendre sur la table, dans l'armoire, boire dans un verre, manger dans une assiette, puiser dans un puits*, enz. Zoo kan men ook *soemaari ira mia i rahado* zeer goed vertalen met „de menschen uit hun huizen wegjagen'', maar de eigenlijke beteekenis is „de zich in hun huizen bevindende menschen wegjagen''.

A (of *ia*) is het algemeene en meest gebruikte voorzetsel, dat alleen in bepaalde gevallen door *i* of *ndi* wordt vervangen. Van deze beide woorden wordt *ndi* uitsluitend gebruikt:

1°. Bij persoonlijke en daarmee overeenkomende voornaamwoorden (zie § 152, 200, 207) [1]) en bij eigennamen van menschen en dieren of (in verhalen) van als personen optredende voorwerpen enz., m.a.w. bij eigennamen die het lidwoord *i* voor zich hebben, welke *i* echter in de *i* van *ndi* opgaat, b.v. *ndi Lagiwa*, „bij het Hert'' (als eigennaam, in een verhaal), *anano ndi Wetolina*, „zijn kind bij W.''.

2°. Bij appellatieven die familiebetrekkingen aanduiden, in welk geval echter ook *a* gebruikt kan worden, b.v. *ndi* of *a ineno*, „bij enz. zijn moeder'', *a*, *ndi anakoe*, „bij mijn kind'', enz. In het BM. kan bij deze woorden trouwens het lidwoord *i* optreden, b.v. *songgo i amaro mate'oto, nggoto koa i inero henoe*

---

taal waarschijnlijk niet aan een gewonen klankovergang van *a* in *e* (zie § 38) heeft te denken bewijst het woord *naina*, „tante'', en de gelijkluidende vorm (*ine*) in het B., waar overgang van *a* in *e* niet gewoon is.

[1]) Bij *anoe* (d.w.z. bij een relatieven zin, zie p. 162, nt. 2) wordt alleen *a*, niet *ndi* gebruikt, b.v. *mansado mehawe nana'ote andio a anoe mpedolo*, „toen de kinderen bij de badenden gekomen waren'', *a anoe mponto'ori mponseoe nahina loemalo(e)io*, „onder degenen die kunnen naaien is er niemand die haar overtreft''.

da toewoe (Molo.), „maar hun vader was gestorven, het was alleen nog maar hun moeder die nog in leven was'' (in het Molo. schijnt dit gebruik van *i* zelfs verplicht te zijn wanneer de aanduiding van de familiebetrekking niet door een genitief gevolgd wordt). Treden de bedoelde woorden als eigennamen op, dan is natuurlijk alleen *ndi* mogelijk, b.v. *ndi Ine,* „bij Moeder''.

Bij persoonlijke voornaamwoorden (incl. *isema,* „wie?'') en eigennamen (incl. *i Anoe,* „N. N.'') kan geen *a* gebruikt worden, en bij appellatieven (behalve de zooeven genoemde) geen *ndi.* Men kan dus alleen zeggen: *akoe loemako a nsina,* „ik ga naar den Chinees'' („chinees'' met een kleine c zou juister zijn), *doito a ntoea,* „bang voor den toean'' (*toea* wordt gebruikt als appellatief ter aanduiding van Europeanen en daarmee op één lijn gestelden, zooals onderwijzers en verschillende ambtenaren van uitheemschen landaard), enz., en niet b.v. *akoe loemako ndi Toea.* Wil men beleefd spreken, dan zegt men *ndi ondae Toea,* „naar Mijnheer'' (zie § 158). Volgt op het appellatief een eigennaam waarbij het als bijstelling fungeert, dan wordt wel van *ndi* gebruik gemaakt, b.v. *ndi anse Áioe,* „bij den Chinees A.'', *ndi toea Koeroei(ti),* „bij den heer Kruyt'', *ndi toea Moloea Rea,* „bij den heer Bloedspuwer'' (Zendeling H. G. van Eelen).

Moeilijker is het, het verschil tusschen *a* en *i* te definieeren. Zooals reeds is gezegd, is *a* het algemeene voorzetsel, dat steeds wordt gebruikt bij appellatieven die menschen, dieren, planten of (roerende) voorwerpen aanduiden, b.v. *a mpido,* „in de flesch, in een flesch, in (de) flesschen'', *a benoe,* „naar den klapperboom, naar de klapperboomen, aan den klapperboom, enz.'', *a bonti,* „bij de boschvarkens''. Het woord *koroi,* dat *i* heeft in uitdrukkingen als *ana i koroino* [1]), „een kind van (uit) zijn lichaam, een eigen kind van hem'', *sangka i koroikoe,* „mijn eigen kleeren'' (vgl. *sangka a ngkoroikoe,* „de kleeren die ik aan mijn lichaam draag''), is nauwelijks een uitzondering te noemen.

I wordt alleen gebezigd bij aanduidingen van plaatsen en tijden [2]) die als een (individueele) eenheid worden opgevat. Is dit niet het geval, wordt dus de betrokken plaats- of tijdaanwijzing opgevat als een geheel van samenstellende deelen, als een plaatsencomplex, resp. een tijdsruimte van zekeren duur, dan gebruikt men *a.* De volgende voorbeelden van plaatsaanduidingen met *i* en *a* (de tijdaanduidingen komen beneden ter sprake) illustreeren den gegeven regel:

i of *a bolongko,* „in de, een kamer'', *i raha,* „in huis, thuis'', *a raha,* „op het huis, aan het huis'' (b.v. *raoe a raha mami,* „zij zit op ons huis'', van een kip gezegd), maar ook „in huis'', b.v. *kita mpongkaa a raha,* „wij zullen in huis (niet buiten) eten'' (dus: op den huisvloer, niet op den grond). Het synonieme *rodoha* wordt op dezelfde wijze behandeld als *raha.*

---

[1]) Bar. *ana ngkoronja* (genitief-verbinding).

[2]) Over eenige woorden die zich daarbij aansluiten zie men beneden.

loemako i oewoi, „naar het water gaan'' (d.w.z. naar de rivier, de bron, enz.), *loemako a oewoi*, „zich te water begeven'', *mentoa a oewoi*, „in het water springen'', *booe soemowe a oewoi*, „de visschen zwemmen in het water'', *soemowe i oewoi*, „in de rivier (enz.) zwemmen'' (dit uit den aard der zaak niet van visschen gezegd).

ba topelanti i Laa, kana kita anoe mebangka i tahi, „als we op een vlot op de Laa varen, is 't alsof we op zee in een prauw zitten'', *booe i tahi*, „zee-visch'' (hetzelfde als *booe ntahi*), *booe a ntahi*, „visschen in de zee'', *mebangka a ntahi*, „varen op de zee'', *akoe loemako i tahi*, „ik ga naar zee''.

i wita andio, „in dit land'', *a wita andio*, „op deze plek'' of „op dezen grond'', b.v. *a wita andio nahi moiko topompahoario osole*, „deze grond is niet goed om er mais op te planten'' (vgl. § 379), *a wita mami nahi ta toewoe keoe andio*, „op onzen bodem zou deze boom niet willen groeien'', *kita mpongkaa i* of *a wita*, vgl. boven bij *raha*.

i toroekoeno andio hinao bensi, „op dezen berg (als eenheid opgevat) zijn gemsbuffels'', *a ntoroekoeno andio hinao bensi*, idem, doch beperkter: op 't bovenste deel van den berg, op den eigenlijken berg, daar waar de hellingen (*pa'ano*) steiler beginnen te worden [1]), *a ntoroekoeno*, „op de bergen'' (in 't algemeen).

manoe momoea a mboemboenge, „de kippen zitten op de nok van het dak'', *mia motoeri i mboemboenge*, „menschen die slapen in de nok'' (d.w.z. op een vlierinkje onder de nok, dat daar dikwijls wordt aangebracht door jonge mannen om er te slapen).

i iniado To Mori, „in de dorpen der (Boven-)Moriërs'', *a iniado To Mori (onae) andio anoe tekosi*, „onder (van) de dorpen der M. is dit het mooiste'' (in deze beteekenis gebruikt men uit den aard der zaak alleen *a* of *ia*), *mebinta i* of *a inia*, „het dorp verlaten'', *mo'ia a iniado mia*, „in den vreemde (het buitenland) wonen'' (anders alleen *mo'ia i inia*).

ia nsala i tonga-lere koetepohaweakono, „op den weg naar den akker heb ik hem ontmoet'', *akoe loemako a ntonga-lere*, „ik wil mij op den akker (tusschen 't gewas) begeven [2])'' (*i tonga-lere* kan men ook zeggen als men zich b.v. in de veldhut bevindt of daarheen begeeft).

Uit de boven gegeven omschrijving van het onderscheid tusschen *a* en *i* mag niet worden afgeleid dat, wanneer een woord dat een plaats aanduidt met *a* geconstrueerd wordt, de uitgestrektheid daarvan steeds grooter zou zijn

---

[1]) Hierbij moet men denken aan de eigenlijke beteekenis van *toroekoeno*, dat is afgeleid van *toroekoe*, „het midden van den rug (dat bij dieren een verhevenheid vormt)'', lett. „gehobbeld, gewerveld'' (BS, p. 228); *woekoe ntoroekoe* is „ruggegraat'', *wita mentoroekoe* is een „bultig, bergachtig land'' (tegenover *wita mentamoengkoe*, „heuvelachtig, golvend land'').

[2]) *Akoe loemako* wordt ook, anders dan in het Ned., gezegd door iemand die al op weg is, nl. om uit te drukken dat hij zich naar een bepaald punt *wil begeven*.

dan wanneer dat zelfde woord *i* voor zich krijgt. Veeleer is dikwijls het omgekeerde het geval, zooals reeds bij de voorbeelden met *wita* gebleken is. Andere voorbeelden van gevallen waarin met *a* een beperktere plaatsaanduiding wordt gegeven dan met *i* zijn: *i wawono toroekoeno*, „boven op den berg, op het bovendeel van den berg'', *a wawono toroekoeno*, „op den top van den berg'' (dus „boven op den berg'' in engeren zin), *lere mami i poe'oeno toroekoeno*, „onze akker ligt (in het gebied) aan den voet van den berg (de bergen)'', *lere mami a mpoe'oeno toroekoeno*, „onze akker ligt (op een plek) aan den voet van den berg''. De als een individueele, zich van de omgeving onderscheidende eenheid gevoelde plaats of plek is dikwijls van groote uitgestrektheid.

Het spreekt wel vanzelf dat het aantal woorden dat zoowel *i* als *a* voor zich kan krijgen betrekkelijk gering is. Bij de meeste woorden is maar één voorzetsel mogelijk. Eigennamen van plaatsen hebben steeds *i* (voor namen van rivieren geldt dit echter niet, dus *i Tambalako* of *a nTambalako*, vgl. *a ngkorono*, „in de rivier'', waar geen *i* mogelijk is). Ook in *indi'ai*, „hier'', *itoe'ai*, *ira'ai*, enz., „daar'', *isoea*, „waar?'', enz. komt *i* voor. Woorden als *loewoe*, „geheel'' (zie § 291), *sala*, „weg'', *toboe*, „bosch'', *tonga-mpada*, „grasvlakte'', hebben steeds *a*, *pa'ano*, „berghelling'', daarentegen weer steeds *i*. Ook de afleidingen met het suffix *-a* (voor zoover nog als zoodanig gevoeld) hebben meestal *a* (doch niet in *i sabaano oleo*, „in, naar het Oosten'', *i sookano oleo*, „in, naar het Westen'', *i tompaano wawo ntolino*, „aan het einde der wereld'', vgl. *i wita andio*, „in dit land'', *i perame²a* (meest *a mp.*), „naar het feest'', enz.); treedt een *-a*-vorm echter op als bepaling van een substantief, dan is het gebruik van *a* niet noodzakelijk, b.v. *a* of *i raha matea*, „in het sterfhuis'', *i oleo lakoakoe* of *a o. l.*, „op den dag van mijn vertrek''.

Ook tijdaanduidingen kunnen op twee wijzen optreden: als tijdstippen (waarbij de duur buiten beschouwing blijft) en als tijdruimten. In het eerste geval worden zij gewoonlijk zonder voorzetsel gebruikt, b.v. *akoe loemako oleo minggoe*, „ik zal Zondag gaan, ik zal op een Zondag gaan'', *wongi koa andio ka dompolai*, „in denzelfden nacht zijn zij weggeloopen'', *pompoe'oeano*, „in den beginne'', *oleo ka wongi* of *meene ka wongi*, „bij dag en bij nacht''. In dergelijke gevallen wordt echter ook wel eens *i* gebezigd. Wordt de tijdsbepaling als een tijdsduur opgevat, en heeft „op'' of „in'' dus den zin van „gedurende'', dan gebruikt men *a*, b.v. *mo'angga a oleo minggoe*, „op Zondag werken'', *a oleo matano perame²a*, „op den voornaamsten dag van het feest''. In deze gevallen kan men echter ook *i* gebruiken (zie boven) [1]. Bij *woela*, „maand'', en *ta'oe*, „jaar'', wordt nooit *i* gebruikt, b.v. *a woela* (of *i larono woela*) *andio ramai ta hina hapa² anoe gagi*, „in de komende maand zal er iets gebeuren'', *woela andio ramai kita mpelimba*, „de volgende maand gaan wij verhuizen''.

---

[1]) Voor „overdag werken'' kan men alleen zeggen *mo'angga i oleo* (*mo'angga a oleo* = in de zon werken).

Eenige andere woorden die steeds met *i* geconstrueerd worden, zooals *aroa*, „geest, gemoed, binnenste'', *sikola*, „schoolgaan, les'' („abstractum'' van *sikola*, „schoolgaan, onderwijs ontvangen''; *i sikola* is dus „naar de les, naar school'', het laatste niet op te vatten in den zin van „naar het schoolgebouw'') sluiten zich, wat hun beteekenis betreft, bij de als een individueele eenheid opgevatte aanduidingen van plaats en tijd aan, al zijn zij daar niet toe te rekenen.

Dat het Ned. dikwijls een prepositie gebruikt waar het M. er geen bezigt, zooals in *mangkiloomo langi anano i Woela*, „de hemel schitterde van (door) de kinderen van de Maan (de sterren)'', *mosa'o aroakoe wineweoeno*, „ik ben boos over wat hij heeft gedaan'', *doi i'asao ohia*, „hij heeft het geld besteed (lett. „verkocht'') voor zout'', *oete'alapo melempa, nahi komba iko hawe asa langkoe inso i Dale hawe i Tinompo*, „al ben je ook vlug in 't loopen, je zult toch niet in één uur uit D. in T. kunnen aankomen'', enz., behoeft wel nauwelijks meer te worden opgemerkt.

275. Het Moli. e.a. gebruiken in plaats van *ndi* den ongeprenasaleerden vorm *ri*, het W. *nde* (gevolgd door het lidwoord *i*, b.v. *nde‿ihiro*, „aan hen''). Het Oeloe Oewoi gebruikt in plaats van *a* het o.a. uit het Soemb. bekende *la* (dat niet gepaard gaat met prenasaleering van het woord dat er op volgt). De vorm *ia* schijnt in het W. niet voor te komen. Over den vorm *ai* (die ook in het Boengk. voorkomt) is reeds gesproken op p. 125. Andere dialectische afwijkingen zijn mij niet bekend.

Van de als preposities optredende locale elementen zijn verschillende afleidingen gevormd (b.v. *mo'ia*, „verblijven''), waarvan de behandeling niet in de spraakkunst thuis hoort.

276. *I* en *a* (*ia*) kunnen gecombineerd worden met woorden als *laro*, „binnenste'', *hori*, „zijde'', *wawo*, „bovenkant'', *aro*, „voorzijde'', *toto*, „onderkant'' e.d., waardoor uitdrukkingen voor onze voorzetsels „in, binnen'', „naast'', „op, boven'', „voor'', „onder'', enz. ontstaan, die als oneigenlijke preposities kunnen worden opgevat. Deze uitdrukkingen kunnen op twee wijzen worden geconstrueerd: de woorden *laro* enz. kunnen met het volgende substantief een samenstelling vormen of daarmee in genitief-betrekking komen te staan. In het eerste geval is een tendens waarneembaar om de keuze van de prepositie (*i* of *a*) te laten afhangen van het volgende substantief (waaruit het prepositioneel karakter van de bedoelde uitdrukkingen wel duidelijk blijkt). Zoo zal men b.v. gewoonlijk spreken van *i larono boeroea* (*laro* heeft gewoonlijk *i* bij zich) maar van *a laro boeroea*, „in de kist''. Een vaste regel is dit intusschen niet. Andere voorbeelden: *a* of *i horino ta'i ambaoe atoeoe*, „naast dien buffelhoop'', *ia hori(no) woewoe*, „naast de fuik'' (dit woord staat echter niet op één lijn met de bovengenoemde, want wanneer er op het tweede lid een bepaling volgt, kan men *hori* niet in samenstelling daarmee plaatsen, dus *a horino woewoeno*, niet *a hori woewoeno*); *a mpoeoe ensa*, „in

de buurt van, bij (den voet van) [1]) de trap'', *a mpoeoe raha* of *i poeoe raha*, „op het erf'', *a mpoeoe ngkaroemoe*, „dicht bij je voet'' (*poeoe* wordt altijd in samenstelling geplaatst met het woord dat er op volgt; de vorm *poeoeno* komt niet voor).

Ook een uitdrukking als *inso* of *te'inso a, i, ndi*, „van .... uit, van .... af, van'', enz. (zie p. 102 en 178) kan als een secundaire prepositie worden beschouwd (*olai ntoe'oe domelako inso* (minder: *me'inso*) *a bangkado*, „zij gingen zeer ver van hun vaartuig weg''); *inso* of *te'inso* is eigenlijk een adjectief met de beteekenis „afkomstig'', b.v. *insoko isoea?* of *isoea oete'inso?* „waar kom je vandaan?''

C. VOEGWOORDEN.

277. Een opsomming van de in de taal aanwezige voegwoorden behoort in de spraakkunst evenmin thuis als een volledige behandeling van alle bijwoorden, voorzetsels of interjecties. Wel moet er op gewezen worden dat de voegwoorden waarover het M. beschikt, geen van alle oorspronkelijk zijn in die functie (zie b.v. p. 140 en 171 v.v.), en dat sommige voegwoorden ook de functie van bijwoorden of adjectiva hebben, b.v. *ke* (zie p. 201, nt. 2), *mansa* (zie p. 102 en § 282), *sine*, „maar, toch'', *kana*, „als, gelijk'' (vgl. p. 99). Het is dan ook niet te verwonderen dat meermalen zinnen die op de een of andere wijze bijeenbehooren, zonder voegwoord naast elkaar worden geplaatst, zooals dat trouwens ook in onze taal wel voorkomt. Gevallen van dezen aard zijn reeds genoemd in het slot van § 215 (p. 175). Andere voorbeelden zijn: *te'ingka mansa kita mate, nahi toranta koemaano*, „als we straks eens mochten sterven zouden we 't niet eens hebben opgegeten'', *ihaweo oewoi sampe ipotae ba io tahi*, „wanneer hij een plas aantrof dacht hij dat het een zee was'', *ongkoeë, Oeë, mosa'o oerekoe nahi komba akoe tekoeda, moiko oerekoe nahi komba akoe tekoeda*, „wat mij betreft, Grootmoeder, zijn de lijnen in mijn handpalmen niet goed, ik zal er niet boos om zijn, zijn ze goed, ik zal er niet boos om zijn'', *kita mowangoe raha anoe tekosi, nahi kita mompokowangoe*, „al zouden wij (ik) een mooi huis willen bouwen, wij (ik) zouden het niet kunnen'', *tependoea koa kada ongkoeë koesosoo, konaanomo*, „al doe ik er maar twee trekjes aan, dan is 't mij al voldoende'', *loemako oemohoo manoeno, nahi poko'ohoo*, „hij ging er op uit om zijn kip met een strik te vangen maar slaagde daarin niet'' [2]), *mepaoeako ira manoedo domponakoo mia*, „zij

[1]) *Poeoe* is echter niet hetzelfde als *poe'oe* (Mal. *pokon*), „onderste, voet (van gewassen enz.), oorsprong'', enz.; de beteekenis is „omgeving van iets, ruimte om (den voet van) iets heen'', gewoonlijk op den grond, doch dit is niet noodzakelijk.

[2]) Aan den anderen kant gebruikt het M. soms *sine* (maar) waar wij het niet zouden gebruiken; zie b.v. § 253, 2e voorbeeld. De reden voor het tweemaal gebruiken van *sine* in dit geval zal wel deze zijn dat er eigenlijk geen woord „en'' bestaat voor het in zuiver nevenschikkend zinsverband aan elkaar koppelen van twee zinnen.

spreken er over dat hun kippen door anderen gestolen zijn'' (meer voorbeelden zijn op p. 111 en elders te vinden).

In *sine nahi to'orio Datoe andio ka imate boë, ipakaakono ondo,* „maar de Vorst wist niet dat de reden dat de varkens stierven was, dat zij ze *ondo*-knollen te eten gaf'', is het voegwoord „dat'' (*motae* of *nine*) ter inleiding van het nazindeel weggelaten door den invloed van het voegwoord *ka*, waarmee een weer tot het nazindeel behoorende bijzin wordt ingeleid. In tweeledige afhankelijke vragen kan het inleidende vraagwoord *ba* of *ke* weggelaten worden onder den invloed van het volgende *ke*, „of, dan wel'', b.v. *ipesikenoakono langkai ke kodei raha mami,* „hij vroeg of ons huis groot of klein is'', *mentee ke naahi, nahia nto'oriato ntada,* „of het juist is of niet, daar hebben wij niet mee te maken''. Hetzelfde geldt wanneer *ke* ... *ke* voorkomt in den zin van „hetzij ... of'', b.v. (*ke*) *oeoesa ke nahi oesa, asalakono kita melako oleo andio,* „hetzij het regent of niet, we zullen in elk geval vandaag gaan''.

Ook door omzetting van substantief-constructies kunnen bijzinnen zonder voegwoord ontstaan (vgl. de voorwaardelijke bijzinnen in onze taal die niet door een voegwoord maar alleen door verandering in den zinsvorm gekenmerkt zijn). Voor voorbeelden zie men het vijfde hoofdstuk. Wanneer zulk een vorm (gevolgd door *mo* of *po*) [1]) in concessieve beteekenis optreedt heeft men waarschijnlijk aan een imperatief (zie § 239) te denken, b.v. *ihadiomo olino, asalakono koe'oemowahio,* „laat de prijs hoog zijn, de prijs moge hoog zijn, ik zal hem ongetwijfeld betalen'', *ihadiopo olino, asalakono koe'oemowahio,* „al is de prijs ook hoog, enz.'', *oepepande²akopo sine lano nahi kopande,* „al doe je ook je best, je zult immers toch niet knap worden'', *imahakimo, nahi koedampangio,* „laat het pijn doen, dat kan me niet schelen'', *imenteepo, itaipo mentee, nahia nto'oriato,* „het moge juist zijn, het moge niet juist zijn (het moge juist zijn of niet), daar hebben wij niet mee te maken'', *imoloeëpo* (of *imoloe²ëpo*) *tonga-leredo sine napi moloeë ntoe'oe,* „al is hun akker ook uitgestrekt, toch is hij nog niet echt groot''. Hetzelfde doel kan worden bereikt door het onvervoegde predicaat te herhalen en te doen volgen door *koa*, „wel'', dus *moloe²ë koa tonga-leredo,* (*sine*) *napi moloeë ntoe'oe* (vgl. *moloeë koa tonga-leredo* enz., wat eenvoudig beteekent „hun akker is wel groot, maar enz.''), *langka²i koa Dale,* (*sine*) *langkaiopo Poso,* „al is D. ook groot, P. is (toch) nog grooter'', *moi²ko koa i Doenggoerio,* (*sine*) *moiko lahi i Keli,* „al is Wielewaal mooi, Groene Papegaai is (toch) nog mooier''.

[1]) Zie voor deze partikels p. 205 v. en § 246.

ELFDE HOOFDSTUK.

DE TELWOORDEN.

Hoofdtelwoorden.

278. De zelfstandige vormen der hoofdtelwoorden zijn: *aasa, oroea, otoloe, opaa, olima, onoo, opitoe, oaloe, osio, hopoeloe* (1—10); *hopoeloe ka aasa, hopoeloe ka oroea*, enz. (11, 12, enz.); *roea poeloe, toloe poeloe, pato poeloe, lima poeloe, nomo poeloe, pitoe poeloe, haloe poeloe, sio poeloe* (20—90); *asa etoe, roea etoe, toloe etoe, pato etoe*, enz. (100, 200, 300, 400, enz.); *asa nsowoe, roea nsowoe*, enz. (1000, 2000, enz.); *asa riwoe, roea riwoe*, enz. (10.000, 20.000, enz.). *Asa madala, roea madala, asa etoe madala*, enz. duiden geen bepaalde getallen aan; men gebruikt ze van hoeveelheden die zoo groot zijn dat men ze zich niet meer denken kan (met *sio riwoe* kan men nog werken, maar met getallen van zes cijfers niet meer). Voor een buitengewoon groote hoeveelheid heeft men nog uitdrukkingen als *asa lewe ngkeoe, asa ntapoe lewe*, „zooveel als er bladeren op de wereld zijn'', en *asa laro meene*, „een luchtruim vol'', dus „ontelbaar veel'' (men zegt ook *roea lewe ngkeoe, roea ntapoe lewe*, enz.). De eigenlijke beteekenis van *asa ntapoe lewe* is vermoedelijk „een vak bladeren, zooveel bladeren als er in een vak gaan'', want *raha toloe ntapoe* (enz.) is een huis waarvan de lengtezijden van het dak drie (enz.) stukken atap lang zijn (de grootte van het huis wordt dus uitgedrukt in het aantal lagen dakbedekking dat men er voor noodig heeft) [1]). Het Molo. zegt *aso ntoetoe lewe*, vgl. T. *asa ntoetoe horo*, „een vak vloerbedekking, een gedeelte van den vloer, begrensd door een of meer wanden en een of meer *lando* (vloerbalken)''. Voor het W. worden de vormen *aso linewe lewe* en *aso wawo one* („zooveel zand als er op de wereld is'') opgegeven.

Bij getallen die uit meer dan een term bestaan is de volgorde steeds afdalend, d.w.z. de tientallen gaan vooraf aan de eenheden, de honderdtallen aan de tientallen, enz., b.v. *roea nsowoe ka roea etoe ka roea poeloe ka oroea*, 2222. Het voegwoord *ka*, „en'', wordt nooit weggelaten in dergelijke gevallen.

In combinatie met maatwoorden en „soortwijzers'' worden somtijds de volle vormen der hoofdtelwoorden gebezigd, maar meestal gebruikt men in dat geval de kortere vormen *asa, roea, toloe, pato, lima, nomo, pitoe, haloe, sio, poeloe* (in dezen vorm vervalt dus de heele lettergreep *ho-*, hoewel deze niet op één lijn staat met de *o-* van *oroea* enz., maar uit *sa-* is ontstaan), die

---

1) In het W. is *tapoe* hetz. als T. *tompa*, „uiteinde, rand''.

in samenstelling staan met het volgende woord. Boven de tien zegt men *hopoeloe ka asa, hopoeloe ka roea*, enz., of men plaatst het substantief tusschen de deelen van het telwoord in, b.v. *poeloe nta'oe ka (a)asa*, „elf jaar''.

Ook bij vlug tellen valt de aanvangs-*o* van de telwoorden van twee tot negen en de lettergreep *ho* van *hopoeloe* weg, dus: *asa roea toloe paa lima noo pitoe‿aloe sio poeloe*. Daar deze reeks van woorden als één geheel wordt uitgesproken ontstaat vanzelf tusschen *pitoe* en *aloe* een bilabiale overgangs-*w*. Men gaat van *poeloe* meestal weer verder met *asa roea* ...... *sio poeloe roeapoeloe* (dus eerst nog eens het woord voor tien en daarna pas dat voor twintig) *asa roea*, enz.

279. De hoofdtelwoorden gaan gewoonlijk vooraf aan het woord dat zij bepalen, b.v. *opaa ambaoe*, „vier buffels''. De nadruk valt dan op het getal en men kan, vooral in verband met het persoonlijk voornaamwoord dat onder bepaalde omstandigheden bij zulk een telwoord moet worden gebruikt (zie § 146), het substantief als bijstelling bij het telwoord opvatten. Gaat het substantief voorop, dan is de verhouding omgekeerd en valt de nadruk niet op het getal maar op het getelde, b.v. *ambaoe opaa, mia opaa ira*. Het is niet onmogelijk dat deze constructie secundair is (vgl. p. 105, kleine letter; ook de analogie kan gewerkt hebben, daar immers adjectiva en andere bepalingen na het bepaalde woord plegen te komen; merkwaardig is in dit verband dat *mia hadio*, het Mor. equivalent van Mal. *orang banja'*, niet alleen beteekent „het volk, de groote hoop'' (tegenover *oeëto*, de adel), maar ook hetzelfde kan zijn als *hadio mia*, „veel menschen'').

Zooals reeds in § 219 vermeld is, kunnen de volle vormen der hoofdtelwoorden voorafgegaan worden door het meervouds-prefix *me-*, b.v. *ranta ka dome'opitoe anano*, „totdat haar kinderen zeven waren (totdat zij zeven kinderen had)'', *mia me'olima ira andio*, „deze vijf menschen''. Ook bij het vragende hoofdtelwoord *opia*, „hoeveel'', is dit mogelijk.

De in de volgende § te bespreken samenstellingen van hoofdtelwoorden met maatwoorden enz. staan in 't algemeen met de zelfstandige hoofdtelwoorden syntactisch op één lijn. Gewoonlijk staan zij echter na het woord dat zij bepalen, en in enkele gevallen is deze plaatsing de eenig mogelijke. Waar daartoe aanleiding bestaat kunnen zij met het meervouds-prefix *me-* verbonden worden, b.v. *ambaoe mempato bawaa ira*, „vier kudden buffels''.

280. Soortwijzers of hulptelwoorden zijn aanduidingen van algemeene begrippen (als Ned. *stuk*) waaronder de te tellen zaken om haar vorm of aard worden samengevat en op die wijze voor het tellen in een aantal klassen of categorieën verdeeld. Maatwoorden duiden hoeveelheden aan van geheelen die, hetzij zij uit natuurlijke eenheden bestaan of niet, door den spreker beschouwd worden uit het gezichtspunt hunner collectiviteit. Beide groepen van woorden vormen eigenlijk slechts één categorie, daar men van beide kan zeggen dat zij de functie hebben om uit een als massa of collectiviteit gedacht geheel een of meer eenheden af te zonderen en als zoodanig aan te

duiden (vgl. § 255 v.). Zij worden dan ook op dezelfde wijze geconstrueerd, en de grens is niet altijd te trekken.

Voorbeelden van soortwijzers zijn o.a.:

tangke, „dikke, niet buigzame steel'', als maatwoord gebruikt voor zaken die aan zulk een steel zitten (zooals *osole asa tangke*, „een steel mais'', d.w.z. een of meer maiskolven met een stuk steel er aan, waarvan de bladeren zijn verwijderd), maar ook als soortwijzer voor platte, dunne, buigzame voorwerpen, b.v. *tambata pato tangke*, „vier kleine witte paddenstoelen'' (met of zonder steel), *asa tangke lewe ngkeoe* of *lewe* (*ngkeoe*) *asa tangke*, „één (boom)blad'' (id.), *woenta roea tangke*, „twee bladen papier'', *ompeo asa tangke*, „een mat''. Misschien heeft men in dit laatste geval met een ander woord te doen, vgl. Bar. *tangke*, „steel'', naast *take*, classificeerend woord voor wat den vorm van een dunne buigzame laag heeft. Vgl. ook *tonggi*, „dunne, buigzame steel'', gebruikt als maatwoord voor het tellen van trossen die aan een *tonggi* hangen, b.v. *taipa asa ntonggi*, „een tros mangga's''.

lewe, „blad'', voor platte, harde voorwerpen, b.v. *dopi asa lewe*, „een plank'', *roepia roea lewe*, „twee guldens'', *akoe mo'ema doi see telima lewe* of *te'olima lewe*, „ik vraag vijf centen''.

woekoe, „pit'', voor korrels e.d., b.v. *osole asa woekoe*, „een maiskorrel'', *oeho asa woekoe*, „een alikruik''. In het P. zegt men ook *lemo aso woekoe*, „een citroen'', *poesi roea woekoe*, „twee pisangs''.

ihi, „inhoud, vleesch'', voor ringen, armringen, klappers, citroenen, enz. (in T. minder gebruikelijk).

mata, „het essentieele'', voor scherpe wapens en sommige scherpe werktuigen (bijlen, messen, springlansen, voetangels, enz.). Ook sommige fuiken (zooals *lakansia* en *tanggala*, beide in sterk-stroomend water opgesteld en voorzien van staketsels om te zorgen dat de visch er in zwemt) worden bij *mata* geteld.

botoli (vgl. p. 64), voor ronde of langwerpig-ronde voorwerpen of dieren, b.v. *soempere roea botoli*, „twee pompoenen''.

Bij dieren als zoodanig wordt geen soortwijzer gebruikt, b.v. *opaa* (*ira*) *ambaoe*, „4 buffels''. Zegt men *pato botoli ambaoe*, dan heeft men het over slachtdieren of althans over buffels, beschouwd uit het oogpunt van hun vleesch. *Pato wata ambaoe* (*wata* = Mal. *batang*) of ook wel *pato ambaoe* beteekent „vier buffels'' als waarde-aanduiding, ook bij de bepaling van boeten (in welk geval de waarde dikwijls wordt vastgesteld op een fictief, soms zeer laag en in elk geval beneden de werkelijkheid blijvend bedrag). *Booe lima laba* (vgl. *molaba*, „grof, groot in zijn soort'') is niet „vijf gaboes-visschen'', maar „vijf stuks gaboes-visschen'', dus eveneens een aanduiding van een zekere hoeveelheid voedsel. Hetzelfde geldt van *masapi asa ngkeoe*, „één paling'', met het hulptelwoord *keoe*, „hout, boom'', dat gebruikt wordt voor boomen, stelen, stengels, haren, enz., maar ook voor dieren en voorwerpen die den vorm van slangen hebben (*pae pitoe ngkeoe*, „zeven rijsthalmen'', *lidi asa ngkeoe*, „een palmbladnerf'', *woea ngkotoeo roea ngkeoe*, „twee sirih-

vruchten'', *enoe asa ngkeoe, woelaa asa ngkeoe* [1]), *to'o² asa ngkeoe* (S.), „een gouden halssnoer'', *asa ngkeoe sala andio ramai*, „den geheelen weg over hierheen''). Nauwelijks in dit verband te noemen is *oele asa leko*, „een slang die opgerold ligt'' (*meleko* is „zich oprollen''; *leko* is dus een maatwoord, „rol''); dezelfde beteekenis heeft *oele asa howoe* (*howoe* is „hoop'').

In sommige gevallen wordt geen hulptelwoord gebruikt waar wij dit wel zouden verwachten, b.v. *aasa loeria*, „één doerian-vrucht'' („één doerian-boom'' zou zijn *asa ngkeoe loeria* of *asa mpoe'oe loeria*; in den zin van „doerian-hout'' zou men bij *loeria* een maatwoord moeten bezigen), *aasa woelaa bobotoli*, „een rond stuk goud'' (ook: *woelaa asa botoli*). Soms ook kan zoowel van een hulptelwoord als van den vollen vorm van het hoofdtelwoord gebruik worden gemaakt, b.v. *aasa ompeo* of *asa tangke ompeo*, „een matje'', *ato aasa, ato asa tangke*, „een stuk dakbedekking''.

Dat de grens tusschen maatwoorden en soortwijzers niet altijd te trekken is, blijkt uit woorden als *poe'oe* (Mal. *pohon*), b.v. *towoe asa mpoe'oe*, „een stoel suikerriet'' (tegenover *towoe asa ngkeoe*, „een suikerrietstengel''), *oewi asa mpoe'oe*, „één oebi-plant'' of „het geheel der knollen die aan één oebi-plant zitten'', *rombia asa mpoe'oe*, „een stoel van den sagopalm'', tegenover *keoe asa mpoe'oe, asa mpoe'oe keoe*, „één boom'', *konaoe asa mpoe'oe* (of *konaoe asa ngkeoe*), „één arenpalm''.

Voorbeelden van maatwoorden zijn vooral te vinden onder de stammen van werkwoorden die in 't algemeen de beteekenis hebben van „een zekere stof of hoeveelheid in deelen verdeelen of tot een of meer grootere eenheden samenbrengen'', zooals *mobontoe*, „samenbinden (v.e. groot aantal voorwerpen), bundelen'' (*asa bontoe*, „een bundel'', b.v. van brandhout), *moboro*, „(een groot aantal voorwerpen) tot een bos of bundel vereenigen (al of niet door binden, dus ruimer dan *mobontoe*)'' (*asa boro*, „een bos''), *mowoetoe*, „binden (van iets dat met iets anders samen omboden wordt tot een stevig geheel)'' (*asa woetoe*, „een bos, een bundel'', vooral van hout of bamboe), *moberi*, „scheuren'' (*sawoe pato beri, opaa beri*, „vier al of niet door afscheuren etc. verkregen kleine stukken goed, vier lappen goed''; *beri* wordt ook voor stukken papier e.d. gebruikt), *mompole*, „in de dwarste doorhakken of doorsnijden'' (*asa mpole*, „een op die wijze ontstaan stuk'', *asa mpole koeloe*, „een stuk hars'', dat wel is waar niet door *mompole* is ontstaan, maar toch dien vorm heeft), *mompoedoe*, „doorbreken'' (*asa mpoedoe keoe*, „een door doorbreken ontstaan stuk hout''), *mobansi*, „in de lengte doorsnijden (enz.), splijten'' (*asa bansi*, „de helft'', b.v. van een papaja), *montongo*, „inwikkelen, inpakken'' (*kinaa asa ntongo*, „een pakje gekookte rijst''), *morakoe*, „met de volle hand in iets grijpen'' (*inisa asa rakoe*, „een handvol gepelde rijst''), enz.

Andere voorbeelden van maatwoorden en als zoodanig optredende woorden

---

[1]) MZG 63, p. 334 verkeerd verklaard.

zijn nog: *asa ntaroa*, „een paar, een stel (van twee)''; *ampa toloe mpewowa*, „drie stel op een weg aangebrachte gepunte bamboes'' (van *pewowa*, „(opening van een) deur of hek''; vóór de gepunte bamboes is een hekje geplaatst, dat den weg afsluit, zoodat het wild er overheen moet springen en op de *ampa* terechtkomt); *karoekoe asambali* of (samengesteld) *karoe-asambalikoe*, „mijn eene been'', st. *bali*, lett. „zijde'', doch in deze beteekenis alleen gebruikt met *asa* of *roea* en steeds met prenasaleering, b.v. *kaekoe roeambali*, „mijn beide armen'', *binoeri roeambali*, „aan weerszijden beschreven'' [1]); *lada asa ntoliti*, „een takje Spaansche peper''; *rombia asa wita* = *rombia asa mpoe'oe* (zie boven; *wita* = grond, aarde, land); *pato nsinoele*, „vier keer heen en weer'', *pato nsinoele koa hieno koelako montembi*, „ik heb daar straks slechts vier keer geloopen om draagvrachten te vervoeren'' (ik ben dus nog niet klaar), *pato nsinoele koa hieno koelako toemembio*, „in slechts vier keer heb ik daar straks mijn draagvracht vervoerd'' (*mosoele* = geregeld heen en weer gaan). Verder namen van lengtematen, gewichtsaanduidingen e.d., b.v. *asa sampanggae* (van *sampa*, „tak'', en *kae*, „hand''), „een afstand van den top van den wijsvinger tot waar de duim begint'', *asa otoewe*, „een span'' (van middelvinger en duim), *laoero nomo ropa*, „een stuk rotan van 6 vadem lengte'', *balo pato laa*, „een stuk bamboe van 4 geledingen'', *asa mpo'aha, asa mpo'ahaa, asa mpino'aha*, „een draagvracht'' (van wat men op den schouder draagt, *mompo'aha*), *asa nsoe'oea* of *asa nsinoe'oe*, id. (van wat men op het hoofd draagt, *monsoe'oe*), *asa ntembia, asa ntinembi*, id. (van wat men op den rug draagt, *montembi*). De ingevoerde woorden *kati* en *pikoeloe* (pikoel) worden met de volle vormen der telwoorden gebruikt: *onoo kati, opaa pikoeloe*, enz. Zie ook § 381.

Opgemerkt moet worden dat sommige namen van receptacula niet als maatwoorden geconstrueerd worden, maar de volle vormen der hoofdtelwoorden (uit den aard der zaak zonder daarmee in samenstelling te staan) bij zich krijgen, met de beteekenis „zoo- en zooveel van die voorwerpen vol'', b.v. *pongasi onoo pido*, „zes flesschen rijstebier'', *oewoi opaa banga* (*ahi*), *opaa banga* (*ahi*) *oewoi*, „vier klapperdoppen (bamboekokers) water''. Zoo staat ook naast *pato nta'oe* enz. niet **pato woela* en **pato minggoe* enz., maar *opaa woela, opaa minggoe* (of *opaa menggoe*), enz. Ook verdient het vermelding (al spreekt het eigenlijk wel vanzelf) dat sommige woorden als maatwoorden of soortwijzers een andere beteekenis hebben dan anders het geval is, b.v. *oaloe sala*, „acht wegen'', *oaloe nsala* of *haloe nsala*, „acht wijzen, acht manieren'', *onoo tia*, „zes deelen die aan iemd. toekomen of voor iemd. bestemd zijn, zes porties'', *onoo ntia* of *nomo ntia*, „zes deelen (gedeelten, stukken)''.

Dat de samenstellingen van telwoorden met maatwoorden of soortwijzers

---

[1]) Het adjectief *bali* beteekent „veranderd, veranderen''; „aan weerszijden'' is ook *patimbali* of *mompombali*, b.v. *kaekoe patimbali* of *mompombali*, „mijn beide armen''.

in haar geheel als telwoorden beschouwd moeten worden blijkt duidelijk hieruit dat zij wel eens met een persoonlijk v.n.w. van serie I (§ 146) verbonden worden, b.v. *ambaoe pato bawaa ira*, „vier kudden buffels'', *melako iramo ba pia mia ira*, „zij gingen op weg ten getale van hoeveel wel'' [1]).

Tot de maatwoorden behooren ook de telwoorden *poeloe*, „tiental'', *etoe*, „honderdtal'', *sowoe*, „duizendtal'', en *riwoe*, „tienduizendtal'', waarvan het eerste de eigenaardigheid heeft dat het niet geprenasaleerd wordt.

281. Om een zeker aantal nachten boven de drie en beneden de tien aan te duiden heeft men aparte woorden, met het prefix *i-* afgeleid van de in samenstelling optredende vormen der hoofdtelwoorden, dus *itoloe*, *ipato*, *ilima*, *inomo*, *ipitoe*, *ialoe* (zonder *h*, vgl. § 77 en 283), *isio*, „drie, vier enz. nachten'' (hetzelfde als *toloe wongi*, *pato wongi*, enz.). Zoo ook *ipia* (of *pia wongi*), „hoeveel nachten?'' Voor „een nacht, twee nachten'' worden deze vormen niet gebruikt; men zegt *asa wongi*, *roea wongi*. Voor „tien, twintig, dertig, enz. nachten'' gebruikt men vormen met het suffix *-a*, nl. *poeloe'a*, *roeapoeloe'a*, *toloepoeloe'a*, enz. (= *poeloe wongi*, enz.). Gecombineerd met een anderen vorm: *poeloe'a ka roea wongi*, *poeloe'a ka itoloe*, „12, 13 nachten''.

De vormen met *i-* en *-a* kunnen, evenals *asa wongi*, *roea wongi*, enz., met de persoonlijke voornaamwoorden van serie I (§ 146) verbonden worden, of in het futurum staan, in welk geval zij ook het prefix *me-* voor zich kunnen krijgen. Voorbeelden van deze vormen zijn: *ipatopo ka koelako*, „over vier nachten zal ik gaan'', *akoe loemako ipato*, (*ta*) *ipato ba koelako*, „ik zal vier nachten wegblijven'', *saba itoloe*, „drie nachten oud'' (van de maan) [2]), *ipia* (*me'ipia*) *komioemo?* — (*mem*)*poeloe'a kamimo*, „hoeveel nachten zijn jullie al van huis? — al 10 nachten'', *kami me'ipato ba kimelako*, „wij zullen vier nachten wegblijven'', *da isio dompe'oela a bangkado mia otoloe ira andio*, *welaomo mewoli²li bangkado*,

---

[1]) *Mia* treedt hier op als hulptelwoord, doch zonder een bijbehoorend substantief, wat ook niet noodig is, omdat *mia* alleen van menschelijke of als zoodanig beschouwde wezens kan gebruikt worden. In zijn functie van hulptelwoord kan men het weergeven met „individuen'', „koppen'', „manschappen'', „man'', met dien verstande dat het niet alleen met betrekking tot mannen gebruikt wordt, maar ook van vrouwen en kinderen. Het gebruik van *mia* als hulptelwoord bij een ander substantief dan *mia*, zooals in *walino asa mia*, „een makker van hem'', *asa mia mangalitaoe*, „een jongeling'', is naar het schijnt geen zuiver Morisch. Wel kan men zeggen *mia asa mia* (niet *asa mia mia*), *asa mia mia pande* („een knap mensch''), enz., en evenzoo *walino asa mia* (niet *asa mia walino*) in den zin van „een andere makker van hem''.

[2]) Wellicht hangt het ontbreken van een vorm met *i-* voor „een nacht'' en „twee nachten'' samen met de omstandigheid dat men het sikkeltje van de nieuwe maan pas ziet wanneer zij drie nachten oud is. Een uitdrukking als *saba roea wongi* wordt dan ook niet gebezigd. De vormen met *i-* en *-a* zouden dan misschien eigenlijk aanduidingen van den datum van de maand zijn (d.w.z. het aantal nachten aanduiden dat er sinds den dag van de nieuwe maan verloopen is). Men zegt echter ook *patopoeloe'a* enz., en voor een tijdvak van b.v. 60 dagen kan men wel zeggen *oroea woela* (zelden *roea woela*), maar meer gebruikelijk is toch *nomopoeloe'a*. Vormen als **etoe'a* (en hooger) worden echter niet gebruikt.

poeloe'a ka ialoe, merodo²omo mbo'oe bangkado, „toen deze drie menschen pas negen dagen aan boord van hun vaartuig waren, begon dit al maar in 't rond te draaien, na achttien dagen bleef 't weer stilliggen'', *(me)roea-wongi iramo,* „zij zijn al twee nachten (aangekomen, op weg, enz.)'', *da asa wongi ira, da me'asa-wongi ira,* „zij zijn pas één nacht (aangekomen, enz.)'', *inomo (me'inomo) ira,* „zij zijn zes nachten (aangekomen, enz.)''. Ook constructies als *inomo ira dolako, me'inomo ira domelako* zijn mogelijk.

Van de vormen met *i-* en *-a* worden werkwoorden met *mo-* afgeleid, met de beteekenis: „zeggen dat 't nog drie enz. nachten duurt'', b.v. *indiawi mpo'ipato kita, oleo andio mpo'itoloe kitamo,* „gisteren zeiden we: over vier dagen, vandaag zeggen we: over drie dagen'', *tisomo kitamo mpo'ilima,* „morgen zullen we kunnen zeggen dat 't nog vijf dagen duurt''.

282. *Aasa.* Dit woord verdient afzonderlijke bespreking, onder meer omdat het, behalve in die van telwoord, ook nog in verschillende andere functies optreedt.

Aasa wordt, wanneer er geen nadruk op valt, wel uitgesproken als *asa.* Dat er tegen de spelling *asa* weinig bezwaar kan worden gemaakt (vgl. p. 28) kan worden afgeleid uit het feit dat de herhaalde vorm van het zelfstandige woord voor „één, een'' zoowel *aa²sa* als *asa²* luidt; met een bezittelijk achtervoegsel is alleen de laatste vorm mogelijk, b.v. *asa²koe,* „slechts (ik) alleen, slechts op mijn eentje'', *ba asa²koe a nsala,* „wanneer ik alleen op weg ben'', *hawe ira asa²do,* „Z.Ed. is maar alleen gekomen''. Ook het verdeelende telwoord *nte'o'asa* (§ 288) heeft slechts één *a* voor de *s.* Wanneer *aasa* gevolgd wordt door *mo, po* of *koa* (zie § 244 v.v.), wordt het steeds tot *asa* verkort, tenzij er nadruk op valt.

Dat in samenstellingen de vorm *asa* optreedt (en niet *sa*) is zeker niet oorspronkelijk. In *hopoeloe* (uit *sapoeloe*) is nog een restant van den oorspronkelijken toestand bewaard gebleven. Waar in de huidige taal *asa* en *sa* naast elkaar staan (zooals wanneer *(a)sa* als voegwoord optreedt, zie p. 276 v.) is het niet altijd zeker of men *sa* moet opvatten als den ouderen vorm of als verkorting van *asa.* Een voorbeeld is *asa woekoea* of *sawoekoea* (van *woekoe,* „been, pit''), met een bezittelijk voornaamwoord geconstrueerd in de beteekenis „een klein beetje'' of „nauwelijks'', b.v. *sawoekoeakoe (asa woekoeakoe) koa mongkaa,* „ik heb maar een klein beetje gegeten'', *sawoekoeakoe (asa woekoeakoe) mongkaa, haweomo,* „nauwelijks was ik aan 't eten of hij kwam'', *sawoekoeano (asa woekoeano) mengkaaomo inia, mpo'ia iramo mpokowongio,* „nauwelijks was het dorp zichtbaar of zij hielden op om den nacht af te wachten'' ¹).

A(a)sa moet somtijds vertaald worden door „dezelfde'', b.v. *potaedo, ba*

---

¹) *Sa-* (met prenasaleering) komt ook wel eens voor in den zin van „mede-'', doch dit berust op overneming (misschien uit het Boengk.); voorbeelden: *sansinano,* „zijn mede-Chinees'' (Mol. Mal. *dia poenja satjina*), *samanadono,* „zijn mede-Minahasser''. De gewone formatie is met *pe'asa-,* zie § 315.

domemate, ka i'asa koa mateado, „hun bedoeling was dat zij, wanneer zij stierven, op één en dezelfde plaats zouden sterven'' (lett. „dat hun plaats van sterven één en dezelfde zou zijn''). Correlatief: *asa pentoroano asa potoeriano*, „op dezelfde plaats waar hij is gaan zitten is hij ingeslapen''. In de samenstellingen van het w. w. *me'asa*, „één zijn, samen zijn'', met een (zoo mogelijk geprenasaleerd) substantief moet *asa* steeds op deze wijze vertaald worden, b.v. *me'asa-nee*, „denzelfden naam hebben'', *me'asa-ntinoewoe*, „van denzelfden leeftijd zijn'', *me'asa-nsala ira*, „zij volgen denzelfden weg'' (ook overdrachtelijk), enz.; zie § 315.

Een andere zijde van de beteekenis van *asa* (in dit geval samengesteld met het woord waarbij het behoort) is „geheel, geheel en al''. Voorbeelden hiervan zijn: *asa wawo ntolino andio*, „deze geheele wereld''; *mahaki akoe asa ngkoroi*, „ik heb pijn (over) mijn geheele lichaam''; *mia asa inia andio*, „de menschen van dit geheele dorp'', lett. „deze menschen ten bedrage van het geheele dorp'', want men kan ook zeggen *mia asa inia andiodo*; *me'oepoe iramo asa raha*, lett. „zij stierven tot den laatste toe, het geheele huis (allen die in het huis waren)''; *asa ntakoe-oeloe*, „de heele hersenpan''.

In samenstelling met een nomen verbale of substantief-vorm van een adjectief, gevolgd door een possessivum, moet *asa*, wanneer de betrokken uitdrukking het predicaat van den zin is, vertaald worden met „uitsluitend, niet anders dan, aldoor maar'', b.v. *mia atoeoe moro mekombe, nde asa mpepaoenomo koa asa oleo andio*, „die man lijkt wel gek, want hij doet dezen heelen dag niet anders dan aldoor praten'' (waarin *mo koa* door „aldoor'' is weergegeven), *ba i'asa morinino(mo koa)*, „wanneer het (betrokken voorwerp) aldoor maar koud was'', *asa mpo'anggakoemo koa*, „ik doe maar niets dan werken''.

A(a)sa heeft dikwijls niet meer kracht dan die van een onbepaald lidwoord („'n''), b.v. *me'ana ira, aasa beine*, „zij kregen 'n kind, 'n meisje'', *hinao asa tehoe, anano opitoe ira*, „er was eens een muis met zeven jongen''. Het behoeft wel niet meer te worden opgemerkt dat *aasa* lang niet in alle gevallen gebruikt wordt waarin wij een onbepaald lidwoord bezigen, maar alleen wanneer men den hoorder wil doen weten dat het aantal personen of zaken in quaestie niet meer dan één bedraagt.

Behalve de beteekenis „één'' heeft *(a)asa* ook die van „ander'', waarvoor intusschen ook *soesoea* („anders'') kan worden gezegd, zonder dat dit een werkelijk anders-zijn behoeft te impliceeren. Voorbeelden van deze beteekenis zijn: *anano maate, anano aasa da toewoeo*, „haar (eene) kind is gestorven, (maar) haar andere kind leeft nog''; *soempere aasa, aasa woekoeno, aasa otoloe woekoeno*, „de eene pompoen heeft één pit, de andere drie pitten''; *asa mbo'oe domeneeako ira*, „nog een anderen naam gaven zij hun''; *asambali*, „de eene zijde, de andere zijde'' (vgl. p. 272), *mia asambali*, „de tegenpartij'', *i asambalino*, „aan de andere zijde er van''; *asatowa*, „de eene oever, de andere oever'', *i asatowano (tahi)*, „aan den overkant (der zee)''. Door *-no* wordt de beteekenis „ander'' duidelijker aangegeven, zie § 148.

Ook door *mbo'oe* („ook, nog, weer'') kan dit doel bereikt worden: *anoe aasa, asa*² (of: *aa²sa*) *woekoeno, anoe aasa mbo'oe, otoloe woekoeno*, „de eene heeft maar één pit, de andere heeft drie pitten'', *anani Anoe biibi, aasa mbo'oe medele*, „een kind van N.N. heeft koorts, een ander (of, als de betrokkene maar twee kinderen heeft: het andere) lijdt aan framboesia''. *A(a)sa mbo'oe* wordt dikwijls gebruikt in den zin van „(er is) nog een ander ding (punt, reden, enz.), (er is) nog iets, bovendien, er komt nog bij ....''

Op dezelfde wijze is *aasa* of *anoe aasa* somtijds weer te geven met „de derde, de vierde'', enz., wanneer er nl. sprake is van meer dan twee personen of zaken, die een voor een worden genoemd zonder dat de spreker ze in een bepaalde rangorde ten opzichte van elkaar wil voorstellen, b.v. *ndiomo otoloe pido, anoe aasa langkai, anoe aasa mbo'oe langkai hala, ka anoe (a)asa mbo'oe kodei* (of: *aasa langkai, aasa hala, aasa kodei*), „hier zijn drie flesschen, de eene is groot, de andere middelmatig en de derde klein''.

A(a)sa heeft ook meermalen de beteekenis van „elk, ieder'', wat dan uit het verband blijken moet, b.v. *aasa hinawedo, dorakoo*, „ieder dien zij aantroffen grepen zij'', *asa mia asa inia lakoano*, „ieder ging naar een ander (verschillend) dorp'', *asa woenta oroea roepia olino*, „elk boek kost twee gulden'', *i larono asa nta'oe oroea ana beine*, „twee jonge meisjes per jaar'', *asa (m)potoeriano mo'ipi*, „iederen keer dat hij slaapt, droomt hij'', *asa (m)pentoroano motoeri*, „iederen keer dat hij gaat zitten, slaapt hij in'', *asa (m)pongkaangano itoe'aimo ipo'ia*, „op elke plaats waar hij eet, daar blijft hij''. In zinnen als de laatste drie kan *asa* al of niet in samenstelling met het bijbehoorende woord geplaatst worden. In dit verband kan ook de uitdrukking *samiano* of *asa miano*, „iedereen'', vermeld worden, die in § 206 genoemd had moeten zijn. Voorbeelden hiervan zijn: *samiano koa (ta) mongkaa mo'ahi*, „iedereen wil lekker eten'', *samiano koa (ta) mompokolako aroano*, „iedereen kan zijn verstand laten werken'' (b.v. gezegd tot iemand die tot een ander heeft gezegd dat hij een opgegeven raadsel toch niet kan raden en er dus maar niet over moet denken).

Asa of *sa* wordt voorts ook gebezigd als voegwoord, met de beteekenis „met dat, zoodra als, dadelijk nadat, toen''. Het eerste wordt in dat geval geconstrueerd met een nexus-substantief gevolgd door een bezittelijk vnw., met een bezittelijk achtervoegsel en een deelwoordsvorm (resp. adjectief), met het possessivum *-no* (3e p. enk.) en een vervoegden vorm of met een vervoegden vorm alleen, het laatste op dezelfde wijze, of met een vorm als bedoeld in § 143 b. Een derde vorm met dezelfde beteekenis is de *ma*-afleiding *mansa* (in BM. *mense*, Molo. *mensa*), die geconstrueerd wordt met een bezittelijk achtervoegsel en een deelwoordsvorm (resp. adjectief), soms met *-no* en een vervoegden vorm. Voorbeelden zijn (zie ook p. 102 en 174):

(a)sado hoemaweo, dorakoo, „zoodra zij hem gevonden hadden, grepen zij hem''. Ook: *(a)sa dohaweo, dorakoo*; *(a)sano dohaweo, dorakoo*; *mansado*

hoemaweo, dorakoo; *mansano dohaweo, dorakoo* (het laatste minder).

sa pewoeano andio, „toen zij dan vrucht droeg''.

sa haweno kandawari andio, me'oelaomo i Sinongi; sa oemarino me'oela, dompotiiomo kandawari ka domelako, „toen het draagtoestel was aangekomen, ging S. er in; zoodra zij er in was gegaan, brachten zij het draagtoestel naar beneden en gingen op weg''.

(a)sa me'oemarido [1]) *mpedolo*, „nadat zij klaar waren met baden''.

sa mpetiido [1]) *a wingke, tiiomo oesa marombo*, „toen zij op den oever waren gestapt, viel er een hevige regen''.

sa motahaomo poenti, „zoodra de pisangs rijp waren''.

sano roemongeo mia andio motae mepaoe tokoa booe inalano atoeoe, „nauwelijks hoorde die man dat de visch dien hij gevangen had, sprak''.

Dat *sa, asa, mansa*, gevolgd door een possessivum, ook met *ka* geconstrueerd kan worden, blijkt uit een zin als *(a)sano, mansano ka dohawe Toea (m)Pandita, onaemo ka dotekoeda* (minder *sado, asado, mansado ka* enz.; ook hier dus weer het verschijnsel dat het vnw. van den derden pers. enk. zich in de plaats schuift van een der andere personalia, wanneer dit elders in den zin genoemd wordt), „toen de Zendeling gearriveerd was, werd hij boos''.

Ook futurum-vormen kunnen op *sa, asa, mansa* volgen, waarbij weer òf het correspondeerende possessieve suffix òf dat van den derden pers. enk. gebezigd kan worden, b.v. *sado, asado, mansado ira mponsiwoe, domedoedoengkoeakonomo nahina boloesado*, „toen zij sagopap wilden maken, kwamen zij in verlegenheid doordat zij geen bak hadden'' (ook: *sano, asano, mansano ira mponsiwoe*, enz.).

Mansano of *mansano koa* alleen komt voor in den zin van ons „dus'' (*mansano, nahi koloemako*, „ergo, je gaat niet mee'').

---

[1]) Dat in deze vormen een meervoudsteeken optreedt (wat overigens bij het nexus-substantief niet voor kan komen) hangt samen met het feit dat zij, wat de beteekenis betreft, geheel op één lijn staan met indicatieven (*mansado me'oemari, mansado mpetii*). De vormen *me'oemari* en *mpetii* zijn dus in hun geheel in de substantief-constructie opgenomen, wat feitelijk niet anders is dan een bijzonder geval van de algemeene neiging tot onveranderlijkheid die bij verba en adjectiva te constateeren is (zie b.v. § 249 en 252).

Ook in de in § 218 genoemde substantief-constructies, die de omstandigheden te kennen geven waaronder of ten gevolge waarvan iets plaats heeft, en zelfs in nexus-substantieven die afhangen van *-ako* (in redengevende beteekenis) kunnen dergelijke meervoudsvormen voorkomen, b.v. *me'oemarido mpongkaa, onaemo ka dompepaoe*^{2}, „toen zij klaar waren met eten gingen zij wat praten'', *mehawedo koa mpewinso*, „toen zij aankwamen gingen zij dadelijk naar binnen'', *melakodo andio, mehawe iramo iwali toemolahi ira anoe mpo'ia*^{2}, „toen zij weggegaan waren kwamen er vijanden die een aanval deden op de achtergeblevenen'', *mempo'iado i raha andio*, „toen zij zoo in huis vertoefden'' (vormen als **mpo'iado* schijnen nog niet te kunnen worden gebruikt); *memonge*^{2}*do andio (onaemo) dontenangiako*, „daar zij zoo dom waren, (daarom) werden zij overwonnen'', *mempompolido domempoponangiako*, „door hun rijkdom hebben zij 't gewonnen''.

Voor een voorbeeld met *ko-* zie men § 345.

Mansa kan ook zonder suffix gebruikt worden [1]) en drukt dan eveneens gelijktijdigheid uit: „meteen, dadelijk (in dien zin), vervolgens'', ook wel „opeens'' of „zoomaar'', en ook „ten eenenmale, heelemaal'' [2]). In deze laatste functie moet *mansa* meestal onvertaald blijven. Van de beteekenis „dadelijk, vervolgens, ineens'' zijn voorbeelden: *mongkaa, mansa motoeri* of *mansao motoeri*, „hij ging eten en sliep onder die bezigheid in'', *mansa hawe asa mia*, „er is plotseling iemand gekomen'', *ilandakio anakoe, mansa ma(a)te*, „hij heeft op mijn kindertjes getrapt en dadelijk waren ze dood (of: en daarop, en daardoor gingen ze dood)'', *nahi konde mewowoloo ka imansa mepaoe*, „hij denkt niet eens goed na en dadelijk begint hij (maar) te praten'', *mansa loemako*, „hij is ineens weggegaan'' (zonder iets te zeggen of zoo), *mansa mentoro*, „hij is zoomaar gaan zitten'' (zonder goed uit te kijken b.v.). De beteekenis „heelemaal, geheel en al'' treedt op in verbindingen als *mansamo koa omoeë nde, Onitoe*, lett. „heelemaal (nog) slechts (*mo koa*) jij, Geest'', d.w.z. „ik laat 't geheel aan jou over'', *mansa omioe, Oeë, toemo'orio*, „'t is geheel aan U, Heer, om het uit te maken'', en verder ter versterking van uitdrukkingen die een indruk op het gezicht of gehoor weergeven, b.v. *mansa ngkanggidi²* of *kanggidi²*, „schitterend'', *mansa ngingii oentokoe*, „mijn hersens suizen'' (doordat ik mijn hoofd gestooten heb), *mansa roeroentoe*, gezegd van een dof-dreunend geluid, zooals van een rotsblok of boomstam die naar beneden rollen.

Bij deze functies van *mansa* sluit zich aan die van versterkend element in zinnen met consecutieve kracht. Men kan 't in deze gevallen weergeven met „'t wordt meteen, vervolgens ..., 't komt er van ...'', maar het is beter het in de vertaling geheel weg te laten, daar het anders te veel nadruk krijgt. Voorbeelden zijn: *dotekoedaakoene Toea ka koemansa aiwa*, „Mijnheer was boos op mij, en daarom ben ik hier gekomen''; *gaagi mansa iramo mo'ia oroe²a ira i inia*, „zoo bleven zij dan met hun tweetjes in het dorp''; *gagi mansamo omami mensoesoeroeo*, „zoodoende kregen (krijgen) wij er de schuld van'', *koeto'orio koa ngkoeda nine mia koa anoe pine'anaakokoe ka imansa sangkaroepa andio io anakoe*, „ik weet toch dat ik menschelijke wezens ter wereld gebracht heb, dat mijn kinderen nu allerlei voorwerpen zijn! (en toch zijn mijn kinderen ......)''.

Ook ter versterking van *kasi*, „opdat niet'', komt *mansa* voor, b.v. *weeakono kasi mansa mengese*, „geef het hem opdat hij niet ga huilen'' (*kasi tomansa* ...., „opdat wij niet ....'', enz.). Daarnaast staat *mansa* in het futurum (*akoe mansa, ta mansa* enz.), gevolgd door een deelwoordsvorm of adjectief, of ook *mansa* alleen, gevolgd door een futurum-vorm, in ongeveer dezelfde beteekenis („'t mocht eens zijn dat'', dus ook „opdat niet''). Voorbeelden hiervan

---

[1]) In dit geval gebruiken het I. e.a. *mansa* (anders *mense-*) en het Molo. *masa* (anders *mensa-*).

[2]) Vgl. Bar. *lioe*, dat dezelfde beteekenissen in zich vereenigt, doch uitgaande van de grondbeteekenis „voorbijgaan, doorgaan''.

zijn: *doito akoe ta mansa oemalao doikoe andio*, lett. „ik ben bang, hij mocht eens dit mijn geld wegnemen'' (ik ben bang dat hij ....; ook: *doito akoe kasi mansa oemalao* enz. of *ta* (*komba*) *oemalao* enz.); *ndi akoemo koa mongkaa, akoe mansa* (of *mansa akoe*) *mokoninggo a nsala*, zie p. 138; *lako po'emaakita ohia ndi ondae Toea, mansa ta pingko te'ingka*, „ga zout voor ons vragen bij Mijnheer, 't mocht straks eens op zijn''.

Wanneer de zin met *mansa* onderdeel is van een samengestelden zin, waardoor de beteekenis duidelijk is, kan de futurum-aanduiding ook wel achterwege blijven en dus *mansa* alleen gebezigd worden, niet in 't futurum en ook niet door een futurum-vorm gevolgd, b.v. *mansa mate, nahina anoe koemaboeroeo*, „hij mocht eens sterven, dan is er niemand om hem te begraven'', *te'ingka mansa kita mate, nahi toranta koemaano*, „als we straks eens mochten sterven, zouden we het niet eens hebben opgegeten'' (in dit geval kan men alleen aan het accent hooren dat *kita* bij *mansa* behoort en niet bij *mate*).

In het Kns. wordt ook *osi'i mansa* in deze beteekenis gebruikt (*osi'i mansa noleko*, „opdat hij niet ga''), in het T. is dit onmogelijk.

Dat een uitdrukking als *asa beine atocoe* onder bepaalde omstandigheden vertaald moet worden met „één van die vrouwen'' (wat ook met *aasa a* of *ia beine atocoe* kan worden uitgedrukt) vloeit voort uit § 221 en is geen bijzonderheid van *(a)asa*. Een ander voorbeeld is: *powawaakoene ari te'asa mpole koe atocoe indi'ai*, „breng mij even een stuk van dat hout hier''.

Het boven reeds genoemde *asa*², „slechts één'', kan soms vertaald worden met „eenig'', b.v. *anakoe asa*², „mijn eenig kind'' (ook wel: *anakoe asa²koe*, wat ook kan beteekenen „een kind van mij alleen'').

283. Afleiding en dialectische vormen der hoofdtelwoorden. De stammen der Morische telwoorden zijn over 't algemeen uit de verwante talen voldoende bekend. *Sowoe* is een wisselwoord, vgl. *howoe*, „hoop, stapel'', en BW s.v. 2.*sowoe*. Over *madala* zie men Tor. III, p. 283 v.

Omtrent de eerste *a* van *aasa* kan de vraag gesteld worden of men hier te doen heeft met rekking (zie § 18) of met den ouderen vorm van het prefix, resp. de reduplicatie-lettergreep *o-* (van *oroea, otoloe* enz.), vgl. Lak. *oaso*. Is de laatste veronderstelling juist, dan moet het bewustzijn van het karakter van die eerste *a* al lang geleden teloor zijn gegaan, zoodat de overgang in *o* niet plaats heeft gevonden. Dat de taal thans in de *aa* van *aasa* niet anders hoort dan een gerekte *a*, blijkt uit het in de tweede alinea van § 282 vermelde. Dat daartegenover staat dat de vorm met *aa* ook wel in vervoegden vorm kan optreden (b.v. *ka i'aasa*) behoeft niet veel gewicht in de schaal te leggen. Wanneer het woord aan het eind van een zin staat, wordt steeds de lange *aa* gehoord, dus *hopoeloe ka (a)asa kami*, doch *hopoeloe kami ka aasa*, „wij zijn met ons elven''. In dat geval valt er echter steeds nadruk op.

Hoewel het niet juist kan genoemd worden, te zeggen dat de Morische talen de niet-samengestelde telwoorden redupliceeren [1]), is het toch wel zeker

[1]) BS p. 324.

dat de syllabe *o-* van *oroea, otoloe,* enz. uit een reduplicatie-lettergreep (met den klinker *a*) is ontstaan [1]). Hierbij kan analogie-werking in 't spel zijn geweest, 't zij aan *oaloe* (dat echter eerder zelf zijn *h* heeft verloren door den invoed van de andere vormen met *o-*), 't zij aan *opaa* en *onoo,* wanneer deze nl. correspondeeren met Ttb. *ĕpat* en *ĕnĕm* enz. en niet uit geredupliceerde vormen zijn ontstaan (vgl. BM. *oompa* en *oono*), 't zij ook aan een ander telwoord dat al vroeg den aanvangs-medeklinker verloren heeft, vgl. Bar. Gantisch *alima* uit *lalima.* In elk geval is het duidelijk dat de met *o-* aanvangende telwoorden thans tot één systeem behooren. Dat de *o* van *oaloe* een anderen oorsprong heeft is reeds in § 77 opgemerkt. *Hopoeloe* is uit *sapoeloe* ontstaan.

Voor de vormen *pato* en *nomo* vergelijke men Oud-Jav. *patang* en *nĕmang,* wel niet te splitsen in *pat-ang* en *nĕm-ang,* maar in *pata-ng* en *nĕma-ng* [2]). Over *haloe* zie men § 77.

Van de dialectische vormen valt weinig te vermelden. *A(a)so* en *oroeo* (in samenstellingen *roea-*) zijn zoowel BM. als W. Kns., *olimo* (in samenstellingen *lima-*) alleen BM. Voor *opaa* en *onoo* heeft het BM. *oompa* en *oono,* waarvan de stammen correspondeeren met *ĕmpat* en *ĕnĕm.* In samenstellingen heeft het BM. nog *noma-*, in Oeloe Oewoi en elders vervangen door *ono-*, vgl. Bar. id. en Nieuw-Jav. *nĕm* naast Oud-Jav. *nĕmang.* Voor „zeven'' zegt het BM. *opisoe, pisoe-*, voor „acht'' *hoaloe,* voor „tien, twintig'', enz. *hopoelo, roea mpoelo,* enz., voor „negentig'' *sia mpoelo* (doch anders in samenstelling *sio-*).

Het Molo. heeft een wisselterm voor „vier'', nl. *otibe,* waarover gesproken is op p. 325 van de BS. Een in samenstellingen optredende vorm *tibe* komt niet voor; men gebruikt *pato* of *otibe.*

Het W. en het Kns. vertoonen in hun telwoorden heel weinig afwijkingen van het T.; vgl. p. 176 (§ 216) en het Naschrift.

Het P. sluit zich in zijn telwoorden meer aan bij het T. enz. dan bij het BM. Vermoedelijk heeft men bij dit dialect aan overneming te denken, want naast elkaar worden opgegeven *hopoelo* met *o* en *roea poeloe* met *oe,* en de BM. vormen *aaso, oroeo* en *olimo* naast de T. vormen *opaa, onoo* en *opitoe.*

De vormen *itoloe* enz. zijn wellicht ontstaan uit **itoloe wongi* enz. Waar-

---

[1]) Vgl. de parallellen in het Bar. en andere Celebes-talen (BS § 209) en Lak. *dadio,* „veel'', Mor. *adio, hadio,* verder BM. *popio,* „hoeveel'', W. Kns. P. *opio,* T. *opia,* en den voor het Molo. opgegeven vorm *kapopisoe* (naast *ka'opisoe, ko'opisoe*), „zevende'', naast *opisoe,* T. *opitoe,* „zeven''.

[2]) Vgl. BS p. 325. De daar gegeven afleidingen komen mij echter weinig waarschijnlijk voor. Welk bezwaar is er tegen *pata* en *nĕma* voor oorspronkelijke vormen van de telwoorden voor „vier'' en „zes'' te houden? Vgl. Mor. *asa mpato,* „een kwart, een vierdedeel (van een slachtdier)'' (*ambaoe asa mpato, asa mpato ambaoe,* „een kwart karbouw''), *ipato* en *inomo* (zie § 281 en beneden), Nap. Bar. *naipata,* Sig. *neipata* (p. 281), en de vermenigvuldigende telwoorden *pepanto* en *penomo* (§ 286 v.).

schijnlijk is dit echter niet, daar dergelijke vormen ook voor het Sigisch worden opgegeven (*itoloe*, „vooreergisteren'', *ipata*, „vier dagen geleden'', naast *ipoea*, „eergisteren'', vgl. BW s.v. 1. *poea*), vgl. ook Nap. *naipata*, Sig. *neipata*, „na vier nachten'', naast Nap. *naipoea*, *naitaloe*, Sig. *neipoea*, *neitoloe* (BS p. 381). Eigenaardig is, dat sommige *i*-vormen van het BM., nl. *ilima* (P. en Tamb. *ilime*) en *ipitoe*, niet correspondeeren met de bijbehoorende hoofdtelwoorden. Voor „tien nachten'' zegt het BM. *poelo'a*, het W. *ipoeloe'a* (met twee affixen) of *poeloe'a*.

Het W., het Kns. en het Moiki gebruiken voor „nacht'' in samenstelling met een telwoord het woord *alo*, dat eig. „dag'' beteekent [1]), dus *aso alo* (Moiki *asa alo*), *roea alo*, enz.

Van *etoe* kan nog worden opgemerkt dat van dezen stam is afgeleid het woord *pe'etoe*, „familie, familielid'' (waarvan weer *mepe'etoe*, „familie van elkaar zijn, verwant zijn'', enz.).

284. Gebroken getallen worden in het M. op zeer eenvoudige wijze uitgedrukt. Immers *asa (n)tia oroea*, *roea ntia opitoe* (of *oroea tia opitoe*) kunnen, overeenkomstig § 221, de beteekenis hebben van „een van twee deelen'', „twee van zeven deelen'', wat dus op hetzelfde neerkomt als „een tweede'', „twee zevende''. Of *tia* met het voorafgaande telwoord in samenstelling staat of niet maakt voor de beteekenis geen verschil. Voorbeelden zijn: *mo-mia anoe loemako monsakoe a ntumboengado mokole asa ntia otoloe tiado mokole, roea ntia otoloe tiano mia monsakoe*, „wanneer men gaat sagokloppen in de sagobosschen van den *mokole* is één derde voor den *mokole*, twee derde voor dengene die de sago heeft geklopt'', *roea ntia olima (a) mia i inia andio ira mpete'ia, toloe ntia olima ira melako mpo'oengke sema'oeloedo*, „twee vijfde van de menschen in dit dorp zullen de wacht houden, drie vijfde zullen (geld voor) hun belasting gaan zoeken''. Wanneer uit het verband of de situatie duidelijk genoeg de bedoeling blijkt, kan een van de beide telwoorden (de „teller'' of de „noemer'' van de breuk) weggelaten worden, b.v. *tia asa inalakoe, tia oroea inalano*, „ik heb één derde gekregen, hij twee derde'', *napi konde tia oroea salano, mekoeleomo*, „zijn weg was nog niet eens in tweeën verdeeld (op de helft), toen hij al terugkeerde'', d.w.z. „toen hij nog niet eens halverwegen gekomen was keerde hij al terug''; *tia asano* (of *tia aasa* of *asa ntia*, vgl. p. 272) *akoe oemalao booe andio*, „ik zal een deel van deze(n) visch nemen'', waarbij uit de situatie kan blijken hoe groot dat deel is.

Voor „de helft'' kan men soms de uitdrukkingen *porontonga* en *entonga* (st. *tonga*, „midden'') gebruiken, doch deze beteekenen eigenlijk „in, op het midden, op de helft, halverwegen'' (vgl. Bar. *parantongo*, „het midden''; *entonga* kan uit **intonga* zijn ontstaan, waarin *i* voorzetsel kan zijn), zooals kan blijken uit voorbeelden als *porontongaomo koeboerio*, „ik heb het half volgeschreven'', *porontongaomo ihino*, „de inhoud is al op de helft, het is half op'', *pongasi*

[1]) Brandstetter, Mata-Hari, p. 4 v.

andio porontongaomo pido, „dit rijstebier is al op de helft van de flesch'', *porontonga sala mekoele akoe,* „ik ben halverwegen teruggekeerd'', *porontonga wongi,* „in het midden van den nacht'' (van ± 9 uur tot ± 3 uur; ook *entonga wongi*), *porontonga oleo,* „op het midden van den dag'' (van ± 10 uur tot ± 2 uur), *entongaomo,* „het is al half op'', enz. Hierbij sluiten zich de gevallen aan waarin *entonga* en *porontonga* met „de helft'' kunnen worden weergegeven, b.v. *pingkoomo entonga (porontonga) pido,* „de halve flesch is op'', *pongasi porontonga (entonga) pido,* „een halve flesch rijstebier'', *entonga timboka,* „een half kommetje vol'', enz. *Entonga* wordt voornamelijk gebruikt van receptacula met betrekking tot hun inhoud (als hoedanig overdrachtelijk ook de *wongi* kan worden opgevat), *porontonga* ook van een weg (*porontonga sala,* „de halve weg'').

Eigenlijke equivalenten van „de helft'' zijn deze beide woorden dus niet. Om de helft van een voorwerp aan te duiden gebruikt men *asa* met een of anderen werkwoordstam als bedoeld op p. 271; deze uitdrukkingen behoeven echter niet juist de helft te beteekenen, b.v. *kinaa boë asa bansi,* „een halve papaja, een gedeelte van een papaja'', *asa hila ambaoe,* „een halve buffel'' (niet meer of minder; *mohila* = in twee of meer deelen snijden), *asa mpole oleo,* „een halve dag, een gedeelte van een dag'', enz.

Voor *pato* („kwart'') zie men p. 280, nt. 2.

Rangtelwoorden.

285. De rangtelwoorden worden afgeleid van de volle en van de in samenstelling optredende vormen der hoofdtelwoorden door voorvoeging van *ko-* (Molo. ten deele nog *ka-*), b.v. *ko'opaa,* „vierde'', *kopato-oleono,* „de vierde dag'', *kohopoeloe ka (a)asa,* „elfde'', *ko'opia, kopia-,* „hoeveelste''.

De rangtelwoorden zijn dikwijls bepaald, 't zij door *-no* (nooit door *-do*), „er van'', 't zij door *anoe,* ook wel door beide tegelijk. Bij afleidingen van een met een maatwoord of soortwijzer samengesteld telwoord vindt men steeds *-no.*

Voor rangtelwoorden die een opeenvolging in den tijd aanduiden, in dien zin dat de of het tweede voor de(n) of het eerste (enz.) in de plaats komt, worden aparte vormen gebruikt, op dezelfde wijze afgeleid van de vermenigvuldigende telwoorden (zie § 286), doch met deze bijzonderheid dat de woorden voor „tweede'' en „derde'' prenasaleering van de *p* kunnen krijgen, dus *ko(m)pendoeano,* „de tweede maal'', *ko(m)pentoloeno,* „de derde maal''. doch *kopempiano, kopelimano,* enz. Ook bij deze vormen wordt steeds *-no* gebezigd.

Voorbeelden van het gebruik der rangtelwoorden zijn: *woenta anoe kimporekeako kanandio andio woenta poreke anoe ko'otoloe,* „'t boek waar we nu uit rekenen is 't derde rekenboek''; *lere mami (anoe) ko'oroea itahai nahi me'ihi,* „onze tweede akker daar boven draagt geen vrucht''; *anoe ko'otoloeno, onae loemako i Malili,* „de derde (van de betrokken groep personen, daarom

no) moet naar M. gaan''; *tembio ka napi hawe* (*anoe*) *ko'olimano* (of *anoe ko'olima*)? „waarom is de vijfde nog niet gekomen?'' (doch: *Toea mPetoro anoe kopelimano*, „de vijfde gezaghebber''); *ko'olimano raha* (*raha* (*anoe*) *ko'olima*) *onaemo rahado Toea Goeroe*, „het vijfde huis is dat van den onderwijzer'' (doch: *rahakoe kompendoeano*, „mijn tweede huis'', nl. in dien zin dat men 't eerste heeft afgebroken en een tweede heeft gebouwd, dus niet wanneer men een huis verlaten heeft om naar een tweede te verhuizen); *lako mami kompendoeano nami hadio kimpompoko'ala booe*, „toen wij voor den tweeden keer gingen hebben wij niet veel visch meer gevangen''.

Dat voor „tweede, derde'' etc. soms *(a)asa* gebruikt kan worden is in § 282 gebleken.

Vermenigvuldigende Telwoorden.

286. Voor „eenmaal, tweemaal'' enz. heeft men de volgende vormen: *pohona, pendoea, pentoloe, pempaa* of *pepanto, pelima, penomo, pepintoe* (ook wel *pepitoe*) [1]), *pealoe, pensio, pempoeloe, pempoeloe ka (a)asa*, enz.; ook *pempia*, „hoeveel maal?'', sluit zich hierbij aan. *Pohona* is niet alleen telwoord (*iwinsoo loewoe a ngangano poho²na*, „hij stopte alles in zijn mond in slechts één keer''), maar heeft ook de beteekenis „eens, op een keer''.

De woorden voor „twintigmaal'' enz. werden mij door verschillende personen verschillend opgegeven. In de practijk komen zij zelden voor; vermoedelijk zijn zij er in gekomen door den invloed van de school. Volgens den een moet men zeggen *peroeapoeloe, pe(n)toloepoeloe, pepatopoeloe, pelimap., penomop., pepi(n)toep., pehaloep., pesiop., pe'asa'etoe*, enz., volgens den ander *roea pempoeloe, toloe pempoeloe*, enz. De laatste vormen zijn echter af te keuren [2]).

De vermenigvuldigende telwoorden kunnen van het woord waarbij zij behooren gescheiden worden door *kana*, „als'', maar dit is niet noodzakelijk, b.v. *pelima* (*kana*) *pesoempemoe atoeoe*, „vijfmaal (zoo hard als) jouw schop'', *ongkoeë tedoa akoe mokora, pempaa* (*kana*) *mokorano*, „ik ben buitengewoon sterk, viermaal zoo sterk als hij''.

Voor vermenigvuldigingen van getallen maakt men gebruik van vermenigvuldigende telwoorden, gevolgd door den vervoegden vorm van een gewoon of een verdeelend telwoord, b.v. *pempoeloe i'oroea*, „tien maal twee'', *pendoea ihopoeloe*, 2 × 10, *pentoloe inte'o'opaa*, 3 × 4. Dat *i* hier het pers. vnw. is

---

[1]) De door Kruyt (MZG 63, p. 340) vermelde vorm *pempitoe* schijnt in T. en S. niet voor te komen. Wel wordt hij opgegeven voor het Kns.

[2]) Volgens Kruyt (t.a.p. p. 341) zou men wel kunnen zeggen *roea pempoeloe*, maar niet *toloe pempoeloe* enz., m.i. een duidelijk bewijs voor het kunstmatig karakter van deze vormen. De door hem eveneens opgegeven vorm *pendoeapoeloe* wordt afgekeurd door personen die wel *pentoloepoeloe, pepintoepoeloe* en *pepantopoeloe* gebruiken, waarin de prenasaleering op dezelfde wijze (door analogie met de vormen beneden de tien) is ontstaan als in *pendoeapoeloe*.

en niet de prepositie, blijkt uit de dialecten, b.v. P. *menggo'otoloe no'opaa*, 3 × 4. Dialectisch vindt men wel andere constructies, b.v. Molo. *otoloe menggo'otibe*, Moli. *menggotoloe nteo'oompa*.

Een algemeen woord voor „maal, keer'' bestaat niet; de vermenigvuldigende telwoorden maken het overbodig. Wel heeft men speciale woorden, zooals *sinoele* (zie p. 272) of *pali* (in het Bar. „maal, keer'' in 't algemeen), „omwinding, keer in 't rond of heen en terug'', enz., b.v. *lakokoe asa mpali*, „toen ik een anderen keer ging (en weer terugkwam)'', ook *paoe asa mpali*, „één woord'', van den stam *pali*, die in 't algemeen beteekent „ergens om heen gaan''. Over de van de vermenigvuldigende telwoorden afgeleide rangtelwoorden is in de vorige § reeds gesproken. Een afleiding van *pohona* voor „de eerste maal'' bestaat niet; om dit begrip uit te drukken gebruikt men *amba* of *amba*², „het eerst, voor 't eerst'', zie § 265.

287. De vermenigvuldigende telwoorden van twee tot tien en dat voor „hoeveel maal?'' zijn afgeleid van de in samenstelling optredende vormen der hoofdtelwoorden en van dat voor „hoeveel?'', met behulp van het prefix *pe-* en prenasaleering [1]). Daarbij treden zekere onregelmatigheden op: in *pepanto* en *pepintoe* is de prenasaleering een lettergreep naar achteren versprongen, in *pendoea* is de *nd* uit een geprenasaleerde *r* ontstaan, wat thans niet meer gebeurt (zie § 19), naast *pepanto* staat de (waarschijnlijk jongere) vorm *pempaa* (vgl. Kns. *pempaa* en *penoo*, W. *pepanto* en *penomo*). Dat het ontbreken van de *h* in *pealoe* geen klankverzwakking behoeft te zijn, blijkt uit het op p. 52 v. over de *h* van *hoaloe* en *haloe* opgemerkte.

Pe- is uit *pi-* ontstaan, zie § 295; vgl. ook het beneden te noemen *piha*, *pihe* en Jav. *ping* [2]).

Voor „eenmaal'' hebben het W. en het Kns. *pi(i)ha*, het BM. (en ook P. en Tioe) *piihe*, gerekte vorm van *pihe*, correspondeerende met Jav. *pisan*, van den wortel *sa*, „één''. Het verschil tusschen *piihe* en *pihe* is dat het laatste bijwoordelijk wordt gebruikt in den zin van „voortdurend, al maar door, gewoonlijk'', waarvoor ook het T. *mpiha* (dus met prenasaleering van het overigens daar niet gebruikelijke *piha*) gebruikt, b.v. T. *wongi mpiha*, „aldoor maar nacht'', *kana koa mpiha*, „als gewoonlijk'', BM. *loemeko akoe pihe* = T. *loemako akoe mpiha*, „ik ga er voortdurend op uit'', ook: „ik ben weggegaan om niet meer terug te keeren'', naast *piihe koeleko*, *loemeko akoe piihe*, „ik ben éénmaal gegaan, ik ga éénmaal, eens op een keer ging ik'' (T. *loemako akoe pohona*). Voor „slechts eenmaal'' zegt men niet *pii*²*he* maar *pihe*², voor „telkens eens'' (zie § 288) *ntepipihe*. In 't Moli. heeft men nog *mempihe*, *mempiheno*, *mempihe-pihe*, *mempihe-piheno*, ook *pihe*²*(no)*, „allen, allemaal''.

---

[1]) De laatste behoort bij het prefix (Kern, Verspr. Geschr. VIII, p. 226).

[2]) Volgens Kiliaan, Javaansche Spraakkunst p. 190, verkorting van *kaping*. Jav. *pindo* beantwoordt echter geheel aan M. *pendoea*, Mak. *pinroeang* (behoudens de sluitende nasaal van dit laatste). Vgl. ook Boeg. *wekadoea* enz.

Pohona is een afwijkende vorm, vermoedelijk [1]) wel af te leiden van den wortel *sa* (terug te vinden in de middelste lettergreep *ho*; *na* is waarschijnlijk de oude vorm van het possessivum van den derden pers. enk.), maar dan toch niet met *pe-* gevormd, tenzij men aan klinkerassimilatie zou willen denken.

Van de overige dialectische afwijkingen verdient alleen vermelding het BM. *menggo-*, gevoegd voor de volle vormen der hoofdtelwoorden, die echter gewoonlijk de eerste lettergreep *o* of *ho* verliezen, dus *menggo('o)roeo*, *menggo('o)toloe*, *menggo'(o)ompa* (Moli. c.a. *menggoompa*), *menggo('o)limo*, *menggo'(o)ono* (Moli. c.a. *menggoono*), *menggo(ho)aloe*, *menggo(ho)poelo*, *menggo(po)pio* (hoeveel maal). Dit *menggo-* kan teruggevoerd worden op **meka-*, vgl. Boeg. *weka-* en Ttb. *maka-* [2]).

Verdeelende Telwoorden e. d.

288. De verdeelende telwoorden worden gevormd door praefigeering van *te-* of *nte-* voor het gereduplicеerde zelfstandige of samengestelde telwoord, dus *(n)te'o'asa* (niet met *aa*), *(n)te'o'oroea*, *(n)te'o'otoloe*, *(n)tehohopoeloe*, *(n)tehohopoeloe ka aasa*, *(n)teroeroeapoeloe*, *(n)tehohaloepoeloe*, *(n)te'o'asa'etoe*, *(n)te'o'opia*, enz., „telkens één, twee, drie, tien, elf, twintig, tachtig, honderd, hoeveel, enz., ieder één, twee, enz.'' Eveneens worden van verdeelende en van sommige onbepaalde telwoorden dergelijke vormen afgeleid, b.v. *(n)tepopohona*, „telkens één keer, telkens eens, af en toe, nu en dan'', *(n)tededei*, ook wel *(n)tetetedei*, „telkens, ieder een klein beetje (*tedei*)''.

Dezelfde afleidingen worden gemaakt van de woorden voor „lang'' en „kort'' (van tijd), dus *(n)tetetehine*, „telkens lang'', *(n)tesasarai* [3]), „telkens kort'' (ook wel *(n)tesosarai*, *(n)tesara²i*). *Tehine* en *sarai* kunnen in zekeren zin tot de onbepaalde telwoorden worden gerekend, omdat zij, wat hun beteekenis betreft, op één lijn staan met uitdrukkingen als *asa nta'oe*, „één jaar'', *asa mpiniro*, „een oogwenk'', *asa mpomamaa*, „de tijd dien men noodig heeft om een sirihpruim te kauwen'' (± 5 min.), *asa mponahoea*, „de tijd waarin men een pot rijst gaar kan koken'' (± 15 à 25 min.), die in haar geheel tot de telwoorden gerekend moeten worden (zie § 280). Uitdrukkingen als *(n)te'o'ondaoedo*, *(n)te'o'owowado*, „ieder van hen krijgt een lang (kort) stuk'', zullen wel naar analogie van de verdeelende telwoorden zijn gevormd;

---

[1]) De door Dr. Adriani (MZG 62, p. 280) gegeven afleiding heeft te veel hulphypothesen noodig om waarschijnlijk genoemd te kunnen worden.

[2]) Hoofdstukken uit de Spraakkunst van het Tontemboansch, p. 62 v., 111.

[3]) De *a* van de reduplicatie-lettergreep *sa* is onregelmatig. Hoewel het woord voor „één'' in samenstelling thans *asa* luidt en de vorm *sa-* slechts bij uitzondering optreedt (zie p. 274), en het taalbewustzijn het woord *sarai* ook niet schijnt op te vatten als „*één rai*'', is het m.i. toch wel waarschijnlijk dat deze afwijking is toe te schrijven aan den invloed van het element *sa*, „één'', waarmee de eerste lettergreep van *sarai* klankgelijk is (voor de afleiding van het woord zie men BW s.v. 2.*sara*).

in elk geval komt „een lang stuk'', wat de beteekenis betreft, overeen met „veel'' (*tehohadio, ntehohadio*, „ieder, telkens veel''), enz.

Voorbeelden zijn: *ntepipitoe oleo pohona*, „elke zeven dagen éénmaal''; *(n)terocroeapoeloe kati (ba) iwela mowawa*, „hij was gewoon telkens 20 kati te dragen, hij moet telkens 20 kati dragen''; *ntepopohona olai domelako mpekikinaa pinotoewoe anoe pinakambino, onae koa ka intetetehine ka i'amba mekoele i Moesa a mponino* (O. T.), „soms ging het vee dat hij hoedde ver van huis bij het grazen, daarom duurde het dan ook telkens lang voordat Mozes bij zijn schoonvader terugkwam''.

Achter de verdeelende telwoorden (of achter het hoofdbestanddeel daarvan) kan een bezittelijk voornaamwoord gevoegd worden, dat betrekking heeft op de personen enz. die ieder een zeker aantal voorwerpen hebben of krijgen enz., en dus in de vertaling naar omstandigheden moet worden weergegeven met „(ieder) van ons, hen'' enz. of met „voor (ieder van) ons'' enz. Voorbeelden hiervan zijn:

pohona dolako mompaho poenti i Bange ka i Re'a, (n)te'o'asado, „eens gingen de Aap en de Schildpad pisang planten, elk van hen één''; *loemako ira mororako, sine (n)te'o'asado koa ana mpo'anda*, „zij gingen er op uit om visch te grijpen, maar (kregen) elk maar één jongen baars''; *ntehohopoeloe mami ka olima koa kimpetiao*, „ieder onzer (kreeg) er slechts vijftien toen wij ze onder elkaar verdeelden''; *(n)te'o'oroea mami koa timboka ohia gadi mami loemako oemala ira*, „slechts twee kommetjes zout was voor ieder onzer het loon voor het halen van ZEd.''; *nte'o'asado loewoe mata manoe, nte'o'asa mata manoedo loewoe* (waarin *asa mata manoe* als samenstelling is genomen), „allemaal één dubbeltje per persoon'' (ook: *nte'o'asa mia asa mata manoe*, „telkens één persoon één dubbeltje'', *nte'o'asa mata manoe asa mia*, „telkens één dubbeltje voor één persoon''); *loewoe*[2] *mioe mpepaekompo mpe'enoe nteroerocampali mioe*, „gij allen, broers en zusters, draagt een halssnoer dat bij elk uwer tweemaal om den hals gewonden is'' (een raadsel, waarvan de oplossing is: *te'oe*, bossen geoogste rijst, die met een stukje rotan zijn vastgebonden); *lako kami m(p)onsakoe, sine nahi me'ihi rombia, gaagi ntededei mami koa*, „we gingen sagokloppen, maar de sagopalmen hadden niet veel meel, zoodat we ieder maar weinig kregen''.

Nte'o'asa of *te'o'asa* is soms te vertalen door „eenige'', b.v. *i olo*[2]*no inahoe raane hinao inahoe eoe (n)te'o'asa*, „ginds tusschen de boontjes bevindt zich ook eenige bajam'' (*olo*[2] = kleine tusschenruimte).

Het is niet onmogelijk dat de vormen met *te-* oorspronkelijk alleen werden gebruikt wanneer het aantal der betrokken personen enz. niet meer dan twee, en die met *nte-* wanneer het drie of meer bedroeg. Zeker is dit echter allerminst: in het T. heb ik geen sporen gevonden van een dergelijk onderscheid (voor zoover ik heb kunnen nagaan worden de vormen met *nte-* en *te-* geheel door elkaar gebruikt, zoowel voor twee als voor meer personen of zaken), en

in het W. en BM. schijnt de vorm zonder prenasaleering niet gebruikt te worden.

Vragende en onbepaalde telwoorden.

289. De volle vorm van het woord voor „hoeveel'' luidt *opia* (W. Kns. P. *opio*, BM. *popio*, zie p. 166), de korte, in samenstellingen optredende algemeen *pia*, b.v. *pia nta'oe*, „hoeveel jaar'', *pia wongi oelako?* „hoeveel nachten ben je weg geweest?'' Overeenkomstig het in § 278 opgemerkte kan voor dit laatste ook *opia nta'oe* gezegd worden. Over afleidingen als *ipia*, „hoeveel nachten'', *(n)te'o'opia* (in samenstellingen gewoonlijk *(n)tepipia*), „telkens, ieder hoeveel'', enz. is boven reeds gesproken.

De vraag „hoeveel kinderen heb je?'' kan op verschillende manieren worden weergegeven: door *opia anamoe*, door *opia ira anamoe* (wat insluit dat de spreker weet of denkt dat 't er twee of meer zijn), door *me'opia ira anamoe* (als de spreker weet of meent dat 't er meer dan twee zijn), of door een van deze uitdrukkingen met het vraagwoord *ke*, dus *opia ke*, *opia ira ke*, *me'opia ira ke anamoe*. „Hoeveel'' in afhankelijke vragen wordt steeds met behulp van *ba* of *ke* uitgedrukt, dus *ba opia*, *ke opia*, soms *ba opia ke* (§ 201, Naschrift), enz. De vormen met *ba* kunnen ook gebruikt worden in gevallen als bedoeld in het slot van de tweede alinea van § 201, b.v. *indi'ai ba opia mia anoe mahaki mata*, „hier zijn misschien hoeveel menschen die een oogziekte hebben'', *ngara ba opia ira*, „hoeveel paarden wel'', *indi'ai ba pia miamo anoe molai*, „hier zijn weet-ik-hoeveel lieden die (uit het dorp) zijn weggeloopen''.

Wanneer het aantal der betrokken individuen groot is, kan men *opia* vooraf doen gaan door *nte-* (vgl. p. 224), zonder dat dit verder in de beteekenis wijziging schijnt te brengen, b.v. *nte'opia komioe?* „met hoeveel zijn jullie?''

De herhaling van *opia* of *pia-* (*opi²a*, *pia²-*) kan gebruikt worden voor „hoe weinig'' (vgl. p. 81), b.v. *pia² nta'oe*, „hoe weinig jaren?''

Een ander woord, dat somtijds met „hoeveel'' vertaald kan worden, maar toch eigenlijk niet naar hoeveelheid of aantal vraagt, is *asa-hapa* (lett. „een wat?''), dat de beteekenis heeft van „hoe groot, hoe ver, tot hoever reikend'', b.v. *asa-hapamo anoe oemariomo binondemoe?* „hoe groot is 't stuk dat je al gewied hebt?'', „tot hoever gaat wat je gewied hebt?'', „hoeveel heb je al gewied?'' (antw. b.v.: *mingkiomo entonga*, „bijna (tot) de helft''); *asa-hapamo mokoramoe, kolioe mokonangio i Anoe?* „hoe groot is je kracht wel, dat je N. N. zou kunnen overwinnen?'', *nahi asa-hapa*, „niet veel, maar een beetje'', *asa-hapa mia winawamoe, ka iko taha oemewai akoe!* „hoeveel menschen heb je meegebracht dat je mij zoudt durven te weerstaan!'' (d.w.z.: je hebt veel te weinig menschen meegebracht). Alleen wanneer er sprake is van een groote hoeveelheid enz. wordt *asa-hapa* gebezigd (het laatste voorbeeld is natuurlijk ironisch).

Voor *asa-hapa* heeft het W. *aso-hapo*, het I. *aso-pio*, het Molo. *aso-mbio*.

290. Wanneer in § 201, derde alinea, vermeld staat dat *ba* dient om van

vragende telwoorden onbepaalde te maken, is dat feitelijk slechts ten deele juist: „hoeveel ook maar'' kan alleen worden uitgedrukt met behulp van *maoe*, *maoepo*, of een vorm met *po* of *mo* als vermeld in het slot van § 277, dus *i'opiapo* of *maoepo opia* (*maoepo i'opia*, *maoe opia*, niet **maoe i'opia*) *oepo'ema*, *asalakono koemoweeko* [1]), ook *ikana'oempepo hadiono oepo'ema* enz., „al vraag je hoeveel ook maar er van, ik zal 't je zeker geven'' [2]), *i'opiamo inemano, akoe weeo*, „hoeveel hij ook vraagt, ik zal het hem geven'', *maoepo i'asa-hapa inemamoe* (*i'asa-hapapo inemamoe*), *akoe weeko*, „al vraag je ook nog zoo veel, ik zal 't je geven''. Wel kan men *ba te'opia* (waarin dus het vragende telwoord voorafgegaan wordt door het prefix *te-*) gebruiken in den zin van „hoeveel wel, een zeker aantal, eenige'' (dus als equivalent van zekere onbepaalde telwoorden van het Nederlandsch), maar feitelijk heeft men hier te doen met een zelfde geval als vermeld in het slot van de tweede alinea van § 201 en is de functie van onbepaald telwoord secundair. Intusschen correspondeert *ba te'opia* geheel met ons „eenige'', wat niet 't geval is wanneer men *te-* weglaat, zie § 289. Voorbeelden zijn: *ba te'opia mia*, „hoeveel menschen wel, een zeker aantal menschen'', *hieno koetepotowoako ira mia mpowawa padenge, ba te'opia bandala winawado*, „daar straks heb ik menschen ontmoet die bagage vervoerden, een zeker aantal kisten droegen zij'', *ba (n)te'opia ira mia melako mpelaoero*, lett. „hoeveel wel zijn de menschen die zijn gaan rotanzoeken'', „eenige lieden zijn gaan rotanzoeken''. Bij *asa-hapa* schijnt geen *ba* te kunnen worden gebruikt, zie beneden.

In plaats van *ba te'opia* enz. kan ook een futurum-vorm van *te'opia* gebruikt worden, of zulk een vorm in combinatie met *ba*, b.v. (*ba*) *ta tepia rakoe hieno koewee ira*, „ik-weet-niet-hoeveel handvollen heb ik hun daar straks gegeven'' (*koepowee ira* kan ook gebruikt worden, in welk geval de beteekenis is: van een grootere hoeveelheid van de betrokken stof, b.v. rijst), (*ba*) *ira nte'opia* (of: (*ba*) *ira nte'opia ira*) *hieno mia loemako mpororako*, „een zeker aantal menschen (meer dan twee) zijn daar straks gaan vischvangen met de hand'', *ba ira nte'opiaako* (*ira*) (ook zonder *ba*), „een zeker aantal, eenige'' (zie § 395).

De in deze uitdrukkingen optredende futurum-vormen van *te'opia* beteekenen eigenlijk „hoeveel ongeveer, ± hoeveel''. Dergelijke uitdrukkingen worden ook van gewone telwoorden (met *te-*) gemaakt, en kunnen in dat geval eveneens worden voorafgegaan door *ba*, b.v. *ta tepato bangka* of *ba ta tepato bangka*, „circa vier schuitvollen'', (*ba*) *ira nte'opaa* (*ira*), „ongeveer vier (individuen)'', *moro ta tepoeloe'a kimperato nditahane ka ki'amba*

---

[1]) Volgens ons spraakgebruik zou men hier verwachten: *akoe weeko*; volgens de Mor. opvatting is het object van „geven'' in dit geval echter onbepaald, omdat dat van „vragen'' het ook is. Vgl. *maoepo hapa oepo'ema, akoe (mo)weeko*, „al vraag je wat ook maar, ik zal 't je geven''.

[2]) Men zegt ook wel *opia opia oepo'ema, opia opia inemamoe* enz., maar dit is geen zuiver M., doch uit het Boengk. overgenomen.

mehaweako, „wij hebben ongeveer tien keer in het bovenland overnacht alvorens aan te komen'' (*moro*, „misschien'', versterkt de beteekenis „ongeveer''), *ta te'asa-hapa, ira nte'asa-hapa*, „ongeveer hoeveel?'' (van een groote hoeveelheid), *ira nte'asa-hapa mia hawe a mperame²a*, „hoe groot is ongeveer het aantal van hen die op het feest zijn gekomen?'' Wanneer *ta te'opia, ira nte'opia* enz. in deze beteekenis (dus in een zuiveren vraagzin) optreden, mag *ba* uit den aard der zaak (zie § 201) niet gebruikt worden, dus *ira nte'opia mia anoe ira melako?* „hoeveel ongeveer zijn de menschen die zullen gaan?'', *ira nte'opia (ira) anoe ira melako?* „hoeveel zullen er ongeveer gaan?'', *ira nte'opia (ira) anoe melako?* „hoeveel ongeveer zijn er gegaan (of: zullen er gaan)?''

Soms komen deze vormen voor met *ba* en *te-* alleen, wat misschien op verkorting berust, b.v. *bange ba te'asa-nsowoe* of *bange ba nte'asa-nsowoe ira*, hetz. als *bange ira nte'asa-nsowoe*, „ongeveer duizend apen'', *sine ka ihina koa wali mami ba (n)tehopoeloe ira, te'oroea ira beine*, „maar laten er ongeveer tien metgezellen van ons zijn, waaronder twee vrouwen moeten zijn''.

In *metena Toea mPetoro ka idinoa mia i Tinompo ba ira nte'opia* (hetzelfde als *ba opia ira, ba me'opia ira*), „de Gezaghebber heeft bevel gegeven dat de menschen van T. geteld moeten worden, hoeveel 't er wel zijn'', waarin *ba* den afhankelijken vraagzin inleidt, heeft de futurum-vorm geen onbepaalde beteekenis; men kan hem uit laten komen door te vertalen „hoeveel 't er wel zouden zijn'' of „.... zullen blijken te zijn''.

291. Andere onbepaalde telwoorden en telwoordelijke uitdrukkingen die bespreking verdienen zijn:

hadio of *adio*, „veel'', ook *mehadio, me'adio* (meervoudsvormen). Dit woord wordt geheel geconstrueerd als een hoofdtelwoord, b.v. *hadio kami ntoe'oe anoe menteroempa*, „zeer velen van ons zijn gevallen'', *mia mehadio ira anoe melako*, „vele menschen zijn gegaan''; het kan echter ook als een gewoon adjectief optreden, zooals in *mia hadio*, „de groote hoop, het volk'' (tegenover de hoofdengeslachten), ook „het Zevengesternte'' (zie § 251), *ngara hadio*, „de paarden (van het dorp) als troep''. Als nexus-substantief is dit woord weer te geven met „hoeveelheid, aantal, bedrag'', b.v. *opia hadiono mia anoe aiwa?* „hoe groot is het aantal der menschen die komen?'', *kanandio hadiono tinadomoe*, „zooveel is het bedrag van je schuld''. Voor de afleiding zie men p. 52 en § 362; het P. gebruikt *orao*, dat misschien met T. *raoe*, „daar zijn'', in verband mag worden gebracht (zie echter p. 250).

mare'e, „talrijk, in grooten getale, zeer veel'' (sterker dan *hadio*), b.v. *ia epe araoe mare'e laoero (laoero mare'e)*, „in gindsch moeras groeit zeer veel rotan'', *tedoa mare'e da mia anoe hawe me'oli oleo andio*, „zeer talrijk zijn de menschen die dezen dag inkoopen zijn komen doen''. Voor de afleiding zie men § 39.

tedei, „weinig, een weinig'', b.v. *mansano hawe da i Hoti a mponsakoeano, ka ikitao rombia sinakoeno andio, tedeimo koa*, „toen H. op zijn sagoklopplaats

was gekomen en naar de sago keek die hij geklopt (bereid) had, was die nog slechts weinig'' (men kan ook zeggen *tedeiomo koa* [1]); van menschen gebruikt men *ntedei iramo koa*) [2]), *da olai tedei*, „het is nog een beetje ver''. Het verkleinwoord van *tedei* is *tede^{2}i*, „slechts weinig'', ook *dei^{2}*, dat echter alleen predicatief, niet attributief kan optreden, b.v. *dei^{2} olino*, „de prijs is maar weinig'', *dei^{2} iramo* (*medei^{2} iramo, ntede-tedei iramo*) *koa anoe mpekoele*, „nog slechts weinigen keerden er terug''. Van den stam *dei*, die o.a. uit het Bar. bekend is, zijn ook afgeleid T. *kodei*, W. *nggedei*, P. *deiki*, „klein''. Het BM. gebruikt voor „weinig'' *te'esi*, Moli. *teesi*.

loewoe, BM. *lowo*, „alles, alle(n), allemaal, geheel''. Dit woord kan niet attributief gebruikt worden. In zinnen als *memahaki ira loewoe mia*, „de menschen zijn allemaal ziek'', *merege loewoe koroino*, „zijn lichaam was heelemaal bemodderd'', *iponakoomo loewoe i Anoe manoe*, „N.N. heeft de kippen allemaal gestolen'', *mia loewoe anoe mempande*, of *mia anoe mempande loewoe*, „allemaal knappe menschen'', behoort *loewoe* bij hetgeen er aan voorafgaat, niet bij hetgeen er op volgt. Om de verbinding met dit laatste tot stand te brengen, en dus ons attributieve „alle'' (al de, enz.) weer te geven, moet men *loewoe* substantivisch gebruiken en doen volgen door een genitief, b.v. *loewoeno mia* of *loewoedo mia*, lett. „het geheel van de menschen'', „alle menschen'', *loewoeno kinaa*, „alle rijst'', of, met herhaling van *loewoe*: *loewoe^{2}no mia, loewoe^{2}no kinaa*. Zoo ook: *loewoe mioe, loewoe^{2} mioe*, „jullie allen'', *loewoeto mia*, „wij allen, menschen'', *loewoeno, loewoe^{2}no*, „alle(n), alles (er van)''. In *opia loewoeno mia anoe aiwa* kan men *loewoe* weergeven met „totaal'' of „aantal'' (zie boven bij *hadio*). *Loewoe* moet soms met „ieder'' vertaald worden, b.v. *io kaekoe ka karoekoe saroe oeloekoe oaloe loewoe pa'oeloeano*, „mijn armen en mijn beenen en mijn hoofd moeten elk acht kussens hebben'' (doch: *loewoeno oaloe pa'oeloeano*, „in totaal zijn de kussens er van (er voor) acht''), *oemariomo koetiaako ira, olima loewoe*, „ik heb ze al onder hen verdeeld, ieder vijf (vijf per persoon)''.

sompo of *sompo^{2}*, „ieder, elk'', geplaatst vóór het woord waarbij het behoort, b.v. *sompo, sompo^{2} oleo*, „iedere(n) dag'', *sompo ta'oe*, „elk jaar'', *sompo raha hinao loewoe mia*, „in elk huis zijn menschen'', ook met *asa*: *sompo asa nta'oe, sompo asa raha*. *Sompo* beteekent ook „genoeg, voldoende, ten volle, vol (in dien zin)'', b.v. *sompoomo pitoe nta'oe*, „zeven jaren waren

---

[1]) Van *hadio* kan alleen de vorm *hadioomo* gebruikt worden, niet *hadiomo*.

[2]) *Tedeimo koa* of *tedeipo* beteekent ook „bijna'', en wordt dan gevolgd door een zin met *ka* of door een vervoegden vorm, b.v. *tedeipo* (*ka*) *ihaloepoeloe, tedeimo koa* (*ka*) *ihaloepoeloe*, „bijna 80'', *tedeipo* (*tedeimo koa*) *ka i'asa-nta'oe*, „bijna een jaar'', *tedeipo* of *tedeimo koa* (*ka*) *ilako*, „bijna was hij gegaan'', *tedeipo, tedeimo koa ka ilako*, „bijna moet hij (of: gij beiden) gaan'', meer *tedeipo, tedeimo koa ka i'amba loemako*. *Tedeipo* of *tedeimo koa* kan ook met een pers. voornaamwoord van serie I (§ 142) geconstrueerd worden, dus *tedeipo* of *tedeikopo oemasola*, „bijna had je een ongeluk gekregen'', *tedeimo koa* of *tedeikomo koa oemasola*, id., *tedeikopo irakoko*, „bijna had hij je gegrepen''.

vol'', *nahi sompo hopoeloe*, „niet ten volle tien, minder dan tien'' [1]), en „over de geheele oppervlakte, overal'' (*sompoomo ipinaho*, „over de geheele oppervlakte is hij beplant'', *sompoomo wawo ntolino andio i'ihiio wita*, „overal werd de wereld met aarde gevuld'', *sompo*^{2} *laro awoe alooe mobaho*, „gindsche (lager gelegen) keuken is overal nat''). Voor de afleiding zie men BW s.v. 3. *sompo*. Het BM. heeft *sombo*.

singge of *sisingge* (op dezelfde wijze geconstrueerd als *sompo*), „elk voor zich, ieder afzonderlijk'' (*singge* beteekent ook „ander(e)'', *sisingge* ook „andere'' of „verschillende''), dat ook zelfstandig voorkomt en zich onderscheidt van *sompo* doordat het laatste de betrokken personen of zaken als een geheel opvat. Voorbeelden: *singge raha monteo inisa a mpogawea*, „elk huisgezin brengt rijst mee voor het feest'', *singge mo'oengke lakoano*, „ieder zoekt zijn weg'', *sisingge mo'oe'oengkeako*, „ieder voor zich zoekt een middel''.

mehano (steeds met *-no*), „sommige, eenige, een gedeelte'', b.v. *mehano mia*, *mia mehano*, „sommige menschen'', *io walido mehano nahi domebehe*, „een deel van hun metgezellen wilde niet'', *mehano anoe da mpo'ia i Wawontoeko*, „er waren er sommigen die nog te W. vertoefden'', *mpo'ala kami benti indiawi, mehano koeweeako ira koemisi, mehano koeweeako ira kapala*, „we hebben gisteren een boschvarken gevangen, een gedeelte heb ik aan het districtshoofd gegeven, een ander deel aan het dorpshoofd''. *Mehano* of *anoe mehano* kan onder omstandigheden ook te vertalen zijn met „*het* andere gedeelte'' of „*de* anderen'' [2]). Men lette op de constructie in *hapa mbo'oe mehano winawa mioe?* „wat hebben jullie nog meer meegebracht?'' („waaruit bestaat nog voor een ander gedeelte datgene wat gij hebt meegebracht?'') [3]). *Meha* is uit *mesa* ontstaan, welke stam den wortel *sa* bevat, en ver verbreid is in de beteekenis „één'' (Mand. *mesa*, Tae' *misa'*, *mesa'*, Tjam. Ilk. *maysa*, enz.). - Het BM. gebruikt *waali*, gerekte vorm van *wali*, „metgezel, wat bij iets of iemand anders behoort''.

Verder kunnen hiertoe gerekend worden uitdrukkingen als *mepoeloe*^{2}, *poeloeno*, *mapapoeloe*^{2}, *mopapoeloe*^{2}, „bij tientallen'', *me'etoe*^{2}, *etoeno*, *mapa'etoe*^{2}, *mopa'etoe*^{2}, ook *mape'etoe*^{2} (blijkbaar met klinker-assimilatie), „bij honderden'', *mensowoe*^{2}, *sowoeno*, *mapasowoe*^{2}, enz., „bij duizenden'', *meriwoe*^{2}, *riwoeno*, *mapariwoe*^{2}, enz., „bij tienduizenden'', b.v. *poeloeno koa mia anoe hawe*, „tientallen menschen zijn gekomen'', *etoeno koa booe inalado*,

---

[1]) „Meer dan'' wordt weergegeven door *torea* (Bar. id.), „een overschot vertoonen'', ook „overschot, rest'', b.v. *torea hopoeloe*, *hopoeloe torea*, „meer dan tien'', *toreaomo poeloe nta'oe ka opaa*, „al meer dan 14 jaar'', *torea kitamo mia anoe kita lako mpo'ala padenge*, „al te veel (meer dan noodig is) zijn wij die bagage zullen gaan halen''.

[2]) Zooals in den in „De Moriërs van Tinompo'', p. 129, r. 17-20, vertaalden zin, waarin *anoe mehano* (in de vertaling weergegeven met „sommigen van hen'', waardoor de bedoeling onduidelijk wordt) slaat op de in r. 10 v.v. genoemde menschen (tegenover Datoe met zijn vrouw).

[3]) Het Bar. *sa'e* kan op dezelfde wijze gebruikt worden (in BS en BW niet vermeld).

„honderden visschen hebben zij gevangen'', enz. Men gebruikt ook *i etoeno*, *i sowoeno*, *i riwoeno*, en *poeloe²no*, *etoe²no*, enz. Voor het P. worden de vormen *ma'etoe*, *mo'etoe*, *ma'etoe²*, *mo'etoe²* (soms *mombo'etoe²*, vgl. Tambee *mompapoelo²*, *mompa'etoe²*), *ma-*, *mosowoe²*, *ma-*, *moriwoe²* opgegeven, naast *poelo²no*, *etoe²no*, enz.

Uitdrukkingen als *tompa hinaano* (of *tompaa(no) hinaano*, *anoe hinano*), „zooveel als er is, al wat er is'', kan men niet tot de onbepaalde telwoorden rekenen, vgl. *tompa inchedo*, „al wat zij wilden'', *tompaa mioe*, „gij allen'', *tompaano palili*, „alle onderdanen'', *tompaano woekoeno*, „naar de mate van zijn kracht, uit al zijn macht'', *tompa ponangiamoe*, *tompa ninangimoe*, „zooveel je kunt'', enz. Evenmin het woord *pada*, „gelijkelijk, beiden, de een zoowel als de ander(en), allemaal'', zie § 219 en 261.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

DE VOOR-, IN- EN ACHTERVOEGSELS.

292. Wanneer men over voor-, in- en achtervoegsels spreekt, bedoelt men gewoonlijk alleen de grammaticale elementen die aan allerlei stammen worden gehecht, in de eerste plaats tot vorming van werkwoorden, maar ook wel voor andere doeleinden. In ruimeren zin behooren ook sommige particulae en bepaalde vormen der persoonlijke voornaamwoorden (b.v. de possessiva) tot de affixen, maar de behandeling hiervan behoort in ander verband thuis.

De aanhechtsels worden gewoonlijk onderscheiden in „levende'' en „doode'', waarbij men dan die elementen waarmee geen nieuwe afleidingen meer worden gevormd tot de doode pleegt te rekenen. Dit schijnt minder juist; zoolang de taal in zulk een affix nog een bepaalde beteekenis aanwezig voelt, kan men het wel „verouderd'', maar toch moeilijk „dood'' noemen. Wel kan men van een dood element spreken wanneer wel is waar de stam nog als zoodanig wordt gevoeld, maar aan het aanhechtsel van het standpunt van de levende taal geenerlei beteekenis meer kan worden toegekend.

In hetgeen volgt zal voornamelijk aandacht worden geschonken aan de levende affixen van het M.; doode elementen zullen alleen dan behandeld worden wanneer het mogelijk is er op grond van de levende taal een bepaalde functie aan toe te kennen.

293. Naast de voor-, in- en achtervoegsels staat de groote groep der formatieve elementen, die (in 't algemeen gesproken) met de affixen overeenkomen in vorm en daarmee misschien ook in oorsprong één zijn, maar die toch duidelijk een ander karakter dragen, al is in vele gevallen twijfel mogelijk ten aanzien van de vraag tot welke van de beide groepen men een bepaald, niet tot den woordstam behoorend element rekenen moet. Van deze elementen (die een breed-opgezet taalvergelijkend onderzoek vereischen) laat zich thans reeds zeggen dat hun optreden waarschijnlijk afhankelijk is van den indruk, en wel in de eerste plaats den gezichtsindruk, dien de voorwerpen en de handelingen, aangeduid door de daarvan voorziene substantieven, resp. werkwoorden op de sprekers der taal hebben gemaakt [1]), m.a.w. dat hun functie te zoeken is in de sfeer van het classificatorische. Eenige voorstelling van de

---

[1]) Zie de merkwaardige parallellen uit andere taalfamilies bij Lévy-Bruhl, Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, p. 167 v.v.

wijze waarop die classificatie in haar werk is gegaan kan men zich vormen wanneer men denkt aan het bekende feit dat namen van boomen en planten heel dikwijls van het element *ta-* (*to-*, *tĕ-*) zijn voorzien.

Een voorbeeld van zulk een element waarvan de functie zich eenigszins laat benaderen in het Morisch is misschien *kala-*, dat speciaal gebruikt schijnt te worden van wat een tang- of gaffelvormigen indruk maakt, b.v. *kala'oema*, soort krab (vgl. Mal. *oemang*), *mo(ng)kalampasi*, „iets tusschen de beenen hebben'' (stam onbekend), *kalabinti*, *kolobinti*, soort eekhoorn (id.), *kalabanti*, een draagtoestel dat met banden over de schouders en 't voorhoofd op den rug wordt gedragen (vgl. BW s.v. *banti*), vgl. ook Mal. *kala*, „schorpioen'', B. *kala*, „ruimte tusschen de beenen'', M. *kala²*, soort mier.

De behandeling van de hier bedoelde elementen behoort niet tot het terrein der grammatica. Daarom zal volstaan worden met het geven van een aantal duidelijke (zij het niet altijd geheel zekere) voorbeelden, vooral om te laten zien dat niet alleen *ka-* en *ta-* en hun bijvormen [1]), maar ook tal van andere aanhechtsels in deze categorie thuis hooren:

morompa, „mangras'', vgl. Jav. Sd. *djumpang*; *masapi*, „paling'', vgl. Mal. enz. *sapi*, „rund'' [2]); *ka'apa*, een looze (*mo'apa*) of nog geen vruchtvleesch bevattende kemirinoot; *kasedoe*, een kemirinoot waarin zich reeds zooveel vruchtvleesch ontwikkeld heeft dat zij klokt (*sedoe*) wanneer men haar schudt; *kaangga*, „spin'', st. *angga*, „grijpen'' [3]); *kolele*, soort krab, st. *lele*, „kruipen''; *konsioe*, een boom met zoete (*mesioe*) vruchten; *pahoele* (W.), „wervelwind'', st. *hoele*, „draaien''; *pinda'a*, de mand waarin men het sagomerg uittrapt, st. *la'a* (BM.), „trappen op''; *to'aa*, een rond kuiltje in den grond, bij zekere kinderspelen gebruikt, st. *aa*, „gat, hol'' (een *to'aa* is dus een bepaald soort *aa*, een *aa* van bepaalden vorm); *ambipi*, „kakkerlak'', Amp. *pipi*, vgl. *mapipi*, „plat''; *lompioe*, „wervelwind'', st. *pioe*, „strengelen, vlechten van strengen'' [4]); *intowoe* (uit **lintowoe*? Vgl. Sg. *lintoewoe*), „glagah-riet'' (dat veel op *towoe*, „suikerriet'', gelijkt) [5]); *bolili*, „haarwervel'', st. *lili*, „draaien''; *bokoekoe*, een diertje dat zich bij aanraking oprolt, st. *koekoe*, „dicht, op elkaar sluitend''; *wonggili*, soort hagedis, st. *nggili*, „bovendrijvend vet'', vgl. *nggili² oleo*, een glanzende kever, en Bar. *nggili* [6]); *solimboe* (W.), „mannensarong'', st. *limboe*, „omringen''.

---

1) Ttb. Spr. p. 99.

2) Vgl. *ambaoe*, Mal. *kĕrbau*, st. *baoe*, in 't M. „vleeschspijs'', in 't B. „visch'' (naast *booe*, een vischsoort, in 't M. ook „visch'' in 't algemeen), Mal. *baoeng*; in 't Pipik. is *binaoe* „sago''; het Da'a gebruikt *baoe* voor „buffel'', maar dit is vermoedelijk een overgenomen woord.

3) BW s.v. 1.*angga*.

4) Vgl. BW s.v. 1.*lompioe*.

5) Zie Sg. Spr. p. 131.

6) BW s.v.

DE VOORVOEGSELS.

Het werkwoordelijke prefix mo-, po-.

294. *Mo-* (ontstaan uit *ma-*) is in de eerste plaats het voorvoegsel van den deelwoordsvorm met onbepaald object van alle transitieve stammen, hetzij primair of secundair (zie § 221 en 224). Het gaat gepaard met prenasaleering van de beginconsonanten *p*, *k*, *t* en *s* van den stam (met de in § 28 vermelde uitzonderingen). In gevallen als *mondoë*, „ophangen'' (zie p. 45 en 47), behoort de prenasaleering tot den secundairen stam.

Heeft men te doen met een secundairen stam die met een prefix begint waarvan de eerste consonant zich laat prenasaleeren, dan blijft de prenasaleering gewoonlijk gehandhaafd, ook al komt verder op in het woord een geprenasaleerde consonant voor.

In overeenstemming met de voor de verwante talen (voor zoover zij in het bezit zijn van dergelijke vormen) aangenomen gewoonte worden in dit boek de transitieve werkwoorden steeds in den *mo*-vorm aangehaald; alleen wanneer zulk een werkwoord niet met een onbepaald object kan worden geconstrueerd, wordt de deelwoordsvorm met bepaald object (zie § 222 v.) gebruikt, waarbij dan *-o* optreedt als representant van de geheele betrokken serie persoonlijke voornaamwoorden (zie p. 104).

295. Zooals reeds in § 22 is opgemerkt is de oorspronkelijke waarde van dezen vorm zuiver intransitief. Ook thans zijn er nog vele intransitiva van deze formatie, zij het dat die gewoonlijk tevens optreden als transitiva met onbepaald object (dus van stammen zijn afgeleid die een transitief begrip uitdrukken), b.v. *mongkaa*, „eten'', *mo'inoe*, „drinken'', *monsaira*, „wieden'', *mo'opoti*, „broeden'' en „bebroeden'', *mowemba*, „jagen'' en „jagen op'', *mohopa*, „blaffen'', maar ook „aanblaffen'', enz. *Mo'ia*, „wonen, verblijven'', is thans alleen intransitief, maar uit *inia*, „dorp'', lett. „het bewoonde'', blijkt dat het vroeger ook transitief is gebruikt; *molai* beteekent zoowel „er van doorgaan'' als „laten staan, sparen'' (b.v. een boom op een stuk akkergrond), doch dit zijn waarschijnlijk verschillende woorden, daar de verklaring van het transitieve *molai* als „weggaan van, zich verwijderen van'' iets gewrongens heeft (is zij juist, dan is toch in elk geval de intransitieve beteekenis de oorspronkelijke, vgl. B. *malai*, Sa'd. *mallai*, enz.). Voorbeelden van zuivere intransitiva met *mo-* zijn *mombalo*, „vergelding oefenen, wraak nemen'', de op p. 22 genoemde vormen waarin de beginmedeklinker van den stam in de nasaal is opgegaan (die alle intransitief zijn behalve het dialectische *momaoe* en het causatieve *mompomoele*) en eenige der in § 296 te noemen afleidingen.

Het komt ook dikwijls voor dat de *mo*-vorm van een bepaald transitief w.w. niet in intransitieve beteekenis kan optreden, maar daarvoor de vorm met *me-* (het gewone intransitieve prefix in het M.) gebruikt wordt, b.v. *mongkiki*, „bijten'', *mekiki*, id. intr., *mo'oengke*, „zoeken'', *me'oengke*, id. intr., „rondzoeken'', *mongkeke*, „graven (naar), op-, uitgraven'', *mekeke*, „graven''.

enz. Soms is er verschil tusschen het intransitivum met *mo-* en dat met *me-*, b.v. *mongkaa*, „eten'', *mekaa*, „aantasten, vreten (van vuur, van wilde varkens op den akker)'', enz.

Er zijn ook intransitieve *mo*-vormen die niet gepaard gaan met prenasaleering van den stam (wanneer de stam met een niet-prenasaleerbaren medeklinker begint is het onderscheid uit den aard der zaak niet te zien), zooals *motoeri*, „slapen'', *mosoele*, „geregeld heen en weer gaan'', *motilalo*, „doorgaan (zonder op te houden of te overnachten)'', *motingkaoemba*, „op handen en voeten loopen'' (dat de beide laatste gevallen een samengesteld prefix vertoonen doet in dit verband niet ter zake). Deze vormen stammen uit een vroegere periode der taal.

Volgens Dr. Adriani [1]) is B. *mo-* hetzelfde als Filipp. *mag-* enz., het bekende intransitieve prefix met den gutturalen triller als sluiter, maar dit kan slechts voor een aantal der gevallen waarin *mo-* optreedt juist zijn, want *mag-* en de daarmee correspondeerende vormen plegen niet door prenasaleering van den stam gevolgd te worden. A fortiori geldt dit ten opzichte van de vormen met het intransitieve *ma-* (*ma*-II), dat door Dr. Adriani met *mo-* wordt gelijkgesteld, doch zoo goed als uitsluitend, zoo niet uitsluitend, bij intensieve of virtueel-intensieve stammen optreedt [2]). Ook in woorden als *motoeroe*, „liggen'' (id. met M. *motoeri*), heeft men niet met den gesloten vorm van het prefix in quaestie te doen, getuige Tag. *matoelog*, Mong. *mosioeg*, enz.

In het M. zijn mij geen vormen bekend waarin *mo-* met zekerheid op het door den R-G-H-klank gesloten prefix is terug te voeren (het bovengenoemde *molai* b.v. luidt in het Mong. *molagoej*, in het Tir. *malagoej*). Het komt mij ook niet waarschijnlijk voor dat zij er zijn. Eerder is aan te nemen dat dit prefix in het M. is overgegaan in **maj-* (zie § 90 v.) en daaruit in *me-*, zoodat dit laatste niet alleen op *mi-* [3]) zou teruggaan; de groote diversiteit van de functies van *me-* (speciaal vóór substantiva) kan een steun zijn voor deze hypothese [4]). Daarnaast zal men ook in vele *me*-afleidingen (speciaal van verbale stammen) aan uitbreiding van het terrein van dit prefix ten koste van *mo-* hebben te denken, welk verschijnsel ook in de Toradja-talen is op te merken en toe te schrijven is aan het feit dat, door den overgang van *ma-* in *mo-* [5]) en de ontwikkeling van de transitiva met onbepaald object (die eigenlijk intransitiva zijn) tot transitiva met bepaald object, het prefix *mo-* hoe langer hoe minder als intransitief wordt gevoeld, zoodat men, wanneer men een duidelijk intransitieven vorm wil gebruiken, in vele gevallen naar *me-* grijpt, waarbij deze onzekerheid niet bestaat. In het M. heeft men trouwens geen intransitieve *mo*-vormen zonder prenasaleering die zijn afgeleid van transitieve werkwoordstam-

---

[1]) BS p. 160.

[2]) Zie BS § 93; de verklaring van het prefix in de vormen *patoedjoe* en *patoto* op p. 187 is onzeker.

[3]) BS § 81.

[4]) Dat de causatieve vormen van de intransitiva met *me-* het prefix *mompopo-* hebben, behoeft geen bezwaar te zijn, omdat *mompopo-* het gewone causatieve prefix is van alle werkwoorden, transitiva zoowel als intransitiva, hetzij met *mo-* of met *me-* gevormd (doch niet met *-oem-*).

[5]) Die ook in 't Bare'e voorkomt, b.v. in *mompepate*, hetz. als *mampepate*, „dooden'' (beide met bepaald object), *mompelima* naast *mampelima*, „stelen''; in de BS is dit verschijnsel niet vermeld.

men die met een prenasaleerbaren medeklinker beginnen, wat b.v. in het B. wel het geval is (het weglaten van de prenasaleering geeft aan de betrokken vormen een intransitief karakter).

296. De stam waarvoor het prefix *mo-* wordt gevoegd is niet altijd een werkwoordstam. Er is ook een categorie van *mo*-vormen waarin dit prefix gevolgd wordt door een substantief. Deze vormen zijn steeds intransitief; van de transitieve werkwoorden die van substantiva zijn afgeleid is de stam verbaal, zooals duidelijk hieruit blijkt dat de beteekenissen die men aan deze afleidingen kan toekennen niet speciaal aan de *mo*-vormen eigen zijn, maar evenzeer aan de vervoegde vormen, den imperatief, de *mepe*-afleidingen, enz., kortom aan alle vormen die van zulk een stam worden gemaakt waarbij het affix geen invloed heeft op de beteekenis van den stam zelf, zoodat deze laatste en die van het affix onafhankelijk naast elkaar staan. Van deze transitieve denominativa is het dus in werkelijkheid niet het prefix *mo-* maar de stam die de beneden te noemen beteekenissen kan hebben, en het is alleen de gewoonte om ieder werkwoord in den (actieven) deelwoordsvorm aan te halen die er toe heeft geleid ze in dit verband te behandelen [1]).

Van de van substantiva afgeleide werkwoorden met *mo-* kan de beteekenis in 't algemeen worden weergegeven als „maken'' of „aanbrengen wat het GW aanduidt'' wanneer zij intransitief, en (onder het bovengenoemde voorbehoud) als „op het object aanwenden of aanbrengen hetgeen het GW aanduidt, het object daarvan voorzien'' of „van, uit het object maken wat het GW aanduidt, het object maken tot wat het GW aanduidt'' wanneer zij transitief zijn. Deze beteekenissen komen in tal van schakeeringen voor, die met den aard van het GW samenhangen, zooals moge blijken uit de volgende voorbeelden:

mohoro, „van een *horo* (vloer) voorzien (b.v. een huis); een vloer aanbrengen'', *morere*, „van een wand, wanden voorzien; een wand, wanden aanbrengen'', *mo'ato*, „van dakbedekking (*ato*) voorzien, dekken; *ato* aanbrengen'', *binente-watoe-limboe* (een uit drie leden bestaande samenstelling), „rondom van een steenen benteng voorzien'', *molampi*, „zadelen'' (van *lampi*, „zadel''); *mo'ensea*, „van kalk (*ensea*) voorzien, bekalken'', ook „sirih-pinang pruimen'' (lett. „kalk aanbrengen'', nl. op den sirihpruim)'', *linada*, „van *lada* (spaansche peper) voorzien, met *lada* ingewreven, enz.'', *inohia*, „gezouten'' (van *ohia*, „zout''); *mongkapo*, „met de klauwen (*kapo*) grijpen of krabben'', *montandoe*, „met de horens (*tandoe*) stooten'', *motoengkoe*, „pikken, bijten met de *toengkoe* (snavel, bek van een slang)'', *mo'oease*, dial. *mondamoe*, „met de bijl (*oease*, *ndamoe*) hakken'', *mongkamboe*, „kammen'' (*kamboe* = kam), *booe binoeanikoe*, „de door mij met een *boeani* (klein net) gevangen visch'', *mosarampa booe*, „(naar) visch prikken met een *sarampa* (een instrument met twee, drie of vier punten met weerhaken)'', *mo(ng)kansai*, „met de lans (*kansai*) werpen (naar)'', *mosoempi*, „met een blaasroer (*soempi*) schieten

[1]) Wat hier van de transitieve denominativa is gezegd, geldt ook van alle andere transitieve afleidingen die in het vervolg van dit hoofdstuk genoemd zullen worden.

(op)'' [1]); *mongkandawari*, „vervoeren in een *kandawari* (groot draagtoestel)'', *mongkati*, „dragen in een *kati* (draagbaar)'', *montembi*, „op den rug dragen met behulp van een of meer draagzeelen (*tembi*)''; *modopi*, „planken (*dopi*) kappen'' (intr.), „planken maken uit, tot planken kappen'' (tr.), *mo'oela*, „een *oela* (lijn om b.v. een buffel aan te binden of te leiden) maken; dit doen uit een of andere grondstof (zooals rotan, idjoek)'', *mobalaba*, „een *balaba* (soort grove mat) maken'' (in P. is *balaba* een soort zak van sagobladeren en *mobalaba* „in een *balaba* doen (sago, zout, etc.), een *balaba* vullen'', *mobalase*, „een *balase* (soort gevlochten zak) maken'' (in P.: „iets in zulk een zak doen''), *mompongasi*, „*pongasi* (een bedwelmende drank, uit rijst gemaakt) maken''; *monsa'oe*, „meten (van rijst, zout, enz.) in een *sa'oe* (een als inhoudsmaat gebruikt mandje)'', ook „bij beetjes geven of nemen, afmeten'' (van eten, ook van wat men zegt), *monsalemboe*, „in de *salemboe* (zakvormig gedeelte van de sarong, vóór den buik) doen''; *mo'eoe*, „vervangen, verwisselen'' (*eoe* is „vervanger, wat voor iets anders in de plaats komt''), *mo'inombo*, „een rouwtijd (*inombo*) houden'', *montambo*, „beloonen, loon (*tambo*) geven aan''; *mohio-hio*, „*hio-hio* zeggen (b.v. wanneer men gezamenlijk een zwaren last zal gaan optillen)'' [2]).

In sommige gevallen is de beteekenis „ontdoen van hetgeen het GW aanduidt'', zooals in *mokaransa*, „van de schubben (*karansa*) ontdoen'', *mompadole*, „het palmiet (*padole*) uit een gewas nemen'', *monsoe'oeloei*, „castreeren'' (*soe'oeloei* = ei, testikel). Van *oeo* (borst, uier) heeft men *mo'oeo*, „moedermelk zuigen'' (intr. of tr., met de melk als object).

In sommige der bovengenoemde voorbeelden is het oorspronkelijk nominale karakter van het stamwoord niet geheel zeker. Zoo komt de stam *tembi* in het B. voor als „oplichten'', en het is mogelijk dat dit ook de oorspronkelijke beteekenis van *montembi* in het M. is geweest („van draagzeelen voorzien'' is niet *montembi* maar *montembisi*), en *tembi* als nomen instrumenti („waarmee (de rugvracht) wordt opgelicht, resp. gedragen'') moet worden opgevat. Dat *tembi* ook de naam van een boom is, van den bast waarvan o.a. draagzeelen worden gemaakt, kan hieruit verklaard worden dat de naam van het product op den boom waarvan het afkomstig is is overgegaan.

Vormen van dezen aard van adjectiefstammen zijn mij niet bekend. *Mongkoela*, „warm maken, koken'', is niet van *mokoela*, „warm'', afgeleid, maar van *koela*, dat mij uit het M. niet bekend is, maar in verwante talen „gember'' (oorspronkelijk dus vermoedelijk „hitte, heetigheid'') beteekent. Evenzoo beteekent *mobaho* niet „nat (*mobaho*) maken'', maar „met water bevochtigen'', vgl. Boengk. *baho*, „water''.

---

1) *Mo'ampa* is niet „vangen met *ampa*'s (gescherpte bamboes die men in den grond zet)'', maar „van *ampa*'s voorzien'' (b.v. een weg); *mo'ampa roesa* is „lange *ampa*'s (voor het vangen van herten) opstellen'', *mobotika bonti* is „een of meer *botika bonti* (springlansen voor wilde varkens, die dicht bij den grond worden aangebracht) opstellen''.

2) In deze laatste beteekenis gebruikt men gewoonlijk het prefix *me-* (zie § 319).

297. Speciale vermelding verdient een groep van denominativa, afgeleid met reduplicatie van het GW, die de beteekenis hebben van „het object hebben aan de zijde die door het GW wordt aangeduid'', zooals *moboeboengkoe*, „achter zich hebben, den rug toekeeren'' (*boengkoe* = rug, achterzijde), *mo'o'aro*, „vóór zich hebben'' (ook wel *mo'aro*; *aro* = voorzijde), *mohohori*, „iets aan zijn zijde hebben'', *koekokoanao*, „ik heb het aan de rechterhand'', *tomomanggalio*, „wij hebben het aan de linkerhand''.

Voor het met *mo-* correspondeerende *po-*, waarmee verbale substantieven worden gemaakt, zie men Hoofdstuk VII. Deze opmerking zal in het vervolg niet telkens opnieuw herhaald worden.

Het naamwoordelijke prefix ma-, mo-.

298. Het bekende adjectivische prefix *ma-* is in het M. in de meeste gevallen in *mo-* overgegaan. Soms komen *ma-* en *mo-* naast elkaar voor, hetzij zonder verschil, zooals in *mantoewoe* en *montoewoe*, „levenskrachtig, niet spoedig stervend'' (zooals een paling; ook van een tol die lang blijft draaien), hetzij met beteekenis-differentiatie, zooals in *moroso*, „sterk'', naast *maroso*, „krachtig en daardoor snel'' (van den adem bij het blazen, van den gang van een paard, een auto, den wind, enz.; men zegt ook *soempi maroso*, „een blaasroer dat de daaruit geschoten pijltjes krachtig, dus snel en daardoor ver weg doet vliegen''). Een voorbeeld van een adjectief dat zoowel met als zonder dit prefix voor kan komen is *kendo* of *mokendo*, „vermoeid, iets moede zijn, genoeg van iets hebben''.

Over de prenasaleering die somtijds met dit voorvoegsel gepaard gaat zie men § 20 v. Bij de op p. 19, § 21 genoemde intensieve *ma-* of *mo-*afleidingen zijn er een aantal waarvan de stam een adjectief is, en die de beteekenis hebben van „in sterke mate gekarakteriseerd door de eigenschap die het GW aanduidt'', b.v. *mangkona* of *mongkona*, „voortdurend *kona* (treffen)'' (b.v. van een fuik die voortdurend wat vangt), *mantoewoe*, *montoewoe* (zie boven), *mansaki* of *monsaki*, „gemakkelijk brandbaar'' (*saki* is „overgaan'' van vuur, „branden''). Over de vormen waarin de beginmedeklinker van den stam in de nasaal is opgegaan zie men p. 22 v.

Een bijzondere categorie vormen de adjectiva die door voorvoeging van *ma-* of *mo-* zijn afgeleid van zelfstandige naamwoorden. De beteekenis van deze afleidingen is in het algemeen „het karakter hebbende van, gekenmerkt door hetgeen het GW aanduidt''. Voorbeelden zijn: *morini*, „koud'' (van voorwerpen), st. *rini*, in 't I. Molo. „zweet'' (B. *ini*), in 't B. „dauw'', vgl. Tog. *maringi*, „vochtig, nat'', Mal. *dingin*; *mota'oe*, „oud, bejaard'', st. *ta'oe*, „jaar''; *mahaki*, „ziek'', st. *haki*, „ziekte''; *moseko*, „met onkruid (*seko*) begroeid''. Ook *motea*, „hard, sterk'', behoort hiertoe, hoewel de stam *tea* (Mal. *tĕras*, „kernhout'') op zich zelf in het M. niet meer bekend is. Dat *mopoeli* niet alleen beteekent „een stofje in 't oog hebben'' maar ook „stofje in

't oog'' zal wel secundair zijn, vgl. Sg. *poeling*, Pamp. Ilk. Bik. Bis. *poeling*, Tag. *poing*, doch B. *ampoeli*, *impoeli* [1]); men mag dus aannemen dat het M. voor „stofje in 't oog'' oorspronkelijk *poeli* heeft gezegd en dat de vorm *mopoeli* in deze beteekenis verklaard moet worden òf uit een nexus-substantief òf (eerder nog) als oorspronkelijk beteekend hebbende „gedeelte (van het oog of het lichaam) waar een stofje in is gekomen'' (zie § 231). Een soortgelijk geval is *mobela*, „gewond'', st. *bela*, „wond (trauma)'' (B. *wela*), in welke laatste beteekenis thans gewoonlijk ook *mobela* gezegd wordt, wat zich gemakkelijk laat verklaren uit constructies als *langkai mobelano*, oorspr. „zijn gewond-zijn is groot'', of „het gedeelte van zijn lichaam dat gewond is is groot'' (*bela* is gewl. adjectief, in den zin van „een wond veroorzaken'').

Substantiva die met een element *ma-* of *mo-* van andere substantiva zijn afgeleid, zooals *marangka*, „groot mannetjeshert met sterk-vertakt gewei'' (*rangka* = twijg), kunnen in oorsprong adjectiva zijn die op deze wijze zijn gevormd; vgl. echter § 293.

299. In tal van talen wordt *ma-* ook gevoegd voor transitieve verbaalstammen, in de beteekenis van het passieve verleden deelwoord of een nuance daarvan. Voorbeelden van dezen aard zijn ook in het M. wel te geven, b.v. *madii*, „langgerekt'' (b.v. van een proces, van een hals; ook gezegd van iets dat telkens wordt uitgesteld), ook „strak gespannen'' (van een touw), naast *modii*, „trekken aan, strak spannen'', *madindi*, „strak gespannen'', naast *modindi*, „strak spannen'', *mololo*, „overstroomd'', naast het transitieve *mololo*, „overstroomen'', *ma'anggapi*, „onbruikbaar geworden doordat er dikwijls met de handen aan is gezeten'' (van eten), bij *mo'anggapi*, maar deze woorden laten zich beter als gewone adjectiva (toestandswoorden) dan als verleden deelwoorden bij de correspondeerende transitiva opvatten, vgl. *molike*, „waken, wakker'', en als transitivum „wekken''. In elk geval is van een vaste vorming van het passieve verleden deelwoord met behulp van *ma-* of *mo-* in het huidige M. geen sprake (in de talen waarin zij wel voorkomt moet dit trouwens op een secundaire ontwikkeling van de functie van *ma-* berusten).

300. Werkwoorden met *ma-* zijn mij in het T. niet bekend. Overgenomen woorden als *mangakoe*, „op zich nemen'' (uit het Mal.), of *masima*, „verlof vragen om binnen te komen of te vertrekken'' (uit het Boeg.), worden geheel als adjectiva behandeld. Zelfs de wederkeerige vormen met *mape-* en *mambe-* (en eveneens die met *mombe-*), die toch een duidelijk werkwoordelijk karakter dragen, vormen hun nexus-substantief niet met *pa*... (resp. *po*...), wel een bewijs dat het prefix *pa-* als vormer van nomina verbalia geheel uit het T. verdwenen is.

Slechts één werkwoord met *ma-* is mij in het M. bekend, nl. het BM. *mandioe* (nomen verbale *pandioe*), „baden (intr.)'' (B. id.), een overblijfsel uit een vroegere periode der taal, waarin de stam *rioe* niet meer gevoeld wordt, want voor het transitieve „baden'' gebruikt men *mompandioe* (B. *marioe*).

---

[1]) BW s.v. *ampoeli*.

Het naamwoordelijke prefix pa- (po-).

301. Naast het in verbale substantieven optredende *po-* (*pa-*) staat een prefix *pa-* (*po-*), waarvan slechts weinige voorbeelden kunnen worden gegeven: *paropoe*, „uitroeier, decimeerder'' (vgl. *moropoe*, „uitroeien, decimeeren''), ook „opmaker'' (b.v. een hond die alles opeet wat onder zijn bereik komt; ook gezegd van iemd. die alle anderen overwint, in 't spel of in den oorlog); *pa'eda*, „iemd. die *mo'eda*, (den laatste) vóór is'' (bij 't spelen met kemiri-noten of knikkers); *pabeta*, „winner'' (bij een spel waarbij het om geld gaat); *popadoke* (wel voor **papadoke*, vgl. § 106, slot), „iemd. die alle anderen de baas is'' (b.v. in het zingen).

Vermoedelijk heeft men hier te doen met vormen die òf uit het Boeg. zijn overgenomen (van *pabeta*, dat ook niet beteekent „iemd. die geregeld wint'', maar „winner'' (in een bepaald geval), is dit wel zeker) òf naar analogie van zulke woorden zijn gemaakt. Intusschen kan *pa-* soms oorspronkelijk zijn, want het M. heeft ook woorden als *pakoeli*, „geneesmiddel, toovermiddel'' (van den in het M. niet meer aanwezigen stam *koeli*, „koud''), dat zich wel het best laat verklaren als „kouderd, koelerd'', en met hetzelfde (thans geheel verouderde) *pa-* kan zijn gevormd, welk *pa-* dan hetzelfde moet zijn als het in den aanvang van § 227 bedoelde. Dit woord is echter niet eerst in het M. ontstaan. Een ander voorbeeld van denzelfden aard is *polonto*, „dobber'' (B. *palanto*; M. *lonto* = drijven), dat zich echter ook laat opvatten als gevormd met het causatieve *po-* (*mompolonto* = doen, laten drijven).

De echt-Morische vorming schijnt die met *pake-* te zijn, zie § 354.

Het causatieve prefix pa-, po-.

302. Het bekende causatieve voorvoegsel vertoont in het M. in verreweg de meeste gevallen de vocaal *o*. De vorm *pa-* behoort tot een oudere periode der taal. Eenige voorbeelden zijn: *mompanee*, „laten vliegen'' (van iets dat zelf niet vliegt, b.v. een strootje door den wind laten meevoeren; tegenover *momponee*, „doen vliegen, laten vliegen'', b.v. van een vogel, ook van het oplaten van een vlieger gebruikt); *mompadoengkoe* (of *mompodoengkoe*), „doen aansluiten aan iets'' (b.v. een kast aan den wand; in de bet. „doen reiken tot iets wat hooger is'' gebruikt men speciaal *mompodoengkoe*), van *doengkoe*, „reiken tot'' (van lange voorwerpen); *mompangkoendoe*, „iets doen botsen tegen iets anders, zoodat het geluid *ngkoendoe* ontstaat''; *mompalindo*, „stillen, tot bedaren brengen'', ook „spelen met (een kind)'', en *mepalindo*, „spelen'', van *lindo*, in 't T. niet meer bekend, in 't B. „stil, bedaard''. In vele gevallen is het onzeker of *pa-* het causatieve prefix is of een ander element.

Over de vormen met *mompasi-* zie men § 344.

303. Het causatieve *po-* treedt dikwijls op in de verbindingen *mompoko-* en *mompopo-*, resp. afgeleid van adjectiva e.d. en van verba (behalve intransitiva met *-oem-*). Daarnaast vindt men ook een groote groep van woorden

waarin *po-* onmiddellijk voor den stam is gevoegd, doch nieuwe vormen van deze soort worden naar alle waarschijnlijkheid niet meer gemaakt. Een aantal voorbeelden [1]) zijn: *mompolempa,* „doen loopen" (b.v. een kind dat nog niet kan loopen, zoodat men het daarbij helpt), „laten loopen" (in deze beide beteekenissen ook *mompopolempa*), verder „loopen met, loopende vervoeren" (zooals een brief: *mompolempa woenta*) [2]); *momponee* (ook *mompoponee*), zie § 302; *mompoeai* [3]), „in de zon leggen, zetten, aan de zon blootstellen", st. *ai,* Mal. *hari,* vgl. M. *mo'ai,* „brandend, verbrand, aangebrand", *mompokomo'ai* of *mompoko'ai,* „doen verbranden enz."; *mompokoele,* „doen terugkeeren (*mekoele*), terugzenden, terugbrengen, teruggeven"; *mompo'oeo,* „zoogen" (*mo'oeo* = moedermelk zuigen); *mompoloengkoe,* „tot liggen brengen" (b.v. bij het worstelen), tegenover *mompopoloengkoe,* „doen *meloengkoe* (op den buik liggen met de voorpooten onder het lichaam)" (b.v. een buffel, door een bevel daartoe); *mompotoro,* „aanstellen" (in een rang, *potoro*), ook „opzetten" (b.v. van water, om dat te warmen, en speciaal van palmwijn, om daaruit arak te distilleeren: *mompotoro ara* of alleen *mompotoro*), naast *mompontoro,* „doen zitten, neerzetten", met prenasaleering, vgl. *mentoro,* „zitten", st. *toro,* „ho!" (tot een buffel); *mo(m)pongkena,* „gelijk (*mengkena*) maken, vergelijken" (ook *mompopongkena*); *mompotoewoe,* „doen leven (*toewoe*), verzorgen, onderhouden, grootbrengen, houden (van dieren), aanmaken, aanhouden (van vuur), in het leven laten, het leven geven"; enz. enz.

Wanneer *mompo-* en *mompoko*-afleidingen van adjectiefstammen naast elkaar voorkomen is er, anders dan in het B., steeds verschil van beteekenis tusschen de beide vormen. Eerstgenoemde moeten als de meer oorspronkelijke causatief-formaties worden beschouwd. Zij vormen een begripseenheid, terwijl de *mompoko*-vormen beteekenen „maken dat het object is of wordt wat het adjectief aanduidt". Zoo staan naast elkaar: *mompasaba,* „te voorschijn halen, ten toon stellen, laten zien", en *mompokosaba,* „maken dat zichtbaar (*saba*) wordt"; *mompotondoe,* „doen zinken, laten zinken", en *mompokotondoe,* „maken, veroorzaken dat zinkt (*tondoe*)"; *mompolonto,* „doen, laten drijven", en *mompokolonto,* „maken dat drijft (*lonto*)"; *momposaki,* „overbrengen, over doen gaan (b.v. een ziekte), aansteken (van vuur), aanwakkeren (van vuur)", en *mompokosaki,* „maken, veroorzaken dat (het vuur) goed brandt" (*saki* = overgegaan op iets anders; aan den overkant gekomen; flink branden); *mompotii,* „naar beneden brengen, doen neerdalen", en *mompokotii,* „maken dat *tii* (gaar) wordt" (van klapperolie, omdat het vuil dan gezonken

[1]) Voor andere vormen met *mompo-* zie men § 342.

[2]) In deze beteekenis niet *mompopolempa,* welk laatste dus een kleiner gebied bestrijkt dan *mompolempa.* Het is, in 't algemeen gesproken, niet aannemelijk dat de vormen met *mompo-* door verkorting van *mompopo-* of *mompoko*-vormen zijn ontstaan (vgl. BS p. 210).

[3]) Zie p. 37.

is; *tii* = neergedaald); enz. Zoo heeft men ook van het telwoord *asa* de vormen *mompo'asa*, „samenbrengen, tot één maken, gelijk maken'', en *mompoko'asa*, „maken dat één wordt (en niet twee of meer)'', b.v. *topoko'asaomo koa ba tobontoeo*, „laten wij er maar één bundel van maken, laten wij maar één (bundel) maken als wij het bundelen''.

304. *Mompoko-* (niet te verwarren met het in § 352 te bespreken potentieele prefix) is het regelmatige causatieve voorvoegsel bij adjectieven, wat intusschen niet zeggen wil dat van elk adjectief zulk een afleiding zou kunnen worden gemaakt. Wanneer het adjectief met *te-* begint, kan prenasaleering van de *t* optreden. In de volgende voorbeelden zijn ook eenige schakeeringen van de causatieve beteekenis vertegenwoordigd die in de voorafgaande paragrafen nog niet ter sprake zijn gekomen:

mompokokodei, „klein (*kodei*) maken; kleineeren''; *mompokobebe*, *mompokomonge*[2], „voor den mal houden'' (*bebe* of *monge*[2] = dom); *moko'oesao*, „het laten regenen'' (tegenover *mo'ala oesa*, „regen verwekken'', lett. „regen halen'', b.v. door een kat te baden of uit te lachen), ook „wachten tot het regent''; *mokowongio*, „wachten tot het donker wordt''; *mompoko(n)tenangi*, „*tenangi* (overwonnen) maken, overwinnen''; *mompoko(n)teriso*, „doen beraadslagen (*teriso*), vergadering doen houden''; *mompoko(n)tetoro*, „doen ophouden''; *mompoko(n)tehala*, „schuldig (*tehala*) verklaren''; *mompoko'ari*, „afmaken, opmaken''. Ook in *mompokonsala*, „een fout doen maken, fout doen zijn, fout maken, voor fout of verkeerd (*sala*) verklaren'', en *mompokonse'eloe* (ook *mompokose'eloe*), „vooruit doen gaan, voorop doen gaan'', treedt prenasaleering van het stamwoord op.

In vele gevallen kan het prefix *mo-* van het adjectief weggelaten worden, b.v. *mompoko(mo)lore*, „glad, glibberig maken'', *mompoko(mo)lori*, „glad, effen maken'', *mompoko(mo)taha*, „rijp laten worden, wachten tot rijp wordt'', *mompoko(mo)roso*, „sterk, stevig doen zijn'', *mompoko(mo)toe'i*, „droog maken, droog laten worden'', soms met een klein beteekenisverschil, zooals in *mompokomoleo*, „maken dat, zorgen dat iets recht wordt'', naast *mompokoleo*, „recht (trachten te) maken'' (b.v. door trekken of buigen, of van een arm of been, door die uit te strekken; als reflexieve vorm schijnt alleen *mepokoleo*, „zich recht maken, zich oprichten, zich uitstrekken'', voor te komen). Deze weglating van *mo-* is echter niet in alle gevallen mogelijk, b.v. niet in *mokomoloesao oleo*, „wachten tot de zon zacht is geworden'', *mompokomokoela*, „warm maken''. In *mompokoko'ii*, „beschaamd maken, beleedigen'', bij *mo(ng)koko'ii*, „beschaamd'', is ook een lettergreep *ko* weggelaten.

Voorbeelden van *mompoko*-afleidingen van telwoorden zijn *mompoko'asa* (zie § 303), *mompokompendoea*, „voor de tweede maal doen'', enz.

Er zijn ook een aantal *mompoko*-afleidingen van intransitiva, die in de plaats treden van te verwachten *mompopo*-vormen of daarnaast voorkomen, en als jongere formaties te beschouwen zijn. Steeds kan voor het optreden van deze vormen een reden (hetzij beteekenis-differentiatie of behoefte aan dui-

delijkheid) opgegeven worden. Ook hierbij treedt prenasaleering van de beginconsonant van den (secundairen) stam op. Voorbeelden zijn: *mompokompenaa*², „doen ophouden (*menaa*²)'', vgl. *mompoponaa*², „voortdurend bewaren, voortdurend opgeborgen houden'' (§ 308); *mompokompepaoe*, „doen spreken, maken dat spreekt, met het spraakvermogen begiftigen, aan het woord doen komen'', vgl. *mompopopaoe*, „bij ongeluk zeggen'', ook hetz. als *mompopaoe*, „vertellen''; *mompokompe'asa*, „samen doen wonen, bevelen samen te wonen'' (vgl. *mompo'asa* en *mompoko'asa*, § 303); *mompokompekoele*, „doen terugkeeren'' (alleen van menschen; gebruikt men *mompokoele* van menschen, dan is 't alsof ze teruggezonden worden). In *mompokompe'aroa* (een nieuw woord), „een goed hart geven'' (*mompopo'aroa* wordt niet gebruikt) kan de reden voor het optreden van *mompoko-* gelegen zijn in de omstandigheid dat *me'aroa*, „goedhartig, mild'', als adjectief wordt gevoeld, hoewel het naar den vorm een w.w. is, zooals men voor „doen slapen (*motoeri*)'' ook *mompokontoeri* gebruikt (naast *mompopotoeri*, dat zoowel „doen slapen'' als „neerleggen'' beteekent, terwijl *mompotoeri* alleen de laatste beteekenis heeft). Voor „rijk maken'' zegt men *mompokompompoli* of *mompokomompoli*, hoewel *mompoli* (lett. „vermogend'') overigens geheel als w.w. wordt behandeld.

Van intransitiva met *-oem-* is mij slechts één causatief-afleiding bekend, nl. *mompokolako*, „overbrengen'' (van een boodschap), „opmaken, doen verdwijnen'' (van geld), „doen werken'' (van de *aroa*, den geest). Daarnaast is te noemen *mompoko'ai* of *mompoko'oemai*, „een barst doen krijgen'', van het adjectief *oemai*, „gebarsten''.

305. De vorm met *mompopo-* (niet te verwarren met de beide in § 308 v. te bespreken elementen, noch ook met den gereduplicеerden vorm van *mompo-*, hetzij dit *po-* van causatieven of van anderen aard is) is de regelmatige causatief-afleiding van alle werkwoorden, transitieve zoowel als intransitieve (voor zoover niet met het infix *-oem-* gevormd). Ook al heeft een intransitivum het prefix *me-*, *pe-*, in den causatieven vorm verdwijnt dit, om vervangen te worden door *po-*, wat niet anders verklaard kan worden dan als uitbreiding van het terrein van *mompopo-* ten koste van **mompope-* of een ouderen vorm daarvan, daar het wel mogelijk is dat *me-* in een aantal gevallen een ouder *mo-* heeft vervangen maar daarnaast ook *mompopo*-afleidingen voorkomen van intransitiva met *me-* waarin dit prefix, blijkens het Bare'e, oorspronkelijk moet zijn, b.v. *mompoposawi*, „schrijlings op iets zetten'', bij *mesawi*, „op die wijze op iets gaan zitten'', B. id., *mompopo'oembele*, „laten *me'oembele* (in een poel baden)'', vgl. B. *metomba*.

Een bijzonderheid van *mompopo-* is nog dat het niet gepaard gaat met prenasaleering van de beginconsonant van den stam, wat met *mo-* in den regel wel het geval is waar dit mogelijk is. De correspondeerende vormen in het Bare'e (die met *mampapa-*) vertoonen hetzelfde verschijnsel, waaruit blijkt dat deze formatie al zeer oud moet zijn. Vgl. ook § 232.

Van *mompopo*-afleidingen van intransitiva zijn boven reeds voorbeelden

gegeven. Hier volgen er nog eenige: *mompopolemba*, „iemd. een baadje (*lemba*) aantrekken'', *mompopoboo*², „van een gordel (*boo*²) voorzien, iemd. een gordel aandoen'', *mompoposangka*, „iemd. in de kleeren (*sangka*) steken, iemd. van kleeren voorzien of hem die aantrekken'', *mompopongara*, „op een paard zetten'', *mompopokalasipeda*, „op een fiets zetten (en laten rijden)'', *mompoposambora*, „met elkaar verloven'' (*mesambora* = met elkaar verloofd zijn), *mompopowowali*, soms *mompopowali*, „samenbrengen'' (*mewowali* = samen zijn, wonen, enz.), *mompopohopa*, „aan 't blaffen (*mohopa*) maken'', *mompopo'inoe*, „laten drinken'', *mompopotembi*, „op den rug doen dragen, helpen de draagvracht op den rug te nemen (door die daar voor den betrokkene op te plaatsen)''. Afwijkende beteekenis heeft *mompopolai*, „ruimte voor iemd. maken'', vgl. *molai*, „op den loop gaan, op zij gaan''.

De beteekenis van deze vormen is veelal die van „de handeling laten verrichten'', hetzij door het object daartoe in de gelegenheid te stellen of het daarbij de behulpzame hand te bieden. De beteekenis-schakeering „bevelen de handeling te verrichten'' komt in het M. betrekkelijk zelden voor; *mompopo*-afleidingen die haar vertoonen zijn de in § 303 genoemde vormen *mompopodede* en *mompopoloengkoe*.

Soortgelijke vormen komen ook voor van transitiva, b.v. *mompopo'inoe oewoi*, „water laten drinken'', *mopokitao*, „het laten zien'', *moporongeo*, „het laten hooren'', maar gewoonlijk hebben deze het suffix *-ako*, gevolgd door de aanduiding van den persoon etc. door wien men de handeling doet of laat verrichten, terwijl het object van de handeling zelf direct object blijft, b.v. *ka koe'amba ngkoeda te'ingka mopokitaakomoe kilowoekoe*, „dan zal ik daarna ook straks aan jou mijn bezoarsteen laten zien'', *nahi moiko ba topompopo'inoeakono ngara oewoi* (of *ba topompopo'inoeako oewoi ngara*) *ba da'iapi hawe inso melempa olai*, „het is niet goed een paard water te laten drinken als het pas is aangekomen van een verren tocht''.

mapa-, mopa-.

306. Dit voorvoegsel bevat het meervoudige element *pa-*, dat ook in het Bare'e voorkomt en dus reeds vrij oud moet zijn [1]).

---

[1]) De BS verklaart dit element in § 127 v.v. als het causatieve *pa-*, maar deze verklaring is zeer onbevredigend. Hetzelfde geldt van de scheiding die de BS maakt tusschen *pate-*, *pato-*, *tepa-*, *tepapo-*, *papo-* aan den eenen en *mopa-*, *popa-* aan den anderen kant, welke laatste in § 97 verklaard worden als te zijn gevormd met het intransitieve *pa-* (nominale vorm van *ma-*, M. *mo-*). In MZG 62, p. 293 v. wordt de tweede lettergreep van M. *mapa-*, dat duidelijk met B. *mopa-* correspondeert, wèl als het causatieve prefix verklaard, maar wat daar gezegd wordt is onhoudbaar. Gaat men, als in § 97 van de BS, uit van de intransitieve beteekenis van *pa-*, dan laat de meervoudige kracht zich wel verklaren (vgl. ook § 232 v.); dat de vormen met *mapa-* geen substantiva maar adjectiva zijn is met deze verklaring in overeenstemming. Men moet echter niet uit het oog verliezen dat *pa-* een zelfstandig meervoudig element is, dat ook optreedt in gevallen waarin voor een intransitief prefix geen plaats is. Vgl. ook § 225.

Mapa- wordt in de eerste plaats gevoegd voor al of niet verdubbelde stammen van transitieve werkwoorden, met de beteekenis „dikwijls de handeling ondergaan hebbende die door het GW wordt aangeduid, vele malen ge......'', b.v. *mapa'angga*² of *mapa'angga*, „bij herhaling bewerkt'', *mapa-'anggapi*, *mapa'angga*²*pi*, id. en „waar dikwijls met de handen aan is gezeten'', *mapakoeroe*², *mapakoeroe*, „dikwijls geplooid'', *mapabatoe*², *mapabatoe*, „dikwijls gehakt''. In plaats van *mapa-* wordt ook wel eens *mopa-* gebezigd (*mopa'angga*, *mopa'anggapi*, *mopakoeroe*², *mopabatoe*²).

Ook van substantieven komen deze vormen voor, en wel in twee beteekenisnuancen: die van „vele ...'' in den zin van „verschillende ...'' (nl. van aard of karakter, niet van uiterlijk) en in die van „ten bedrage van vele ..., vele ... vol''. Zoo kan *mapabangka*², *mopabangka*² zoowel beteekenen „(er zijn) verschillende soorten van prauwen (*bangka*)'' als „vele prauwen vol'', b.v. *mapabangka*² *baloe*² *mewinawado*, lett. „vele schuiten vol (vele schuitvollen) zijn de koopwaren die zij hebben meegebracht''. Andere voorbeelden zijn: *mapabatoe*², *mapabatoe* (*mopabatoe*² enz.), „vele stukjes'' (van vleesch b.v.), *mapa-*, *mopabasoe*², „vele draagmanden (*basoe*) vol'', *mapa-*, *mopamia*², „(er zijn) verschillende soorten menschen'' (dit kan men b.v. zeggen wanneer men met iemand een minder aangename ervaring heeft opgedaan; *mapa-*, *mopamiaomo* of *mapa-*, *mopamia*²*omo tino'orikoe i wawo ntolino andio*, „ik heb menschen van allerlei slag leeren kennen op de wereld''), *mapa-*, *mopanggasi*², „(er zijn) allerlei spookapen'', *maparodoha*, *maparaha*, *maparaha*² (*moparodoha* enz.), „(er zijn) allerlei huizen'' (dit slaat op de bewoners), *mapahaki*², *mapahakiomo* (*mopahaki*² enz.) *anoe oemaloe akoe*, „allerlei ziekten treffen mij, het zijn al vele ziekten die mij getroffen hebben''.

Gewoonlijk gebruikt men den vorm met stamherhaling, doch wanneer het woord gevolgd wordt door *-omo* blijft deze meestal achterwege.

Zooals uit verschillende voorbeelden blijkt zijn ook deze *mapa*-vormen adjectieven, wat in verband met de beteekenis ook niet bevreemdend is (vgl. § 250).

Ook van telwoorden komen *mapa*-vormen voor, b.v. *mapapoeloe*², „bij tientallen''; zie § 291.

mpa-.

307. De beteekenis van dit prefix, dat steeds gepaard gaat met herhaling en zoo mogelijk met prenasaleering van het GW, en waarmee waarschijnlijk geen nieuwe vormen meer worden gemaakt, is in 't algemeen „in grooten getale vertoonende wat het GW aanduidt'' wanneer dit een substantief is, en „voortdurend de handeling verrichten of in den toestand verkeeren die door het GW wordt uitgedrukt'' wanneer dat niet het geval is. Voorbeelden zijn: *mpawoekoe*², „met veel knobbels (*woekoe*)'' (ook *mpewoekoe*², *makawoekoe*, *makoewoekoe*), *mpa'ihi*², „vleezig, vol spieren (*ihi*)'', ook van iets dat een daarmee te vergelijken compacte *ihi* (inhoud) heeft, b.v. een zandzak, *mpa-*

*lara*², „vol litteekens (*lara*)'', *mpangkoeroe*², „met vele plooien (*koeroe*)'', *mpa'odo*², „aldoor in voorovergebogen houding'' (ook *ko'odo*²), *mpandoeë*², „aldoor op zij hangen of gaan hangen (door zwakte of slapte)'' (van het hoofd van een persoon, een deel van een plant, enz.; ook *ngkandoeë*² of *kandoeë*²), *mpabangkoe*², „aldoor omvallende'' (ook *kobangkoe*²), *mpanggere*², „wijdbeens loopende'' (ook *konggere*²), *mpansembe*², „aldoor op en neer dansende'' (van een haarbos e.d.; stamwoord onbekend).

Een eenigszins afwijkende beteekenis heeft *mparangka*², „bladerloos'' (van een boom; *rangka* = twijg), ook „lang en mager''. Wanneer in den zin van „op een hoop'' of „op hoopen'' *mpahowoe*² gebruikt wordt wordt daardoor het onordelijke, niet als zoodanig bedoelde uitgedrukt (b.v. van buffeldrek die een hoop vormt of van rijst die niet netjes op een of meer stapels (*howoe*) is gezet, maar op een hoop geworpen).

Zooals men ziet komt de functie van *mpa-* ten deele overeen met die van *mpe-*, ten deele met die van *ko-*, *ngko-*, *ka-*, *ngka-*. Dit doet vermoeden dat wij hier met een ander element te doen hebben dan het in de vorige § genoemde meervoudige (de meervoudige kracht wordt reeds door de prenasaleering teweeggebracht), al kan dit laatste in oorsprong weer hetzelfde zijn als het hier bedoelde, wanneer de afleiding uit het intransitieve *pa-* juist is. De *mpa*-vormen die van substantiva zijn afgeleid zouden kunnen doen denken dat men bij dit prefix niet met het intransitieve maar met het adjectivische *ma-* te doen heeft; wel is waar komt naast dit *ma-* geen *pa-* voor, maar men kan zich voorstellen dat *mpa-* naar analogie van *mpe-* is ontstaan, of *mp* verklaren uit den drang om van de niet prenasaleerbare *m* een intensieven vorm te scheppen.

mompopo-.

308. Behalve het causatieve *mompopo-* zijn er nog twee andere prefixen van dezen vorm, waarvan het eene, dat gepaard gaat met stamherhaling, zich op dezelfde wijze laat verklaren als *mapa-* en *mpa-*. De beteekenis van deze *mompopo*-vormen is „voortdurend, herhaaldelijk, telkens doen wat de werkwoordstam waarvoor het prefix is gevoegd aanduidt''. Voorbeelden hiervan zijn: *koepoposodo*²*lio*, „ik steek er voortdurend naar, ik steek het voortdurend'', *koepopokaa*²*no*, „ik eet het bij beetjes op, eet er geregeld van [1]'', *koepoponaa*²*o lembakoe*, „ik bewaar mijn baadje voortdurend (houd

[1] In 't laatste geval heeft men niet te denken aan onbepaaldheid van het object. Ook al mocht het door *(n)o* aangeduide voedsel niet geheel opgemaakt worden, het blijft toch in zijn geheel object van het *mompopokaa*². *Mongkaa* is trouwens niet alleen „opeten'' maar ook „eten van, aaneten, met de tanden aantasten'', ook „bijten (van een hond of muskiet)'' (het op p. 183 bovenaan gegeven voorbeeld is dus minder goed gekozen). Zegt men *ikaanomo kinaano*, dan wil dit wel zeggen „hij heeft zijn rijst opgegeten'', maar dit behoeft niet uit te sluiten dat er nog een klein beetje over is gebleven, dat echter niet in aanmerking wordt genomen. Van *mo'inoe* (drinken) geldt mut. mut. hetzelfde.

het voortdurend opgeborgen)'', *nahi moiko ba topompoponee²* *needo mia mota'oe*, „het is niet goed voortdurend namen van oude menschen te noemen''. Soms is de kracht van *-popo-* verloren gegaan, b.v. in *mompopo'ala²ako*, hetzelfde als *mo'ala²ako*, „de partij kiezen van''.

309. Het andere *mompopo-*, dat eveneens op kan treden bij allerlei transitieve werkwoordstammen, is mij niet van elders bekend. Het heeft de beteekenis „onopzettelijk ...'', vandaar soms ook die van „bij ongeluk, bij vergissing ...'', b.v. *koepoponaao a ngkadoekoe*, „ik heb 't onopzettelijk, bij ongeluk in mijn sirihzak gedaan'', *mompopopaoe*, „zich iets laten ontvallen'', *koepoporongeo*, „ik heb het onopzettelijk (toevallig) gehoord'', enz. Men vergelijke het beteekenisverwante *mompasi-* (§ 344).

Dat de vorm met bepaald object van dit prefix, evenals die van de gelijkluidende voorvoegsels, *mopo-...-o* luidt, behoeft geen argument te zijn tegen de oorspronkelijkheid van den vorm *-popo-*; zie § 223.

popo-.

310. Een nominaal prefix *popo-*, dat zich in beteekenis aansluit bij de in § 227 en 301 genoemde vormen, komt voor in *poponangi* (st. *nangi*), „overwinnaar'', en in *popolaloe* (st. *laloe*), zie p. 233.

me-, pe-.

311. Dit element kan zonder bezwaar het belangrijkste prefix van het M. genoemd worden. Over de afleiding is reeds gesproken in § 295, waar betoogd is dat in *me-* misschien meer dan één prefix is samengevallen, maar dat in elk geval het terrein van *me-* zich ook heeft uitgebreid ten koste van dat van *mo-*; *me-* heeft thans in vele gevallen geen andere functie dan een zuiver-intransitieve, terwijl het oorspronkelijk, blijkens de verwante talen, een meer speciale beteekenis moet hebben gehad, die in 't algemeen als intentioneel en intensief kan worden omschreven.

Me- wordt op twee wijzen aan den stam gevoegd: met en zonder prenasaleering van de beginconsonant (voor zoover dat mogelijk is). In het laatste geval heeft de vorm in den regel een intensieve of meervoudige beteekenis die de vormen zonder prenasaleering van den stam niet bezitten. De functies van *me-* in de beide gevallen loopen genoeg uiteen om een splitsing van dit prefix in tweeën te wettigen. Het niet met prenasaleering gepaard gaande *me-* duid ik aan als I *me-*, het andere als II *me-* [1]).

Als uitzonderingen op den regel zijn een aantal van stammen met werkwoordelijke beteekenis afgeleide *me*-vormen te beschouwen, die prenasaleering

---

[1]) Deze cijfers, die ook bij het suffix *-ako* gebruikt zullen worden, dienen dus niet om v e r s c h i l l e n d e elementen van denzelfden vorm van elkaar te onderscheiden (in welke functie zij in de BS gebezigd worden). De grens is intusschen niet altijd te trekken, want wat in oorsprong één is kan zich differentieeren tot twee zelfstandige affixen, zooals het geval is geweest met B. *-ka* en *-aka* (zie § 388).

van de beginconsonant van den stam vertoonen en toch niet onder II *me-* te rubriceeren zijn. Zooals op p. 19 gebleken is zijn voor deze prenasaleeringen verschillende verklaringen (waarbij ook aan de werking der analogie te denken is) mogelijk, maar welke ook haar oorsprong in ieder afzonderlijk geval moge geweest zijn, in de huidige taal zijn zij geheel beteekenisloos geworden, en de woorden die zulk een prenasaleering vertoonen onderscheiden zich in niets van de andere in de volgende § te noemen vormen.

I *me-*.

312. *Me-* is in de eerste plaats het gewone prefix van intransitieve werkwoorden van stammen met werkwoordelijke beteekenis, zooals *melempa*, „loopen'', *mekoele*, „terugkeeren'', *menee*, „vliegen, wegvliegen'', *melonso*, „springen'', *melinti*, „de beenen recht uitstrekken bij 't zitten'', *medengke*, „op de teenen (gaan) staan'', *mengeso*, *mebee*, „huilen'', *me'opo*, „op den buik (gaan) liggen'', *me'ara²i*, *me'o'arai*, „langzaam, zachtjes (iets doen)'', ook „probeeren'', enz. enz., dikwijls naast transitiva met *mo-* (zie § 295), b.v. *meroeroe*, „een inzameling houden'', *metonda*, „volgen'', *melanda*, „op iets trappen, den voet op iets zetten'', *medoendoe*, „wroeten'', *mehapoe*, „ontkennen'', *mesikori*, „wachten'', *mepoesoe*, „de oogen sluiten'', *menggere*, „brommen (van een hond)'' (*monggere* = brommen tegen, aanbrommen), *mepo'oeo*, „zoogen'', enz. De beteekenis van den intransitieven *me*-vorm sluit zich echter niet altijd bij die van den *mo*-vorm aan, b.v. *meloeloe*, „hard loopen'', naast *moloeloe*, „achternazitten''.

Met prenasaleering van den stam zijn gevormd: *mentomboe*, *menso'a*, „naar boven zien'', *mensiro* (Bar. *metiro*), „naar beneden zien'' (van deze stammen wordt geen *mo*-vorm afgeleid), *mengkita*, „kijken'' (*mongkita* = zien), enz. (voor meer voorbeelden zie men § 21).

Sommige van deze verba zijn afgeleid van stammen die ook als nomen in gebruik zijn, maar dit doet ze nog niet behooren tot een der in § 317 v.v. te noemen rubrieken. *Metandoe*, „stooten met de horens'', en *mekasi*, „knijpen met de knijpers'', zijn afgeleid van de denominatieve verbaalstammen *tandoe* en *kasi* (zie § 296) en behooren bij de transitiva *montandoe* en *mongkasi*; alleen wanneer *metandoe* en *mekasi* de beteekenis hebben van „horens, resp. knijpers bezitten'' behooren zij thuis onder § 317. De beteekenis „stootsch'' en „geneigd tot knijpen, gewoon te knijpen'', die deze woorden ook kunnen hebben, vloeit onmiddellijk uit de intransitieve beteekenis „stooten'', „knijpen'' voort.

Wanneer de stam van een *me*-vorm een transitief begrip uitdrukt kan zulk een vorm somtijds met een substantief verbonden worden, dat het object aanduidt waarop de handeling zich richt en als nadere bepaling daarvan fungeert, b.v. *mekaa poenti*, „veel pisang eten'', *meteo woea lansa*, „lansatvruchten transporteeren'', etc. (zie ook § 315 en 342 v.v.; ook in het B. komen dergelijke constructies voor). Soms treden dergelijke uitdrukkingen als

samenstellingen op en men moet aannemen dat dit oorspronkelijk altijd het geval is geweest; dat het thans anders is bewijst dat deze constructies, wat ook allerminst te verwonderen is, bezig zijn den weg op te gaan dien de eveneens in wezen intransitieve vormen met *mo-* reeds vroeger hebben afgelegd (zie § 135 en 221 en vgl. § 234).

313. Bij de zuiver intransitieve beteekenis van *me-* sluit zich onmiddellijk de reflexieve, die van „met zich zelf doen wat het GW uitdrukt'', aan. Voorbeelden zijn: *mewo'ohi*, „zich wasschen (*mowo'ohi*)'', *melombo*, „baden met kleeren aan'' (*molombo* = wasschen van kleeren), *mepoempoe*, „zich verzamelen (*mopoempoe*)'', *meleloe*, „zich bewegen (*moleloe*)'', *mehela*, *mesalo*, „zich vermengen (*mohela*, *monsalo*), vermengd'', *mekaroe*, „zich krabben'', *mekapoli*, id. met de klauwen, *mewoeni*, „zich verbergen'', *mehonda*, „leunen'' (*mohonda* = iets tegen iets aanzetten), *mepotola*, „zich losrukken, zich onttrekken (aan een onderneming e.d.)'', ook „loslaten wat men vastheeft'' (bij *mompotola*, „vrijmaken, loslaten''), enz. Geen reflexivum is het woord *me'ini*, dat, met een prepositie geconstrueerd, naargelang van omstandigheden vertaald moet worden met „zich vasthouden aan'' of met „iets vasthouden, vastpakken'', omdat men niet kan zeggen dat de handeling van het *mo'ini* (vasthouden, vastpakken) den persoon zelf tot object heeft. Wel kan men *mesangka*, „zich vastgrijpen of trachten vast te grijpen'' (als men dreigt te vallen), naast *mosangka*, „grijpen, opvangen (met het vlak van de hand, van iets dat valt of door de lucht vliegt)'', ook „aannemen'', tot de reflexieve werkwoorden rekenen, en hetzelfde geldt van *mewinso*, „naar binnen gaan'' (naast *mowinso*, „naar binnen brengen, ergens in doen''), *melike*, „wakker worden'' (naast *molike*, „wekken''), *mewangoe*, „opstaan, wakker worden'' (naast *mowangoe*, „oprichten, wekken''), e.d.

Vele reflexiva bevatten behalve het prefix *me-* ook het suffix *-ako*. Over deze vormen zie men § 398.

Wanneer naast den *me*-vorm geen correspondeerende transitieve vorm voorkomt, kan men feitelijk niet van reflexiva spreken, tenzij de afleiding daar recht toe geeft. *Mesawirako*, „zich zelf boven op iets brengen'', is reflexivum bij *monsawirako*, maar *mesawi*, „opstijgen, zich zetten op iets waarop men schrijlings zit, zitten, rijden (op die wijze)'', ook „stijgen'' (van water), is eenvoudig een intransitieve *me*-afleiding van den stam *sawi*, „boven, boven op iets zijn''.

314. De vormen met *me-* kunnen in bepaalde gevallen ook beteekenen „met zich zelf laten doen wat het GW aanduidt''. Voorbeelden hiervan zijn: *me'andoe*, „zich laten masseeren'', *meboeri*, „zich laten inschrijven'' (*moboeri* = schrijven), *me'aha*, „zich de tanden laten korten (of hebben laten korten)'' (*mo'aha* = slijpen), *mebaho*, „zich geneeskundig laten behandelen met geneeskrachtig water, zich laten doopen''. Deze beteekenis kan vanzelf weer overgaan in een zuiver passieve: wanneer er sprake is van een pasgeboren kind kan *mebaho* niet vertaald worden met „zich laten doopen'', maar is de

beteekenis eenvoudig „gedoopt worden''. Andere voorbeelden: *mekeroe*, „zich laten scheren, geschoren worden'' (ook: „zich scheren''), *mebaba*, „op den rug gedragen worden met behulp van een doek'' (van een kind; de met *mobaba* correspondeerende vorm is *metebaba*), *mepakoeli*, „zich geneeskundig laten behandelen, geneeskundig behandeld worden'' (dezen vorm kan men ook opvatten als een *me*-afleiding van het substantief *pakoeli*, in welk geval de eigenlijke beteekenis is „medicijn gebruiken''), *mesoë*, „zich (laten) schommelen of wiegen, gewiegd, geschommeld worden'' (ook in dit geval kan men van het substantief *soë*, „schommel, wieg'', als stam uitgaan).

315. Wanneer de aard van het stamwoord dat meebrengt kan de intransitieve beteekenis van *me-* overgaan in die van „te zamen en ten opzichte van elkaar de handeling verrichten'' of in de zuiver wederkeerige van „elkaar de handeling doen ondergaan die door het GW wordt uitgedrukt''.

Van de eerste beteekenisschakeering, die meestal in denominativa optreedt, zijn voorbeelden: *metea*, „vechten'' (zoowel van een der beide partijen als in den zin van „samen vechten''), *mekombia*, „een echtgenoot(e) nemen of hebben, trouwen, getrouwd zijn'' (van een der beide partijen of van beide te zamen), *metobosi*, *metobo²si* (met woordherhaling overeenkomstig § 109), „met elkaar ruilen (*montobosi* = iets ruilen), met elkaar ruilhandel drijven'' (*metobosi ira lembado*, „zij hebben hun baadjes met elkaar geruild'', hetz. als *dopotobosio lembado*, zie § 342), *mesimpi*, „elkaar verlengen'' (in den zin van „elkaars verlengstuk vormen''; *mosimpi* = een stuk etc. aan iets zetten (b.v. aan een stuk goed) of naast iets leggen, op die wijze breeder of langer maken), *mesomboe*, id. (van dingen die aan elkaar zijn geknoopt, b.v. touwen), *mesoempa*, id. (van lange, staafvormige voorwerpen, in S. ook van touwen e.d.), *metimba*, „tegen elkaar opwegen, even zwaar'', *mesongka*, „even lang'', *mepoeloe*, „aan elkaar vastkleven'', *me'iwali*, „met elkaar oorlog voeren, in de verhouding van vijanden (*iwali*) tot elkaar staan'', *mepe'etoe*, „familie van elkaar zijn'' (zie § 283), *mepotcha*, „in de betrekking van *potcha* (neef, nicht, achterneef, achternicht, enz. enz.) tot elkaar staan'', *mesambe'e*, *mesambe²'e*, „vrienden (*sambe'e*) van elkaar zijn'', *mepaekompo*, „broer(s) en/of zuster(s) zijn'', *mebobaisa*, „tot elkaar in de betrekking staan van *baisa* (man, resp. vrouw van een zuster of broer van den echtgenoot of de echtgenoote)'', *mehori*, *mehori²*, „naast elkaar zijn (staan, zitten, enz.)'', *meraka*, *meraka²*, id. (*rakano* = die naast hem, haar staat enz.; *asa raka* = een rij), *meroembe* (eig. geen T.), id. (I. *roembeno* = *rakano*). Voorts samengestelde uitdrukkingen met *me'asa*, „gelijk zijn'' (ook „samen zijn, samenwonen'', enz.), b.v. *me'asa-ntinoewoe*, „van (ongeveer) denzelfden leeftijd zijn'', *me'asa-nsala*, „denzelfden weg volgen'', *me'asa-lere*, „samen akkeren'' (op een droog rijstveld, *lere*), *me'asa-nte'ahoe ira dolangkai*, „bij het groot worden zijn zij samen in de huwbare (*te'ahoe*) levensperiode gekomen'', *pe'asa-mokolekoe* [1]), „iemd.

---

[1]) Zie § 229; van deze en de volgende voorbeelden ontbreekt een correspondeerende vorm met *me-*.

die van het vorstengeslacht is evenals ik'', *pe'asa-manoeno*, „zijn, haar medekip, -haan, -hoen'', *ba toporako io pe'asa-ntamato*, „wanneer wij een mededappere (iemd. die dapper is als wij) grijpen'', *pe'asa-mia*, „medemensch'', enz., en met *menggoë*, b.v. *menggoë-mpa'oeloea*, „samen op één hoofdkussen liggen'' (lett. „aan elkaar verbonden zijn wat betreft of door het hoofdkussen''), *menggoë-hawoe*, „samen één sarong gebruiken'', *menggoë-inia kami*, „onze dorpen grenzen aan elkaar'', enz. (*monggoë* = in de lengte aan elkaar binden). Voor transitieve vormen met *me'asa-...-o*, *mompe'asa-...* zie men § 333.

Geen wederzijdsche verhouding wordt uitgedrukt door het GW van: *me'oe'oeai*, „tot elkaar staan in de betrekking van jongere (en oudere) broer(s) en/of zuster(s), enz.'' (*oeai* = jongere broer of zuster, neef, nicht, enz.); *me'oeë* (vgl. *me'oeëo*, § 330), „bezitten'' (b.v. *isema anoe me'oeë rombia andio*, „wie is de eigenaar van deze sagopalmen?''), lett. „in de verhouding van heer, eigenaar (en eigendom) staan tot'', ook in den zin van „een heer, een eigenaar hebben'' (b.v. van een hond), „onderdanig zijn'' (b.v. *me'oeë a Kompania*); *me'oemboe* (van *oemboe*, „eigenaar''), „bezitten'' (met onbepaald object, b.v. *me'oemboe lere*, „een droog rijstveld hebben'', in 't Molo. ook met bepaald object, b.v. *me'oemboe rodoha nie*, „dit huis bezitten''; vgl. de afwijkende beteekenis van *mompe'oemboe* in § 330).

Van sommige namen van verwantschapsbetrekkingen e.d. kunnen vormen met *me-* en reduplicatie afgeleid worden die bijvoeglijk worden gebruikt bij een algemeen substantief als *mia* om een groep van twee of meer personen (ook dieren) aan te duiden, b.v. *mia me'o'ana*, „een vader of moeder met zijn of haar kind of met een kind van hem of haar'', *mia mpe'o'ana*, „een vader of moeder met twee of meer kinderen of een ouderpaar met een of meer kinderen'', *nggapoe mpe'o'ana*, „een kat met jongen'', *mia me'oe'oeai*, „een oudere en een jongere broeder of zuster (neef, nicht, enz.)'', *mia mpe'oe'oeai*, „drie of meer kinderen uit hetzelfde gezin (c.q. neven, nichten, enz.)'', *mia mepopoteha*, „twee neven of nichten, achterneven, enz., een neef en een nicht, enz.'', *mokole mekokombia*, „een *mokole*-echtpaar'' (d.w.z. een lid van het *mokole*-geslacht met zijn vrouw), *mia mesosambe'e*, „twee vrienden'', enz. Praedicatief kunnen deze woorden gewoonlijk niet gebruikt worden. „Met elkaar trouwen of getrouwd zijn'' (van twee personen) is *mekombia* en niet *mekokombia*; wel kan *mekokombia* gezegd worden b.v. van de bewoners van twee dorpen die geregeld over en weer huwelijken met elkaar aangaan.

Zooals uit sommige der gegeven voorbeelden blijkt kunnen de genoemde werkwoorden, wanneer zij transitief zijn, onmiddellijk verbonden worden met hun object, zonder pronominale aanduiding daarvan wanneer het bepaald, en zonder het optreden van het prefix *mo-* wanneer het onbepaald is. De eigenlijke beteekenis van *metobosi ira lembado* is „zij verrichten wederzijds de handeling van ruilen met betrekking tot hun baadjes'', waarin dus *lembado* het *metobosi* nader bepaalt, maar dit neemt niet weg dat *lembado* toch in den

vollen zin des woords het object van *metobosi* genoemd kan worden, zoodat men hier van een uitzondering op de in § 221 gegeven regels kan spreken (vgl. ook het slot van § 312). In *me'oeë* en *me'oemboe* is het voorwerp van het „bezitten'' eigenlijk mede-subject van den wederzijdschen toestand, maar ook in deze gevallen moet wat in onze taal object is, thans ook in het M. als zoodanig worden beschouwd.

Tot deze groep van verba behooren ook de *me*-afleidingen van stammen die op een of andere wijze de beteekenis van „verdeelen'' hebben, b.v. *metia*, „samen deelen'' (zoodat ieder zijn deel krijgt), *mepole*, id. (wanneer een lang voorwerp in de dwarste wordt doorgesneden, doorgehakt of doorgebroken), etc. Gewoonlijk treft men van deze vormen de transitieve afleidingen met *me-...-o*, *mompe-.....* aan, die in § 332 behandeld zullen worden. Intusschen is, wanneer bij deze *me*-vormen een object optreedt, ook de bovengenoemde constructie mogelijk, b.v. *metia ira poenti*, „zij deelen samen een pisang'' (= *mompetia ira poenti*).

316. Van de zuiver-wederkeerige beteekenis, die gewoonlijk gepaard gaat met reduplicatie of herhaling van den stam, zijn voorbeelden: *metonda*, „achter elkaar loopen'' (*montonda* = volgen); *mekai*, „elkaar bij de hand houden of nemen'', lett. „elkaar aanhaken'' (*mongkai* is „haken, met een haak wegtrekken of aftrekken'', ook wel grof voor „bij de hand pakken''); *meboeboengkoe*, „elkaar den rug (*boengkoe*) toekeeren'' (vgl. *moboeboengkoe*, § 297); *me'o'aro*, soms *me'aro*, „elkaar de voorzijde toekeeren, tegenover elkaar zijn''; *mekokara*, „elkaar bijten (*mongkara*)''; *metotobo*, „elkaar steken met een steekwapen'' (*tobo* = dolk); *mewoewoeno*, „elkaar met iets werpen''; *mesoesoempe*, „elkaar schoppen''; *mekopoe²i*, „elkaar omhelzen''; *mekoetoe²i*, „elkaar luizen''; *megogaoepi*, „elkaar bedriegen''; *merorontoe*, „elkaar iets afhandig trachten te maken''; *merako²*, *merorako*, „elkaar (trachten te) pakken of omvatten''; enz. Heeft de *me*-vorm een object, doordat het GW er twee heeft, dan wordt dit geconstrueerd op de in de vorige § beschreven wijze, b.v. *topeloea²ako kilowoeto*, „laat ons onze bezoarsteenen voor elkaar uitspuwen (*moloea*)'', van *meloea²ako*; *meposa²baako ira ihino laro rahado*, „zij hebben elkaar laten zien wat er in hun huis is''.

Het spraakgebruik moet in ieder afzonderlijk geval leeren welke van de theoretisch mogelijke vormen met *me*- in gebruik zijn en welke daarvan wederkeerige beteekenis bezitten. Naast *mewoewoeno* staat b.v. *mewoeno²*, dat de beteekenis heeft van „herhaaldelijk, voortdurend werpen (naar een doel)''. naast *megogaoepi megaoe²pi*, een verzachting van *megaoepi*, „bedriegen'', enz.

317. Zeer talrijk zijn de beteekenissen die het prefix *me*- kan hebben wanneer het voor een substantief wordt gevoegd. Enkele voorbeelden, waarin de *me*-vorm wederkeerige beteekenis heeft, zijn reeds genoemd in § 315.

Van vele van substantiva afgeleide *me*-vormen kan men de beteekenis in 't algemeen omschrijven als „met de door het GW aangeduide zaak doen wat men er mee pleegt te doen''. Wat dit is hangt van den aard van het substan-

tief af. De volgende voorbeelden stellen dit voldoende in het licht:

mehawoe, „een sarong dragen'', *mekembi*, „een schaamlap dragen'', *mesaloeara*, „een broek aanhebben'', *mesave*, „een zonnehoed ophebben'', *metoeko*, „met een stok loopen'', *mesinsi*, „een ring dragen''; *mekamboe*, „een kam gebruiken, zich kammen'', *megansi*, „met een tol spelen, tollen'', *mesingkala*, „op een trom slaan, trommelen'', *me'oease*, „de bijl gebruiken, met de bijl hakken'', *memata*, „zijn oogen gebruiken, kijken''; *mengara*, „op een paard zitten, rijden''; *mekandawari*, „een groot draagtoestel dragen''; *melere*, „een droog rijstveld aanleggen, bewerken, akkeren op een droog veld'', *mepinopaho*, „allerlei aanplant planten, hebben'', *meraha*, „een huis bouwen, hebben'', *metangoa*, „een tijdelijke hut opslaan, gebruiken'', *mewala*, „een heining maken'', *me'ohia*, „zout stoken'', *mewoewoe*, „een fuik, fuiken zetten'', *mebotika*, „een springlans, springlansen opstellen'', *metamoe*, „een rookend vuurtje (*tamoe*) stoken (van boombast of iets derg.), om door den rook mugjes e.d. te verdrijven'', *metoena*, „de *toena* (of *petoena*) genaamde zangen zingen'' [1]), *me'oeni*, „geluid geven, weerklinken'' (niet van levende wezens), *metadea*, „een vervloeking uitspreken'', *me'oliwi*, „een opdracht geven'', *mesinggoeroe*, „een raadsel, raadsels opgeven''; *me'ana*, „een kind, een jong, kinderen, jongen krijgen, hebben'', *mesoe'oeloei*, „een ei, eieren leggen, hebben''; *melahoemoa*, „aan *lahoemoa* (de goddelijke wezens der Moriërs) doen, het heidendom aanhangen en in practijk brengen''. In onpersoonlijke werkwoorden: *mekinsa*, „het bliksemt'' (*kinsa* = bliksem), *me'angi*, „het waait'', enz.

De vormen met *me*- kunnen ook eenvoudig „hebben, bezitten wat het GW uitdrukt'' beteekenen, b.v. *mekae*, „armen hebben'', *mekaroe*, „beenen, pooten hebben'', *metandoe* of *mentandoe* [2]), „horens hebben'', *mebangka*, zoowel „in een vaartuig varen'' als „een vaartuig bezitten'', *mebose*, „roeien'' of „een of meer roeispanen bezitten'', *mekanta*, zoowel „een schild dragen'' als „een schild bezitten'', en ook „een schild gebruiken'', *mekansai*, „een lans dragen'', „een lans bezitten'' en „een lans gebruiken, er mee werpen'', *mewoenta*, „boeken hebben''; *mengara* beteekent ook „een paard bezitten'', *mehawoe lipa sabe* „een zijden sarong bezitten'', *megansi mala* „een koperen tol hebben'', enz. enz. Zoo ook *mesambe'e*, „een vriend hebben'' (vgl. § 315), enz.

Sommige van de bovengenoemde vormen, zooals *me'oease*, *mekandawari*, *me'oliwi*, *mekansai* in de laatstgenoemde beteekenis, laten zich ook zeer goed opvatten als afleidingen van werkwoordstammen, dus als intransitiva bij de correspondeerende transitiva met *mo*- (vgl. § 296). Wanneer zulk een *mo*-vorm niet voorkomt is voor deze opvatting minder te zeggen.

---

[1]) Zie BKI dl. 80, p. 179 v.v. Overigens gebruikt men voor het zingen van liederen dikwijls afleidingen met het prefix *mo*-, b.v. *modeekoeli* (t.a.p. p. 178 v. foutief *modeikoeli* gespeld), *mompande-pande*, gezangen zingen waarin telkens het woord *deekoeli*, resp. *pande*[a] voorkomt. Van *mowadi*, het zingen der *powadi* genaamde zangen (t.a.p. p. 175 v.v.) is het GW niet in gebruik.

[2]) Met II *me*-, zie § 325.

Bij de bovenbedoelde *me*-afleidingen van substantiva sluiten zich onmiddellijk aan: de vormen met *pe*-, genoemd in § 323, die met *mompe*- die in § 330, en de dikwijls op dezelfde wijze als laatstgenoemde te vertalen, maar daarmee toch niet synonieme *me*-...-*ako*-afleidingen die in § 393 behandeld zullen worden.

318. Wordt *me*- gevoegd voor een substantief dat een zekere eenheid aanduidt of kan aanduiden waartoe een hoeveelheid van een bepaalde stof of waar kan worden vereenigd of waarin een aantal zaken van dezelfde soort in de natuur kan voorkomen, dan is *me*- te vertalen met „in, aan, bij'', b.v. *pae mete'oe*, „rijst in een bos, in bossen'', *osole mepanggo*, „maiskolven aan een bosje, aan bosjes (aaneengebonden)'' (vgl. *osole mentakoe*, „mais aan de kolf'', lett. „mais waar de kolf nog aan zit''), *booe medoechoe*, „visch aan een stokje of stukje bamboe gestoken'' (*booe asa doechoe* = een bosje van tien kleine visschen, aan elkaar verbonden met een stukje bamboe of rotan; *modoechoe* = doorsteken), *meti mekalo*, „oesters aan een ringvormige lijn (van rotan)'', *keoe metoboe*, „boomen in een boschje, in een groep'', *metoboe*², „in boschjes, in groepjes, in bossen, pleksgewijze'' (b.v. gras of rijst die niet goed gelukt is). Zoo ook in uitdrukkingen als *megioe*², *meroepa*² (of, in het meervoud, *mpegioe*², *mperoepa*²), „van allerlei soort, in soorten'', *mepoeloe*², „bij tientallen'', *me'etoe*², „bij honderdtallen'', *mensowoe*², „bij duizenden'' (met prenasaleering), enz., die alleen met woordherhaling voorkomen. Zie voor meer voorbeelden van *me*-......² § 327.

319. Ook de *me*-vormen die het maken van een bepaald, door het GW aangeduid geluid of het uiten van een bepaald woord aanduiden kunnen onder de in § 317 genoemde groote groep van *me*-afleidingen gebracht worden. In het Bare'e gebruikt men in dit geval somtijds *mo*- (als in de boven behandelde gevallen), doch gewoonlijk ook *me*- (een voorbeeld met *mo*- in het M. is gegeven op p. 298). In het algemeen staan in de beteekenis „maken, voortbrengen wat het GW aanduidt'' de voorvoegsels *mo*- en *me*- naast elkaar, zooals uit de voorbeelden kan blijken; het uitgangspunt (de grondbeteekenis) is in beide gevallen echter verschillend en voorbeelden waarin zoowel *mo*- als *me*- gebruikt zou mogen worden zijn mij niet bekend. Het optreden van *mo*-, resp. *me*- staat in ieder afzonderlijk geval vast.

De mij bekende voorbeelden behooren tot twee groepen, waarvan de eerste een interjectie, de tweede een verwantschapsnaam tot stam heeft. Eenige gevallen zijn: *mehoeoe'oe*, *mehoembee*, „ja zeggen'', *me'oeochoe*, „neen zeggen'', *me'anai*, *me'adede*, *me'adidi*, *me'adodo*, *me'adoedoe*, „au zeggen'', *me'ama*, *me'ine*, *me'oeë*, *memaama*, *menaina ndi* (*a*, *ia*), „vader, moeder, grootvader (resp. grootmoeder), oom, tante zeggen tot''.

320. Een beteekenis van *me*- die dit voorvoegsel ook in 't Bare'e heeft is die van „zich begeven naar, in de richting van, zich voortbewegen in, door, over, etc. hetgeen het GW aanduidt''. Voorbeelden hiervan zijn: *mekoana*, „naar rechts gaan, rechts afslaan'', *memanggali*, „naar links gaan, links af-

slaan'', *melaro-ewo*, „door het gras gaan'', *melaro-ngkeoe*, „zich in 't bosch heen en weer bewegen'', *olo²o metoboe ka ipetonga-mpada*, „nu eens liep ze door 't bosch, en dan weer door de grasvlakte'', *melaro-ntonga-lere*, „naar den akker gaan, op den akker loopen'', *metoroekoeno*, „over bergterrein gaan'', *manoe meraha*, „een kip die aldoor in huis komt'', *mesinggeraha*, lett. „zich naar een ander huis begeven'', d.w.z. „een bezoek brengen'', *mesi'e*, „rijst uit de rijstschuur (*si'e*) halen''. Ook *mepoeoe-nahoe*, „naar de keuken gaan'' of „in de keuken vertoeven'', is hierbij te noemen, en evenzoo *melowo*, „visch vangen in zeer ondiep water'' (in 't algemeen), van *lowo*, „plas, ondiep, moerasachtig meer''. In vormen als *me'oesa²*, „in den regen staan, loopen, enz.'', *me'ole²o*, „in de zon staan, loopen, enz.'', *mewongi²*, „zich in het donker bevinden, loopen, enz.'', *me'angi²*, „in den wind staan, zitten, enz.'' (alles met opzet), beantwoordt *me-* weer aan Bar. *mo-*.

Duidt het GW een categorie van levende wezens, een stof of iets dergelijks aan, dan beteekenen deze vormen „uitgaan op, gaan zoeken, gaan halen wat het GW aanduidt'', b.v. *me'ewo*, „gras halen'', *melaoero*, „rotan halen'', *mehoeloe*, „hars zoeken'', *me'oeho*, „alikruiken zoeken'', *meroboe*, „op jonge bamboespruiten uitgaan'', *mepakoe*, „varens zoeken'', *mebeine*, „op een vrouw, vrouwen uitgaan'', *me'ana-beine*, „naar de meisjes gaan'', *mekikinaa*, „grazen'' (met reduplicatie gevormd van *kinaa*, waarmee het hoofdvoedsel van menschen (gekookte rijst) en dieren wordt aangeduid), *ba kanatoeoe, lakomo pelewe, pebalo, po'isa*, „wanneer 't zoo is, ga dan bladeren halen, bamboe halen en stampen'', *ihawe iramo bange mpewoea-ngkeoe*, „hij trof apen aan die bezig waren boomvruchten te zoeken''. Het spreekt wel vanzelf dat het spraakgebruik moet leeren van welke substantiva dergelijke vormen kunnen worden afgeleid en in welke beteekenis. In den zin van „hout halen'' wordt b.v. niet *mekeoe* gezegd, maar *mompoedoe* (lett. „afbreken''); wel kan *mekeoe* gebruikt worden voor het halen van hout voor een doodkist (hetz. als *mepole bangka*, „een doodkist halen''). Voor het „vangen'' van dieren met behulp van een of ander instrument worden de *me*-vormen niet gebezigd.

321. In de beteekenis „gelijken op ...'' (in het Bar. zeer belangrijk, zie BS p. 162) schijnt *me-* in het huidige M. niet voor te komen, maar het is mogelijk dat het oorspronkelijk deze functie heeft gehad in adjectiva als *melewe*, „breed'' (*lewe* = blad), *melembo*, „plat, vlak'' (*lembo* = vlakte), en *mesioe*, „zoet'' (*sioe* = honig), in het I. ook „lekker'' (om speciaal „zoet'' aan te duiden gebruikt men dan *mesioe-ntowoe*, „*mesioe* als suikerriet'', vgl. T. *mo'ahi-ntowoe*, id., bij *mo'ahi*, „lekker'' (oorspr. bet. „zilt''), „zoet'').

322. Een aantal woorden met *me-* behoort tot de adjectiva, terwijl sommige in dezelfde beteekenis zoowel werkwoord als bijvoeglijk naamwoord kunnen zijn, waaruit blijkt dat *me-* als adjectief-prefix niet oorspronkelijk is. In de vorige § zijn reeds eenige voorbeelden genoemd. Andere zijn: *mewalo*, „dik, vet, goed gedijend'', *melaho*, „benauwd, warm'', *melongkoe*, „krom''. *mepoeloe*, „kleverig'', *mentee*, „juist'', *me'oera*, „geluk hebben'', *melanga*,

„helder schijnen, branden''. Zoowel adjectief als werkwoord kunnen zijn: *megopa*, „vierkant'', *medoere*, „gestreept'' (van goed), *mesongka*, „even lang'' (vgl. *metimba*, „even zwaar'', dat alleen w.w. is), enz. (sommige van deze voorbeelden hebben wellicht II *me-*). Zie ook § 325.

I *pe-*.

323. De vormen met *pe-* zijn de nomina verbalia van die met *me-* (voor zoover deze geen adjectiva zijn) en als zoodanig reeds in het zevende hoofdstuk behandeld. In één functie, nl. in de beteekenis van „wat gebruikt wordt als, wat dient tot, wat fungeert als hetgeen het GW aanduidt'', verdient dit prefix echter afzonderlijke vermelding, omdat de daarmee afgeleide vormen wel is waar eigenlijk nomina instrumenti (§ 228) zijn bij de in § 317 behandelde vormen met *me-* („gebruiken, hebben wat het GW aanduidt''), zooals duidelijk uitkomt in een voorbeeld als *kamboe pekamboeno beine andio*, „de kam waarmee de vrouw zich had gekamd'', maar *pe-* zich in deze functie tot een zelfstandig element heeft ontwikkeld, dat niet als nomen verbale wordt gevoeld en waarbij aan een *me*-verbum niet wordt gedacht. Eenige voorbeelden zijn: *pesaoe*, „wat als *saoe* (zonnehoed) dient'' (*impolongko koeli ngkeoe pesaoe mioe*, „haalt boomschors van den boom af om die als zonnehoed te gebruiken''), *peboo*², „wat men als *boo*² (gordel) gebruikt'' (*bahapa peboo*²*moe tedoa moiko atoeoe*, „wat heb je daar toch voor een prachtigen buikband!''), *pehawoeno*, „hetgeen door haar als sarong gebruikt wordt, haar als sarong dient'', *pekoero*, „wat als kookpot gebruikt wordt'', *pesipi*, „wat tot tang dient'', *pekadera*, *pegadera*, „wat als stoel dienst doet'', enz. Dikwijls heeft de *pe*-vorm de bijbeteekenis van „surrogaat van hetgeen het GW aanduidt'' (*pekadera* kan b.v. een kistje zijn waar men op zit, *pekoero* een blik dat men op reis gebruikt om in te koken, enz.), maar dit ligt niet in den vorm als zoodanig opgesloten en is ook niet noodzakelijk (zie de boven gegeven voorbeelden).

Aan de substantiva met *pe-* beantwoorden werkwoorden met *me-* ... *-ako*, „gebruiken als ...''; zie § 393.

324. Er zijn ook eenige adjectiva met *pe-*, zooals *pe'o'ole*, hetz. als het w.w. *me'o'ole*, „spijt hebben'', en *pewela*, hetz. als het w.w. *mewela*, „telkens (iets doen)''. Deze vormen zijn vermoedelijk op dezelfde wijze te verklaren als de in § 322 genoemde, met dit verschil dat hier niet de deelwoordsvorm maar die van het nomen verbale (die ook in de vervoegde vormen optreedt) tot adjectief versteend is.

II *me-*.

325. Het steeds (voor zoover dit mogelijk is) met prenasaleering gepaard gaande *me-* wordt in de eerste plaats gevoegd voor substantiva, in de beteekenis van „voorzien van hetgeen het substantief aanduidt'', dikwijls in ongunstigen zin („behept met ...''). De volgende voorbeelden kunnen alle zoowel w.w. als adjectief zijn: *mengkoetoe*, „waar luizen op zitten, luizig'', *mengkoe-*

mbi, „schurftig, lijdende aan schurft e.d.'', *medele*, „lijdende aan framboesia'', *mempiho*, „lijdende aan een soort kleine zweren'', *me'oele*, „vol wormen zitten'', *melara*, „een of meer litteekens hebben'', *me'ongo*, „van rijstwantsen (walang sangit) te lijden hebben'' (van rijstgewas), *merege*, „modderig'', *me'ahoe*, „roo-kerig'', *menseko*, „met onkruid begroeid'' (ook *moseko* en *meseko* komen voor), *medomoe*, „met regenwolken'', *mengkai*, „van een haak voorzien'', *melintoe*, „waar diepe plekken in zijn'' (van een rivier), *mentehoe*, „waar muizen in zijn'' (b.v. van een rijstschuur), *mensisi* (meest adj.), „bloemen dragen''. *Menseroe*, „bewolkt'', en *mewoo*, „stinken'', zijn mij alleen als adjectiva bekend. In enkele gevallen kan men twijfelen of men met I- of met II *me-* te doen heeft, b.v. bij *mensisi* (hoewel dit prenasaleering vertoont), waarvoor het Bar. *mosese* zegt en waarnaast in het M. *mewoea* (meestal w.w.), „vrucht dragen'', staat, dat stellig onder I *me-* thuis hoort. Daar I *me-* en II *me-* geen twee verschillende prefixen zijn is deze kwestie van weinig belang.

Dat men van namen van lichaamsdeelen naast afleidingen met I *me-* ook vormen aantreft als *mensengoe*, „een angel hebbende'', *mengkasi*, „knijpers hebbende'', *mentandoe*, „horens hebbende'' (zie § 317), laat zich gemakkelijk verklaren, omdat het hier organen betreft die zich laten opvatten als werktuigen of wapens waarvan het dier in quaestie voorzien of waarmee het behept is; ook kan hier behoefte aan differentiatie in het spel zijn geweest (*mesengoe*, *mekasi*, *metandoe* = met den angel enz. aantasten, steken enz.).

Hoewel aan deze beteekenis van M. *me-* in het Bare'e *ke-* beantwoordt, zijn er toch ook enkele B.vormen met *me-* van denzelfden aard; zie BS p. 165 en 166.

326. In de andere functie van II *me-*, de meervoudaanduidende, treedt dit prefix niet op als vormer van deelwoorden van werkwoorden, resp. bijvoeglijke naamwoorden, maar als een onveranderlijk toevoegsel, waarmee predicaatswoorden van allerlei aard worden uitgebreid om ze meervoudig te maken. Op welke wijze en onder welke omstandigheden dit geschiedt en hoe de term „meervoud'' in het M. is op te vatten, is elders uitvoerig uiteengezet, terwijl in § 225 reeds gewezen is op de vrijwel geheel met de Morische overeenkomende meervoudsvorming met *mĕ-* en prenasaleering van het Sangireesch.

Dat de meervoudige beteekenis van *me-* (Sg. *mĕ-*) uit de intensieve te verklaren is, behoeft wel niet meer te worden opgemerkt. Intensiteit en meervoudigheid zijn eigenlijk één, en het is dan ook niet te verwonderen dat b.v. in het Bare'e, een taal die overigens geen meervoudsvorming met *me-* kent, vormen voorkomen als *mempate*, „in grooten getale sterven'', *mentoewoe*, „sterk levenskrachtig'', die in de richting van de Morische meervoudsvormen wijzen. Deze beide woorden, waarvan het eerste in het M. o.a. „doodelijk'' beteekent, terwijl het tweede meervoud is van *toewoe*, „levend'', zijn te omschrijven als „waar veel dood, resp. leven in is''. Mogelijk is de meervoudsvorming met *me-* dus het eerst bij het adjectief ontstaan. Zie verder § 225.

Over *pe-* in vermenigvuldigende telwoorden zie men § 286 v.

Mpe-.

327. *Mpe-* is de meervouds- of veelvoudsvorm van *me-* (voor zoover dit geen deel uitmaakt van een adjectief), en als zoodanig elders besproken. Er zijn echter eenige vormen met *mpe-*, gevoegd voor een herhaald substantief, zooals *mpewoekoe²*, „met veel knobbels'', *mpebolo²*, „met veel gaten'' (b.v. van een wand), *mpewoewoe²* (I.), „met veel gaatjes of scheurtjes'' (b.v. van een baadje; een subst. *woewoe* in deze beteekenis schijnt niet voor te komen, wel een w.w. *mowoewoe*, „een gaatje of gaatjes in iets maken''), *mpenggowoe²*, „met veel dichte, door elkaar gegroeide gedeelten'' (b.v. van gras; van het GW *nggowoe²*, dat alleen in herhaalden vorm voorkomt), *mpelobo²*, „met veel bultjes (muggebeten e.d.)'', die afzonderlijke vermelding verdienen. Deze woorden worden, evenals de in § 256 genoemde meervoudsvormen met reduplicatie van den stam, van een enkelvoudig (als collectiviteit van onderdeelen opgevat) subject gebruikt (b.v. *mpewoekoe² koroino*, „zijn lichaam vertoont een groot aantal knobbels''), maar onderscheiden zich daarvan doordat men in deze vormen van een afzonderlijk prefix *mpe-* kan spreken en men hier (behalve in één speciaal geval, zie beneden) niet te doen heeft met een vaste vorming, die op allerlei soortgelijke grondwoorden zou kunnen worden toegepast. Andere substantiva hebben weer *mpa-*, terwijl er ook zijn die zoowel met *mpa-* als met *mpe-* worden gevormd (zie § 307).

Het bovenbedoelde geval wordt gevormd door een categorie van *mpe*-vormen met woordherhaling die gebruikt worden om uit te drukken wat men voor zijn oogen ziet (hetzij dit objectief aanwezig is of niet); in dezelfde beteekenis wordt ook *me-* met woordherhaling gebruikt (zie § 318). Voorbeelden: *melembo²* of *mpelembo² koekitao*, „ik zie voor mijn oogen dat het (landschap) rijk is aan vlakten (*lembo*)'', *m(p)enggilo² koepengkita*, „ik zie vuurvliegjes („sterretjes'') voor mijn oogen'' (b.v. als men zijn hoofd stoot), *m(p)emia²*, *m(p)eraha² koepengkita*, „ik zie (als het ware) een menigte menschen, huizen voor mijn oogen'', *m(p)egawoe² ba ipengkita*, „het is nevelig (*gawoe* = mist) wanneer hij kijkt'' (d.w.z. hij kan niet goed zien, zie p. 63), ook *m(p)e'api² matano*, „zijn oogen schieten vonken''. Uitdrukkingen als deze kunnen van allerlei woorden worden gevormd; zij zijn niet beperkt tot afleidingen van substantieven, b.v. *m(p)ewoli²li koepengkita*, „het is alsof alles voor mijn oogen draait''.

Me-..-oem-..., mpe-..-oem-...

328. Evenals *toema-* of *soema-* (zie § 361) komt ook *me-..-oem-* soms in meervoudige beteekenis voor; deze kan nog duidelijker worden uitgedrukt door in plaats van *me-* *mpe-* te bezigen (vgl. § 327). Eenige gevallen zijn: *meloemonto, mpeloemonto*, hetz. als *toemalonto*, zie § 361; *meroemodi* of *mperoemodi*, hetz. als *mperodi²*, „met kleine verheffingen, bobbeltjes (*rodi*)'' (vgl. *roemodi*, van mais gezegd waarvan de korrels zich pas beginnen te vormen); *mesoemoe²le* (st. *soele*, zie p. 296), „voortdurend in grooten getale heen en weer

loopen, voor een gedeelte in de eene, voor een ander gedeelte in de tegenovergestelde richting'' (zooals mieren). De meervoudige beteekenis zal wel zitten in *me-*, terwijl *-oem-* den toestand uitdrukt die over een zekere uitgestrektheid heerscht.

Mompe-.

329. De vormen met *mompe-* zijn, in het algemeen gesproken, de transitief-afleidingen van die met *me-*, voor zoover de beteekenis van deze laatste toelaat dat er een transitivum van wordt afgeleid en de vorm met *mo-* alleen niet reeds die functie vervult. Eenige voorbeelden (waarbij er ook zijn waarbij de correspondeerende *me*-vorm niet in gebruik is) zijn: *mompelaro* (vgl. § 320), „zich begeven of bewegen tusschen'', b.v. tusschen een groep menschen of tusschen een gewas op het veld om het te bezichtigen, ook met een worp (b.v. tusschen een troep vogels: *koepelaro ira manoe*², nl. met mijn projectiel); *mompetonga*, „zich midden op iets bevinden of bewegen'' (*mansado metongao tahi moloeë atoeoe*, „toen ze midden op die groote zee waren''); *mompetoeoe dahoe*, „een hond roepen met *toeoe, toeoe*'', vgl. *montoeoe*, „iemd. *toeoe* in 't oor roepen'' (een priesteres, om haar wakker te krijgen uit den toestand van verdooving waarin zij na afloop van haar werk pleegt te verkeeren); *mompenggoeroe nggapoe*, „een kat roepen met den klank *nggoeroe* of *nggoerrrrr*''; *mompekota*², „tot iemd. zeggen dat hij liegt'' (*kotamoe* = je liegt 't, dat lieg je); *merongao*, „samen met hem'' (vgl. § 315); *mompetea*, „krachtig houden, inspannen'', ook „bedwingen, uithouden'' (van lust, toorn, pijn, etc.) en intr. „zich inspannen, zich taai houden'', vgl. *metea*, „vechten'', en *motea*, „sterk, hard''; *mompehori*², „aan zijn zijde hebben'' (vgl. *mehori*², § 315); *mompeteo*, „bij gedeelten vervoeren, transporteeren'', trans. van *meteo*, naast *monteo*, „brengen, geleiden''; de meervoudige beteekenis van *mompe-* in *mompeteo* zou naar § 232 verklaard kunnen worden, maar daar zij ook aan den *me*-vorm eigen is lijkt het mij juister om aan te nemen dat *meteo* en het daarvan afgeleide *mompeteo* de oorspronkelijke beteekenis van den stam *teo* (vgl. BW s.v.) bewaard hebben, terwijl die in *monteo* verloren is gegaan.

Het is er intusschen verre vandaan dat van a l l e vormen met *me-* die aan de bovengenoemde voorwaarden voldoen een *mompe*-transitivum zou kunnen worden afgeleid. Als regelmatige formatie van dezen aard kunnen slechts de volgende groepen van *mompe*-vormen genoemd worden:

a) Die met de beteekenis „hebben tot ..., gebruiken als ...''. Deze vormen kunnen, in tegenstelling met die met *me-* en *-ako* (zie § 393), alleen gebezigd worden wanneer het object een persoon of zaak is die inderdaad datgene is of in werkelijkheid de functie vervult van wat het GW aanduidt, en zijn ook verder in beperkt gebruik; zie § 330.

b) De in de laatste alinea van § 315 genoemde, die de gemeenschappelijke beteekenis van „samen deelen'' (op allerlei wijzen) hebben. Zie § 332.

c) De met afleidingen met II *me-* correspondeerende *mompe*-vormen met

prenasaleering van het GW, die de beteekenis hebben van „iets voorzien van wat het GW aanduidt''. Zie § 336.

Verder komt *mompe-* als vaste vorming ook voor in afleidingen waarvan de beteekenis, wat het prefix betreft, zich wel bij een der beteekenissen van *me-* aansluit, maar die toch geen intransitieve *me*-vormen naast zich hebben.

In sommige transitiva, afgeleid van *me*-vormen, is het prefix *mompe-* vergezeld van het suffix *-i*, zie § 372. Voor een bijzondere beteekenis van de combinatie *mompe-...-i* zie men § 377, voor vormen met *mompe-...-ako* § 400.

330. Van de in de vorige § sub a genoemde functie van *mompe-*, *me-...-o* zijn voorbeelden: *mompe'ama*, „tot vader hebben'', *mompe'aka*, „tot ouderen broeder (zuster, neef, nicht, enz.) hebben'', *mompe'ana*, „tot kind hebben, als kind erkennen, aannemen'', *mompe'ata*, „tot slaaf hebben, maken, nemen'', *mompe'ana'oeë*, „tot kleinkind hebben'', *mompe'oeë*, „tot grootvader of grootmoeder hebben'', ook wel „tot kleinkind hebben''; *mompelemba*, „tot baadje hebben'', *mompehawoe*, „als sarong dragen'', *mompekamboe*, „als kam gebruiken'', *mompebangka*, „als vaartuig gebruiken'', enz.

De grondwoorden van deze voorbeelden behooren tot twee categorieën: namen van familiebetrekkingen e.d. en namen van kleedingstukken en andere gebruiksvoorwerpen. Overeenkomstig het in § 315 gezegde kan men aannemen dat de beteekenis van de eerste groep van deze *mompe*-vormen eigenlijk is „in de verhouding van (kind en) vader staan tot'' enz. (*me'ama* in den zin van „een vader hebben'' komt dan ook niet voor), zooals in sommige gevallen nog duidelijk uitkomt, b.v. in *mompe'oeë*, „bezitten'' (naast *me'oeë*, zie § 315), wat, indien de beteekenis van deze vormen werkelijk was „hebben tot wat het GW aanduidt'', zou moeten beteekenen „tot eigenaar, heer hebben''. Wel is waar beteekent *me'ama* thans „vader zeggen'', *me'aka* „*aka* (oudere broeder, zuster, neef, nicht, enz.) zeggen'' (ook: „een *aka* hebben''), enz., maar het is zeer goed mogelijk dat dit secundair is. *Me'ana* (zie § 317) drukt heel wat meer uit dan een familiebetrekking alleen, al kan men zeggen dat de beteekenis „in de verhouding van ouder en kind (kinderen) tot een of meer personen staan'' er ook in opgesloten zit. Naast *mompe'ata* staat *me'ata*, „slaven houden'', dat niet noodzakelijk op een wederkeerige betrekking behoeft te duiden.

Een bijzondere beteekenis heeft *mompe'oemboe* (van *oemboe*, „eigenaar''), dat in het T. niet beteekent „bezitten'', maar „zich eigenaar noemen van'' (in onderscheiding van het bovengenoemde *me'oeëo*). Het is niet zeker of men deze laatste beteekenis, die men conatief kan noemen, maar waarbij men ook kan denken aan de in § 319 genoemde functie van *me-* („het woord dat als GW optreedt zeggen, uitspreken''), uit de beteekenis „bezitten'' mag afleiden, doch waarschijnlijk lijkt dit wel, omdat het IN transitivum, in 't algemeen gesproken, ook conatieve beteekenis kan hebben (dus niet alleen het verrichten maar ook het trachten te verrichten van de handeling kan aanduiden) en vooral omdat het

Molo. het woord zoowel in den zin van „bezitten'' als in dien van „zich eigenaar noemen van'' gebruikt, en ook het T. *me'oemboe* de eerstgenoemde beteekenis heeft (zie § 315). Intusschen onderscheidt het B. (dat echter geen met M. *me'oeëo* correspondeerend woord bezit) de vormen *mampotoempoe*, „bezitten'', en *mampetoempoe*, „zich als eigenaar van iets opwerpen'', volgens het BW ook „vragen om iets te mogen hebben, zien iets in bezit te krijgen'' (met het strevende *pe-*), zoodat het ook mogelijk is dat in het M. twee verschillende woorden door elkaar zijn geraakt.

Wat de tweede categorie der bovengenoemde vormen, die met den naam van een kleedingstuk (soms ook van een ander gebruiksvoorwerp) als GW, betreft, afleidingen van deze soort komen naar het schijnt slechts weinig voor; de gewone formatie is die met *me-* en *-ako*, zie § 393. Voor welke woorden *mompe-* in deze beteekenis gevoegd kan worden moet het spraakgebruik leeren. De vormen in quaestie sluiten zich geheel aan bij die met *me-*, genoemd in § 317: een afleiding als *mompelemba* laat zich zonder moeite uit het nomen verbale *pelemba*, „wat tot *lemba* dient'', verklaren (*lemba andio koepelembao* is hetzelfde als *lemba andio pelembakoe*; vgl. § 211, 234).

Dat de eigenlijke beteekenis van de afleidingen met *me-...-ako* een andere is dan die der *mompe*-vormen wordt in § 393 in het licht gesteld. In de vertaling is echter in den regel geen onderscheid te maken, en het verschil komt dan ook alleen uit wanneer het object van den vorm een zaak is die slechts als surrogaat optreedt voor hetgeen door het GW wordt aangeduid (hetzij omdat men niets beters heeft, of bij wijze van spel, of om welke reden dan ook), in welk geval alleen *me-...-ako* en niet *mompe-* gebruikt kan worden. Maar hieruit volgt niet dat het object van den *mompe*-vorm steeds in werkelijkheid datgene moet zijn wat door het GW wordt aangeduid, vgl. *gaagi ipomama andio, mewoiomo, motoeriomo, nami pelembao popala pesaroengkaano andio*, „doordat zij dan zoo sirih kauwde, werd zij duizelig en viel in slaap, zonder de *popala* [1]) meer aan te trekken waarin zij zich placht te hullen''.

331. Bij de laatstgenoemde categorie van *mompe*-afleidingen sluiten zich onmiddellijk die aan waarin het prefix is geplaatst voor een adjectief, met de beteekenis „voelen als, vinden, achten wat het GW aanduidt, van het object de gewaarwording krijgen die door het GW wordt uitgedrukt'', ook intransitief gebruikt van het hebben van zulk een gevoel of gewaarwording op zich zelf, zonder dat aan een oorzaak wordt gedacht, b.v. *mompemoiko*, „goed achten'', *mompementee*, „juist achten'', *mompemosa'o*, „slecht vinden'', *mompemo'ahi*, „lekker vinden'', of als intr. „smullen'' (*tedoa ira mpompemo'ahi anano tehoe andio*, „de jongen van de muis smulden erg''), *mompemarasai*, „het moeilijk hebben, moeilijk vinden'', ook „het moeilijk hebben door iets'' (*koepemarasaiko*, „je maakt 't me moeilijk, ik heb 't moeilijk door jouw optreden''), *mompemahaki*, „pijn (aan iets) lijden'' (*koepemahakio tonisokoe* of

---

1) *Popala* is een laag bankje of stuk plank, gebruikt om op te zitten, of een hakbord.

mompemahaki akoe a ntonisokoe, „ik heb pijn aan mijn vinger''), *mompemoko'oleo*, „vinden dat de zon fel schijnt, last hebben van de zonnehitte'', *mompemokokato*, „jeuk gevoelen'' (*mokokato* = jeuken), *mompemoko'ahoe*, betz. als *moko'ahoe*, „last hebben van rook aan de oogen''.

Voor *mompe-* met herhaalde adjectief-stammen zie men § 335.

332. De vormen met *mompe-* die de beteekenis „iets samen deelen'' gemeenschappelijk hebben zijn reeds in § 315 genoemd. Eenige voorbeelden zijn: *mompehila*, „samen deelen door het voorwerp (b.v. een buffel) in twee helften te verdeelen'', ook „samen bezitten'' (*mohila* = in twee of meer stukken snijden); *mompepoedoe*, id. door het voorwerp door te breken; *mompeberi*, id. door het door te scheuren; *i'alaako ira sangkano ka dopetiao*, „hij haalde zijn wapenen voor hen beiden en zij verdeelden die onder elkaar''; *laloeopo sara'oe andio topepoleomo*, „laten we deze handfuik in de dwarste doorkappen en elk een deel nemen''. Ook *momperiso*, „samen bezitten'' (naast *meriso*, „samen iets doen'', speciaal „samen uit één bordje enz. eten'') en *mompekoë* of *mompenggoë* (vgl. *menggoë*, § 315), „iets samen dragen (met twee of meer personen)'' (het eerste speciaal van groote, zware voorwerpen en gewoonlijk alleen van dragen op de schouders) kunnen hierbij genoemd worden.

333. Bij deze vormen sluiten zich weer aan de *mompe*-afleidingen van telwoorden die beteekenen „in zooveel deelen verdeelen als het GW aanduidt'', b.v. *mompe'oroea*, „in tweeën deelen''. Causatief zijn deze vormen niet; de causatief-afleidingen van *oroea* zijn *mompo'oroea*, „tot twee maken, twee doen worden'', en *mompoko'oroea*, „maken dat twee wordt''. Ter verklaring van den vorm *mompe'oroea* kan men teruggaan op een niet-bestaand **me'oroea*, „wederkeerig, te zamen en in wederzijdsche verhouding twee zijn, een eenheid vormen die uit twee deelen bestaat'', en verder op de in de vorige § genoemde *mompe*-afleidingen, waarin de wederkeerige relatie echter niet het object maar het subject betreft. Dit laatste is ook het geval met *mompe'asa*, „samen doen met'' (*tope'asaomo ari kinaa andio*, „laten wij samen doen met deze rijst''), dat echter ook, met werkwoordstammen samengesteld, de beteekenis heeft van „in één verrichting de behandeling doen ondergaan die door zulk een werkwoordstam wordt aangeduid'', b.v. *haweno i wita oemalao minama asa mpa'a, kotoeo asa mpoe'oe ka ipe'asa-mamao*, „op den grond gekomen nam hij een tros pinangnoten en een heele sirihplant en maakte er één pruim van (stopte dat alles in één keer in zijn mond)'', *keoeno loeria ipe'asa-bansio*, „een (heelen) doerianboom spleet hij in één slag'', *mompe'asa-inoe*, „in één keer opdrinken'', *mompe'asa-mpo'aha*, „bij elkaar, tegelijk op den schouder dragen'', *kinaa asa sempe ipe'asa-winsoo a ngangano*, „een heel bord rijst stopte hij in één hap in zijn mond''. Deze vormen worden gewoonlijk gebruikt van verrichtingen die in 't gewone leven zoo niet voorkomen. Ook *mompepohona*, „in eenmaal (*pohona*) doen'', is in gebruik, b.v. *inisa asa timboka ipepohonao noemahoeo*, „een kati rijst heeft zij in een keer gekookt'', *keoeno loeria ipepohonao bansio*, „een (heelen) doerianboom heeft hij in een keer (hetzij in één

slag of in één werkzaamheid, dus achter elkaar) gekloofd''.

Ook in *mompesoesoea*, „een andere plaats geven'' (*pinesoesoea po'iangano*, „hem werd een andere (van de anderen afgezonderde) verblijfplaats gegeven''), ook „anders behandelen'' (in den zin van „voortrekken''), heeft het prefix wederkeerige kracht (wat met de beteekenis van het GW samenhangt), en evenzoo in *mompesaroe*, „van elkaar overnemen'' (van dingen die van hand tot hand gaan; van *monsaroe*, „leenen'').

334. Evenals dit het geval is met het Bar. *mampe-* kan ook in het M. het prefix *mompe-* voor allerlei transitieve werkwoordstammen gevoegd worden in de beteekenis „probeeren te doen, eens doen wat het GW uitdrukt''. Dikwijls gaan deze woorden gepaard met woordherhaling, waarin het prefix *pe-* (*me-*) dan deelt (§ 111). Voorbeelden zijn: *mompetembi*, *mompete-petembi*, „probeeren op den rug te dragen'', *mompekaa*, *mompeka-pekaa*, „probeeren te eten van, eens eten van, proeven'', *mompelowo*, *mompelo-pelowo rombia*, „bij wijze van proef een gaatje in een sagopalm steken'' (om te zien of hij rijp is om gekapt te worden), *wee akoemo sinsimoe atoeoe ka koepe'a²saakita*, „geef mij dien ring van je, dan zal ik probeeren hem voor ons (je) te verkoopen'', *ipe'o²so ira koelino oeho, nami hina ihino*, „hij zoog eens even aan de schelpen der alikruiken, maar er was geen inhoud meer in'' [1]) (vgl. p. 237).

Van intransitiva gebruikt men alleen de vormen met woordherhaling, dus zonder toevoeging van een conatief prefix; zie § 111 en het Naschrift.

335. *Mompe-* komt ook voor in de beteekenis „gelijkheid vertoonen met, zich voordoen als'' [2]), maar in deze functie is het, naar het schijnt, al even beperkt van toepassing als het correspondeerende *me-* (§ 321). Het is mij alleen bekend:

a) In vormen die beteekenen „de taal spreken van het volk dat door het GW wordt genoemd'' [2]), zooals *mompetopadoë*, „de taal der To Padoë spreken'', *mompeta'oelore* [3]), „Bare'e spreken'', *mompebogisi*, „Boegineesch spreken'', *mompewalanda*, „Nederlandsch spreken'', waarbij de uitdrukkingen *mompetama* en *mompebeine* zich aansluiten, die beteekenen „met lage, resp. hooge stem zingen, de mannen-, resp. de vrouwenpartij zingen'' (wanneer

---

[1]) Op p. 77 onjuist vertaald.

[2]) Vgl. BS § 80.

[3]) *Ta'oe lore* (zooals de Moriërs de Bare'e-sprekers noemen) is vervorming van B. *taoe lore*, „menschen van het bovenland''. De eigenlijke beteekenis van deze uitdrukking is in Mori niet bekend, zooals uit de verbastering van *taoe* tot *ta'oe* ook wel blijkt. Het woord *taoe* komt in het M. alleen nog voor in den samengetrokken vorm *to*, in namen van stammen (*To Watoe*, „Watoeërs'', *To Padoë*, „Padoëërs'', *To Mori*, „Boven-Moriërs'', enz.) en in eenige andere gevallen, doch het is de vraag of het hier nog in zijn eigenlijke beteekenis wordt gevoeld, vgl. *mia nTo Watoe*, „Watoeër, Watoesche'', enz. Volksnamen met *to* kunnen ook het land aanduiden waar het betrokken volk woont, b.v. *akoe loemako i* (vgl. § 274) *To Boengkoe*, „ik ga naar Boengkoe'' (doch *akoe loemako a nTo Watoe*), ook *akoe loemako i Ta'oe lore*.

voor het uitvoeren van een zang uitsluitend mannen of vrouwen beschikbaar zijn, zoodat een of meer mannen de rol der vrouwen moeten overnemen of omgekeerd). In dezelfde beteekenis ook: *mepaoe-ntopadoë*, *mepaoe-walanda*, *mepaoe-maláioe*, „de Maleische taal gebruiken, Maleisch spreken'', enz.

b) In vormen met woordherhaling van den stam (gewoonlijk een adjectief of substantief), met de beteekenis „doen alsof men is of doet wat het GW aanduidt''. Van deze beteekenis zijn voorbeelden: *mompekae^{2}a*, „doen alsof men rijk is'', *mompe'ana^{2}*, „zich gedragen, doen als een kind'', *mompemota^{2}'oe*, „doen alsof men een volwassene is'', *mompemia^{2}*, „doen alsof men een vreemdeling (*mia*) is'', *mompemoke^{2}ndo*, „doen alsof men vermoeid is'', *mompelangka^{2}i*, „doen alsof men groot (*langkai*) is, zich verheffen'', *mompenora^{2} kombiano mandoro*, *mompelangka^{2}i*, „de vrouw van het onderdorpshoofd doet alsof zij onderwijzersvrouw (Mol. Mal. *njora*) is, zij voelt zich'', *mompetoewoe^{2}*, hetz. als *mompelangka^{2}i* (st. *toewoe*, „bovenste, bovendeel''), *mompe'anoe^{2}*, *mompeta'i^{2}* (waarin *langkai* door *anoe*, „dinges'', resp. *ta'i*, „drek'', is vervangen), id. Werkwoordstammen verliezen hierbij hun prefix, b.v. *mompegaoe^{2}pi*, „jokken'' (bij wijze van scherts, zonder dat men de bedoeling heeft anderen om den tuin te leiden; *megaoepi* = liegen, bedriegen), *mompengese^{2}*, *mompebee^{2}*, „doen alsof men huilt, veinzen te huilen''. Bijzondere beteekenis hebben *mompetama^{2}*, lett. „doen alsof men een (mooie) man is'' (vgl. *montama*, „mooi'', van een man; *mompemonta^{2}ma* = „doen alsof men mooi is'', van een man), van een man die met sierlijken gang loopt etc. om de aandacht te trekken, en *mompebei^{2}ne*, id. van een vrouw.

Een enkele maal treft men ook den vorm zonder woordherhaling in deze laatste beteekenis aan, b.v. *mompemota'oe*, „doen als iemand op leeftijd, ouwelijk doen'' (in onderscheiding van *mompemota^{2}'oe*, dat een ongunstige beteekenis heeft), *melempa mompenora*, „loopen als een onderwijzersvrouw'' (wel verkorting van *mompenora^{2}*).

336. Ten slotte moeten nog de *mompe*-vormen besproken worden waarin dit prefix gepaard kan gaan met prenasaleering van het stamwoord, in welk geval het correspondeert met II *me*- (§ 325). De beteekenis is „het object voorzien van hetgeen het GW aanduidt''. Voorbeelden: *mompe'aa*, „ergens een gat of gaten in maken'', *mompengkai*, „van een haak voorzien'', *mompe'olo*, „met (een of meer) tusschenruimten of tusschentijden doen'', *mompe'ato*, „van dakbedekking voorzien, dakbedekking aanbrengen'', *pinemata*, „van driehoekjes voorzien'' (van goed), *mompe'oewoi*, „met water koken (van rijst), rijstepap maken'' (rijstepap heet *pine'oewoi*), *mompehala*, „beboeten'' (van *hala*, „boete''; *mehala* komt niet voor). Ook *mompe'oeni*, „opzetten'' (van een tol), kan hierbij genoemd worden (vgl. *me'oeni*, „staan, draaien'', van een tol, eig. bet. „geluid geven''), en verder *mompe'oesa^{2}*, „aan den regen blootstellen'' (bij *me'oesa^{2}*, „in den regen loopen, enz.''), *mompe'angi*, „aan den wind blootstellen'' (*me'angi* = er is wind, *me'angi^{2}* = in den wind staan, zitten, enz.), e.a.

Mepe-, mompepe- (mepe-...-o).

337. Van deze beide prefixen, die voor allerlei transitieve werkwoordstammen worden gevoegd, en ook elders in de Morische en Boetonsche taalgroepen voorkomen, beteekent het eerste „verzoeken de handeling te ondergaan die door het GW wordt aangeduid, verzoeken te worden ge...... door den persoon tot wien men het verzoek richt'', en de tweede „verzoeken het object de behandeling te doen ondergaan die door het GW wordt aangeduid'', of, intransitief, „verzoeken de handeling te verrichten die het GW uitdrukt''. De strevende beteekenis van *me-*, *pe-* komt hierin duidelijk uit (vgl. BS § 141).

Van de vormen met *mepe-* alleen zijn die met *mepe-...-o* te onderscheiden, die, geheel naar den regel (zie § 223), naast de *mompepe*-vormen staan en gebruikt worden wanneer het object bepaald is. De persoon tot wien het verzoek wordt gericht wordt door een prepositie (*a* of *ndi*) ingeleid.

Voorbeelden van *mepe-* zijn: *mepepotoewoe*, „vragen in leven te worden gelaten'' (*onaemo ka ilako i Lakawa mowawa ata ka sangka woelaa, ta lako mepepotoewoe a mokole*, „toen ging L. slaven en gouden voorwerpen brengen, om zijn leven aan de *mokole* te (gaan) vragen''); *mepetoeloengi*, „vragen om geholpen te worden'' (*kami aiwa mepetoeloengi ndi omoeë*, „wij komen hulp aan je vragen''); *ka iperaaliki i Bange mepe'ala*, „en de Aap gilde (en vroeg) om weggehaald te worden''; *mepepehohawa* (wel verkort tot *mepehohawa*), „om medelijden vragen'' (*mompehohawa* = medelijden hebben met). Bijzondere beteekenis heeft *mepe'oende*, „vragen om geprezen te worden'', dat ook gebruikt wordt in den zin van „gekheid maken, schertsen'' of in dien van „lastig'' (zooals een kind dat aldoor huilt etc.); vgl. Bar. *mekioende*, „de aandacht zoeken te trekken, zich aanstellen''.

Van *mompepe-* (*mepe-...-o*) zijn voorbeelden: *onaemo ka ipompepe'ena woewoe ndi amano*, „daarom vroeg hij aan zijn vader een fuik voor hem te vlechten'', *montoetoerako tama andio mewoeatako, ka ipompepenahoe a beine anoe mo'ia a raha andio*, „de man klom dadelijk in huis, en vroeg aan de vrouw die in 't huis woonde om (voor hem) te koken'', *i'alaomo anano babao, ka dolako a boloki mompepetiso salado loemaki langi*, „hij nam zijn kind in een doek op den rug, en zij begaven zich naar de oude vrouw, om (haar) te verzoeken hun een weg aan te wijzen die naar den hemel leidde'', *omoeë koa da'a mepe'ala ira anamoe*, „jij hebt zelf je jongen weg laten halen'', *tehine moliwoomo ta loemako mepelaboeo koroino a mpaa-paa*, „toen maakte hij zich reisvaardig om aan de kraaien te gaan vragen zijn lichaam te besmeden (om zijn lichaam te laten besmeden door de kraaien)''.

Dat woorden als *mompepekaa*, „wakker worden uit den slaap'', hetz. als *mekaangako*, en *mompepentee*, „goed bekijken, goed onderzoeken'' (*mentee* = juist), niet tot de bovenbedoelde categorie van vormen behooren, behoeft wel nauwelijks meer te worden opgemerkt. *Mompepentee* bevat trouwens geen prefix *mompepe-*, maar is waarschijnlijk te splitsen in *mompe-* en *pentee* (dat in de huidige taal niet voorkomt, maar voorgekomen moet zijn toen *mentee* nog w.w. was), en het is zeer goed

mogelijk dat van *mompepekaa* mut. mut. hetzelfde geldt (*mompepekaa* kan staan voor **mompepengkaa*, vgl. *mengkaa*, „duidelijk, zichtbaar'').

Te-.

338. Het bekende prefix *te-* (zie BS § 132) treedt in het M. in dezelfde functie op als in de verwante talen, nl. in „accidenteele'' vormen van intransitieven of passieven aard. Wanneer het GW de stam van een transitief w.w. is heeft de *te*-vorm gewoonlijk passieve beteekenis, maar noodzakelijk is dit niet. De term „accidenteel'' moet niet al te letterlijk worden opgevat, daar de *te*-vormen ook gebruikt kunnen worden wanneer de agens wel is waar bekend is, maar deze in de gedachte geen rol speelt en men den toestand of de gebeurtenis die door den *te*-vorm wordt uitgedrukt op zich zelf beschouwt.

In de volgende voorbeelden staat het prefix onmiddellijk voor den primairen of secundairen stam: *tenangi*, „overwonnen'' (waarbij dus aan geen agens wordt gedacht, b.v. *isema anoe motoeri se'eloe, onae anoe tenangi*, „wie 't eerst slaapt heeft 't verloren''), *tewoeni*, „verborgen'' (als boven, b.v. *nahi kochori hoemaweo woentakoe, nde tewoeni a laro boeroea*, „ik heb mijn boek heelemaal niet kunnen vinden, daar het in de kist verstopt was geraakt''), *tepoedoe*, „doorgebroken, afgebroken, doorbreken, afbreken'', *tetadi*, „weggeraakt, zoek, verdwenen, verloren'', *tepoempoe*, „verzameld'', *terawo*, „verstrooid, uit elkaar'', *tebesi*, „losschieten'' (van iets veerkrachtigs), *telompa*, „een gat krijgen, lek'', *tedonta*, „naar beneden vallen'', *tebangkoe*, „omvallen'' (*mobangkoe* = omgooien), *teroempa*, „voorover tegen den grond vallen'' (*moroempa* = aanloopen tegen), *telendo*, „uitglijden en languit neervallen'' (*molendo* = languit neerleggen), *tepontoa*, „per ongeluk naar beneden vallen'' (*mompontoa* = naar beneden doen vallen, in iets storten; *mentoa* = naar beneden springen), *telalo*, „voorbijkomen, passeeren'' (*molalo* = iets voorbijgaan), *te'ala* (bij *mo'ala*, „nemen''), „van de hand gaan; vlug'', ook „kunnen'' (van verrichtingen als loopen, klimmen, e.d.); *te'oele*, „zich vermenigvuldigen, veel (na)kroost krijgen of hebben'' (naast *mo'oele*, „nakroost voortbrengen'', tr. en intr.), *tetoro*, „ophouden op weg'', *telemboei*, „achteraankomen, achterraken, achterblijven'' (naast *lemboei*, „achteraankomen''), *tedoengkoe*, „ten einde raad'' (naast *doengkoe, doedoengkoe*, id.), *te'ata*, „slaaf, slavin (*ata*) worden'', *te'aka*, „oudere in jaren, verder gevorderd in kennis'' (*aka* = oudere broer, zuster, neef, enz.), *te'oeai*, „jongere in jaren, mindere in kennis'' (*oeai* = jongere broer, enz.; de laatste voorbeelden kunnen opgevat worden als „(als het ware) tot *aka*, *oeai* geworden''), *te'awoe*, „fijn, in poedervorm'' („tot stof of asch geworden'' a.h.w.), *teta'i*, „poepen'' (*ta'i* = poep), *tewita*, id. (een eufemisme, waarin *ta'i* door *wita*, „grond, aarde'', is vervangen), *te'eme*, „pissen'' (*eme* = pis), *tegoo*, „boeren'', *teboeoe*, „veesten'', *teloea*, „braken'' en „braaksel'', *tekoeda*, „boos'', *tekewoi*, „liefde hebben (alleen van ouders etc. tot kinderen of omgekeerd), verlangen hebben'', *tegaga*, „luid gaan spreken'', *tededengke*, „schrikken'', enz. Het laatste heeft redu-

plicatie, vgl. *mompodengke*, „doen schrikken'', en B. *djingki*.

Eenige gevallen waarin het stamwoord prenasaleering vertoont zijn genoemd in § 21. Deze prenasaleering zal in den regel wel van andere vormen van denzelfden stam zijn overgenomen, b.v. in *tengkoeroe* (B. *tekoeroe*), „gerimpeld'', dat zich kan hebben geassimileerd aan *mengkoeroe* (B. id.), „zich rimpelen'', omdat het als accidenteele tegenhanger van dit laatste en niet als accidenteel passief deelwoord van *mongkoeroe*, „in plooien of rimpels trekken'', werd gevoeld (het is een gewoon verschijnsel in het M. dat afleidingen van denzelfden stam zich in vorm bij elkaar aansluiten). Differentiatie van beteekenis heeft men in *tepae*, „getrokken'', naast *tempae*, „geslonken, gedaald'' (van hoog water, dat a.h.w. „teruggetrokken'' wordt naar zijn eigenlijke bedding).

Evenals in de verwante talen kunnen de *te*-vormen welker aard zich daartoe leent (vooral de passieve verleden deelwoorden) ook een potentieele bijbeteekenis hebben, speciaal in verbinding met een ontkenningswoord. Eenige voorbeelden hiervan zijn: *nami teto'ori doano*, „hun aantal was niet meer te bepalen'' (*monto'ori* = weten), *nami te'oela a nsa'oe*, „zij kon niet meer in 't mandje, zij was te groot geworden voor 't mandje'', *nahi tehine bangka andio merodo²omo; ka domeleloeao, nahi teleloe*, „na eenigen tijd lag het vaartuig stil; toen trachtten zij het te bewegen, (maar) het was niet in beweging te krijgen'', *nami tepatoedoe palilido*, „hun onderdanen waren niet meer terecht te wijzen, wilden zich niet meer laten terechtwijzen'', *nahi tepongko'ala*, „het is niet te krijgen, niet te pakken te krijgen'', *nahi telako*, „het is niet van zijn plaats te krijgen''; vgl. § 352. Op de potentieele beteekenis van *te'ala* is boven reeds gewezen.

339. Behalve voor stamwoorden wordt *te-* ook wel gevoegd voor nomina verbalia, zooals in *tepentoro*, „komen te zitten'', *tepotoeri*, „komen te liggen'' (naast *tekotoeri*, „in slaap vallen''), *tepe'opo* of *tempe'opo* (ook *tinti'opo*, waarin *ti-*, de oudere vorm van *te-*, op schijnt te treden), „op den buik komen te liggen'', *tepenganga*, „onwillekeurig den mond openen'', *tepentade*, „komen te staan'' en „kunnen staan''. Van een vaste vorming, als in het Bare'e [1]), schijnt in het M. niet gesproken te kunnen worden.

Dit geldt wel van het prefix *tepe-*, gevoegd voor substantiva in den zin van „worden tot, veranderen in wat het GW aanduidt''. Evenals in de zooeven genoemde gevallen moet men ook hier met een jongere vorming te doen hebben, vgl. *te'ata* en andere voorbeelden in § 338. Het ontstaan van dit voorvoegsel is intusschen niet geheel duidelijk. Uit vormen als de bovengenoemde (*tepentoro, tepenganga* e.d.) kan het niet worden afgeleid, zoodat het uit een der functies van *me-*, *pe-* of *mompe-* moet worden verklaard, waarbij men kan denken aan § 318, 321, 323 en 333. Voorbeelden zijn: *tepe'awoe*, „tot asch of

---

[1]) BS p. 224 v.

stof geworden'', ook hetz. als *te'awoe*, „fijn, poedervormig'', *tepemia*, „in een mensch veranderd'', *tepe'oewoi*, „in vloeistof overgegaan'', *tepe'oepe*, „tot „ampas'' geworden'', ook hetz. als *ma'oepe*, „vertrapt, vermorzeld, vernield (in dien zin)'' (b.v. van een vrucht, een insect, rijstgewas), *mensaro hawe i rodoha mokokato'oto lowo koroino ana² toeama nie, ranta ka notepe'oele* (Molo.), „toen zij thuis gekomen waren jeukte het heele lichaam van den jongen, totdat hij een slang was geworden''.

340. Over de beteekenis „ongeveer'', die aan *te-* eigen kan zijn in verbinding met telwoorden, zie men § 290, over de functie van *te-* in verdeelende telwoorden § 288. Beide functies van *te-*, die ook elders voorkomen, zijn gemakkelijk te verklaren uit de beteekenis „worden tot ..., komen tot ...'' van dit prefix. Hetzelfde geldt van een andere, zeer belangrijke functie die *te-* in het M. kan hebben, nl. die van modale partikel, waarover uitvoerig gesproken is in § 248.

Het spreekt wel vanzelf dat *te*-vormen ook kunnen optreden als grondwoorden voor nieuwe afleidingen, maar tot het ontstaan van nieuwe prefixen heeft dit, voor zoover ik weet, geen aanleiding gegeven. Zoo kan men b.v. in *monte'ia*, „oppassen, bewaken'', niet van een prefix *monte-* spreken, daar het woord is afgeleid van *te'ia* (*te'ia i raha* = aldoor in huis blijven, het huis niet verlaten) en niet gevoeld wordt als bestaande uit *monte* en *ia*. Wel is er misschien een prefix *mete-*, voorkomende in woorden als *mete'ema*, „wachten'' (*mo'e'ema* = wachten op, afwachten), *mete'ia*, „de wacht houden, op een kind passen'' (vgl. echter het zooeven genoemde *monte'ia*, waarnaast ook *mompete'ia* voorkomt), *metebaba*, intrans. bij *mobaba*, „in een doek op den rug dragen'' (vgl. *mebaba*, § 314), *metenoenoe*, „gehoorzaam, volgzaam'' (de stam *noenoe* is een bijvorm van *loeloe*, waarvan de oorspr. bet. „volgen'' is), *mete'oeoe*, gezegd van een kind dat niet van zijn moeder af wil (stam *oeoe*, in 't T. „nadoen'', in 't Molo. „volgen''), in welker beteekenis misschien wel een gemeenschappelijk element is aan te wijzen, maar het is toch niet duidelijk wat *mete-* beduid zou moeten hebben, en het is dan ook zeer goed mogelijk dat deze vormen te splitsen zijn in *me-* + *te-*...

Van *ti-*, ouden vorm van *te-*, zijn wel voorbeelden te geven, ook in combinaties met andere elementen, maar daarmee zouden de in § 292 getrokken grenzen overschreden worden (zie echter § 248).

De wederkeerigheidsprefixen tepo-, mepo-, mompo-, mape-, mambe-, mombe-.

341. De voorvoegsels *tepo-*, *mepo-* en *mompo-*, over het ontstaan waarvan in § 233 gesproken is, behooren tot één stelsel en staan tot elkaar als *te-*, *me-* en *mo-*. Het eerst zal *tepo-* behandeld worden, dat het meest voorkomt en het gewone wederkeerigheidsprefix van het M. genoemd kan worden, met dien verstande dat het uit den aard der zaak alleen op kan treden ingeval de wederkeerige betrekking van „accidenteelen'' aard is.

Dat *po-* bij *te-* behoort en niet bij hetgeen er op volgt blijkt wel duidelijk hieruit dat *tepo-* ook gevoegd kan worden voor nominale grondwoorden, en dat het nooit gepaard gaat met prenasaleering van den stam. Voorbeelden van dit prefix zijn: *tepolalo*, „elkaar passeeren (*molalo*)'', *tepohawe*, „elkaar aantreffen (*mohawe*), samentreffen, elkaar ontmoeten'' (kan ook van *hawe*, „aankomen'', worden afgeleid, vgl. *tepotowo*, „elkaar tegenkomen'', waarnaast wel *towo*, „aankomen'', en *montotowo*, „tegemoet gaan'', maar niet *montowo* voorkomt), *tepodapa*, „tegen elkaar oploopen'', ook wel „elkaar ontmoeten'', *teporonge*, „elkaar (kunnen) hooren'', *nahi dotepokita*, „zij kunnen elkaar niet zien'', *onaemo poe'oeno ka nahi dontepokakahani nggapoe ka tehoe*, „dat is de oorzaak dat katten en muizen niet van elkaar willen weten'', *teposoea*, „van elkaar gescheiden'' (van gehuwden), *tepo'olai*, „ver van elkaar af zijn'', *tepo'ompeda*, „dicht bij elkaar zijn'', *tepo'aro*, „met de voorzijde naar elkaar toe'', *tepoboengkoe*, „met de ruggen naar elkaar toe'' (vgl. de vormen met reduplicatie genoemd in § 297; naast *mo'o'aro* komt echter ook *mo'aro* voor), *tepokaroe*, „met de voeten naar elkaar toe of tegen elkaar aan liggen'', *tepo'oeloe*, „id. met de hoofden''. Voor andere voorbeelden zie men § 229 en 342.

342. De beteekenis van *mepo-*, dat weinig voorkomt, is dezelfde als die van *tepo-*, behoudens het „accidenteele'' element (in den boven omschreven zin des woords). Naast de in § 315 genoemde vormen *metobosi*, *mesimpi*, *mesomboe*, *mesoempa* komen ook *mepotobosi*, *meposimpi*, *meposoempa*, *meposomboe* voor. Andere voorbeelden: *mepopangkoe*, „tegen elkaar stooten'' (meestal zal men *tepopangkoe* gebruiken), *mepokomoe* (naast *tepokomoe*), „op elkaar sluiten'', *meposongka*, „zich aan elkaar meten'' (van menschen die hun lengte met elkaar vergelijken; *mosongka* = meten).

Naast de vormen met *mepo-* en *tepo-* staan weer transitiva met *mompo-*, waarvan de wederkeerige beteekenis uit den aard der zaak op het object betrekking heeft. Voorbeelden: *momposimpi*, *momposomboe*, *momposoempa*, „met elkaar verlengen'' (op de in § 315 beschreven wijzen), *mompotobosi*, *mompo'eoe*, „met elkaar ruilen'', *mompopangkoe* of *mopopangkoe*, „tegen elkaar (doen) stooten'', *mompo'api*, „op elkaar leggen'' (vgl. *mo'api*, „opstapelen'', van *api*, „laag''), *koepokomoe ira koeli meti*, „ik heb de schalen der oester op elkaar doen sluiten''.

De vormen met *mepo-* en *tepo-* die transitief zijn kunnen zonder verandering van vorm met een als object fungeerende bepaling verbonden worden, op dezelfde wijze als in § 315 van dergelijke vormen met *me-* vermeld is, dus *mepotobosi ira*, *mepo'eoe ira lembado*, „zij hebben hun baadjes met elkaar geruild, van baadje verwisseld'', *tepotobosi ira*, *tepo'eoe ira lembado*, „zij hebben per ongeluk elkaars baadje genomen, aangetrokken'' (*tepotobosi* en *tepo'eoe* kunnen natuurlijk ook als accidenteele passieve deelwoorden bij *mompotobosi* en *mompo'eoe* behooren, dus: *tepotobosi* of *tepo'eoe lemba mami*, „onze baadjes zijn per ongeluk met elkaar verwisseld geraakt''; evenzoo: *teposomboe iramo ikino*, „hun staarten waren aan elkaar verbonden (geraakt)'').

De wederkeerige vormen met *mepo-* en *mompo-* moeten niet verward worden met de in § 232 behandelde gevallen, noch met de causativa met *mompo-* (§ 303), waarnaast weer intransitieve of reflexieve vormen met *mepo-* staan. In sommige gevallen kan men twijfelen of men met het wederkeerige dan wel met het causatieve *po-* te maken heeft, b.v. in *mompotonda*, „op elkaar doen volgen, achter elkaar doen gaan'', dat tot *mepotonda* of *metonda*, „achter elkaar loopen, op elkaar volgen'', staat als *momposimpi* enz. tot *meposimpi* of *mesimpi* enz. (*mepotonda* en *metonda* beteekenen ook „volgen''), in *mompodede*, „op een rij, rijen (*dede*) zetten'' (vgl. *mompopodede*, „op een rij, rijen doen staan'', alleen van menschen gezegd, causatief bij *medede*, waarnaast ook *mepodede* voorkomt, en B. *madede*, *mampadede*, *mampapodede*), en in *mompokoekoe*, „aan elkaar doen sluiten'', *mepokoekoe*, *tepokoekoe*, „aan elkaar sluiten'' (van randen of uiteinden, b.v. van een armband), dat behoort bij *koekoe*, „dicht, zonder opening''. Men kan zeggen dat *po-* hier de beide functies tegelijk vervult (vgl. Molo. *mompokoekoe*, „dichten, stoppen'', van reten e.d.), wat met den aard van het GW verband houdt.

De wederkeerige vormen met *mompo-* moeten ook niet verward worden met *mompe*-afleidingen als *mompesaroe* (§ 333), die rechtstreeks correspondeeren met een groep vormen met *me-* en waarvan de wederkeerige beteekenis niet op het object maar op het subject betrekking heeft. Het Bare'e gebruikt in beide gevallen *mampo-*. Uit dezen vorm, die niet causatief kan zijn, blijkt dat de boven gegeven verklaring van *mompo-* juist is en men dus in gevallen als *momposimpi* niet aan het causatieve prefix *po-* heeft te denken.

343. De voorvoegsels *mambe-* en *mombe-* zijn varianten van *mape-*, daar *mombe-* uit *mambe-* en dit laatste weer uit **mampe-* is ontstaan [1]). Daar de vormen met *mape-* en *mambe-* niet anders dan adjectieven kunnen zijn (§ 300), is het niet te verwonderen dat dit ook geldt van die met *mombe-*. De beteekenis van deze drie prefixen is geheel dezelfde, maar *mape-* en *mombe-* komen niet veel voor. Gewoonlijk gebruikt men *mambe-*, dat echter niet zoo frequent is als *tepo-*. Dikwijls komt het voor in woorden die op het gemoed betrekking hebben, en in poëzie (*tepo-* wordt in poëzie niet veel gebruikt).

Voorbeelden van *mambe-*, *mombe-* en *mape-* zijn: *mambe'o'alia*, *mape'o'alia*, *mombe'o'alia*, „elkaar een kwaad hart toedragen'', *mambe-*, *mombe-*, *mape'olai*, „ver van elkaar zijn'' (meestal in poëzie), *mambe'i'ini*, „elkaar vasthouden'', *mambepengesei*, „elkaar beweenen'', *mambekoloepe*, „elkaar vergeten'', *mapetoeloengi*, *mapetoeloe²ngi*, „elkaar helpen'', *mambe-*, *mombeloeloe*, „elkaar nadoen'', *mambetowoki*, „elkaar trachten te ontmoeten, elkaar tegemoet gaan'' (*montowoki* is „iemd. die op weg is ophouden''), *mambesesepi*, „elkaar slaan met een buigzaam voorwerp'', *nami dopotoeri nde mambe'oliwi ira*, „zij sliepen niet meer want zij maakten afspraken met elkaar''. Eenige van deze voorbeelden vertoonen woordherhaling of reduplicatie (§ 109).

Wanneer deze vorm wordt afgeleid van een werkwoordstam die het prefix *pe-* bevat, vervalt dit laatste dikwijls, b.v. *mambe-*, *mombe-*, *mapehohawa*, ook *mambepehohawa*, *mapepehohawa*, „medelijden met elkaar hebben, elkaar genegen zijn'' (bij *mompehohawa*), *mambekokono*, „op elkaar verliefd zijn''

---

[1]) Zie BS § 131.

(bij *mompekokono*), *mombe(pe)sosoo*, „elkaar voortdurend een kwaad hart toedragen, steeds aan elkaar denken op die wijze'' (bij *mompesosoo*).

Voorbeelden van *mambe*-afleidingen van transitieve werkwoordstammen, die niet de zuiver-wederkeerige beteekenis hebben van „elkaar de handeling doen ondergaan'' (vgl. § 315) zijn *mamberonge*, „van elkaar hooren'', en *mambesaroe*, „van elkaar leenen'', b.v. *memamberonge iramo, mpe'oengke*[2] *iramo, ranta ka dontepohawe*, „zij hoorden van elkaar en gingen naar elkaar op zoek, totdat zij elkaar gevonden hadden'', *mambesaroe ira lembado*, „zij hebben hun baadjes van elkaar geleend'' (vgl. § 342).

Het wederkeerigheidsprefix si-; mompasi-.

344. Het bekende element *si-* is in het M., voor zoover mij bekend, alleen nog levend in de combinatie *mompasi-*, die de beteekenis heeft van „onopzettelijk, per ongeluk het object mede de handeling doen ondergaan die door het GW wordt uitgedrukt en die zich eigenlijk alleen op een ander voorwerp richtte'' (vgl. de vormen met *mompopo-*, genoemd in § 309, die de beteekenis van „samen met iets anders'' missen). Het samengestelde prefix *pasi-* (*mampasi-* enz.) komt in ongeveer dezelfde beteekenis ook in het B. voor, zie BS § 174.

Voorbeelden van *mompasi*-vormen zijn: *mompasiwawa*, „iets per ongeluk te zamen met iets anders meebrengen, meenemen'', *nahi koepokoto'orio koepasi'alao woentado toea*, „zonder dat ik 't merkte heb ik ook een boek van Mijnheer genomen'', *mompasi'inoe*, „iets bij het drinken mede inslikken'' (b.v. een insect), *ba ikaanomo baoe andio ka ipasikaano mbo'oe ipo andio, nahi tehine maate*, „wanneer hij dat vleesch opeet en meteen ook dat vergif binnenkrijgt sterft hij na korten tijd''. In *mompasimpewowolo*, „door aan iets anders te denken zich iets te binnen brengen, door associatie van gedachten aan iets komen te denken'', vertoont de stam prenasaleering, vermoedelijk in verband met het feit dat *pe-* een voorvoegsel is.

Het in het Bovenland (Moli. c.a.) gebruikelijke *pasi*, „met, en'', laat zich zeer goed verklaren als het prefix *pasi-* in zelfstandigen vorm (men vergelijke de constructies met adverbia als *wela*, *amba*, enz. die behandeld zijn in § 219). De oorspronkelijke beteekenis moet dan „mede'' zijn, vgl. T. *saroe*, „mede, met'', B. *pai*, id.

Dat *si-* niet meer in zijn eigenlijke beteekenis gevoeld wordt blijkt uit een vorm als *teposisala*, „van elkaar verschillen, zoodanig dat de subjecten niet bij elkaar passen, het met elkaar oneens zijn, twisten'', waarin *tepo-* feitelijk overbodig is, maar toch altijd gebruikt schijnt te worden [1]) (ook *teposala* komt voor, doch is minder sterk). Andere voorbeelden: *sibali*, hetz. als *teposisala*; *sipada*, „aan elkaar gelijk (in een eigenschap)'' (misschien uit het Boeg.), st. *pada*, „gelijkelijk, allebei, allemaal''; *sisingge* of *teposisingge*, „van

---

[1]) Behalve in *sisalaa*, hetz. als *teposisalaa*, „punt, opzicht waarin men verschilt''.

elkaar verschillen (doch zich wel met elkaar verdragen)'' (tenzij dit met reduplicatie is gevormd, vgl. § 118; *sisingge* wordt nl. ook in den zin van *singge*, „anders'', gebruikt). *Sintoewoe*, „in goede verstandhouding leven'', is uit het B. overgenomen.

Voor het prefix *sa-* zie men § 282.

Ko- (ngko-, nggo-, ka-, ngka-).

345. Over het prefix *ka-*, *ko-* is reeds gesproken in § 214 v.v., waar oorsprong en beteekenis van het voegwoord *ka* is behandeld (zie ook § 247), terwijl in § 216 is opgemerkt dat *ko-* niet alleen beantwoordt aan Ttb. *ka-* maar ook aan *kĕ-*. Het laatste is het geval wanneer *ko-* in de in deze § te noemen beteekenissen (wel de meest gewone wanneer het prefix niet gepaard gaat met herhaling van het stamwoord) optreedt, al worden die voor het Ttb. niet alle opgegeven.

In de beteekenis „pas, met dat, zoodra als, nauwelijks ...'' wordt *ko-* gevoegd voor nexus-substantiva van allerlei aard, gevolgd door een bezittelijk voornaamwoord, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: (*da*) *kohawekoe*, „ik ben pas aangekomen'', *mia anoe kohaweno*, „iemd. die pas is aangekomen'', *kote'insomoe isoea?* „waar ben je pas vandaan gekomen?'', (*da*) *kohinano*, „het is pas geboren'', (*da*) *kotoewoeno*, id., ook „hij is pas bijgekomen (uit een flauwte)'', *mia kompekoeledo* [1]) *inso mpominggoe*, „menschen die pas aan 't terugkeeren zijn uit de kerk''; *kope'oeladomo ka domensomba*, „zoodra zij zich ingescheept hadden gingen zij onder zeil'', *kosandoeno ka isiwoeo*, „zoodra de (sago) uit den bezinkbak was geschept maakte hij er sagopap van'', *ko'oemarino koa mongkaa ka ilako mo'itoe²*, „zoodra hij klaar was met eten ging hij rondloopen'', *kohaweno koa ndi ineno, ipaoeakonomo ineno*, „zoodra hij bij zijn moeder was gekomen sprak hij tot haar'', *kohaweno koa i Bange toemandapio poenti pinahono*, „bij aankomst liet de Aap zich boven op den door hem geplanten pisang neervallen'', *kopewangoedo me'emao io keoe a mpoeoe rahano boloki andio*, „zoodra zij op waren gestaan vroegen zij om den boom die op het erf van de oude vrouw stond''. Door herhaling van den stam kunnen deze vormen nadrukkelijker worden gemaakt, b.v. *kopento²ano*, „juist op het moment dat hij naar beneden was gesprongen'', *kopeti²ino*, „juist toen hij naar beneden was gekomen'', *kohawe²no*, „op 't oogenblik zelf dat hij aangekomen was''.

Een andere zijde van dezelfde beteekenis van *ko-*, die optreedt wanneer niet het voor- maar het nazindeel door *ko-* wordt ingeleid, is die van „in eenen daarmee, meteen, in aansluiting daaraan'', waarop dan meestal een handeling of toestand volgt die belangrijker is dan de voorafgaande, dus een opklimming daarmee vormt. Ook in dit geval treedt het hoofdwoord van het predicaat op als nexus-substantief, gevolgd door het subject in den vorm van een bezittelijk

[1]) Zie p. 277, nt.

vnw. De aanwezigheid van een voorzindeel is niet noodzakelijk. Voorbeelden: *akoe lako mo'ala pakoeli, kolakokoe mo'oli ohia*, „ik ga medicijn halen en daarna door om zout te koopen''; *kolakomoe isoea atoeoe? — kolakokoe i Dale*, „waar naar toe ga je door (dus na eerst iets anders te hebben gedaan)? — naar D.''; *mokokoseo akoe, kolakokoemo mahaki*, „ik kreeg koude rillingen en werd daarna ziek'' („ging over tot ziek worden'' a.h.w.), ook *mokokoseo akoe, komahakikoemo*; *pentorono andio, kopotoerinomo*, „toen hij zoo zat sliep hij vervolgens in (zonder eerst nog iets anders te hebben gedaan)''; *akoe lako i tonga-lere, kopotoerikoe ira'ai*, „ik ga naar den akker en blijf daar slapen'' (na eerst gedaan te hebben wat ik daar doen moet); *aiwa mesinggeraha, kopo'ianomo*, „hij kwam op bezoek en bleef hangen (vestigde zich ter plaatse)'', of „ ... en bleef plakken (wist van geen weggaan)''. In sommige gevallen heeft *ko-* de beteekenis van „aldoor'', die zich weer bij de vorige aansluit; zoo b.v. in *kolakokoemo moroengkoe* of *komoroengkoekoemo*, „ik blijf maar aldoor mager'' (nl. na dit eerst te zijn geworden), *onaemo ka dope'oe'oea, kolakodomo teposisala*, „toen geraakten zij in twist en leefden verder voorgoed in oneenigheid met elkaar'', *kolakonomo, loemako ngkolakono*, „hij is voorgoed weggegaan'', *loemaki oewoi, kolakonomo*, „hij ging naar het water en kwam niet meer terug''. De beteekenis „aldoor, voorgoed'', die *ko-* in deze voorbeelden heeft, houdt verband met den aard van het GW en is dus niet in 't algemeen aan *ko-* eigen.

Bij correlatief gebruik van zulke vormen wordt zoowel het voor- als het nazindeel door *ko-* ingeleid, om op de gelijktijdigheid der beide handelingen den vollen nadruk te doen vallen, b.v. *kohawenomo kopotoerinomo*, „zoodra hij aankwam ging hij onmiddellijk slapen'', *komotahano kokaano*, „zoodra 't rijp (gaar) was werd het dadelijk opgegeten'', *komateno kotanono*, „zoodra hij dood was werd hij begraven''. Bij deze constructie kan geen woordherhaling optreden.

346. *Ko-*, gevolgd door een geprenasaleerd nexus-substantief en een bezittelijk voornaamwoord wil zeggen „in het stadium, in den toestand verkeerende waarin men doet of wordt wat door het GW wordt uitgedrukt'', waarbij dan, evenals in de boven behandelde gevallen, bij praedicatief gebruik het subject alleen door het aangehechte possessivum behoeft uitgedrukt te worden, terwijl het bij attributief gebruik in het Ned. onvertaald blijft. In deze vormen beantwoordt *ko-* aan Ttb. *ka-* [1]). Voorbeelden: *mia konte'ilino*, „iemd. die in de groeiperiode is'' (vgl. *kinaa kote'ilino*, „rijst die pas begonnen is uit te zetten''), *nana'ote kompe'opono*, „een kind dat in het stadium is van op den buik liggen'' (vgl. *kope'opono mengese*, „zoodra hij op den buik was gaan liggen ging hij huilen''), *ka ipoboi ira ana beine anoe da konte'ahoedo ka do'aiwa mpo'oeoo*, „toen liet hij de jonge meisjes komen die nog aan het huwbaar

---

[1]) Zie Ttb. Spr. p. 101 v.

worden waren, om het te (komen) zoogen'', *komotahano woea lansa*, „de lansats zijn in het stadium van rijp worden'', *konte'ahoenomo mangalitaoe, konte'ahoeno ana beine*, „de jongelui, de jonge meisjes zijn (nu) in het stadium, op den leeftijd dat zij huwbaar worden'' (er zijn dus veel jongelui die dien leeftijd hebben bereikt), of „de jongelui enz. zijn pas in dat stadium gekomen'' (dit laatste is eigenlijk *kote'ahoenomo mangalitaoe* enz., maar de vorm met prenasaleering wordt in dit geval ook gebruikt in de beteekenis van dien met *ko-* alleen). In *benoe kosedoeno*, „klappers die in het stadium zijn dat zij *sedoe* worden'', d.w.z. zoo oud dat men, wanneer men ze schudt (*monsedoe*), het water er in hoort klokken (*sedoe*), blijft de prenasaleering achterwege. Zie ook § 349.

347. Een gewone formatie [1]) is die waarin *ko-* voor een herhaalden stam is geplaatst, welke laatste in het M. alleen in bijzondere omstandigheden prenasaleering vertoont. De beteekenis is in 't algemeen „voortdurend, aldoor doende wat of in den toestand verkeerende die door het GW wordt aangeduid'', of alleen „(gedurende eenigen tijd) in een bepaalden toestand verkeerende'', ook wel „er maar op los, zonder zich behoorlijk rekenschap te geven, zonder dat 't nut heeft enz. de handeling verrichtende''.

Voorbeelden zijn: *kokora*², „voortdurend den krijgskreet doen hooren (*koemora*)'', *kongese*², „aldoor huilen (*mengese*)'', ook „doen alsof men huilt'' (= *mompengese*²), *kogoo*², „aldoor boeren (*tegoo*)'', *ko'oesa*², „het regent voortdurend'', *komaha*²*ki*, „aldoor ziek'', *kongai*², „aldoor kauwen, aan 't kauwen zijn'', *ko'ia*², „stil blijven zitten zonder te spreken'', *kolako*², „voortdurend loopen, aan 't loopen zijn'' (*mongkaa ngkolako*², „loopende eten''), „voortdurend gaan, zoo maar gaan, zonder nut of doel'', *kolambe*², „naakt'', *kohali*², „verwonderd'' (deze beide woorden hebben geen andere vormen van denzelfden stam in die beteekenis naast zich, zoodat hier het bijzondere karakter van de afleiding met *ko-* en stamherhaling verdwenen is), *kopaoe*², „aldoor spreken, er maar op los spreken, spreken wat geen nut heeft'', *kosike*²*no*, „er maar op los vragen'' (b.v. aan onbekenden; ook al doet men dit slechts eenmaal), „onbeleefde, ongepaste vragen stellen'', *ko'ala*², gezegd van iemd. die neemt of wegneemt wat hem niet toebehoort (bij herhaling of slechts eenmaal), *kope'oe*²*mboe*, „zich zelf (herhaaldelijk) als den eigenaar van iets opwerpen'' (vgl. § 330), *kokombe*², gezegd van iemd. die niet om menschen of omstandigheden geeft wanneer hij iets in zijn hoofd heeft, „onbeleefd in zijn spreken of optreden'', *ihaweomo nana'ote andio kimbohoe ko'opo*² *a wiwi ngkorono*, „de jongen trof een waraan aan die op zijn buik lag aan den oever van een rivier'', *oeko'aro*²*a ke nahi koekitako?* „dacht je soms dat ik je niet zag?'' Dat in *kontade-tade*, „staande'', en *kontoro-toro*, „zittende'', prenasaleering optreedt houdt verband met de omstandigheid dat

---

[1]) Vgl. BS § 107 v.

deze ook in *mentade*, „staan, opstaan'', en *mentoro*, „zitten, gaan zitten'', voorkomt. In *konsoei*^{2}, „(aldoor) geluid geven'' (vgl. Molo. *tensoei*, „antwoorden''), heeft ook het tweede lid prenasaleering.

In deze functie van *ko-* komen ook de vormen *ngko-*, *ka-* en *ngka-* voor (de prenasaleering heeft meervoudige kracht, vgl. § 307 en 327), zooals in *ka'iti*^{2}, *ngka'iti*^{2}, *ngko'iti*^{2}, hetz. als *ko'iti*^{2}, „aldoor druipen'', *kandoeë*^{2}, *ngkandoeë*^{2}, *kondoeë*^{2}, *ngkondoeë*^{2}, „slap hangen, aldoor slap gaan hangen'' (hetz. als *mpandoeë*^{2}), *(ng)kandoë*^{2}, *(ng)kondoë*^{2}, „hangende'' (naast *mpandoë*^{2}), *ngkotoeri*^{2}, hetz. als *kotoeri*^{2}, „liggen, aldoor slapen'', *ngkawaa*^{2} (minder *ko-*, *ngko-*, *kawaa*^{2}), „aldoor maar stroomen'', *(ng)kalami*^{2}, „den mond bewegen als bij het eten'', maar nieuwe afleidingen van dezen aard worden niet meer gemaakt.

Medialiseering van *ngk* treedt op in poëtische vormen, zooals in *toewoe nggolai*^{2}, „alleenstaand'', zooals een boom op het veld, jongelui die maar niet trouwen hoewel al degenen die van denzelfden leeftijd zijn al gehuwd zijn; het gewone is *kolai*^{2} of *toewoe kolai*^{2}.

Bij deze functie van *ko-* sluit zich het woord *kongko* aan, dat zich laat verklaren als herhaling van *ko-* en de beteekenis heeft van „blijven, blijvend, er nog zijn, nog altijd'', in 't laatste geval met possessief-suffix geconstrueerd (zie p. 102), b.v. *boetoemo koa totoka anoe otoloe ira andio kongko molike*, „alleen nog maar de drie gasten bleven wakker'', *ba ikongko anano oleo*, „als de kinderen van de zon bleven bestaan'', *anoe da koongko ngisino*, „die nog tanden had'', *kongkono (ng)kotoeri*^{2}, „hij ligt nog steeds te slapen'', *kongkokoe mahaki*, „ik ben nog ziek'' (*kongko akoe mahaki* = ik ben aldoor ziek), *ba kongkomoe mahaki*, „als je nog ziek bent'' (*ba oekongko mahaki* of *ba ikongkomoe mahaki* = als je aldoor, voortdurend ziek bent), *ba kongkono mahakimoe*, „als je nog pijn hebt'' (*ba ikongko(no) mahakimoe* = als je aldoor pijn hebt; als je ziekte nog aanwezig is), *mia atoeoe kongkodo i raha* (of *kongko ira i raha*), „die menschen blijven voortdurend in huis, zijn altijd thuis'', *ba ikongkomoe*, „als jij er altijd was''. *Kongko* beteekent ook „met ... en al, samen met'', b.v. *kongko lemba*, „met jakje en al, met een jakje aan'', *wawaakoene kongko poe'oe*, „breng het mij met het onderste gedeelte er aan'', en sluit zich dan aan bij de in § 350 v. te noemen beteekenis van *ko-*; zie ook § 353. In het BM. komt *kongko* voor in den zin van „erg''; het wordt dan geplaatst achter het woord waar het bij behoort.

348. *Ko-* voor een herhaald nexus-substantief, gevolgd door een bezittelijk vnw., geeft te kennen dat het subject (aangeduid door het bezittelijk vnw.) hoe langer hoe meer de eigenschap vertoont, in den toestand komt te verkeeren, enz., die door den stam wordt uitgedrukt [1]), b.v. *komaha*^{2}*kikoe*, „ik word hoe langer hoe zieker'', *komaha*^{2}*kino*, „'t doet hoe langer hoe meer pijn'', *ko'oema*^{2}*ngino*, „'t waait hoe langer hoe harder'', *kotekoe*^{2}*danomo*, „hij werd hoe langer hoe boozer'', *kohadi*^{2}*onomo mia anoe hawe*, „er kwamen steeds meer menschen'', *kopompo*^{2}*linomo mia*, „de menschen werden hoe langer hoe welvarender, kwamen hoe langer hoe meer in goeden doen''; correlatief geconstrueerd: *kotehi*^{2}*neno komewa*^{2}*lono*, „hij werd hoe langer hoe dikker'',

---

1) Met deze vormen vergelijke men die met *maka-* in het Ttb. (Ttb. Spr. p. 107 v., sub 3) en die met *kako-* en herhaling in het Bare'e (BS § 152).

kolako² mami komee²neno, „hoe verder wij liepen hoe lichter het werd'', *kolako² mami ko'ompe²dano inia*, „hoe langer wij liepen, hoe dichterbij het dorp kwam''.

349. *Ko-...-a.* Het prefix *ko-* komt dikwijls voor in gezelschap van het suffix *-a*. Van de verschillende beteekenissen die de uit *ka-...-an* ontstane affixen-combinatie *ko-...-a* in het M. gehad heeft, is er, voor zoover mij bekend is, nog slechts één levend (die zich aansluit bij de in § 346 behandelde functie van *ko-*), nl. die van „periode of seizoen waarin een bepaalde handeling verricht wordt of een bepaalde toestand heerscht'' [1]). Het prefix *ko-* gaat in deze beteekenis, op een enkele uitzondering na, gepaard met prenasaleering van den stam, waar dit mogelijk is. Voorbeelden zijn:

kompo'imoa, „de periode van het weghakken van 't kleine hout en het wegsnijden van 't gras'' (het eerste ontginningswerk voor het aanleggen van een akker); *komponsoroca*, „de periode van het verbranden van het gekapte hout enz. (op den akker)''; *ko(m)pompahoa*, „plantseizoen''; *kolongaa(no)*, „de periode van het bloeien (*longa*)'' (van de rijst); *konsowia*, „oogsttijd'' (het w.w. is *soemowi*); *kompe'opoa* (met een possessivum), „de periode dat een klein kind op den buik ligt (*me'opo*)''; *ko(m)pontoewaa*, „tijd waarin men met vischvergif vischt''; *kosedoea(no)* (zonder prenasaleering van den stam), „tijd waarin de kokosnoten van een bepaalden tros alle *sedoe* zijn'' (zie § 346); *ko(m)pewoea-lansaa*, „seizoen waarin men de rijpe lansats plukt'' (*mewoea-lansa* = op lansat-vruchten uitgaan, lansats van de boomen halen); *komotahaa(no)*, „het seizoen waarin een bepaalde vrucht rijp is''; *kolambaano woea inahoe*, „de tijd waarin de erwtjes *lamba* (gezwollen) worden'' (ze zijn dan bijna rijp). Wanneer aan de *ko-...-a*-afleiding een *mo*-vorm met onbepaald object ten grondslag ligt, wordt dat object bij den vorm met *ko-* en *-a* op dezelfde wijze geconstrueerd als bij dien met *mo-*, b.v. *komponsesea tambako*, „het seizoen, de periode waarin men tabak kerft''.

Om aan te geven dat een persoon, een gewas, enz. in zulk een periode verkeert gebruikt men een constructie met het bezittelijk voornaamwoord en zonder prepositie, dus: *nana'ote kompe'opoano*, *mia konte'iliano*, hetz. als *nana'ote kompe'opono*, *mia konte'ilino*, zie § 346; *mia kompobondeano* (of *kompobondeno*), „men is in de periode van het wieden''; *mia konte'ahoeano*, „iemd. die op huwbaren leeftijd is'', *da kontoewoeakoe* (ook *da kontoewoekoe*), „ik ben nog in de kracht des levens'' (doch zonder possessivum alleen *kontoewoea*, „de periode waarin het leven het krachtigst is'', enz., met *-a*); *komotahaano woea lansa*, „de lansats zijn in de rijpheidsperiode''.

Deze substantief-constructies sluiten zich geheel aan bij de in § 346 genoemde. Wanneer het GW een werkwoord is (of wat de beteekenis betreft daarmee overeenkomt) is er tusschen de beide formaties geen verschil op te merken.

---

[1]) Vgl. Ttb. Spr. p. 105.

Tot de bovenbedoelde uitdrukkingen behoort ook *kontongaa*, lett. „de tijd waarin men zich te midden van iets bevindt'' (*tonga* = midden), dat met een bezittelijk vnw. geconstrueerd wordt in de beteekenis „bezig zijn met'' of ook in die van „terwijl ... '', b.v. *kontongaakoe mongkaa*, „ik ben bezig met eten'' of „terwijl ik at'', *kontongaano andio*, „terwijl dit zoo was, intusschen'', ook met vervoegde vormen geconstrueerd, b.v. *kontongaano domemapari andio*, „terwijl zij zoo in de moeite waren'' (zooals men ziet kan *-no* ook optreden wanneer het subject geen derde pers. enk. is, in welk geval een nadere pronominale aanduiding van het subject, en wel als prefix van een vervoegden vorm, noodzakelijk is; vgl. p. 102 en het Naschrift).

Niet tijd- maar plaatsaanduidend [1]) is de beteekenis van *ko-...-a* in gevallen als *kowohia*, „het bovenste gedeelte van den benedenarm, het gedeelte waar deze dik is'' (*mowohi* = verzadigd), *kontoewoe'a* [2]), „wichelobject'' (vooral: vier alang-alang-sprietjes, die, na te zijn bezworen enz., op bepaalde wijze worden geknoopt en vervolgens uit elkaar getrokken; gaan de twee helften dan van elkaar, dan is de beteekenis gunstig, en omgekeerd; st. *toewoe*, „leven''), e.a., doch deze vormingen behooren tot een vroeger stadium der taal. *Kolingaa*, „schoon, schoongemaakt'' (b.v. van een stuk grond, dat van onkruid enz. gezuiverd is) is een zuiver adjectief; de oorspronkelijke beteekenis is wrschl. „waar zorg aan is besteed'' of „plek waar zorg aan is besteed'' (vgl. Amp. *kalingaa*, „akker''), st. *linga* [3]), in 't M. alleen in afleidingen bekend, waarin de oorspronkelijke beteekenis zich heeft gewijzigd.

Over *ka-...-sa* zie men § 386.

350. Over het element *ko-* (*ka-*) in rangtelwoorden zie men § 285, over het richtingaanduidende *ko-* (*ngko-*) § 187 en 196. Er zijn ook eenige gewone adjectiva die met *ko-* zijn gevormd [4]), b.v. *kolangoe*, „vergiftigd'' (Bar. *kajangoe*), in 't BM. „dronken, duizelig'' (T. *molangoe*), en *kodei*, „klein'', st. *dei* (zie § 291), maar van een vaste vorming kan men in het M. niet spreken (vgl. in dit verband § 362). Het is ook zeer goed mogelijk dat *ko-* in de beide genoemde gevallen de beteekenis heeft van „voorzien van, behept met'' (vgl. W. *nggedei* = T. *kodei*). Wel is waar heeft het B. den vorm *kajangoe* (met *ka-*), maar de beteekenis „behept met, te lijden hebben van'' moet in deze taal niet alleen aan *ko-* en *ke-* maar ook aan *ka-* (waarmee trouwens in § 151 van de BS het prefix *ko-* identiek wordt verklaard) worden toegekend, zooals blijkt uit het voorvoegsel *maka-*, dat b.v. voorkomt in *makakata* (st. *kata*), „jeuken''. Dat *ko-* in deze beteekenis ook in het M. voorkomt blijkt uit voorbeelden als *rombia ngkoroei*, „gedoornde sagopalm'', *koelai* (uit **kolai*, zie BS § 153), „hoog (van een boom, die boven andere boomen uitsteekt), een hooge boom''

---

[1]) Vgl. Ttb. Spr. p. 105.

[2]) *Konta woe'a* in Tor. I, p. 419 is onjuist.

[3]) Zie BW s.v. *lingaa*.

[4]) Vgl. de adjectiva met *ka-* in het Sa'd. en de Oost-Tor. Bergtalen (MZG dl. 60, p. 272, Tor. III p. 131).

(st. *lai*, „hoog, uitstekend topeinde'', van bamboe, ook „hooge, boven de andere uitstekende bamboestengel''; vgl. *melai*, „lang'' (van het leven of van een bestijging), „langlevend''), en verder uit de prefixen *moko-* enz. die in de volgende paragraaf behandeld worden.

Terloops zij nog gewezen op eenige woorden die uit *ka-* en een ander prefix zijn opgebouwd, welke beide elementen zich dus samen hebben losgemaakt uit de vormen waarvan zij aanvankelijk deel uitmaakten, nl. *sangka*, „volledig aanwezig, compleet'', ook „spullen, goederen'' (algemeen woord, gebruikt voor kleeren, wapenen, werktuigen, gerei, sieraden, enz.), uit *sa-* en *ka-*, „geheel *ka-* geworden, tot volkomenheid gekomen'', of „de heele *ka-*, de heele boel'' (vgl. p. 73), *maka* of *mangka*, „indien, (alleen) wanneer'', in andere beteekenissen uit de verwante talen voldoende bekend, en misschien ook *konde*, „zelfs'' (dat dan uit **konte* moet ontstaan zijn en het prefix *te-*, „gekomen tot'', moet bevatten), vgl. *sako*, *sakono*, *seko*, *sekono*, Bar. *sako*, *sangko*, „zelfs'', Nap. *hangko*, „van af, tot aan'', O. Jav. *saka* en *sangka*. De stam van *mengkaa*, „(duidelijk) zichtbaar'', is misschien het (wegens zijn eenlettergrepigheid gerekte) prefix *ka-* in zelfstandigen vorm, zie BW s.v. 1. *kaa* (hierbij weer de afleidingen *mekaangako* en *mompepekaa*, „wakker worden'', eig. „tot klaarheid komen''). Over *kongko* is reeds gesproken in § 347, over *te'ingka* in § 260, over *sangkadio*, „tenzij, eerst wanneer'', zie men BW s.v. *sangadi* en BS p. 94 nt.[1]) en p. 399 v.

Maka-, makoe- (maki-), mokoe-, moko-, mo(ng)koko-.

351. De grondbeteekenis van deze prefixen is reeds in de vorige § genoemd. Alle afleidingen met deze voorvoegsels zijn adjectieven.

Voorbeelden van *maka-*, *makoe-* (*maki-*), *mokoe-*: *maka'ali*, hetz. als *mohali*, „indrukwekkend'' (b.v. van een verschijning; *maka'alikoe* of *mohalikoe* = ik ben er van onder den indruk, beschroomd, verlegen, bang, enz.), „ernstig'' (b.v. van een ziekte die 't eerst niet was, of van scherts die in oneenigheid overgaat), „geanimeerd, heftig'' (b.v. van een bespreking: *maka'aliomo* of *mohaliomo pepaoedo*), ook van den persoon gezegd die er ernstig aan toe is, die „er in'', door een gedachtenwisseling of iets derg. in beslag genomen, er door geabsorbeerd is, verder „verdenking koesteren, ergens niet gerust op zijn'' (met een bezittelijk vnw., dus *maka'alikoe* of *mohalikoe* = ik heb er verdenking op, ben er ongerust over), ook „laat'' (*maka'aliomo* of *mohaliomo oleo*, „het is al laat op den dag'' (kan op elk uur van den dag gezegd worden); lett. dus „ver weg'' of iets derg.); *makawoekoe*, *makoewoekoe* of *mokoewoekoe*, hetz. als *mpawoekoe*[2], *mpewoekoe*[2], „met veel knobbels''; *makalimba*, *makoelimba*, *mokoelimba*, „dikwijls verplaatst''; *makantimba*, *makoentimba*, *mokoentimba*, gezegd van iemd. die veel vertelt (*montimba* = opnoemen, velerlei zeggen), ook „veeleischend'', hetzij van een persoon of b.v. van een feest waar veel voor noodig is; *makoelara*, „met veel litteekens''; *makoengkoeroe*, „met veel plooien''; *makoesasa*, „met veel hakken, waar dikwijls in is gehakt''; *makoeberi*, „met veel scheuren''; *makoelompa*, „met veel

---

[1]) De daar gegeven afleiding van M. *sani*, „wel eens, meermalen, dikwijls'', is onzeker, vgl. *insani*, „van den ouden tijd'' (*mia insani*, „de voorouders'', enz.).

gaten''; *makoe'angga*, „dikwijls aangeraakt, dikwijls bewerkt''; *makoeroengkoe*, *mokoeroengkoe*, „voortdurend ziek'' (*meroeroengkoe* = ziekelijk, ongezond, een chronische kwaal hebbende, *moroengkoe* = mager); *makoentoeda*, *makintoeda*, *mokoentoeda*, „in vele lagen (*toeda*)''; *makoeramboe*, *mokoeramboe*, „gerafeld''; *mokoempaoe* (ook *mokompaoe*), „waar veel besprekingen aan worden gewijd'', ook „spraakzaam''. Sommige van deze voorbeelden vertoonen prenasaleering van den stam.

Voorbeelden van *moko-*, *mo(ng)koko-* zijn: *mokokato*, „jeuken, last hebben van jeuk'' (de stam *kato*, Bar. *kata* enz., schijnt op zich zelf niet meer voor te komen); *mokoranga*, „dorst hebben'' (vgl. *moranga*, „verdroogd, verdord''); *moko'ahoe*, „last hebben van rook aan de oogen''; *mokoboeroe*, „afkeer, walging opwekkend'', vgl. Mal. *boeroe'*; *mokolili*, „duizelig, draaierig'', st. *lili*, „draaien''; *moko'oleo*, „de zon (*oleo*) schijnt fel'' (*oesa moko'oleo* = regen bij zonneschijn); *moko'iso* of *mo(ng)koko'iso*, „zweeten'' (*ko'iso* is „zweet'', maar de stam is *iso*, zooals blijkt uit *ma'iso*, „benauwd''); *mo(ng)kokotoeri*, „slaperig''; *mo(ng)kokolaro*, „arm, armzalig, beklagenswaardig'' (lett. „op het gemoed werkend'' of iets derg.; *laro* = binnenste; *mo(ng)kokolarokoe* = „ik heb (er) medelijden (mee)'', ook „ik voel mij beklagenswaardig''); *mo(ng)kokongiri*, „griezelig'' (vgl. *mongiri*, „al te vet'', van spijzen); *mo(ng)koko'ii*, „beschaamd'' (vgl. *ko'ii*[2], „een dom-grijnzend gezicht trekken'', b.v. als men iets niet begrijpt); *mo(ng)koko'awa*, „lachwekkend'' (vgl. *mo'o'awati*, „aan 't lachen maken''); *mo(ng)kokodoito*, „vreesaanjagend, vreeselijk'' (*doito* = bevreesd). Tegenover *mokoseo*, „het koud hebben, krijgen'', staat *mo(ng)kokoseo*, „koude rillingen krijgen'' (als symptoom van ziekte). Een vaste vorming is *moko-* voor een geprenasaleerd nexus-substantief dat een lichaamsverrichting aanduidt, in den zin van „aandrang, behoefte daartoe gevoelen'', b.v. *mokonte'eme*, „aandrang gevoelen om te urineeren'', *mokonteta'i*, „moeten poepen'', *mokonteboeoe*, „een wind moeten laten'', *mokonteloea*, „moeten overgeven'', *mokompo'inoe oewoi*, ook *mo(ng)koko'inoe oewoi*, „behoefte hebben om te drinken'' (*oewoi*, „water'', moet er bij, daar *mo'inoe* zonder meer speciaal voor het drinken van sterkedrank wordt gebruikt); *mokompengingisikoe*, „ik moet lachen'' (met possessief suffix, misschien naar analogie van het meer gebruikelijke *mo(ng)koko'awakoe*).

Zooals uit deze voorbeelden blijkt is het verschil tusschen de vormen met *maka-*, *makoe-*, *mokoe-* aan den eenen en die met *moko-*, *mo(ng)koko-* aan den anderen kant in 't algemeen dit dat de eerste gewoonlijk beteekenen „met veel, in veel van wat het GW aanduidt'', en de laatste „te lijden hebben van, last hebben van wat het GW aanduidt'', m.a.w. de eerste duiden over 't algemeen objectieve eigenschappen, de laatste gevoelens of gewaarwordingen aan. Dat de beteekenis van de vormen van de laatste categorie somtijds is overgegaan in die van „het gevoel of de gewaarwording *opwekkende* die door het G.W. wordt uitgedrukt'' is vooral in verband met § 252 niet verwonderlijk.

Het potentieele prefix moko-, mompoko- (moko-...-o).

352. In 't algemeen gesproken drukt het IN werkwoord, voor zoover het een transitief begrip aanduidt, alleen uit dat het subject de handeling verricht of gaat verrichten, maar niet of het al dan niet in zijn opzet slaagt. In principe is in ieder transitivum een conatief element aanwezig, dat echter in het eene geval duidelijker uitkomt dan in het andere. Zeer duidelijk is het in werkwoorden die een lichaamsbeweging aangeven die zich op een object richt, zooals b.v. *morako*, waarvan de eigenlijke beteekenis niet „grijpen'', maar „grijpen naar, een greep doen naar'' is (al moet het ook dikwijls met „grijpen'' vertaald worden). Maar ook in andere gevallen komt dit verschijnsel wel voor.

Om nu aan te geven dat het subject in het volvoeren van de handeling geslaagd is of kan slagen beschikt het M. over een aparten vorm, die ook uit de Philippijnsche en Minahassische talen bekend is, nl. het prefix *moko-*, *mompoko-* (uit *maka-* enz.). Deze vorm is intusschen niet beperkt tot woorden die een handeling aanduiden, maar kan ook beteekenen dat het subject een bepaalden toestand of hoedanigheid kan bereiken of behouden. *Mompoko-* (met bepaald object *moko-...-o*) wordt gevoegd voor allerlei transitieve stammen, om aan te duiden dat het subject het object de handeling kan doen ondergaan of er in geslaagd is dat te doen; het moet niet verward worden met het causatieve *mompoko-* dat in § 304 behandeld is. Bevat de stam een prefix of een als zoodanig gevoeld element, dan vindt meestal prenasaleering daarvan plaats. *Moko-* (niet te verwarren met het in de vorige paragraaf genoemde) wordt geplaatst voor het geprenasaleerde nomen verbale van intransitiva en voor adjectiva.

Voorbeelden van deze vormen, die uit den aard der zaak dikwijls met een ontkenning voorkomen, zijn: *mokompelonso*, „kunnen springen'', *mokompongkaa*, „kunnen eten'', *mokolako*, „kunnen gaan'', *nahi dompokosangki*, „zij konden niet antwoorden'', *asamo koa anoe da mokompolai*, „nog slechts één was er die er nog in slaagde te vluchten'', *nahi poko(mo)moiko ntoe'oe tampi tinahakoe andio*, „de scheede die ik hier bezig ben te snijden kan niet echt mooi worden'', *nahoe pokomolike saroe ongkoeë?* (N. T.), „kunt gij niet met mij waken?'', *nahi koepoko(m)pensoeaakono*, „ik kan niet van hem (haar, het) scheiden'', *nahi koepoko(m)po'ahao*, „ik kan het niet op den schouder dragen'', *papo²di Oeë nahoe pokoloedao* of *nahoe poko'oengkahio*, „Grootmoeders koperen kalkdoosje kunt ge niet openmaken'' (raadsel op de knie; de knieschijf wordt bij het deksel van het doosje vergeleken), *nahi koepoko(m)pelonsokio*, „ik ben er niet in geslaagd er overheen te springen'', *dopokompepate iramo loewoe ka do'amba mekoele i rahado*, „zij slaagden er in ze allen te dooden en keerden vervolgens naar hun huis terug''. *Mompoko'ala*, ook *mo(m)pongko'ala* (van *mo'ala*, „nemen, halen, krijgen''), heeft de bet. „te pakken krijgen, bemachtigen, slagen in'', b.v. *bonti anoe pinongko'alado*, „de

wilde zwijnen die zij buitgemaakt hadden'', *nahi koepongko'alao mompaho olono minggoe andio*, „het lukt me deze week niet te planten''. Bijzondere beteekenis heeft ook *mompokota'ori*, „bemerken, denken aan'', ook hetz. als *monto'ori*, „weten''.

Transitiva met onbepaald object kunnen soms als intransitiva worden geconstrueerd, wanneer het object met zijn w.w. een begripseenheid uitmaakt, b.v. *nahi koepokompo'ala oewoi*, „ik kan niet waterhalen'', naast *nahi koepompoka'ala oewoi*, „ik kan geen water halen'', zonder merkbaar verschil in beteekenis.

Ook van *mo*-vormen die zonder object, dus zuiver intransitief optreden gebruikt men wel vormen met *mompoko*-, b.v. *nahi koepompokopoesoe*, hetz. als *nahi koepokompompoesoe*, „ik kan niet slapen'', van *mompoesoe*, „de oogen sluiten'' (tr. en intr.), „slapen'', *mompokotoeri* of *mokompotoeri*, „kunnen slapen'', en verder ook van intransitiva met *me*- en -*oem*-, met het nomen verbale als basis, b.v. *mompokompelempa*, hetz. als *mokompelempa*, „kunnen loopen'', *mompokompepaoe*, hetz. als *mokompepaoe*, „kunnen spreken'', *mompokolako*, „kunnen gaan''. Daar uit de verwante talen valt op te maken dat *mompoko*- jonger is dan *moko*-, moeten al dergelijke formaties uit analogie met de transitiva verklaard worden.

Wanneer twee prefixen *poko*-, het potentieele en het causatieve, samen zouden treffen, laat men er één weg, b.v. *nahi koepokogagio loewoe anggaakoe*, „ik kan al mijn werk niet afmaken'', wat natuurlijk ook kan beteekenen „ik heb al mijn werk niet afgemaakt'', van *mompokogagi*, „doen gebeuren, doen gelukken, maken''.

Ke- (ki-), pake-.

353. Naast *ko*- staat *ke*- (uit *ki*-), dat in het M. veel minder gebruikt wordt dan in het B. [1]) Nog levend is het in vormen als *montele-ngkewoekoe*, „met beenderen en al inslikken'', *ikaa-ngkekoelio*, „hij at het op met schil en al'', *itele-ngke(bo)botolio*, „hij slikte het in zijn geheel in'' (lett. „in zijn rondheid'', zie § 97), *benoe ngkekoeli*, „kokosnoot met den vezelbast er nog aan'', *mesioe kongko boengka i Lembo, tokaa-ngkeeloo, tokaa-ngketaio* (Mosiloe), „de krabben in de Vlakte zijn erg lekker, men eet ze op met staart en ingewanden en al'', enz. Bij deze vormen sluit zich aan het woord *kengke*, hetz. als *kongko* (§ 347) in den zin van „samen met, met ... en al'' (*kengke lemba*, „met baadje en al'', *kengke woekoe*, „met graten en al''), en in *kengke-hori*, hetz. als *kongko-hori*, „op de zijde liggen'', wat de boven gegeven afleiding van *kongko* steunt [2]).

De identiteit van *ko*- en *ke*- blijkt ook uit W. *nggedei*, „klein'', T. *kodei*, en uit het prefix *maki*-, hetz. als *makoe*-, zie § 351.

---

[1]) Zie BS § 156.

[2]) Vgl. B. *ngke*- met al of niet herhaald GW (BS p. 247).

Ke- heeft ook accidenteel-passieve beteekenis [1]), b.v. in *kenangi* of *kenangia*, hetz. als *tenangi*, „overwonnen". In *tekewolo*, „verlangen, heimwee hebben of krijgen" (vgl. *mompewowolo*, „nadenken (over)"), komen *te-* en *ke-* samen voor.

Van *meki-*, *mompeki-* (vgl. BS § 140 v.) zijn wel eenige voorbeelden te geven, b.v. *meki'oeë* (dial. ook *meke'oeë*), „onderhoorig zijn, hulde bewijzen" (van *oeë*, „heer, vrouwe"), *mompeki'oele*, in T. hetz. als *mo'oele*, „nakroost voortbrengen", in 't Kns. nog „zich doen vermenigvuldigen" (wat wel de oorspronkelijke beteekenis zal geweest zijn), maar van een vaste vorming kan men in het M. niet spreken. De functie die dit prefix in andere talen heeft wordt in het M. vervuld door *mepe-*, *mompepe-*.

354. Bijzondere vermelding verdienen de reeds in § 301 genoemde vormen met *pake-*, die de beteekenis hebben van „die geregeld, als vaste taak of eigenschap de handeling verricht die door het GW wordt uitgedrukt of daar bekwaam in is". Zij zijn sterker dan de vormen met *ba-* of *mara-* die in de volgende § behandeld worden. Het voorvoegsel wordt gevoegd voor den stam van het w.w., die in den regel geprenasaleerd wordt, b.v. *pake(n)sari*, „palmwijntapper", zoowel in den zin van „die geregeld palmwijn tapt" als in dien van „die bekwaam is in 't palmwijntappen"; *pakewemba*, „jager"; *pakempalindo*, „iemd. die bekwaam is in 't zingen van reizangen (*mepalindo*)"; *pake'oelasi*, „iemd. die geregeld strikken zet, strikkenzetter"; *pakemparago*, „buffelvanger"; *pakempaoe*, „iemd. die bekwaam is in 't spreken, een goed spreker"; *paka'inoe*, „drinker". Deze vormen zijn adjectieven, zoodat men b.v. kan zeggen: *tedoa pakemparago*, „hij is zeer bekwaam in het buffelvangen".

Behoudens de *p* van de eerste lettergreep, op welke laatste de in § 227 gemaakte opmerkingen van toepassing zijn, is dit prefix naar alle waarschijnlijkheid te verklaren als het uit andere talen bekende *maki-*, dat met *mĕki-* wisselt. De beteekenis verzet zich niet tegen deze gelijkstelling, vgl. vormen als Tag. *makilaláki*, „act like a man", *makihári'*, „act like a king"; vgl. ook Iloko *makipoemaspasiarda*, „they want to take a walk", *makikoemita'ak ti Manila*, „I am desirous of seeing Manila", etc. [2])

Ba- (bara-), mara-.

355. De beteekenis van deze voorvoegsels is „telkens weer, altijd maar doende, tot hebbelijkheid hebbende wat het GW aanduidt" (dikwijls in ongunstigen zin). *Mara-* wordt het meest gebruikt, met *ba-* (in het B. het eenige prefix met deze beteekenis) worden geen nieuwe afleidingen meer gevormd, terwijl *bara-* mij alleen uit het P. bekend is.

Ba- wordt geplaatst voor den stam, *mara-* meestal voor het nexus-substantief van het betrokken werkwoord of adjectief, soms ook voor den stam; in

---

[1]) Vgl. het op p. 243 van de BS over *ko-* opgemerkte.

[2]) Blake, A grammar of the Tagálog language, p. 256; Swift, A study of the Iloco language, p. 92. Vormen als deze geven geen steun aan de meening van Dr. Adriani (BS p. 234) dat *ki-* het begrip van deelachtigheid uitdrukt.

beide gevallen wordt het GW geprenasaleerd wanneer dat mogelijk is. Voorbeelden van op deze wijze ontstane vormen (alle adjectieven) zijn:

ba'ema, *marampo'ema*, „vraagal'' (P. *bara'ema*), *bansinggeraha*, *marampesinggeraha*, „die altijd maar op bezoek gaat'', *bangkoeahako*, „die de hebbelijkheid heeft van voortdurend aanmerkingen te maken'', *bantata*, id., *basangkako ntoe'oe*, *kanako ntoe'oe io bange*, „je bent een echte opvanger, je lijkt net een aap'', *bansaroe*, *mara(m)ponsaroe*, „die telkens leentjebuur speelt'', *marampotoeri*, „slaapkop'', *ba'eme*, *marante'eme*, „pisserig'', *ba'inoe*, *marampo'inoe*, „die veel drinkt'', *maramponako*, „die telkens steelt, diefachtig'', *maramo'ipi*, „dikwijls droomen'' (*mo'ipi* is adj.), *marasangki*, „die telkens (ongevraagd) antwoord geeft'', *bangisi*, *marangisi*, *marampengingisi*, „lachebek'' (bij *mengingisi*), *maranganga*, „die dadelijk een stem opzet (*menganga-li*)'', *marampaoe*, „spraakzaam'', ook „veel praats hebben'' (tegenover *marampepaoe*, „al maar door praten''). Bijzondere beteekenis heeft *mara'oende*, „kwelziek, slecht voor anderen'', vgl. *mepe'oende*, § 337.

Bara- en *mara-* behooren tot een categorie van tweelettergrepige prefixen met *r* of *l* in de tweede lettergreep, waarover gesproken is in § 147 van de BS, en waarvan in 't M. alleen nog *polo-*, *moro-* (*molo-*, *maloe-*) en *tara-* voor behandeling in aanmerking komen.

Polo-.

356. Dit prefix wordt gevoegd voor geluidswoorden, en duidt aan dat het door het GW uitgedrukte geluid zich ineens laat hooren, om dadelijk daarna weer op te houden. De *polo*-vormen kunnen ook met hetgeen het geluid maakt als subject geconstrueerd worden, maar duiden dan toch niet aan dat het geluid door dat subject wordt *voortgebracht*. Voorbeelden: *polokele*, „het rinkinkt'' (b.v. gezegd van het geluid van een brekend bord; ook met zulk een voorwerp als subject, b.v. *mansa polokele sempe idoensio koero*, „het bord rinkinkte toen de kookpot er op neerkwam''; vgl. *kele*, *kele*², *kekele*, „rammelen''), *polongkoeti* (met prenasaleering van den stam), „het tikt, geeft een tikgeluid (*koeti*)'' (b.v. van een vallenden steen), *polokere*, „het ritselt'' (ook met b.v. het papier als subject), *poloroentoe*, gezegd van een dof geluid, zooals van een zwaar voorwerp dat valt, *polongkoendoe* of *polongkoende* (st. *ngkoendoe*, *ngkoende*), van het geluid van een plank die valt, van het tikken van roeispanen tegen een prauw, enz., *polokesi*, „het ketst'' (zooals wanneer een kapmes op steen neerkomt), *polomboeoe*, gezegd van het doffe geluid van een kokosnoot die op den grond valt (valt zij op den vloer neer dan zegt men *poloroendoe*, van den stam *roendoe*, „donderen''), *polonsoeoe*, *polotoempe*, van het geluid van een plof, *mansa polo'oto koetoepekio mia araoe a boengkoeno*, „een diep neus-keelgeluid liet zich (of: liet hij) hooren toen ik dien man een vuistslag gaf in zijn rug'', *mansa polopeha koerongeo*, „ik hoor een geluid alsof (een der tollen) gebroken (*tepeha*) is'' (doordat de eene tol met te veel

kracht tegen den anderen is geworpen). Zooals uit het laatste voorbeeld blijkt behoeft het GW op zich zelf niet altijd een geluid weer te geven (men kan echter wel zeggen *peha*² *oenino*, „het geluid klinkt gebarsten'', b.v. van een tol dien men beklopt).

Moro- (molo-, maloe-).

357. Deze prefixen hebben een verzwakkende beteekenis, nl. die van „eenigszins de hoedanigheid vertoonende die het correspondeerende adjectief aanduidt, ...achtig''. *Moro-* wordt gevoegd voor den geprenasaleerden stam van een aantal bijvoeglijke naamwoorden (vrijwel uitsluitend kleurnamen), b.v. *morompoete*, „een beetje wit (*mopoete*), witachtig'', *moro'ito*, „een beetje zwart (*mo'ito*), zwartachtig'', *morontaha*, „roodachtig, lichtrood'' (*motaha* beteekent behalve „rood'' ook „rijp'' en „gaar'', maar dit geldt niet van *morontaha*), *morongkoeni*, „geelachtig'', *morodolo* (BM.), „roodachtig, lichtrood'' (BM. *modolo* = rood), *moro'ahi*, „eenigszins zoet''.

Voorbeelden van *molo-* en *maloe-* zijn *molowilo*, „eenigszins vaal, grauw (*mowilo*)'', *maloemonge*, „een beetje dom (*monge*²)'', ook „stom van verbazing'', *maloentewe*, „een beetje *motewe* (flauw)'' (gezegd van de wijze waarop iemd. zich gedraagt, dus in figuurlijken zin gebruikt).

Tara-.

358. Van een nog levend prefix kan men spreken in *tarasampa* (ook *mentarasampa*), „veel takken hebbende'', en *tarawoekoe* (ook *mentarawoekoe*), „veel knoesten hebbende'', beide van boomen gezegd; vgl. de beteekenis van *tara-* in het Bar., *taha-* in het Sg. [1]) Het komt ook voor in werkwoorden, b.v. *montarambepe*, hetz. als *mombepe*², „bibberen'', *montarangkakoe*, „vlug iets pakken'' (de st. *kakoe*, in 't B. „met de volle hand grijpen'', schijnt in het T. niet meer voor te komen), maar daar is het geheel dood. Zie ook § 361.

La-.

359. Een levend prefix *la-* treedt op in woorden als *la'apa* (S., in T. *ka'apa*), „een kemirinoot die nog geen vruchtvleesch heeft, een looze kemirinoot'' (*mo'apa* = zonder vruchtvleesch, loos), *laside* of *lasi*²*de*, „een klein gebleven kemirinoot'' (vgl. S. *otede*, *ote*²*de*, *oti*²*di*, „klein''), *lakoeni*, „een rijpe kemirinoot'' (*mongkoeni* = geel), *langgori*, „een afgevallen kemirinoot waarvan de witte bast reeds hier en daar loslaat'' (*menggori* = bont, gevlekt), waarin *la-* een element is van de in § 293 bedoelde soort, en misschien gelijk te stellen met het beneden te noemen lidwoord *la* (zie echter BS § 171). In de woorden *labee*, *langese*, *langere*, „huilebalk'', *langisi*, „lachebek'', *lata'i*, „poeper'', *la'eme*, „pisser'', waarin de beteekenis van *la-* overeenkomt met die van *ba-* of *mara-*, heeft men stellig wel met hetzelfde element te doen; het laat zich vergelijken met ons „-balk'' in „huilebalk'', „-bek'' in „lachebek'', enz.

---

[1]) BS § 157; Sang. Spr. p. 75 v.v.

Het *la-* dat dikwijls in mannennamen voorkomt moet aan het Bg. zijn ontleend [1]), waar het niet, zooals gewoonlijk wordt aangenomen, het bekende honorifieke lidwoord is (waartegen trouwens de *l* zich verzet), maar zonder twijfel uit *laso* of *latjo*, „penis'', is verkort. In het T. is niet alleen dit element en het correspondeerende *we-* voor vrouwennamen [2]) aan het Bg. ontleend maar ook de meeste eigennamen zelf, meermalen in nogal sterk verbasterden vorm.

Ta-.

360. Een levend prefix *ta-* komt niet in het T., maar wel in de dialecten voor. Het moet een verkorting zijn van *tahoe*, dat ook in het T. gebruikt wordt en in samenstelling wordt geplaatst met namen van gebruiksvoorwerpen etc. om een oud, versleten, soms nog bruikbaar, soms ook kapot, niet meer te gebruiken exemplaar daarvan aan te duiden, b.v. *tahoe lemba*, „een oud, versleten baadje'', *tahoe ngkoero*, „een oude kookpot, een kapotte kookpot'', *tahoe nsala*, „een oude, niet meer onderhouden weg'', ook *tahoe mia*, „een nutteloos individu'', enz. Dat dit *tahoe* geen voorvoegsel is blijkt hieruit dat het ook met *-no* verbonden kan worden (*tahoenomo koa*, „nog slechts een vod''). Precies dezelfde beteekenis heeft *ta-* in de dialecten, dus BM. *talemba, takoero, tamia, taboroe*, „een oud, versleten regenmatje'', *ta'ato*, „versleten atap'', *talaboe*, „een oud kapmes'', I. Molo. *taninahoe*, „slechte gekookte rijst'', I. *tawoeantiwo*, „slechte pisang'', W. *talamboe*, „een oud, versleten baadje'', *tawea*, „slechte ongestampte rijst'', enz. Dikwijls worden dergelijke uitdrukkingen in boosheid gebruikt.

In 't T. vindt men ook wel eens dergelijke vormen, doch die zijn dan overgenomen, b.v. *tamia* (zie boven), *talewengkeoe*, aanduiding van den mensch als nietig sterveling (*lewe-ngkeoe* = boombladeren; in heidensche gebeden e.d. gebruikt men den BM. vorm *talewekaoe*).

Een merkwaardig verschijnsel vertoont het Molo., waar de namen van

---

[1]) Men vindt ook wel mannennamen met *lahoe* (zie § 78), zooals *Lahoemode, Lahoentanggi*, maar deze zijn tot bepaalde streken (W., P., etc.) beperkt.

[2]) In poëzie gebruikt men *we-* zonder onderscheid van geslacht in den zin van *pake-*, nl. in de *pompopo'ama* of *pompopo'ine*, teknonymische benamingen die men zich zelf geeft en die men soms zijn geheele leven behoudt (nl. in de betrokken zangen), b.v. *Amani Wempagoeroe*, „Vader van Africhter'', *Amani Wentarasi*, „Vader van Afkapper'' (poëtische synoniemen van „die anderen de baas is''), enz. Op het moment dat men zich zulk een naam kiest is men nog niet getrouwd en de namen Wempagoeroe enz. hebben dus niet op bestaande kinderen betrekking, maar soms worden zij later aan jonggeborenen gegeven; zoo is er in Tinompo een man die Wentarasi heet, omdat zijn vader zich in zijn jonge jaren Amani Wentarasi had genoemd.

Behalve *we-* komt in vrouwelijke eigennamen in het M. ook *wa-* voor, dat uit het Bg. niet bekend is en misschien oorspronkelijk M. is (vgl. *wai*, „vrouwelijk'', van dieren, BM. W. *irowai*, „vrouw'' ; intusschen kent het Bg. wel *wa'*, kortere vorm van *oea'*, „tante'', in verbinding met een naam.

allerlei gebruiksvoorwerpen (doch niet van alle) het prefix *ta-* voor zich hebben, b.v. *tahawoe*, „sarong'', *talemba*, „baadje'', *tapiso*, „mes'', *ta'owoe*, „kapmes'', *takoero*, „kookpot'', *takadoe*, „zak voor sirih-pinang-benoodigdheden'', *tasipi*, „tang'', *ta'eko*, „gevlochten voetstuk van rotan om een kookpot in te zetten'', *tabingga*, „mandje'', *tasaoe*, „zonnehoed'' (elders *hawoe*, *lemba*, enz.), naast *holoeë*, soort smalle spatel voor gekookte rijst, *soepe*, „naald'', *ahoei*, „waterbamboe'', *woewoe*, „fuik'', *sa'oe*, srt. mandje, enz. Misschien is de reden voor het niet optreden van *ta-* in de laatstgenoemde categorie van woorden te zoeken in de omstandigheid dat deze minder in aanmerking komen voor het gebruik van *ta-* in den eerstgenoemden zin, waaruit het gebruik in het Molo. waarschijnlijk is voortgekomen [1]), vgl. Bar. *ronto*, „een versleten of afgedragen kleedingstuk, een vod van een ding'', oorspr. bet. „afval'' [2]), in het Amp. het gewone woord voor „sarong'' geworden. De beteekenis „oud, versleten exemplaar van wat het GW aanduidt'' enz. is trouwens ook in het Molo. aan *ta-* eigen (ter onderscheiding zegt men dan b.v. *talemba tokoa soe'oe*, „een echte *talemba*''). *Taboloki* (I. Molo.), „ongetrouwde oude vrouw'', en *tabangkele* (BM.), „oude vrouw'', eigenlijk pejoratieven („oud wijf''), maar ook wel gebruikt in den zin van *boloki* en *bangkele* (die ook in T. voorkomen), zijn voorbeelden van overgangsgevallen.

Toema-, soema-.

361. In een aantal gevallen komt een prefix *toema-* of *soema-* voor, dat een meervoudige beteekenis heeft [3]) en aanduidt dat een aantal subjecten of ook één subject bij herhaling de handeling verricht of dat een aantal subjecten in den toestand verkeeren die door het GW wordt uitgedrukt. Voorbeelden: *toemanggelo* of *soemanggelo*, „in menigte *monggelo*[2] (met den staart of den kop heen en weer slingerende bewegingen maken, zooals slangen of visschen die zwemmen), door elkaar krioelen (van derg. dieren, niet b.v. van mieren), zich door elkaar slingeren (van lianen)'', *toemalonto*, „in menigte *lonto* (drijven, bovendrijven, boven de oppervlakte uitsteken, zooals aderen op de huid)'', *toemampede*, gezegd van een aantal menschen die met de vlakke hand slaan of in de handen slaan, of van één persoon die dat dikwijls doet, *toemansoeoe*, *toematoempe*, gezegd van klappers die in menigte neervallen (vgl. *polonsoeoe*, *polotoempe*, § 356), *toemarakidi*, van een menigte apen die schreeuwen (*montarakidi*) of van één aap die dat bij herhaling doet, *toemarangenge*, gezegd van iemd. die zich geducht weert in een woordentwist, nl. zoo dat het geluid met *ngenge* kan worden weergegeven (meestal van vrouwen gezegd; bij *mengenge*, „twisten, tegen elkaar op spreken'' op die wijze). De beide laatste voorbeelden hebben het prefix *tara-*, zie § 358.

---

[1]) Vgl. echter Tor. III, p. 254 en 263 v. over Moenasch en Boetonsch *ka-* in namen van werktuigen e.d.

[2]) Indien de afleiding van het BW (p. 659) juist is.

[3]) Vgl. Ttb. *ta-* (Ttb. Spr. p. 126 v.v.).

Er zijn echter ook gevallen waarin *toema-* geen meervoudige beteekenis heeft, b.v. *toemampoe'oe*, hetz. als *tampoe'oe*, „van ... af'' (*toemampoe'oe ikode²i*, „van dat hij klein was af'').

Vormen als de bovengenoemde (met meervoudige beteekenis) komen ook in het B. voor, b.v. *soemampede*, b.v. gezegd van veel muizen die naar beneden springen, *soemampele*, hetz. als *singkampele*, „knetteren'' (van bamboe die verbrandt), *soemarojoe*, het geluid van veel schilden (*rojoe ngkanta* = het geluid van een schild dat tegen iets aan komt), *soemantjende*, hetz. als *singkantjende*, „allemaal op iets springen''. De wisseling met *toema-* in het M. verzet zich tegen de afleiding van *soema-* uit het eenheidsprefix *sa-* (vgl. BW s.v. *sende*).

o- (oe-).

362. In een aantal adjectieven, die dit gemeen hebben dat zij niet een qualiteit maar een quantiteit aanduiden, komt een prefix *o-* voor. Eenige gevallen hiervan zijn: *ondaoe*, „hoog, lang'', st. *raoe*, demonstratief element, zie § 172 en 193; *owowa*, „kort, laag'', st. *wowa*, Mal. *bawah*, Ttb. *wawa'*; *owoendoe* (P.), id., vgl. B. *woendoe*, „stomp, afgeknot'', T. *poendoe²*, „zonder dun uiteinde en kort'' (b.v. van een staart, een stok), *oele boendoe*, nm. v.e. korte slang; *ondalo*, „diep'', st. **ralo*, zie p. 65; *olai*, „ver'', st. *lai*, zie p. 295; *ompeda*, „dichtbij'', missch. eig. „warm, benauwd'', vgl. *peda*, p. 66; *orambi* (BM.), id., st. *rambi*, „iets aan iets anders vastbinden''. Soms hoort men *oe* in plaats van *o* (*oelai*, *oempeda* e.a.), maar dit is niet anders dan een fonetische wijziging.

Ook van *adio* of *hadio*, „veel'', is op p. 52 aangenomen dat het dit prefix (in den ouderen vorm *a-* of *ha-*) bevat, maar dit is niet juist, zooals blijkt uit den vorm *dadio* dien het Lak. en het Mek. vertoonen. *Adio* of *hadio* (de *h* is secundair) is dus op dezelfde wijze ontstaan als de volle vormen der hoofdtelwoorden, waar echter de *a* van de eerste lettergreep in *o* is overgegaan (vgl. § 283). De overeenkomst in vorm van deze laatste, die eveneens een quantiteit aanduiden, met de bovengenoemde adjectieven kan verband houden met de overeenkomst in beteekenis die tusschen beide groepen van woorden bestaat, maar de oorsprong van *o-* in *ondaoe* enz. kan, zooals reeds uit de prenasaleering van den stam blijkt, niet dezelfde zijn als die van de eerste syllabe van *oroea* enz. Daar het S. *otede*, *odidi* of *nggodidi* (Sang. *kadidi'*) zegt voor „klein'', het Boengk. *owose* (Bar. *bose*, Mal. *bĕsar*) voor „groot'', vgl. Sa'd. *kapoea*, *kasalle*, „groot'', het Nap. *karao*, het PmB. *kawao* heeft voor „ver'', het Nap. *kararoe* voor „hoog, lang'', en het Sa'd. *kalando* voor „hoog'' [1]), is het zeer goed mogelijk dat *o-* in *ondaoe* enz. op *ka-* teruggaat, hoewel dit prefix in de genoemde vormen niet gepaard gaat met prenasaleering van den stam en daarnaast andere woorden met *ka-*, zooals *kadake*, „slecht'' (Sa'd. Bad. Nap.), staan, die geen quantiteit aanduiden. Mogelijk gaat alleen in *otede*,

---

[1]) MZG dl. 60, p. 272; Sang. Spr. p. 224; Tor. III, p. 131; BW p. 928.

odidi en *owose* het prefix terug op *ka-* [1]), en heeft men in *ondaoe* enz. te denken aan het IN prefix *ha-* [2]), dat wèl meermalen met prenasaleering van den stam gepaard gaat. De beteekenis van *ondaoe* enz. verzet zich niet tegen deze afleiding (vgl. vooral Bis. *hamubó*, „laag genoeg'', *hataas*, „hoog genoeg'', van *bubó*, *taas*) [3]).

Andere voorvoegsels (i-, menggo-, manga-, toe-).

363. Gevallen waarin het z.g.n. „instrumentale'' prefix *i-* met zekerheid is aan te wijzen zijn mij niet bekend. Mogelijk is het afgevallen in *sipi*, „tang'' (Bar. *isoepi*), *paho*, „pootstok'' (Bar. *ipaho*), e.d., doch zeker is dit niet; vgl. § 230. Een nog levend prefix *i-* vindt men in de in § 281 behandelde telwoordelijke uitdrukkingen (*itoloe*, „drie nachten'', enz.). Dit *i-* is het bekende deictische element, waaruit ook het „instrumentale'' prefix *i-* moet zijn voortgekomen, evenals het suffix *-i*. In *indi'ai*, „hier'', *ira'ai*, „daar'', enz. en in *indiawi*, „gisteren'', is *i-* de bekende prepositie.

Voor het BM. *menggo-* in vermenigvuldigende telwoorden zie men § 287.

Van de doode voorvoegsels verdienen nog vermelding:

manga-, het ver verbreide meervoudsprefix [4]), in het M. voor zoover ik weet alleen nog over in *mangalitaoe*, „jongeling'', Ttb. *mangalitow*, oorspr. bet. „jongelingschap'', doch ook in het Ttb. reeds in de eerstgenoemde beteekenis overgegaan.

toe-, het bekende honorifieke prefix [5]), nog over in *oeai*, „jongere broeder, zuster, neef, nicht, enz.'', uit *(t)oe* en *ai*, zie p. 67; *tama*, „man'', BM. *toeama*, uit *toe* en *ama*, „vader''; *oemboe*, „eigenaar'', Bar. *toempoe*, uit *toe* en *mpoe* [5]); *tina* (Kns. P.), „vrouw'' [5]).

DE INVOEGSELS.

364. Het M. bezit twee levende invoegsels, *-oem-* en *-in-*, en één dood infix, het frequentatieve *-al-*, *-ar-* en zijn bijvormen. Zij worden ingevoegd na den beginmedeklinker van den primairen of secundairen stam, of, wanneer deze met een klinker begint, vóór dien klinker; van het laatste geval is een voorbeeld Mosiloe *oemaleo*, „het nemende'', *inalo*, „genomen'', van *moalo*, „nemen''. Zie het Naschrift bij § 79-81.

Een gereduplicecrde of herhaalde stam wordt voor de invoeging van infixen als één geheel beschouwd, dus *toemotoro*, „gaan zitten, zitten'' (hetz. als

---

[1]) Een ander geval waarin de *k* van dit prefix verdwenen is, is *oepali*, „verboden, taboe'', B. *kapali*.

[2]) Zie R. A. Kern in BKI dl. 89 (1932), p. 117-120. Het valt te betwijfelen of er wel één voorbeeld is te noemen waarin Mor. *h* op IN *h* teruggaat (het op p. 51 genoemde *wo'ohoe* zou voor **wo'o'oe* kunnen staan, door medeklinkerdissimilatie); regel is dat IN *h* door hamza wordt vertegenwoordigd.

[3]) l.c.p. 118 (spelling van den Hr. Kern).

[4]) Ttb. Spr. p. 118.

[5]) Zie BS § 170.

mentoro), *soemosompo*, „achtereenvolgens gaan naar, komen tot een aantal personen of zaken'' (vgl. *sompo*, § 291), *koemita-kitao*, „het bekijkende'', *kinita-kita*, „bekeken'', *pinopaoe*, „besproken'', enz.

Het infix *-oem-* blijft, uit afkeer tegen opeenhooping van labialen, achterwege wanneer de eerste consonant van den stam een lipklank is; zie § 222, waar tevens een enkele uitzondering op dezen regel genoemd is, die wel een „Neubildung'' zal zijn. Verder blijft *-oem-* dikwijls weg wanneer de stam waarin het zou moeten worden gevoegd met het voorvoegsel *te-* of het invoegsel *-in-* aanvangt, b.v. *ta tekoedaakono* naast *ta toemekoedaakono*, „hij zal boos op hem worden'', van *montekoedaako*, *-ako*-afleiding van *tekoeda*; *mia anoe ine'eheakono* of *oemine'eheakono*, „de menschen die behagen in hem schepten''.

Vormen als *paeo*, „het sleepende'', *weeo*, „het aan hem gevende'', moeten dus worden opgevat als virtueele *-oem*-vormen, en worden in dit boek dan ook daartoe gerekend.

-oem-.

365. De beide functies waarin het (somtijds dus slechts virtueel aanwezige) infix *-oem-* nog levend is in het M. zijn in Hoofdstuk VI reeds behandeld; *-oem-* dient:

a) tot vorming van het enkelvoud en tweevoud van den deelwoordsvorm van transitieve werkwoorden met bepaald object, waarvan de stam niet met een *p*-prefix begint; zie § 222, en, voor een categorie van vormen met het suffix *-ako* waarbij de daar gegeven regels niet in acht genomen worden, § 394.

b) tot vorming van het enkelvoud en tweevoud van den deelwoordsvorm van een groep van intransitiva, b.v. *soemowi*, „oogsten'' (naast *monsowi*, id. trans.), *roemope*, „voor in de prauw zitten'' (*rope* = voorsteven), *oemoeli*, „sturen (een vaartuig)'' (naast *mo'oeli*, id. trans.; *oeli* = achtersteven, roer), *toeminti*, „op de gong slaan''; (het geluid van de gong heet *tinti*), enz. Zie § 224. In *-oem*-afleidingen waaraan een substantief of een geluidswoord ten grondslag ligt treden dezelfde beteekenissen van het infix op die ook in de Minahassische talen worden aangetroffen [1]) (zie ook de voorbeelden in § 366).

Het is duidelijk dat beide categorieën van *-oem*-vormen oorspronkelijk één geheel uitmaken: de eigenlijke transitieve tegenhangers van *soemowi* en *oemoeli* zijn *soemowio*, „het oogstende'', en *oemoelio*, „het sturende'', en het als zoodanig noemen van de vormen *monsowi* en *mo'oeli* berust alleen op de gewoonte om transitieve werkwoorden aan te halen in den vorm die correspondeert met den Maleischen vorm met *mĕ-* en den neusklank.

Dat *-oem-* in de meervoudsvormen in 't geheel niet kan voorkomen (zie Hoofdstuk VI) is uit den aard der zaak niet oorspronkelijk, maar toe te schrijven aan een specifiek-Morische hypertrophie van het prefix II *me-*.

---

[1]) Ttb. Spr. p. 137 v.

366. Een groot aantal *-oem*-vormen zijn geen intransitieve werkwoorden meer, maar adjectiva, m.a.w. (zie § 249): *-oem-* is van deze woorden een onlosmakelijk, geheel tot den secundairen stam behoorend, bestanddeel gaan uitmaken. Voorbeelden hiervan zijn: *roemodi,* gezegd van mais waarvan de korrels zich pas beginnen te vormen (vgl. *merodi²,* „gebobbeld'', zooals de huid bij sommige huidziekten); *loemele,* „overal rondgaan, zich verspreiden'' (b.v. van vuur of nieuwtjes; vgl. *lele,* „bericht''); *loemewe mpando,* „bladeren hebben die zoo groot zijn als een *pando* (soort van lanspunt)'' (van jonge rijstplanten); *toemaro,* van rijstplanten gezegd die gestoeld hebben, zoodat de spruiten zich tegenover elkaar bevinden (*metaro* = zich tegenover elkaar bevinden met de gezichten naar elkaar toegekeerd); *loemelee,* „bloeien'' (van de rijst; de aren zien er dan uit als die van de *lee* of alang²); *oemoendolia,* van de rijst gezegd als de aren geel worden (de kleur van *oendolia*-hout krijgen); *oemolo,* „honger lijden'' (*olo* = tusschenruimte, tusschentijd); *toemotade,* „staande'' (*mentade* = staan); *soemosangka,* „voortdurend met de handen in de houding alsof men iets opvangt (*mosangka*)''. De beide laatste voorbeelden vertoonen reduplicatie.

Sommige woorden bevinden zich in een overgangsstadium, zooals *soemomba,* „zeilen'' (misschien onder invloed van *somba,* „zeil''), *soemampoe,* „voortdurend van huis wegloopen'', die dus als w.w. of als adjectief geconstrueerd kunnen worden. Omgekeerd kan men aannemen dat in een geval als *soemoo,* „indringen'' (van vloeistoffen in iets), „ondergaan'' (van zon of maan), waarnaast in dezelfde beteekenis *soo* voorkomt, dit laatste zijn ontstaan te danken heeft aan het feit dat het nomen verbale van *soemoo* (en de in de vervoegde vormen optredende vorm) *soo* luidde (vgl. § 324; *soemoo* wordt thans ook als adjectief geconstrueerd).

Ook substantiva met *-oem-* komen voor, b.v. *roemaa,* een soort uil, lett. „schreeuwer'' (*roemaa* is ook adjectief en beteekent dan „buitengewoon hard schreeuwen, gillen'', zooals een huilend kind), *roemangka* (I. Molo.), „groot mannetjeshert met sterk vertakt gewei'' [1]) (*rangka* = twijg).

367. *-oem-* kan ook voorkomen in combinatie met andere affixen, zooals in *soemiroeko,* gezegd van een kokosnoot waarvan het vruchtvleesch zich pas gevormd heeft. Zie verder § 328 en 361.

Voorbeelden van afgeknotte *-oem*-vormen zijn *mia,* „mensch'', uit *mian* (den vorm dien de Loinangsche talen hebben), uit **oemian,* stam *ia(n),* „verblijven, wonen'', vgl. *inia,* „dorp'' (§ 295), en *mingki,* „willen, begeeren, bijna'', stam *ingki,* in het Kns. voorkomende als „willen'', Bar. *engge,* id., Boeg. *ingki'.*

-in-.

368. Dit infix wordt op de in § 364 beschreven wijze gevoegd in transitieve werkwoordstammen tot vorming van het passieve deelwoord, b.v. *ninaa,*

---

[1]) In het T. *marangka* (*roemangka* is daar „sterk vertakt'', van een gewei).

„geplaatst, achtergelaten'', *wineweoe*, „gemaakt, in orde gemaakt'', *piningko*, *pinokopingko*, „opgemaakt'', *pinepelaboe*, „verzocht te smeden'', enz. Deze vormen zijn niet tot het verleden beperkt, maar kunnen ook op het tegenwoordig oogenblik of op de toekomst betrekking hebben, b.v. *raoe tinoenoe*, „'t wordt daarginds geroosterd'', *ta pinepate*, „hij zal, moet, zou, moest gedood worden'', *ta tinaboea*, „hij moest verbannen worden'' (uit Mol. Mal. *taboeang*).

De vorm met *-in-* staat in zekeren zin tegenover dien met *te-*, waarmee het accidenteele passieve deelwoord wordt gevormd (zie § 338).

De *-in*-vormen kunnen zoowel attributief als praedicatief gebruikt worden. In het eerste geval verkeeren zij ook wanneer zij voorafgegaan worden door het betrekkelijk vnw. *anoe*, dus optreden in wat wij moeten weergeven met een relatieven zin. Zie § 207 en 209.

Staat het passieve deelwoord attributief, en wil men ook den agens uitdrukken, dan geschiedt dit in den vorm van een genitief of bezittelijk voornaamwoord, afhangende van den *-in*-vorm [1]), zooals in de voorbeelden in § 209 en op p. 158, waar tevens blijkt hoe men handelt wanneer het in het passief gebrachte transitivum voorafgegaan wordt door een richtingaanduidend woord als *lako*, „gaan'', *aiwa*, „komen'', *hawe*, „(aan)komen'' (andere voorbeelden zijn: *anoe lako inoengketo*, „wat wij zijn gaan zoeken'', *anoe raane inoengketo*, „wat wij gindsheen zijn gaan zoeken'', *anoe ramai inalato*, „wat wij zijn komen halen'', *ndi iramo mia hawe winawakoe*, „dit zijn de menschen die ik ben komen brengen''). Met een van de persoonlijke voornaamwoorden van serie I (zie § 145) kunnen de *-in*-vormen die een possessief-suffix bij zich hebben niet verbonden worden; zij dragen in dit geval dus niet het karakter van adjectiva maar van substantiva.

Wordt de *-in*-vorm praedicatief gebruikt, dan kan de agens alleen dan op deze wijze worden uitgedrukt wanneer eerstgenoemde zelfstandig optreedt, zooals in *inalamoe ke woenta andio?* „is dit boek het (of: een der) door jou gehaalde?'', *pinahomoemo ke pae araoe?* „is die rijst de door jou geplante (of een deel daarvan)?'', *inisamoe koa mtoe'oe ke inisa andio?* „is deze rijst inderdaad (de) door jou gestampt(e)?'', waarin men ook *anoe* of *woenta anoe* enz. kan gebruiken. Maar wanneer men in het Bijbelsch Leesboek een zin aantreft als *hopoeloe ira mia melowe pinokomadoodo Oeë Isa* [2]), dan kan dit alleen beteekenen „tien door Jezus genezen melaatschen'', en niet „tien melaatschen worden door Jezus genezen''; dit laatste kan alleen door de actieve constructie worden uitgedrukt, dus *hopoeloe ira mia melowe dopokomadoo ira O. I.*

Vervoegde vormen zijn steeds predicaat, en zoo kan men dus na *nahi* of een daarmee overeenkomend woord geen *-in*-vorm met agensaanduiding ge-

---

[1]) Op dezelfde wijze wordt ook *kona*, „getroffen'', geconstrueerd, b.v. *konano ampa*, „door den gepunten bamboe getroffen'', *konano woewoe*, „in de fuik gevangen''; vgl. § 230.

[2]) N. T.[2], p. 65.

bruiken. Men kan dus wel zeggen *mia anoe nahi tino'ori*, „iemand die niet bekend is'', maar niet *mia anoe nahi tino'orikoe*, „iemand dien ik niet ken''; in het laatste geval moet men *mia anoe nahi koeto'orio* bezigen.

369. Afleidingen met het suffix *-ako* van transitieve werkwoordstammen hebben dikwijls twee objecten, een van het werkwoord zelf en een van het achtervoegsel. Worden dergelijke vormen in het passief omgezet (wat echter niet in alle gevallen mogelijk is), dan wordt niet het eerste maar het laatste tot subject van den *-in*-vorm, b.v. *pino'isaako* (*pino'isaakoko, pino'isaako akoe*) *inisa*, „voor hem (jou, mij) is rijst gestampt'', naast *mempino'isaako kami* (ook wel kortheidshalve *mempino'isaakami*, vgl. § 388) *inisa*, „voor ons is rijst gestampt'', *nahi koepino'isaako inisa*, „voor mij is geen rijst gestampt''. De regel is dat deze vormen alleen gebezigd worden van zaken die het subject gebruikt, zich ten nutte maakt, tot zich neemt, in zich opneemt, enz.; *-ako* heeft hier dus niet de beteekenis van „ten gerieve van'', „ten nadeele van'', „in de plaats van'', e.d. Bij attributief gebruik treden deze *-in-...-ako*-afleidingen in vervoegden vorm op (vgl. § 209), b.v. *inisa anoe dome'inisaako*, „de gestampte rijst die voor hen gestampt is'' (men zou verwachten *inisa anoe inisaako ira*, maar dit wordt niet gezegd), *oliwi anoe oe'inoliwiako nahoe pekariao*, „den raad die je gegeven is heb je niet ter harte genomen'', *anoe koetinendeako*, „hetgeen mij toegeworpen is'', *lewe balo iwininsoako*, „de bamboebladeren die er in zijn gedaan'', *paoe koepinaoeako*, „de woorden die tot mij zijn gezegd''; evenzoo wanneer *-ako* instrumentale beteekenis heeft (zie § 392): *keoe ipinepateako dahoe*, „het stuk hout waarmee de hond gedood is'' (tegenover *dahoe pinepateako keoe*, „de hond die met een stuk hout gedood is'', of „de hond is gedood m. e. s. h.''), vgl. *dahoe koepinepateako*, „de hond die voor mij (d.w.z. voor mijn gebruik) gedood is''. *Hala koehinoekoeako*, „het misdrijf waarvoor ik gestraft word'', kan opgevat worden als „het misdrijf dat voor mij (aan mij) gestraft wordt'', vgl. *akoe hoemoekoeakomoe ponakomoe*, „ik zal je je stelen straffen'' (*mohoekoe* heeft òf den persoon òf het misdrijf tot object; vgl. echter § 394), en vormt in elk geval geen uitzondering op den regel dat het vervoegingsprefix niet het logisch object van de handeling, maar dat van *-ako* aanduidt. Evenmin is dit het geval met uitdrukkingen als *songka (anoe) koetinenaako*, „het bevel waarvoor ik ben uitgezonden'', waarin *-ako* instrumentaal is op te vatten (zie § 394).

Van andere werkwoorden met twee objecten schijnen deze vervoegde vormen niet voor te komen. Een uitdrukking als „de gestampte rijst die mij gegeven is'' kan men alleen door een vorm met *-ako* weergeven, dus *inisa* (*anoe*) *koewineeako*, vgl. *mia anoe pinowee(ako) inisa*, „de persoon aan wien gestampte rijst gegeven is'' (de stam *wee*, „geven'', kan met twee objecten geconstrueerd worden, zie § 234). Van *mompompahoari*, „planten op'', kan men wel vormen *inahoe anoe ipinompahoariako bonde*, „de groente(soort) die op den akker geplant is'' (feitelijk een pleonasme, want *mompahoario* en *mompahoakono* komen op hetzelfde neer; deze vorm met *-ariako* komt dan ook alleen in het

passief voor), maar de vorm met *-ari* alleen kan niet gebruikt worden (wel die met *-ako* alleen).

370. Vele *-in*-vormen zijn tot gewone substantiva geworden, zooals: *inoela*, „vracht, lading''; *inoele*, „nakomeling, nakroost'' (van *mo'oele*, „voortbrengen'' van nakomelingen); *inahoe* (uit *minahoe*), „toespijs, groente, vleesch, visch'', doch gewl. „groente'' en wel speciaal „erwtjes'' (nl. de plant, de vruchten heeten *woea inahoe*, de blaadjes *lewe inahoe*); *pinotoewoe*, „huisdier''; *pinopaho*, „aanplant'' (*mompaho* = planten; de reduplicatie kan door analogie met *pinotoewoe* zijn ontstaan); *inomba*, „gedroogd vleesch'' (*mo'omba* = vleesch zouten en in de zon drogen); *inike*, „geklopte boomschors''; *minama*, „pinang'', ook wel „pinangboom'' (= *poe'oe minama*), van *momama*, „sirihpinang kauwen''. Bij deze vormen denkt men niet meer aan de handeling die door het grondwoord wordt uitgedrukt, en een bijbehoorende genitief of bezittelijk vnw. slaat dan ook niet op den agens maar op den (grammatischen) bezitter.

Oude *-in*-vormen, afgeleid van intransitieve stammen, waarin het infix geen passieve beteekenis heeft [1]), zijn mij niet bekend. *Tinoewoe*, „leeftijd'', laat zich opvatten als „het geleefde, de doorleefde tijd''; het woord wordt wel is waar ook gebruikt in den zin van „leven'' (b.v. *toewoe* of *tinoewoe marasai*, „een moeilijk leven hebben'', *ipolio toewoeno* of *tinoewoeno*, „hij is welvarend'', lett. „hij kan zijn leven goed doen''), maar dit kan op uitbreiding van de beteekenis berusten, vgl. *asa ntinoewoe*, „het heele leven lang'' (van 't begin tot 't eind). In *asa mpinoso* of *asa ngkinotoeria*, „een slaapje (van 1 à 1½ uur), een dutje'' (*teposo* is „vast in slaap geraakt'', van iemd. die is ingedut of zich verslaapt; *motoeri* is „slapen'', *tekotoeri* „in slaap vallen''), laat *-in-* zich op dezelfde wijze verklaren (de vormen beteekenen dan „de met slapen of dutten doorgebrachte tijd''). *Pinoe'oe*, in *mia asa mpinoe'oe*, hetz. als *mia asa mpoe'oe*, „een gezin met kinderen (c.q. ook verdere nakomelingen)'', lett. „menschen ten bedrage van een stam of stoel'', laat *pinoe'oe* zich verklaren als „van een *poe'oe* (Mal. *pohon*) voorzien'' (vgl. *mompoe'oe*, „beginnen'', lett. „de *poe'oe* van iets maken''); misschien mag men het ook opvatten als „als een *poe'oe* beschouwd''.

Het frequentatieve infix -al-, -ar-, enz.

371. Met dit infix, dat in tal van vormen voor kan komen (zie BS p. 282), worden geen nieuwe vormen meer gemaakt. Een paar duidelijke voorbeelden van afleidingen met *-ar-* enz. zijn: *toniso* (Bar. *tanoedjoe*, Mal. *tĕloendjoe'*), „vinger'', oorspr. „wijsvinger'', st. *tiso*, B. *toedjoe*, Mal. *toendjoe'*; *mompalewesi*, „omwinden'', st. *pewe*, zie p. 44; *siloli* (BM. *sileloe*), „fluit'', vgl. Mal. *sĕroeling* en *soeling*; *salampe* of *sanampe*, „en écharpe over den schouder gedragen sarong, sjerp'', st. *sampe*, „over iets heen hangen'', Mal. *sĕlampai* en *sampai*.

---

[1]) Vgl. BS, p. 281.

DE ACHTERVOEGSELS.

-i.

372. De functie van het suffix *-i*, oorspronkelijk ongetwijfeld (evenals die van de gelijkluidende prepositie) zuiver plaatselijk, heeft zich in het M. (evenals trouwens in andere IN talen) zeer sterk uitgebreid. Waarschijnlijk is er zelfs geen enkel voorbeeld aan te wijzen waarin die oorspronkelijke beteekenis nog zuiver bewaard is gebleven. Waar dit het geval schijnt heeft de *-i*-vorm toch een bijbeteekenis, die in de elementen (stam + suffix) waaruit hij bestaat als zoodanig niet opgesloten ligt. Zoo is b.v. *mompelonsoki* of *mompelonsongi* (van *melonso*, „springen'') niet eenvoudig „op iets springen'', maar „bespringen'' (dus met het doel om het object aan te vallen of wat dan ook), ook „op ... toe springen, over ... heen springen''. Om „op iets springen'' in den zin van „in zijn sprong op iets neerkomen'' uit te drukken moet men gebruik maken van het achtervoegsel *-ari*, dus *melonsoario* (zie § 379). Een ander voorbeeld is *mo'opoti*, „bebroeden, broeden (intr.), zitten op (zijn jongen)'' (van een vogel), dat staat naast *me'opoario*, „zitten op'', met als object b.v. het nest (*me'opo* = op den buik liggen, zitten zooals een broedende vogel). Met *-i* worden dus nieuwe woorden gemaakt, die even zooveel nieuwe begrippen vormen, terwijl *-ari* wat zijn beteekenis betreft los blijft staan van het werkwoord waarachter het wordt gevoegd, en alleen uitdrukt dat de handeling plaats heeft in of op of bij, resp. zich richt op het object van het achtervoegsel.

Dat de beteekenis van *-i* in 't algemeen dezelfde is als in de verwante talen moge blijken uit de volgende voorbeelden: *momponakopi*, „bestelen'' (*monako* = stelen); *monsaoemi*, „iemd. een pajong (*saoe* of *saoe paoe*) boven 't hoofd houden''; *mo'engomi*, „beschaduwen'' (*engo* = schaduw); *mompekoeoemi*, „naar iets duiken of zich bukken (*mekoeoe*), iets opduiken''; *mompeholei*, „omkijken (*mehole*) naar''; *mompekoeleti*, „terugkeeren (*mekoele*) naar''; *mompengingisii*, „uitlachen'' („lachen'' is *mengingisi*); *mompebeeki*, „beweenen'' (*mebee* = weenen); *mo'onsoi*, „iemd. den weg versperren, tegenhouden (op die wijze)'' (*mo'onso* = afsluiten met een *onso* (stop, kurk, prop), een waterloop versperren (b.v. op de sawahs), etc.); *mompe'olii*, „inkoopen doen, (ruil)handel drijven (*me'oli*) bij, met''; *mompabawai*, „heerschen over'' (*pabawa* = macht, macht hebbende); *mompetondai*, „volgen (in overdrachtelijken zin, b.v. van woorden)'' (van *metonda*, intr. naast *montonda*, „volgen''); *mokolei ira*, „vorst (*mokole*) zijn over hen'' (de vorm met onbepaald object wordt niet gebruikt). Zie verder beneden.

373. In sommige van de boven gegeven voorbeelden staat tusschen *-i* en den stam een medeklinker. Deze tusschenklanken, die we ook bij andere achtervoegsels zullen aantreffen, zijn uit de verwante talen (Fidji, Bare'e, Niassisch, enz.) genoegzaam bekend, en behoeven hier dus niet in extenso behandeld te worden. In vele gevallen is de tusschenklank de oorspronkelijke slotmedeklinker

van den stam of een wijziging daarvan (b.v. een uit *s* ontstane *h*), maar heel dikwijls is dat niet het geval en heeft men te denken aan een fonetisch verschijnsel [1]) of aan analogie-werking [2]).

Wanneer het geoorloofd is aan de verdeeling, waargenomen bij een groep van een paar honderd *-i*-vormen, algemeene waarde toe te kennen, dan kan men zeggen dat de vormen zonder tusschenklank verre in de minderheid zijn bij die met tusschenklank, maar verre in de meerderheid bij ieder der groepen met een bepaalden tusschenklank afzonderlijk. De tusschenklank *k* komt zeer veel voor, maar *-ki* heeft, zooals beneden blijken zal, een speciale functie gekregen. Ook *-si* (dat eveneens een bijzondere functie heeft) en *-hi* zijn zeer frequent. De tusschenklanken *p* (zie ook § 374) en *t* schijnen wat minder voor te komen, nog minder *l* (zie § 375), *ng* en *m*. Van hamza zijn een aantal voorbeelden te geven, terwijl ook *r*, *w* en *n* als tusschenklanken voorkomen, zij het niet dikwijls. Van de mediae zijn mij geen voorbeelden bekend (vgl. p. 26).

Niet in alle vormen waarin een tweelettergrepig stamwoord gevolgd schijnt te worden door een suffix *-i* is dit inderdaad het geval. Wanneer de tusschenklank de oorspronkelijke eindmedeklinker van den stam of een daaruit ontstane klank is, kan men ook te doen hebben met een looze lettergreep (§ 29), vooral wanneer de stam alleen in drielettergrepigen vorm (met *i* als sluiter) voorkomt. Voorbeelden van woorden die zeker of waarschijnlijk in dit geval verkeeren zijn gegeven op p. 25.

Heel dikwijls wordt het suffix *-i* op meer dan één wijze aangevoegd, al of niet met differentiatie van beteekenis. Voorbeelden hiervan zijn: *mompewinsoki* of *-ngi* „binnengaan''; *mompedesi* of *mompedehi* (zie p. 26); *mompese'eloei* of *mompese'eloengi*, „vóórkomen''; *montendeli* of *montendewi*, „opspringen naar''; *montoendoehi*, „slaan met een hard voorwerp (b.v. een stuk hout)'', naast *montoendoeki*, id., maar op een onderlaag; *monsesewi*, „snijden, knippen (van stof tot een kleedingstuk)'', naast *monsesei*, „afsnijden''; *moreremi*, „van een wand voorzien'', naast *morerei*, „afsluiten voor 't gezicht, de zon, enz.''.

Meermalen komt het voor dat het eene dialect een anderen tusschenklank

---

[1]) Kern, De Fidji-taal, Verspr. Geschr. IV, p. 313 v.v. Het Balineesch (een niet-vocalische taal) gebruikt meermalen een consonantischen tusschenklank bij de aanhechting van affixen aan woorden die op een vocaal uitgaan, b.v. *mbojanin* van *boja*, *ngadajang* of *ngadakang*, hetz. als Mal. *měngadakan* (met *-ang* afgeleid van den stam *ada*).

[2]) Op p. 286 van de BS merkt Dr. Adriani op: „In enkele gevallen laat zich de keuze van den tusschenklank verklaren door overeenstemming met een synoniem... Veelal echter schijnt de tusschenklank willekeurig gekozen te zijn''. Behalve een synoniem kan ook een oppositum de keuze van den tusschenklank hebben bepaald; een duidelijk voorbeeld daarvan is *mo'iliki* (st. *ili*, Mal. *hilir*), „(een rivier) in stroomafwaartsche richting volgen (hetzij per prauw, te voet, of hoe dan ook)'', waarvan de *k* ongetwijfeld te verklaren is uit die van *mo'oereki* (st. *oere*, Mal. *oedi'*, dus met oorspronkelijke *k*), „opvaren, enz.'' Maar ook wanneer de tusschenklank willekeurig gekozen schijnt, zal men toch moeten aannemen dat er aansluiting heeft plaats gehad bij een ander woord met denzelfden medeklinker vóór de *i*, ook al is het verband misschien ver te zoeken.

gebruikt dan het andere, b.v. *monsosa'ori*, „bederven'', Moli. c.a. *monsosa'aki*.

374. Evenals in andere IN talen heeft ook in het M. het suffix *-i* dikwijls versterkende of meervoudige kracht. In het B. heeft *-si* (dus *-i* met den tusschenklank *s*) zich geheel tot meervoudig suffix ontwikkeld, dat als zoodanig zelfs achter nomina gevoegd kan worden. In het M. gebruikt men voor deze functie speciaal den vorm *-ki*, in mindere mate *-si*, en ook wel *-pi*, wat niet wil zeggen dat deze uitgangen niet ook in andere functies van het suffix *-i* kunnen voorkomen. Bij nomina kunnen zij niet gebruikt worden in deze beteekenis (zie echter beneden).

Voorbeelden zijn: *mo(n)santiki*, „vele malen *mosanti* (met iets zwiepends slaan)''; *mompisiki*, „hevig knijpen (*mompisi*)''; *me'ipiki* (*-si*), „dikwijls droomen (*mo'ipi*)''; *meraaliki* (met twee *-i*-suffixen), „hevig gillen, huilend schreeuwen''; *melakopi*, „op reis gaan, zijn'' (*loemako* = gaan, vertrekken); *me'orapi* (I.), „aldoor, herhaaldelijk *oemo'ora* (= T. *koemora*, juichen, den krijgskreet doen hooren)''; *mekaroesi*, „zich voortdurend krabben'' (*mekaroe* = zich krabben); *mongkarasi*, „herhaaldelijk of krachtig bijten (*mongkara*)''; *mo'alasi*, „vele dingen nemen (*mo'ala*)''; *moboetasi*, „uittrekken (*moboeta*) van een groot aantal voorwerpen''; *mekaresiki* (met dubbel *-i*-suffix), „overal in den grond krabben'' (van een kip; *mongkare* = door krabben of strijken of met een vegende beweging verplaatsen); *me'anggapi* (*-ki*, *-si*), *meranggapi* (*-ki*, *-si*), „rondtasten'' (*mo'angga* = aanraken; met *morangga* wordt een magische handeling aangeduid: een ziek lichaamsdeel op een bepaalde wijze betasten, om den verwekker van de ziekte of het ongemak er uit te halen); *mo'oengkesi* (*-pi*), „goed, terdege, overal zoeken'', of „zoeken zonder dat 't nut heeft'', *me'oengkepi* (*-si*), „rondzoeken'' (*mo'oengke* = zoeken); *mekaasi* (*-pi*, *-ki*), „van alles maar eten'', *koekaasio*, „ik eet het zoomaar op'' (b.v. rijst waar geen toespijs bij is); *nde nami hina pakoeli walanda, ndiomo koa koepakoelisiakono pakoeli nto Mori*, „daar er geen Europeesche medicijn meer is, behandel ik hem zoo maar wat met Morische medicijn'' (*mompakoeli* = geneeskundig behandelen).

De versterkende kracht van deze vormen is dikwijls van ongunstigen aard, zooals in *mepaoeki*, „te keer gaan'', ook „ijlen'' (*mepaoe* = spreken; *mepaoeki* is ook neutraal: „allerlei zeggen''), *mo'alaki* (*-si*), „zoomaar, zonder dat 't ergens voor dient iets nemen of halen'', *loemakopi* of *loemakoki*, „zoomaar gaan, zonder dat 't nut heeft'', *mo'omboesiki*, „zonder dat 't ergens voor dient of op ruwe wijze uittrekken'' (*mo'omboesi* is „uittrekken, uitplukken'', van gewassen, haren, veeren); 't bovengenoemde *me'anggapi* (*-ki*, *-si*) kan ook zijn: „met de handen aan allerlei dingen zitten'' (b.v. van een lastig kind), *me'ipiki* (*-si*) is ook: „van alles maar droomen, allerlei onmogelijke dingen droomen'', enz. De suffixen *-ki* en *-si* (bij uitzondering ook *-pi*) kunnen zelfs achter allerlei woorden geplaatst worden om een wrevelige stemming tot uitdrukking te brengen, b.v. *lakokimo* of *lakosimo* of *lakopimo*, „ga dan maar ('t kan me niet schelen)!'', *tondekimo* (*tondesimo*) *wawaakoene ramai*, „breng

me dan maar een glas hier (als je niet kunt vinden wat je zoeken moest)'', *onaekimo, onaesimo,* „dát dan maar!''

Ook combinaties van deze suffixen komen voor, b.v. *iwaloelepikio, iwaloelekipio, iwaloelekisio, iwaloelesikio,* „hij heeft het zoomaar ingewikkeld (op gebrekkige wijze)'', *i'anggasipio, i'anggapisio,* „hij heeft het dikwijls aangeraakt, hij heeft er dikwijls of met nadeelige gevolgen met zijn handen aangezeten''. Soms vindt men zelfs alle drie de vormen te zamen gebruikt (*i'anggasipikio, i'anggakisipio, i'anggasikipio, i'anggapikisio, i'anggakipisio,* doch niet *i'anggapisikio,* want *mompisi(ki)* heeft de bet. „knijpen'').

Dat intusschen ook andere vormen van het achtervoegsel *-i* wel de meervoudige of versterkende beteekenis kunnen hebben kan blijken uit vormen als *moberiti* (of *moberiki*), „in kleine stukken scheuren'' (*moberi* = scheuren); *moreboeti,* hetz. als *moboetasi* (zie boven); *menggaeli, menggamoli,* „overal aan zitten''; *mematali,* „rondkijken''; *me'asengi,* „allerlei zeggen'' (dikwijls in ongunstige beteekenis; *me'ase* = geheimen van anderen vertellen; in het B. beteekent het „lawaai, drukte maken''); *mongkapoli,* „bij herhaling met de klauwen krabben (*mongkapo*)''.

375. Behalve *-ki, -si* en *-pi* heeft ook *-li* in het M. een speciale functie gekregen, die intusschen, zooals gebleken is, ook al weer niet de eenige is waarin deze vorm van het achtervoegsel *-i* kan voorkomen. Het treedt regelmatig op in werkwoorden die het maken van een bepaald geluid aanduiden, welk geluid dikwijls (doch niet altijd) in den stam van het werkwoord wordt nagebootst. Ook hier is de intensiveerende functie van *-i* duidelijk. Voorbeelden zijn: *mebeeli,* „schreeuwen (van herten)'' (ook „langdurig schreien (*mebee*)''), *mengangali,* „een stem (*nganga*) opzetten, schreeuwen'' (*menganga* is „zingen'' van vrouwen), *mobooli* (tr.), *mebooli* (intr.), „roepen (tot)'' (wat in het B. geschiedt met den uitroep *boo,* in 't M. echter met *oo*), *mengaoli* of *mengeoli,* „miauwen'' (*ngeo* = poes), *menamoeli,* „ijlen'' (dit voorbeeld is niet geheel zeker, daar de stam *namoe* niet bekend is), *mepio²li* (of *mepio²*), „piepen'' (van kuikens), *memoeoeli,* „brommen'', *mediili,* „piepen'' (van muizen e.d.), *meraali,* „gillen'', *mekoeili,* id. (van een varken), *mekiili,* id. (van herten), *me'ongeli,* „loeien'' (van buffels), enz.

Het palatale karakter van de syllabe *-li* maakt haar voor deze functie wel zeer geschikt.

376. Behalve versterkende heeft het suffix *-i* ook verzwakkende kracht (vgl. de twee zijden van de beteekenis van woordherhaling en reduplicatie). Zoo beteekent *tineba* „ingekeept, met een hak er in'', maar *tinebasi* „aangehakt'' a.h.w. (b.v. van een boom waar een stuk schors af is geslagen, dus in een richting die parallel loopt met die van het voorwerp). *Mongkabe* is „naar zich toe halen, (iets dat wordt aangereikt) aannemen (en naar zich toe brengen doordat men de uitgestoken hand weer intrekt), *mongkaberi* is a.h.w. „gedeeltelijk naar zich toe halen'', zooals men doet met een bloem of plant (hetzij

men er een stuk aftrekt of niet), waarvan 't onderste deel op zijn plaats blijft, of met een persoon, bij wien men b.v. over den schouder een naar-zich-toe-halende beweging met de vingers maakt, zonder daarmee dien persoon als geheel van zijn plaats te brengen, dus „met een naar-zich-toe-halende beweging aanraken''. *Mongkoeli* is „villen'' (*koeli* =huid, schors, schil, enz.), *mongkoelisi* is „van de huid ontdoen (van kleinere dieren of van bepaalde lichaamsdeelen), schillen, van de schors ontdoen (van hout)''. Een ander voorbeeld is *molongko*, „het vel, de huid, de schil van iets afhalen'' (om die te gebruiken), naast *molongkohi*, „het vuil (*raki*) van de huid af halen'' (het grondwoord *longko* beteekent „los'' (Mal. *longgar*)). Ook *monseoemi*, „aannaaien, stoppen'', naast *monseoe*, „naaien'', kan genoemd worden.

377. Zooals reeds uit de voorbeelden in § 372 kan gebleken zijn, hebben de vormen met *-i* dikwijls de beteekenis van „voorzien van (hetgeen het GW aanduidt), aanbrengen aan, bij'', enz. Het GW kan in dergelijke gevallen zoowel een substantief als een adjectief zijn. Is het dit laatste, dan ontstaat er een soort causativum, dat steeds te onderscheiden is van den van hetzelfde adjectief afgeleiden causatieven vorm met (*mom*)*poko-* (zie § 304), ook al komt in de praktijk de beteekenis dikwijls op hetzelfde neer. Dr. Adriani merkt op [1]), dat deze causatieven met *-i* een zwakkere beteekenis hebben dan die met (*mam*)*pa-* of (*mam*)*paka-*. Voor het Bare'e moge dit juist zijn, meer dan een secundair uitvloeisel van het beteekenis-onderscheid is het toch niet. Het essentieele verschil zit in het uitgangspunt: de vormen met (*mom*)*poko-* beteekenen in 't algemeen „maken dat het object datgene is of wordt wat het GW aanduidt'', die met *-i* „de door het GW aangeduide eigenschap aanbrengen aan het object'', wat niet altijd behoeft in te sluiten dat zij daardoor in mindere mate aan het object eigen wordt dan in het eerste geval. Voor het M. kan men dit onderscheid althans niet maken; in *mompokomosa'o*, „leelijk maken'', tegenover *monsosa'ori* (met reduplicatie), „slecht, onbruikbaar maken, bederven'', is zelfs het tegenovergestelde het geval.

Andere voorbeelden zijn: *mowewoei*, „troebel (*mowewoe*) maken'' (door er iets anders, b.v. een hoeveelheid troebele vloeistof, een kluit modder, aan toe te voegen), naast *mompokomowewoe*, id. (door er in te roeren); *montasomi*, „scherpen (van puntige voorwerpen), aanpunten'' (*montaso* = scherp); *moboeketi*, „vullen'' (*mompokoboeke*, „vol maken'', komt op hetzelfde neer); *monsolangi*, „een ongeluk aandoen, in 't ongeluk brengen'' (kan zelfs zijn: dooden; *masola* = in 't ongeluk zijn, een ongeluk krijgen; *mompokomasola* is „maken, bewerken dat in 't ongeluk komt''); *moroahi*, „vegen'' (*moroa* = schoon; *mompokomoroa* is „schoonmaken''); *modontai*, „laten vallen'' (*tedonta* = naar beneden vallen; *mompokotedonta* is „maken dat valt'').

De *-i*-afleidingen waarvan de basis een substantief is, staan naast vormen met dezelfde beteekenis zonder suffix (zie § 296). Deze laatste beteekenen

---

[1]) BS p. 287.

speciaal „iets voorzien van een essentieel onderdeel, van iets wat er vanzelfsprekend bij behoort'' (b.v. *mo'ato raha, morere raha, mohoro raha,* „een huis dekken, omwanden, bevloeren''), wat voor de vormen met *-i* niet geldt. Daar staat tegenover dat een van een substantief afgeleid werkwoord zonder aanhechtsel ook wel eens kan beteekenen „het object tot iets maken, iets van het object maken'' of alleen maar „het door het GW aangeduide maken, vervaardigen'' (zie § 296). Voorbeelden zijn: *mo'atopi,* „van een dak voorzien'' (minder van een huis gezegd, wel van een hut, of van het aanbrengen van een dakje van atap (*ato*) over een hoeveelheid rijst die men voorloopig nog niet in de schuur kan opbergen; vgl. *mo'ato raha* boven); *moreremi,* „van een wand (*rere*) voorzien'' (ook wel van een huis, doch dit is meest *morere raha,* zie boven); *mo'onei,* „ergens zand of grint (*one*) aanbrengen'', vgl. *mo'one koero,* „klei met zand vermengen bij 't maken van potten (*koero*)'' [1]); *mohaloi,* zwart maken met houtskool (*halo*) of roet'' [2]); *mo'ihii,* „vullen, van inhoud (*ihi*) voorzien, zaairijst in de pootgaten storten, een boete betalen'' [2]); *mohawoesi,* „met een sarong (*hawoe*) bedekken'' [2]); *mo'apii,* „een laag (*api*) op of onder iets aanbrengen'' (*mo'api* = opstapelen); *mogolai,* „suikeren, van suiker voorzien'' (*mogola* = suiker maken).

In *mongkaroeti raha,* „een huis van palen voorzien'', kan het optreden van *-i* in verband worden gebracht met het feit dat *mongkaroe* „krabben'' beteekent.

In een aantal gevallen brengt de aard van het als GW dienende substantief mee, dat de beteekenis van de *-i*-afleiding niet is „voorzien van'', maar „ontdoen van wat het GW aanduidt'' (wat niet behoeft in te sluiten dat er in 't geheel niets van overblijft). Dat ook in deze beteekenis wel denominatieven zonder affix (behalve dan *mo-* etc.) voorkomen is reeds in § 296 gebleken. Dikwijls gaat het suffix *-i* in deze beteekenis gepaard met het prefix (*mom*)*pe-* [3]). Voorbeelden zijn: *mongkoetoei,* „luizen, iemd. van de luizen (*koetoe*) in zijn haar ontdoen'', *mekoetoei,* „haarluizen zoeken''; *morenggehi,* „het overschot, de restjes (*renggeno*) ergens uitnemen'', b.v. uit een kookpot; *mongkoelisi* (naast *mongkoeli*), zie § 376; *mompeleweki, mompewoeaki,* „van de bladeren, de vruchten ontdoen''; *mompelidii,* „van de *lidi* (bladnerven van een palmboom) ontdoen'', ook „de *lidi* overlaten'' (en de bladeren opeten, van rupsen gezegd), dus in 't algemeen „de *lidi* afzonderen''; *mompewoekoei,* „van de *woekoe* (pitten, graten, beenderen) ontdoen'' (van vruchten, visch, enz. waar men de *woekoe* uithaalt om het vleesch te kunnen eten); *mompele'ihii* (bevat ook een element *le-*), „van het vleesch (*ihi*) ontdoen'' (staat dus in zekeren zin tegenover *mompewoekoei*), vgl. het bovengenoemde *mo'ihii*; *mompelalei,* „de vliegen (*lale*) van iets wegjagen''.

---

1) Vgl. Tor. II, p. 335 v.

2) De vorm zonder *-i* komt niet voor.

3) Vgl. § 320 en BS p. 288.

378. Substantiva met het suffix *-i* (behalve in de op p. 357 v. genoemde functie) zijn waarschijnlijk steeds deverbaal [1]). Zoo is *tetei*, „sport van een ladder etc., lat van een rek'', ongetwijfeld afgeleid van *montetei*, „van sporten enz. voorzien, een vlonder aanbrengen in'', van den stam *tete*, „vlonder'', dus een tot substantief geworden passief nomen instrumenti (zie § 230). Op zich zelf kunnen deze nomina instrumenti niet tot de substantiva gerekend worden.

Ook adjectiva met *-i* komen voor. Ten deele zijn deze eveneens van werkwoordstammen afgeleid, zooals *maloendoeki*, „neergeslagen, neergetrapt (b.v. door paarden of wilde varkens) en op die wijze vernield'' (van rijstgewas e.d.), *ma*-vorm (zie § 299) bij *moloendoe* of *moloendoeki*, „op die wijze vernielen''. *Mongkoko'awati*, „grappig'' (vgl. *mongkoko'awakoe*, „ik moet lachen''), is stellig oorspronkelijk een w.w. geweest (zie § 249), vgl. *mekoko'awati*, „elkaar aan 't lachen maken'' („aan 't lachen maken'' is *mo'o'awati*). In *deiki* (P.), „klein'', kan *-ki* versterkende kracht hebben, vgl. T. *kode²i* (zie p. 79).

-ari (-ai).

379. Het achtervoegsel *-ari* bestaat uit een combinatie van de locale elementen (suffixen) *a* en *i*, met een *r*, die bij het laatste moet behooren (zie § 275) en er op wijst dat het suffix al vrij oud is, want *ri* komt thans (behalve in het Bovenland) in dien vorm niet meer voor. Dat *r* een anorganische tusschenklank (zie § 373) zou zijn is niet waarschijnlijk. Misschien zijn de vormen met *-ari* ontstaan ten gevolge van een omzettingsproces als beschreven in § 211 v.v., in dier voege dat b.v. *sala koelakoario*, „de weg waarop ik loop'', teruggaat op *sala lakoakoe*, id., omgezet tot **sala koelakoa*, welke laatste vorm, daar het suffix *-a* niet in zuiver-verbale vormen voorkomt [2]), werd uitgebreid met de prepositie *ri* (en het bijbehoorende pronominale object) tot *koelakoario* (**sala koelako*, dus een constructie zonder eenig locaal element is, anders dan in het Bare'e, in het M. niet mogelijk). Volgens deze opvatting zou dus het optreden van *-a* in deze vormen en het ontstaan van dit uit andere taalgroepen dan de Morische niet bekende achtervoegsel op omzetting van een bepaalde groep van substantief-constructies teruggaan. In elk geval is *-a* het achtervoegsel (zooals blijkt uit het feit dat de in eenige vormen met het suffix *-a* optredende tusschenklanken eveneens in de correspondeerende *-ari*-vormen worden aangetroffen) en *ri* vermoedelijk de tot achtervoegsel geworden prepositie, die dezen vorm thans alleen nog in het Bovenland heeft bewaard. De W. vorm van het achtervoegsel, nl. *-ai*, is een steun voor deze opvatting.

Vormen met onbepaald object van de afleidingen met *-ari* komen niet veel voor, wat uit de beteekenis voortvloeit (in een vorm als *mompahoario*, „een bepaald gewas planten op'', is het natuurlijk niet het object van het achtervoegsel maar dat van *mompaho* dat onbepaald is). Daar ook passieve deel-

---

1) Vgl. BS § 190.

2) Behoudens in enkele gevallen, waarin het een bijzondere functie heeft, zie § 383.

woorden met *-in-* slechts van een aantal van deze woorden kunnen worden gevormd en andere persoonlijke achtervoegsels dan dat van den derden pers. enk. uit den aard der zaak zeldzaam zijn in verband met de beteekenis, heeft het suffix *-ari* gewoonlijk het pers. vnw. *-o* achter zich. Vandaar dat een neiging te constateeren valt om *-o* ook daar te gebruiken waar het eigenlijk niet thuis hoort, zooals in *ontae mia anoe tehala ndi ondae Oeë Ala dopotoendaario Oeë Isa kana mia anoe asa madala ringgi pasoeano* (N. T.), „wij menschen die schuldig zijn tegenover God vergelijkt Jezus met den man die 100.000 rijksdaalders (een onvoorstelbaar groote som) [1]) schuld had'', waar men zou verwachten *dopotoendaari kita* (wat trouwens ook kan gebruikt worden), omdat het niet de vergeleken zaak is die men „doet zitten'' (*mompotoenda*) op hetgeen waarbij zij vergeleken wordt, maar omgekeerd; uit het gebruik van *kana* blijkt intusschen dat de uitdrukking niet meer in haar letterlijke beteekenis wordt genomen.

De beteekenis van de *-ari*-vormen is: „de door het werkwoord waarachter *-ari* gevoegd is aangegeven handeling verrichten op, in, enz., resp. gericht op, naar, enz. de door het object aangegeven plaats of plek'' (soms in overdrachtelijken zin). Voorbeelden zijn:

loemakoario (meerv. natuurlijk *melakoario*), „gaan op, gaan naar''.

mompelereari, melereario, „tuinen, een droog rijstveld (*lere*) aanleggen of hebben op''.

mompe'iniaari, me'iniaario, „tot *inia* (dorp, woonplaats (in dien zin)) maken, hebben, in iets als *inia* wonen'' (met als object een plek, een stuk land, enz., niet een of ander dorp).

mompo'iangari, mo'iangario, „bewonen'' (vgl. *po'ianga*, „verblijfplaats, woonplaats'').

mompo'inoeari, mo'inoeario, mompongkaangari, mongkaangario (voor de *ng* vergelijke men *pongkaanga*, „plaats waar, voorwerp waaruit men eet''), „drinken uit, eten uit''.

mompeteteari, meteteario, „*metete* (gaan over iets smals) op, over, als bruggetje gebruiken'', enz.

mompe'oelaari, me'oelaario, „*me'oela* (zich inschepen, instijgen) in''.

momponaapari, monaapario, „leggen, plaatsen, doen in'' (vgl. *ponaapa*, „plaats waar men iets neerlegt''), b.v. *sa'oe andio pinonaapario inisa*, „in dit mandje is gestampte rijst gedaan'', *sa'oe (anoe) pinonaapari(o) inisa*, „een mandje waarin gestampte rijst is gedaan''.

mompompakoeliari, mompakoeliario, „*mompakoeli* (medicineeren, met genees- of toovermiddelen behandelen) in enz.'', b.v. *io koero wita mararoe koa mbo'oe domempakeo mia (m)pompakoeliario*, „aarden kookpotten gebruiken de menschen ook dikwijls om er in te *mompakoeli*'', *koepompakoeliario pae*, „ik doe, leg er rijstmedicijn in, op, bij''.

---

[1]) Zie § 278.

mesombaario, „vereeren, vereering bewijzen (*mesomba*) aan'' (niet van een afzonderlijke daad van vereering van een bepaald wezen, b.v. het brengen van een offer, wat wel door het overigens synonieme *mompesombai* kan worden uitgedrukt).

melahoemoaario, „vereeren als *lahoemoa* (goddelijk wezen)''.

me'oeëario, „*me'oeë* (in de *oeë*-verhouding staan) ten opzichte van'', dus „tot heer, grootvader, grootmoeder hebben''.

Wanneer aan deze vormen een transitief werkwoord ten grondslag ligt (zooals in *mo'inoeario*, *monaapario*, enz.) kan dit niet met een bepaald object geconstrueerd worden (met uitzondering van het op p. 362 genoemde *mompotoendaario*). Vormen als **oeminoeario*, **donaapario*, enz. zijn dus onmogelijk.

Bij de *-ari*-vormen kan eigenaardigerwijze pleonastisch nog weer een prepositie worden gebruikt, b.v. (*a*) *wita andio nahi moiko topompahoario osole*, „op dezen grond kan men geen mais planten'' (d.w.z. die wil daar niet goed groeien).

Opgemerkt moet nog worden dat, zooals uit de gegeven voorbeelden blijkt, wanneer de *-ari*-vorm twee objecten heeft, dat van het achtervoegsel gewoonlijk voorafgaat, terwijl dat van het werkwoord zelf achteraankomt, wat de boven gegeven verklaring van het ontstaan van dit suffix (nl. door omzetting van substantief-constructies met *-a*) steunt. Toch kan men wel zeggen *akoe mompahoario osole bonde*, „ik zal mais op den akker planten'', enz.

-a.

380. Het bekende suffix *-a* (Jav. enz. *-an*) wordt gewoonlijk gevoegd achter actieve en passieve nomina verbalia en achter (substantief-afleidingen van) adjectiva, hetzij deze reeds een achtervoegsel bezitten of nog niet. Het geeft (in 't algemeen gesproken) de plaats aan waar de handeling geschiedt of waarop zij zich richt, of waar de toestand of eigenschap aanwezig is die door het GW wordt uitgedrukt.

De regel is dat *-a* in het T. wordt aangehecht zonder tusschenklank. De beteekenis van *-a* brengt dit mee; met dit suffix worden nl. geen nieuwe woorden afgeleid, maar alleen *vormen*, die als zoodanig geheel op één lijn staan met de nexus-substantiva waarbij zij behooren, en evenzoo met de vervoegde vormen, den imperatief, enz. Zulke met *-a* afgeleide vormen kunnen echter in bepaalde gevallen tot afzonderlijke woorden worden en het is onder deze categorie van *-a*-vormen dat de meeste „tusschenklanken'' worden aangetroffen. Daarnaast staan ook eenige zuivere „locale nexus-substantiva'' (zooals men de *-a*-vormen zou kunnen noemen) die een tusschenklank vertoonen, en die dus in hun geheel, evenals de zooeven genoemde zuivere substantiva, afkomstig zijn uit een vroeger stadium der taal.

De tusschenklanken die bij deze *-a*-vormen optreden, en die dezelfde zijn als de in § 373 genoemde [1]), zijn vermoedelijk steeds de oorspronkelijke sluiters

---

[1]) Met *w* en *n* zijn mij geen voorbeelden bekend.

van de verschillende stammen, of daaruit ontstane consonanten. Het tegendeel is althans niet aan te toonen en moet, zooals uit het boven gezegde voortvloeit, zeer onwaarschijnlijk geacht worden. Wel kan men wijzen op *kontiara*, „drachtig'', maar er is geen afdoende reden om dit woord in verband te brengen met Mal. enz. *tian*, „buik'' (van welken stam wel Mor. *mentia*, „zwanger''); veeleer is het afgeleid van *tia*, „deel'', Tag. *tilad*, Mong. *silad*, *silaj*, en dus weer te geven met „bedeeld'' (vgl. Ned. „bezet''). In *sookano oleo* (ook *sooano oleo*, *soemooano oleo*), „de plaats waar de zon ondergaat (*soemoo*), het Westen'', van den stam *soo*, „ergens indringen, ingaan (van vloeistoffen), ondergaan (van zon of maan)'', Jav. *sĕrĕp*, kan de *k* ontstaan zijn uit een *p* [1]). De laatste *l* van *moliola*, „zoomaar, doelloos heen en weer loopen'' (*molio*² = rondloopen, wandelen), kan uit een *r* zijn ontstaan, vgl. Ml. *liar*, „wild'', B. *lia*, *liara*, „verbijsterd, verdwaald'' [2]). Alleen de *s* komt als anorganische tusschenklank voor, maar het suffix *-sa* verkeert in bijzondere omstandigheden (zie § 386).

Het bovenstaande geldt alleen van het T. e.a. In het BM. wordt *-a* gewoonlijk aangevoegd met een hamza als tusschenklank, die vermoedelijk uit vocaalsplitsing verklaard moet worden (vgl. § 80 en 81), daar het suffix *-a* zelf niet met een hamza aanvangt (vgl. het Naschrift bij § 79 v.). Daarnaast treden in een aantal *-a*-vormen *h* (vgl. § 77) en *ng* als tusschenklank op; onder welke omstandigheden dit geschiedt zal nader onderzocht moeten worden [3]).

381. Voorbeelden van de boven opgegeven beteekenis van *-a* zijn o.a.: *tepotowoa*, „ontmoetingsplaats''; *potoeria*, „slaapplaats''; *pesalaa*, „weg waarlangs men gaat''; *pelerea*, „plek om te akkeren, waar men akkert''; *pepakoea*, „varen-zoekplaats, plaats waar iemd. varens (*pakoe*) pleegt te zoeken''; *i olaiano*, „naar de verte, naar verre streken''; *pesakiakoa*, „plaats van oversteken'' of „iets om op over te steken'' (vaartuig, brug, enz.); *pebangkaa*, „waar men vaart (met de prauw, *bangka*), vaarwater''; *pewo'ohia*, „iets waarin of waaruit men zich wascht'' (b.v. een kom, een ketel), *oewoi pewo'ohia*, „waschwater, water om zich in te wasschen, waarin iemd. zich gewasschen heeft'' (vgl. *oewoi pewo'ohi*, „water om zich mee te wasschen, waarmee iemd. zich gewasschen heeft''); *balo powaloea*, „bamboe waarin men *winaloe* (in bladeren gewikkelde rijst die daarna in bamboekokers gedaan en zoo gekookt wordt) kookt'' (*mowaloe* beteekent eigenlijk „inwikkelen'', maar ook „*winaloe* maken''); *togo lakoado*, „het eiland waarheen zij gingen''; *raha matea*, „sterfhuis''; *raha (m)pesombaa*, „huis van godsvereering, bedehuis''; *raha nsikolaa*, „schoolgebouw'' (in de laatste gevallen zijn de *-a*-vormen bijstellingen; de prenasaleering in de beide laatste voorbeelden is teeken van samenstelling). In

---

[1]) Vgl. BS p. 68 (uit het M. zijn mij van dezen klankovergang verder geen voorbeelden bekend).

[2]) De in het BW gegeven afleiding van dit woord (van Bad. Jav. *lia*) komt mij onwaarschijnlijk voor.

[3]) Vgl. p. 97, nt. 1.

combinatie met een woord dat beweging in een bepaalde richting aanduidt [1]: *o'ora lako pomporaano*, „de *o'ora*-plant waar hij in hinderlaag was gaan liggen''. Van passieve verbaalnomina [2] (zie § 230): *nahoea*, „de plaats (d.w.z. het voorwerp) waarin iets wordt gekookt'', *sandoea*, „plaats waar iets wordt opgeschept'', *ndoëa*, „plaats waar iets wordt opgehangen'', ook „onderdeel waaraan iets wordt opgehangen'' (b.v. het handvat van een emmer, de ring van een unster) [3], *balo naapano oewoi*, hetz. als *balo ponaapa oewoi*, „bamboekoker waar water in wordt bewaard''. In overdrachtelijke beteekenis: *dompo'oendeakono mokole-ntiido, nde hinaomo pomperorohiado, hinaomo pesikenoado*, „zij verheugden zich over hun neergedaalden vorst, want nu hadden zij een toeverlaat, nu hadden zij een vraagbaak'' (*momperorohi a, ndi* = zich verlaten op; *mesikeno a, ndi* = vragen aan, informeeren bij); *mia pesikenoano atoeoe pepaekompono kombiano*, „degene tot wie hij de vraag gericht had was een zuster van zijn vrouw''; *ta koa hina ponto'oria mioe ba kamimo me'aiwa*, „er zal wel iemand (iets) zijn van wien (waaruit) jullie het te weten komt (*monto'ori*), die (dat) jullie bericht geeft, wanneer wij zullen komen''; *lahoemoa wela pesombaa mami*, „de goddelijke wezens die wij plegen te vereeren''; *mereteato koa loewoe me'olio*, „wij hebben hem toch allen samen gekocht'', *meretea mami tehala* of *tehalaakono*, „wij beiden zijn er samen schuldig aan'', *ambaoe meretea*, „een buffel dien men gemeenschappelijk in bezit heeft'' (*merete* = vlak, effen, gelijk, gemeenschappelijk; *meretea* is dus „dat waarin men gemeenschappelijk is''); *toewoea*, „datgene waarvan men leeft'', d.w.z. „levensonderhoud''; *matea*, „doodsoorzaak'' (iets waaraan men sterft). Zooals men ziet kan het intransitieve nomen verbale met *-a* beschouwd worden als het passieve deelwoord van het correspondeerende werkwoord-(resp. adjectief-)met-voorzetsel [4].

In gevallen als *onae koa mapari(a)no nde hadio lahi salano*, „slechts dit is de moeilijkheid (het moeilijke punt) dat zij zeer veel toegangswegen hebben'', *onaemo koa da araoe moiko(a)no nde asa² salano*, „slechts dit is het goede (de goede zijde) er van dat zij slechts één toegangsweg hebben'' (het demonstrativum *araoe* slaat op dien toegangsweg), *onaemo koa mosa'o(a)no, memomate ira loewoe manoe*, „dát alleen is het ongeluk dat de kippen allemaal doodgaan'', *nahina tenangi(a)no*, „hij kan in geen enkel opzicht overwonnen worden'', *nahina moloesa(a)no*, „het is in geen enkel opzicht zacht (meegevend)'' (van een bevel waar niet mee te transigeeren valt), *boetoe koa ira'ai moiko(a)no*, „alleen dáár is het goede gedeelte van (den weg), alleen dáár is

---

[1]) Vgl. p. 352.

[2]) Deze en andere vormen komen niet voor zonder een bezittelijk vnw., maar het mag toch niet ongeoorloofd heeten ze daarvan te abstraheeren en dus zonder dat aanhechtsel aan te halen.

[3]) Tegenover *ndoëno*, „het touw enz. waaraan (of, naar de Morische voorstelling, waarmee) het wordt opgehangen'' (vgl. § 230).

[4]) Vgl. Ttb. Spr. p. 225 v.v.

de weg goed'', kan *-a* zoowel gebruikt als weggelaten worden; in het eerste geval vat men *moikoano* enz. op als „de goede enz. plek, het goede enz. punt er van'', in het tweede geval hebben *moikono* enz. de beteekenis van „het goede enz. gedeelte er van'' (zie § 231). Ook van transitieve werkwoordstammen komen dergelijke vormen voor (vgl. § 231), b.v. *nahina tatano, nahina tisono* (naast *tataano, tisoano*), „er is niets op aan te merken'', waarin men weer hetzij aan een „gedeelte'', hetzij aan een „plek'' of „punt'' kan denken.

Ook in de merkwaardige samengestelde uitdrukkingen, genoemd in de laatste alinea van § 148, waarin het plaatsaanduidende *-a* pleonastisch staat, kan dit suffix achterwege blijven, dus: *i asa inia(a)no, i inia asa(a)no, i inia soesoea(a)no, i singge inia(a)no,* „in, naar een ander dorp'' (het laatste is ook „in, naar den vreemde''; *i sisingge iniaano* = in, naar verschillende dorpen, in, naar andere dorpen), *a beine asa(a)no* of *aasa(a)no*, „aan enz. een andere vrouw''.

Zooals blijkt uit eenige der boven gegeven voorbeelden kan met de „plaats'' die door *-a* wordt aangeduid ook bedoeld zijn de persoon of het voorwerp waarin, waarop, enz. de handeling plaats heeft of zich richt. In een aantal gevallen duidt de *-a*-afleiding speciaal een bepaald voorwerp aan, en is zij dus geworden tot een zuiver substantief. Voorbeelden hiervan zijn: *pentangoa*, „venster'' (*mentango* = uit het venster kijken); *pongkaerakoa*, „haak'' (aan den wand; *mongkaerako* = iets ophangen door het ergens aan vast te haken); *po'ikea, pontoetoea, toetoea*, „foejaklopplank'' (*mo'ike, montoetoe* = foeja kloppen); *opoea(no)* [1], „steel'', lett. „plaats waar het wordt afgeplukt'' (*mo'opoe* = plukken); *oelima*, „achtersteven'', lett. „plaats waar ('t vaartuig) gestuurd wordt'' (*mo'oeli* = sturen); *tapaa*, „droogrek, rookrek boven den haard'', van den in het M. niet meer gebruikelijken stam *tapa* [2]. Onder *pomamaa*, „voorwerp waaruit men sirih-pinang gebruikt (*momama*)'' verstaat men meestal de *palako*, een kleine koperen schaal op voet, die gewoonlijk gebruikt wordt om de sirih-pinang-ingrediënten op te leggen, ook wel eens een klein koperen doosje met deksel op vier pootjes, dat voor hetzelfde doel dient. *Pesawia*, eig. „iets dat men bestijgt of berijdt, rijdier'', enz., wordt in oogsttaal gebruikt voor „paard''.

Evenals bij de vormen met *-ari* (zie p. 363) kan ook bij die met *-a* pleonastisch een prepositie gebruikt worden, zooals in *io sandoeamoe a ntimbalakoe koa mbo'oe*, „de plaats (het voorwerp) waar(in) jij wordt opgeschept is ook de bast van den binnenkant van mijn takken (bladeren)'' (woorden van den Sagopalm tot de Rijst in een verhaal), *ndi ondaemo koa Oeë Ala pekakaiato*, „nog slechts tot God is ons bidden'', *ta'oe indi'oepoea a mpangale pelereato*, „verleden jaar hebben wij in het oude bosch (waar de boomen groot en hoog zijn) geakkerd''. De prepositie kan in dergelijke gevallen intusschen ook wegblijven.

[1]) Altijd met een bezittelijk suffix. Vgl. p. 365, nt. 2.

[2]) BW s.v.

Een bijzondere categorie van *-a*-afleidingen vormen telwoordelijke uitdrukkingen, gemaakt van intransitiva, met de beteekenis „een (enz.) groep die samen de door dat w.w. uitgedrukte handeling verricht'', b.v. (*mia*) *asa mponahoea*, „een groep menschen die samen koken'', (*mia*) *asa mpompahoa*, „één plantgezelschap'', of ook „een groep menschen die in denzelfden tijd of in dezelfde periode planten of geplant hebben'', (*mia*) *asa mpo'imoa*, „een gezelschap menschen die gras enz. wegsnijden en klein hout kappen'' (met 't ontginningswerk voor 't aanleggen van een akker beginnen), of „een groep menschen die dat werk in denzelfden tijd verrichten of verricht hebben''. Het suffix *-a* kan in dergelijke uitdrukkingen ook tijdaanduidend zijn (zie § 382), b.v. *asa mponahoea* [1]), „de tijd waarin men een pot rijst gaar kan koken'' (± 15 à 25 min.), *asa mponamaa*, „de tijd dien men noodig heeft om een sirihpruim te kauwen'' (± 5 min.). Weer een ander geval heeft men in *asa mpeboolia*, lett. „één roep-afstand'' (ca. 1 KM).

382. Onmiddellijk naast de plaats- ligt de tijdaanduidende beteekenis van *-a*, waarvan de volgende voorbeelden kunnen worden gegeven (zie ook het slot van de vorige §): *hawea*, „tijd van aankomst, aankomst (in dien zin)'' [2]); *sompo lakoano monsari mia andio*, „iederen keer dat deze man palmwijn ging tappen''; *nami tehine lakoano*, „zijn tijd-van-gaan is niet lang meer'', d.w.z. „het zal niet lang meer duren voor hij gaat''; *nami tehine sabaano woela ntii*, „het zou niet lang meer duren voordat de volle maan op zou komen''; *hawe a mateano*, „tot aan zijn dood toe''; *tehineano, tehineano oleo, i lemboeiano* (of *i lemboeino*), „in later tijd, later''; *te'oepoeaano*, „op den langen duur''; *eheano*, „af en toe'' (st. *ehe*, „willen'', dus z.v.a. „als 't wil gebeuren''); *pompoe'oeano, pepoe'oeano*, „begin (er van), in den beginne'' (van *mompoe'oe, mepoe'oe*, „beginnen'', resp. tr. en intr.); *poko'ariano*, „einde (er van), op 't eind, ten slotte'' (*mompoko'ari* = beëindigen); *oleo penaa²a*, „rustdag''; *oleo petaoa*, „trouwdag'' (van *metao*, „trouwen'').

Gebeurtenissen uit het sociale leven die een zekeren tijd in beslag nemen en uit verschillende elementen bestaan (zooals feesten e.d.) worden uitgedrukt door vormen met *-a*, die den tijd aangeven gedurende welken zulk een gebeurtenis plaats heeft, en vandaar ook het feest enz. zelf. Zoo is *petaoa* „huwelijksfeest'', „huwelijk'' (in den zin van: de huwelijkssluiting met de bijbehoorende feestelijkheden), *pe'iwalia* „oorlogstijd, oorlog'' (*me'iwali* = oorlog voeren), *pompahoa* „plantfeest'' (de geheele werkzaamheid van het planten, die men den eenen dag bij den een, den anderen dag bij den ander gemeenschappelijk verricht), *nggoliano dopi* „de omkeering der planken'' (d.w.z. de sluiting van het groote doodenfeest), *pogawea* (thans ook *perame²a*) „feest'',

---

1) *Asa mponahoea* kan ook nog beteekenen „één stookplaats vol'' (van *ponahoea*, „kookplaats, stookplaats, haard'').

2) *Hawea* kan natuurlijk onder omstandigheden ook zijn „plaats van aankomst'', maar dat behoeft hier niet opnieuw vermeld te worden.

pongkaanga roti, „het Christ. Avondmaal'' (*mongkaa roti* = brood eten), enz. Het verschil tusschen den vorm met *-a* en het gewone nexus-substantief moge worden geïllustreerd door de volgende zinnen: *hinaomo pe'iwaliado To Isaraeli ka To Pelisiti* (O. T.), „er kwam een tijd van oorlog, er kwam oorlog tusschen de Israëlieten en de Filistijnen'', *pe'iwalido To Roma ka To Iahoedi nahi komba para lahi tehine*, „het oorlogvoeren (de oorlog) tusschen de Romeinen en de Joden duurde niet heel erg lang''; *nahi moiko pekombiado*, „hun huwelijk is niet gelukkig'', *io songka anoe kona a mpekombiaado To Sarani*, „de voorschriften die betrekking hebben op 't huwelijk der Christenen''.

Men ziet dat *-a* op deze wijze wordt tot vormer van abstracte begrippen als „oorlog'', „huwelijk'', enz. Ook in andere gevallen, die niet uit het tijdaanduidend karakter van *-a* kunnen worden verklaard, treedt het suffix in deze functie op. Zoo heeft men b.v. *mo'oengke mosa'oa*, „ruzie zoeken'', waarbij het gezocht zou zijn te willen denken aan „een periode van slechte verstandhouding'' of iets dergelijks; de uitdrukking laat zich gemakkelijk verklaren door aan te knoopen bij *mosa'oado mia*, „waar de menschen boos om zijn'' (*mosa'o aroakoe a* ... = ik ben boos op, om ...). De beteekenis is niet „slechtheid'' (wat door den vorm zonder *-a* wordt uitgedrukt, b.v. *mo'oengke mosa'odo mia*, „anderer slechtheid, slechte eigenschappen trachten uit te vorschen''), maar „toestand van slechtheid'', „sfeer van slechtheid'' a.h.w. Zoo is ook *moikoa* „aangename toestand, vrede'' (*moiko* = goed) en *oera-sa'oa* „toestand van ongeluk (*oera-sa'o*)''. Andere gevallen van *-a* die in dit verband genoemd kunnen worden zijn: *menteeano*, „de juistheid er van, de juiste toedracht'' (dus niet in den zin van „het feit dat het juist is'', wat door *menteeno* wordt uitgedrukt), ook „om kort te gaan''; *hinaano*, „de werkelijkheid er van, in werkelijkheid, intusschen (in dien zin)'' (*hina* = Mal. *ada*); *ongkoeëmo toemo'orio toewoeano ka mateano*, „ik zal verantwoordelijk zijn voor zijn leven (en zijn dood)'' („de omstandigheden waarin hij in 't leven zal blijven en waarin hij zal sterven''); *hapa teposisinggeano*, „wat is het verschil er van?'' („het punt waarin zij verschillen''), enz.

Dat het suffix *-a* voorts in tal van uitdrukkingen voorkomt die een bijzondere beteekenis hebben gekregen (b.v. *konaanomo*, „het is genoeg'', van *kona*, „getroffen, treffen'') behoeft wel nauwelijks meer te worden opgemerkt.

Over het suffix *-a* in combinatie met het prefix *ko-* zie men § 349.

383. Met het achtervoegsel *-a* zijn ook eenige werkwoorden afgeleid (vgl. het Sd., waar *-an* geheel de plaats inneemt van *-i* in andere talen). Het aantal is naar het schijnt niet groot en nieuwe vormen worden op deze wijze niet meer gemaakt. Voorbeelden zijn:

moleloea, „bewegen'' (tr.), en *meleloea*, „(zich) bewegen'' (intr.), hetz. als *moleloei* (of *moleloe*) en *meleloei* (of *meleloe*).

molaloea, hetz. als *molaloei*, „overtreffen''.

mowewoea, hetz. als *mowewoei*, „troebel maken'' (p. 359).

mo'itoea, *mo'itoe²a*, hetz. als *mo'itoe²*, „loopen zonder naar een bepaalde

plaats toe te gaan, doelloos rondloopen, rondzwerven''.

moliola, zie p. 364.

medoeloea, hetz. als *medoeloe*, „veldarbeid verrichten in onderling hulpbetoon''.

montimbanga, „opsommen, opnoemen'' (hetz. als *montimba*), ook „tellen''.

rensoea, „schudden'' (intr.), en *morensoea*, id. tr., naast *rensoe*², „schudden'' (intr.), vgl. *moree²nsoe* of *molee²nsoe*, „in op en neer schuddende, schokkende beweging brengen'' (stam dus misschien eig. *reensoe*).

Blijkbaar domineert in deze voorbeelden van *-a* de versterkende of intensiveerende functie waarover in § 374 gesproken is in verband met *-i*.

384. In de beteekenis „voorzien van, behept met'' staat *-a* naast *-o* (zie § 387) [1]). Het achtervoegsel is in deze functie geheel dood. Voorbeelden zijn: *ohia* (BM. *ohio*), „zout'' (subst.), st. *ahi* (Mal. *asin*), in *mo'ahi*, „lekker, zoet''; *beata* (BM.), „uitgeput'' (*mobea* = zwaar, *bea mpa'a* = moe in de dijen); *seoea* (S.), de peulvruchten die in T. *woea inahoe* (erwtevruchten) heeten, zoo genoemd omdat aan het uiteinde van de peul een punt zit die lijkt op een *seoe* (naald); *poete'a* (B. *poeti'a*, Boeg. *poetĕng*, Sang. *pontīng*), een witte duifsoort (*mopoete* = wit); *sampanga*, „wegsplitsing, tweesprong'', st. *sampa*, „gevorkte, gaffelvormige tak'', „tak'' (in 't alg.); *kolopa ase*, „met ingevallen kaken'' (door tandeloosheid), st. *kolo*, „golf, baai, inham''. In combinatie met 't prefix *ke-* (eigenlijk alleen BM.): *kenangia*, zie § 353; *ke'area* (Molo.), „getroffen door droogte (van het water)'' (b.v. van visschen; vgl. *mo'are*, „droog, opgedroogd'' van water etc.).

385. Het suffix *-a* komt ook voor in gerundief-beteekenis, dus in die van „de handeling die het GW aanduidt moetende, zullende of kunnende ondergaan, te ...'' In deze functie (waarin het nog geheel levend is) correspondeert *-a* niet met IN *-an* maar met *-ĕn*, zoodat men moet aannemen dat *-a* zich hier in de plaats heeft geschoven van *-o* (zie § 387) of een ouderen vorm daarvan, evenals dit in het Javaansch in een soortgelijk geval is geschied [2]). De terreinen die deze achtervoegsels bestrijken vallen trouwens ten deele samen. Vermoedelijk is de oorspronkelijke beteekenis van beide suffixen zeer verschillend en is het beteekenis-parallelisme dat zij o.a. in de Minahassische talen vertoonen een product van secundaire ontwikkeling.

De hier bedoelde *-a*-vormen worden afgeleid van den stam van transitieve verba. Als regel kan men stellen dat een achtergevoegde genitief, resp. bezittelijk vnw. den agens aanduidt, zooals dat ook b.v. in de Minahassische talen het geval is. Voorbeelden zijn: *kombiaano*, „degene die door hem of haar zal, moet worden gehuwd'' (*mongkombia* = huwen, trouwen met); *asaa*, „hetgeen

---

[1]) Vgl. Ttb. Spr. p. 219.

[2]) Een andere mogelijkheid, nl. dat *-a* in dit geval uit *-ĕn* is ontstaan en dus de oude vorm is van *-o*, stuit af op het bezwaar dat dan onverklaard blijft waarom deze *a* in een deel der *-ĕn*-vormen behouden is gebleven en in de overige in *o* overgegaan. Zie ook het Naschrift bij § 35.

bestemd is om te worden verkocht''; *mamaado totokado,* „wat bestemd is om als sirih-pinang-ingrediënt te worden gekauwd (*momama*) door hun gasten''; *kalambia,* „waarvan een *kalambi* (srt. draagmand of ransel voor mannen) zal worden gemaakt'' (*mongkalambi* = een *kal.* van iets maken), b.v. *soeka olo oemaleo ngkalambi'ano ho'io koa na ngkoelino* (Molo.), „want hij wilde de huid van het (hert) nemen om er een ransel van te maken''; *nami ia hawea, komba da hawea, nami da hawea,* „hij was niet meer te krijgen, het was niet meer te vinden''; *nami ia pe'osaia,* „het is niet meer om op te hopen''. Uit de beide laatste voorbeelden blijkt dat deze *-a*-vormen als substantiva worden geconstrueerd en niet als adjectiva (zie § 268). Somtijds wordt van deze vormen pleonastisch een toekomende tijd afgeleid, b.v. *nahina* (*ta*) *kekea,* „er is niets dat gegraven moet worden'', *ndiomo* (*ta*) *asaakoe, ndiomo* (*ta*) *kaangakoe,* „dit is hetgeen door mij verkocht, resp. gegeten zal worden''; in dezelfde beteekenis kan men ook den toekomenden tijd van de *-in*-vormen gebruiken.

Sommige van deze afleidingen zijn tot zuivere substantiva geworden, b.v. *kaanga,* „voedsel, wat bestemd is om gegeten te worden'', *anggaa,* „werk'', lett. „wat aangepakt moet worden'' (*mo'angga* = aanraken, werken, doen met de handen, bewerken).

In bepaalde gevallen heeft het achter het *-a*-gerundivum gevoegde bezittelijke vnw. (resp. genitief) betrekking op den patiens van de handeling, en wel in zinnen als *mapari oengkeano,* „het is moeilijk te zoeken'', *motoengko ohoano,* „het (hoen b.v.) is moeilijk met een touw te vangen'', *moroeana rakoano,* „het is gemakkelijk te grijpen'', *marasai haweano,* „het is moeilijk te vinden'', *nahi koeto'orio alaano,* „ik weet niet hoe het te nemen'', *nahi koeto'orio kaangano booe,* „ik weet niet hoe visch te eten, ik weet niet van 't eten van visch'', *nahia ongkoeë toemo'orio lompaano tewo ba lompaano komboko,* „niet ik weet af van het maken van gaten in heiningen of in rijstmanden''. Zooals men ziet treden de gerundieven in deze zinnen als nexus-substantieven op, en het is dan ook niet te verwonderen dat, wanneer de stam van het werkwoord waarvan de *-a*-vorm is afgeleid als passief nomen verbale (§ 230) kan worden gebezigd, de vorm met *-a* en die zonder achtervoegsel door elkaar kunnen worden gebruikt, dus *motoengko nahoeano* of *motoengko nahoeno,* „het is moeilijk te koken'', *moiko rereiano* en *moiko rereino,* „het is goed (d.w.z. gemakkelijk) af te schutten''. Het verschil tusschen *motoengko nahoeno* en *motoengko nahoeano* is dat het eerste beteekent: „het koken (of juister: het gekookt worden) er van is moeilijk'', en het tweede: „het zullen koken (gekookt worden) er van is moeilijk, het is moeilijk wanneer men het zal, wil, moet koken, het is moeilijk om het te koken''. Voor *moiko nahoeno,* „het is goed gekookt'', kan uit den aard der zaak niet *moiko nahoeano* gezegd worden.

In een derde categorie van gevallen duidt de *-a*-vorm een gedeelte aan van een geheel (zie § 231) en heeft het pronomen possessivum of de genitief die van den gerundief-vorm afhangt dáárop betrekking. Voorbeelden hiervan zijn: *nahina alaano,* „er is niets aan dat men zou kunnen nemen'' (b.v. van

een pisang die geheel rot is), *nami hina kekeano*, „er is geen gedeelte meer dat men zou kunnen graven, dat voor graven in aanmerking komt'' (vgl. *nahina kekeno*, „er is geen gegraven gedeelte aan''), *nami hina bitaraano*, „er is geen enkel punt van (de zaak) meer dat nog zou kunnen worden behandeld, de zaak komt in geen enkel opzicht meer voor behandeling in aanmerking, is in alle opzichten berecht''. De gerundivische beteekenis is in dit geval beperkt tot die van „in staat zijn tot, in aanmerking komen voor het ondergaan van de handeling''.

In gevallen als *asa ntelea*, „een slok'', *asa ngaia*, „een klein hapje'', lett. „één kauwsel, zooveel als men in één keer kauwen vermalen kan'', heeft *-a* eenvoudig de beteekenis van „object der handeling'' (vgl. *-ĕn* in de Minah. talen, *-an* in 't Jav.), die zich echter uit de bovengenoemde heeft ontwikkeld, zooals blijkt uit voorbeelden als *asa nahoea*, *asa mpe'oewoia*, „een hoeveelheid als voldoende is om in één keer (voor één maaltijd) te koken, resp. tot rijstepap te maken'' (niet gebezigd wanneer het koken reeds heeft plaats gehad), enz. Ook in *talesa*, „verspreid, rommelig door elkaar liggend, rondslingerend'' (hetzelfde als *tetalesako*, van *montalesako*, stam *tale*, in 't B. „uitspreiden''), en het synonieme *embora* (wel van den stam die in 't Mal. *hampar* luidt; *mo'emborako* is hetzelfde als *montalesako*, „verspreid, rommelig, niet op de rechte wijze of de rechte plaats neerleggen of neerzetten'') is deze beteekenis te constateeren. In *kocaho*, „ongesteld'', „niet lekker'', lett. „aangesproken (in ongunstigen zin)'' (nl. door een geest), waarin de *h* op BM. afkomst wijst (zie § 380; de stam *koea* is ook in het Ttb. vocalisch), kan *o* uit *a* zijn ontstaan, vgl. het synonieme *sekoa*, van den in 't M. naar 't schijnt niet meer voorkomenden, maar uit het B. bekenden stam *seko*, „aanspreken, onderhouden over 't een of ander''. Vgl. § 387.

386. Van het o.a. uit het Bar. en het Nap. bekende achtervoegsel met versterkende kracht *-sa* of *-ha*, d.w.z. *-a* met den (anorganischen) tusschenklank *s*, die weer in *h* kan overgaan [1]), zijn in 't M. wel eenige voorbeelden te geven, maar met een levend element heeft men hier toch niet te doen. Een paar gevallen zijn *wangoesa* (wel van den stam *wangoe*, Mal. *bangoen*; de *s* ook in *mewangoesako*, „plotseling wakker worden'', tegenover *mewangoe*, „opstaan, wakker worden''), in *asa* (enz.) *wangoesa*, „een (enz.) groep menschen die te zamen eten'' (wanneer er op een feest te veel menschen zijn om ze allen te zamen te laten eten, zoodat ze dat in partijen na elkaar moeten doen), en *kantoewoesa* (met prefix *ka-* en prenasaleering, vgl. BS p. 314), soms *kantiwoesa*, „onkruid dat opnieuw opgroeit op een schoongemaakt stuk grond'', st. *toewoe*, Mal. *toemboeh*, Jav. *toewoeh*, Tag. *toebo'*. Ook *talesa* (zie boven) kan een voorbeeld zijn, wanneer nl. de *s* niet de oorspronkelijke eindmedeklinker van den stam is; equivalenten van dezen stam in niet-vocalische talen zijn mij echter niet bekend.

---

[1]) BS § 205 v.

-o.

387. Het suffix *-o* (IN *-ĕn*) is in het M. geheel dood. Eenige voorbeelden, waarin *-o* de beteekenis heeft van „voorzien van, behept met, te lijden hebbende van'', zijn:

toeroe'o, „klappertanden'', st. *toeroe*, „heen en weer schudden'' (zooals een huis bij een aardbeving).

holoto, „spijsresten tusschen de tanden hebben'' en „spijsresten tusschen de tanden'', vgl. OJ. *sĕlat* en Jav. *salilit*; vgl. ook M. *mo(mpe)holopako*, „iets ergens tusschen steken'' (Jav. *sĕlap* of *sĕlab*, Sd. *sĕlap*), en Ttb. *pasolo'd*.

sombilo, „in de oogen gestoken door de punten van alang² waar men door loopt'', vgl. Bar. *sombi*, „punt'', *sombilo*, „gescherpte bamboelatjes'', T. *mansombi*, „puntig'', Molo. *monsombi*, „aanpunten''.

doendoeko en *madoendoeko*, „omgewroet'' (van een akker, door de wilde varkens), st. *doendoe*, „omwroeten''.

kerea'o (met het met *-o* ongeveer synonieme prefix *ke-*, zie § 353), „flauw door bloedverlies'', st. *rea*, „bloed''.

Het aantal voorbeelden waarvan de afleiding zeker is is te gering om iets te kunnen zeggen over de kwestie van de tusschenklanken, al is het wel waarschijnlijk dat het daar evenzoo mee staat als bij *-a*. Zooals in § 384 reeds gebleken is uit het voorbeeld *ohia-ohio*, kan het suffix *-o* in bepaalde gevallen ook op *-a* teruggaan (vgl. p. 371). Dit is wel is waar speciaal in het BM. het geval, maar de invloed van het Boven- op het Beneden-Morisch is zóó groot dat men steeds op de mogelijkheid van overneming bedacht moet zijn, met name wanneer het woorden betreft die op het geestelijk of materieel cultuurbezit betrekking hebben. Dat het suffix *-o* (*-ĕn*) in zijn gerundief-beteekenis vervangen is door *-a* is in § 385 aannemelijk gemaakt.

-ako.

388. Dit suffix (identiek met Jav. *-akĕn* enz.) heeft zich in het M. in tweeën gesplitst, die als I-*ako* en II-*ako* onderscheiden zullen worden, omdat zij, hoewel in wezen één, toch, zoowel in functie als in vorm, zoozeer uiteen zijn gegaan dat zij het best afzonderlijk behandeld kunnen worden. In het Bare'e staat naast *-aka* (correspondeerende met M. II-*ako*) een kortere vorm *-ka*, die de functie heeft van M. I-*ako*. Men vindt dit ook in het W. en het Kns., waar *-ko* (in bepaalde posities *-ke*) de plaats inneemt van T. I-*ako* (zie beneden), en een spoor er van is ook aanwezig in het Molo., waar I-*ako*, wanneer het met den tusschenklank hamza wordt aangehecht, de syllabe *'a* uit kan stooten en dus verkort kan worden tot *-ko* (*-ke*), b.v. *toemoeloe'akeo* of *toemoeloekeo*, „het mededeelende aan hem''. Dat ook in het W.Kns. de vorm *-ko* op verkorting berust blijkt uit een geval als *mo'iangangko* [1]), T. *mo'iangako*, lett. „verblijf houden, zitten (*mo'ia*) ter wille van, met het oog op'', dus gevormd met

---

[1]) Voor de prenasaleering van de *k* vergelijke men p. 19.

I-*ako*, maar geheel tot één begrip („bewaken, passen op'') geworden en daarom niet meer als *-ako*-afleiding gevoeld. Het is dus zeer goed mogelijk dat ook het Bare'e en de andere talen die het suffix in eenlettergrepigen vorm bezitten (b.v. het Maleisch) oorspronkelijk den langeren vorm hebben gebezigd.

Het formeele onderscheid tusschen de beide *-ako*'s is in de eerste plaats dit, dat I-*ako* wordt aangehecht zonder tusschenklank, behalve in enkele gevallen waarin òf een oude sluiter is gespaard gebleven (het eenige mij bekende voorbeeld is het zooeven genoemde *mo'iangako*) òf een tusschenklank *s* optreedt die intensiveerende of pejoratieve kracht heeft [1]) (het eenige mij bekende voorbeeld is *mompolaisako*, „wegloopen met'', hetz. als *mompolaiako*, b.v. *mompolai(s)ako beine*, „er met een vrouw vandoor gaan'') [2]). Voor het BM. gaat dit, zooals reeds gebleken is, weer niet op (zie het slot van § 380), maar de hier bedoelde tusschenklanken hebben hun ontstaan te danken aan zuiver-fonetische oorzaken en zijn dus van anderen aard dan die welke optreden bij de aanhechting van II-*ako*. Dit laatste heeft in den regel (maar toch lang niet altijd) een tusschenklank voor zich.

Een tweede formeel verschilpunt is gelegen in de wijze waarop het suffix *-ako* verbonden wordt met de persoonlijke voornaamwoorden die er het object of de voorloopige aanduiding van het object van vormen. Voor I-*ako* luiden die vormen als volgt (voor het W.Kns. zie men beneden):

-akoene, „aan, voor enz. mij'' (in het R. en het N. nog *a'akoe*, b.v. *tisoa'akoe*, „toon het mij''); *-akomoe* (BM. *-akoko*), „aan enz. jou''; *-akono* (BM. *-akeo*), „aan enz. hem, haar, het''; *-akita* (BM. *-akito*), „aan enz. ons (incl.)''; *-akami*, „aan enz. ons (excl.)''; *-akomioe*, „aan enz. jullie, U''; *-ako ira* (BM. *-ako iro*), „aan enz. hen (enz.)''.

De meeste van deze vormen hebben iets afwijkends, maar bij *-akita*, *-akami* en *-akomioe* bestaat dit alleen hierin dat de lettergreep *ko* in deze vormen is uitgeworpen, om opeenhooping van *k*-klanken te vermijden. Over *-akoene* is gesproken in § 165. De *n* van *-akono* is natuurlijk de oorspronkelijke sluiter van het achtervoegsel; over de *e* van *-akeo* zie men het Naschrift bij § 165. De vorm *-akomoe* is merkwaardig, omdat *-moe* niet de enclitische, maar de gesuffigeerde, possessieve vorm van het pers. vnw. van den tweeden p. enk. is; vermoedelijk dateert de vorm *-akomoe* uit den tijd toen *-ako* (of zijn oudere vorm) nog een zelfstandig element (prepositie) was. Ook *-akomioe* en *-akono* zou men op deze wijze kunnen opvatten (dus ontleden in *ako* + *mioe* en *ako* + *no*, in welk geval de boven gegeven verklaring van deze vormen vervalt), maar de correspondeerende vormen in de dialecten maken deze hypothese onwaarschijnlijk.

Het W., dat, zooals boven reeds is opgemerkt, het suffix I-*ako* bezit in den korten vorm *-ko*, heeft bovendien nog deze eigenaardigheid dat, wanneer het woord

[1]) Vgl. § 386.

[2]) Zie echter § 396.

waaraan *-ko* is gehecht een transitivum is met bepaald object, de pronominale aanduiding hiervan niet, zooals in het T., vervalt, maar tusschen het werkwoord en het achtervoegsel in wordt geplaatst, waardoor dit laatste min of meer los komt te staan van het bijbehoorende werkwoord. Dat het toch niet als een afzonderlijk woord mag worden opgevat blijkt uit het accent; men zegt b.v. *koe'aleeké'e* of *koe'aleekée*, „ik heb het voor hem gehaald'', en niet *koe'alèeké(')e*. Hoe de W.[1]) vormen luiden moge blijken uit het volgende paradigma:

tisoë(ko)'akoe, „toon het mij''; *koetisoëkomoe*, „ik toon het jou''; *tisoëke(')e*, „toon het hem''; *tisoë(ko)kai*, *tisoë(ko)kito*, „toon het ons'' (excl. en incl.); *koetisoë(ko)komioe*, „ik toon het jullie''; *tisoëke(')iro*, „toon het hun''.

Zooals men ziet kan in sommige van deze vormen de lettergroep *ko* ook weggelaten worden, zoodat er van het achtervoegsel eigenlijk niets overblijft en men alleen uit de opeenvolging van twee enclitische voornaamwoorden (*e'akoe* enz.) de bedoeling kan opmaken. Wanneer het grondwoord geen transitief w.w. met bepaald object is kan *ko* dan ook niet weggelaten worden, b.v. *akoe monahoekokito*, *akoe monahoekokomioe*, „ik zal voor ons, jullie koken''.

Heeft men te doen met II-*ako*, dat met het woord waarachter het is geplaatst één geheel uitmaakt en geen afzonderlijke beteekenis heeft, dan gebruikt men in den regel de gewone voornaamwoorden van serie I (§ 142) ter aanduiding van het object, maar ook wel eens de bovengenoemde vormen, b.v. *loearakoene* (meestal *loearako akoe*), „doe mij er uit komen, help mij er uit'', van *moloearako*. *Loearakoene* kan ook beteekenen „breng het voor mij naar buiten'' en is dan verkorting van *loearakoakoene*, waarin het suffix *-ako* tweemaal aanwezig is. Andere voorbeelden van dezen aard [2]) zijn *pepasiakoene* voor *pepasiakoakoene*, „sla het voor mij tegen iets aan'', en *oeloeakoene* voor *oeloeakoakoene*, „noodig hem voor mij uit''.

I-*ako*.

389. De oorspronkelijke beteekenis van *-ako* is, in 't algemeen gesproken, richtingaanduidend: het subject verricht de handeling, resp. verkeert in den toestand, door het GW aangeduid, in de richting van, met het oog op, georiënteerd aan het object van het suffix. Evenals in andere talen heeft deze oorspronkelijke beteekenis zich in verschillende richtingen ontwikkeld, en wel op een wijze die vrijwel geheel overeenkomt met de beteekenisontwikkeling van het correspondeerende suffix in de verwanten (b.v. in het Bare'e).

Wanneer het GW van den *-ako*-vorm een transitief werkwoord met bepaald object is, blijft de pronominale aanduiding daarvan vóór het suffix achterwege, behalve in het W. en Kns. (zie § 388). Dat object is steeds derde persoon enkelvoud, tenzij uitdrukkelijk uit den zin het tegendeel blijkt, zooals in *omoeë akoe mepateako ira mokole*, „ik zal je dooden voor den vorst'' (in dit geval vervangen dus de personalia van de vijfde die van de eerste serie; zie § 142 v.v.).

De beteekenissen „in de richting van, tot, naar, op, aan'' van I-*ako* worden

[1]) Voor het Kns. geldt mut. mut. (zie § 165 v.) hetzelfde.

[2]) Vgl. het uitstooten van het suffix *-aka* in het Bare'e (BS p. 302 v.).

geïllustreerd door de volgende voorbeelden: *pebooliakono ka i'aiwamo*, „roep hem toe dat hij komen moet'', *ba topoweeakono wali²to bahapa²*, *nahi moiko ba totendeakono*, „wanneer men zijn makker iets geeft is het niet behoorlijk het hem toe te werpen'', *momperorongeako*, „luisteren naar, afluisteren'', *dengkokoe ongkoeë koeponaaakono anoe mo'ito*, „aan *mijn* lange broek breng ik zwart (zwarte stof) aan'', *ba kitamo wo'ohio, topowinsoakono lewe balo*, „wanneer men 't (lampeglas) wil wasschen, doet men er bamboebladeren in (om breken te voorkomen)'', *bonde mami alooe ndio koa kipompahoakono inahoe*, „in onzen tuin daar beneden planten wij slechts groente''.

Hierbij sluit zich onmiddellijk de datief-beteekenis van *-ako* aan, die van „aan, voor, ten behoeve van, ter wille van, met het oog op'', enz. Hoe nauw deze beide functies samenhangen blijkt duidelijk uit een zin als *meloeloe i Oleo, boetao apali, ka ilako pahoakono i Woela a ntoro'oeloena*, „de Zon liep hard weg, trok een waringin uit den grond, en ging die de Maan op haar kruin planten'', waarvan 't laatste gedeelte in een andere versie luidt *ka ilako pahoakono i Woela*, „en ging die op de Maan planten''. Andere voorbeelden zijn: *lako i rahado ka oepaoeako ira ka dome'aiwamo isa'a*, „ga naar hun huis en zeg hun dat ze onmiddellijk komen'', *akoe montena mowawaakomioe inahoe coe*, „ik zal (iemand) sturen om U spinazie te brengen'', *poweeakami ohia tedei*, „geef ons wat zout'', *kinaa anoe ibintaako ira*, „de gekookte rijst die zij voor hen had achtergelaten'', *nahina mia anoe oemehe aiwa mo'emaakoene pakoeli*, „er was niemand die voor mij medicijn wilde gaan vragen'', *tisomo da mo'oroe akoe loemako momporaakono mia anoe loemoengkao woewoekoe alooe*, „morgen in de vroegte ga ik op de loer liggen naar (in hinderlaag liggen voor) dengene die mijn fuik (daar beneden) gelicht heeft'', *see bela omoeë, ba tembio ka oelako mepateakita anano dahoeto* [1]), „foei jij, hoe kom je er bij „ons'' (d.w.z.: mij, vgl. § 157) onze (mijn) jonge hondjes te gaan doodmaken'', *si poleakoene kaekoe*, „hak me mijn hand niet af'', *si batoekiakoene kaekoe*, „hak me niet in mijn arm'', *si anggaakoene oeloekoe*, „raak me m'n hoofd niet aan''.

In de vier laatste zinnen geschiedt de handeling niet „ten behoeve van'' maar „ten nadeele van'' den betrokkene, en heeft men dus te doen met een dativus incommodi. Het in de vorige § reeds genoemde *mo'iangako*, „de wacht houden met het oog op, passen op'', kan zoowel gezegd worden van b.v. een akker als van rijstvogels e.d., waartegen men de wacht houdt met het doel om ze weg te jagen (*mo'iangako lere*, *mo'iangako dena*).

390. Ook de beteekenis „ten aanzien van, met betrekking tot'' sluit zich aan bij de oorspronkelijke beteekenis van *-ako*. Voorbeelden hiervan zijn: *mompesikenoako*, „vragen naar, vragen over, iets vragen'' (*mesikeno* = vragen, een vraag stellen); *molemboeiako*, „achter iets of iemd. aan komen'' (*lemboei* = achteraankomen); *monse'eloeako*, „voor iets of iemd. uit gaan'' (*se'eloe* =

---

[1]) In deze en dergelijke gevallen gebruikt men, ter voorkoming van verwarring, alleen den eersten persoon meervoud inclusief.

eerst, vooruitgaan); *mengkenaakono i Woela*, „gelijk (*mengkena*) zijn aan de Maan'' [1]); *mo'ipiako boeaea*, „van een krokodil droomen''; *mo'eheako, mobeheako*, „goedvinden, willen (in dien zin), toestemming geven ten aanzien van, tot, aan'', b.v. *nahi koe'eheakono* of *nahi koe'eheakomioe ba impepateo*, „ik sta niet toe ten aanzien van hem (ik sta ulieden niet toe) dat gij hem doodt'', *nahi do'eheakono montii horo*, „zij stonden niet toe dat zij op den vloer afdaalde'', *nami eheakono weeo toengkoeno*, „hij wilde hem zijn snavel niet meer geven''; *mo'i'ineheako* of *moi'ineheako* of *mo'ine'eheako*, „mooi vinden, schik in iets hebben'', bij *ine'eheno* (enz.) of *i'ineheno* (enz.), „hij (enz.) vindt 't mooi, heeft er schik in''; *mo(ng)kokolaroako*, „medelijden hebben met'', bij *mo(ng)kokolarono* (enz.), „hij (enz.) heeft (er) medelijden (mee)''; *si lako ompedaakono, ta mansa koemarako*, „kom niet dicht bij hem, hij mocht je eens bijten''.

Bij wederkeerige vormen gaat deze beteekenis vanzelf over in die van „met'', b.v. *me'iwaliako ira*, „op voet van vijandschap staan ten aanzien van hen'', d.w.z. „oorlog voeren met hen'' (*me'iwali* = met elkaar oorlog voeren), *koepesambe'eakono mia araoe*, „ik ben bevriend met dien man'', *ia nsala i tonga-lere koetepohaweakono*, „op den weg naar den akker heb ik een ontmoeting met hem gehad (hem ontmoet)'', *tembio ka impe'oe'oeaakoene?* „waarom maken jullie twist met mij?'', *nami kimpe'asaakono*, „wij zijn niet meer samen met hem''.

De concomitatieve of vergezellende beteekenis van *-ako* (die van „met, bij'') zou men hierbij kunnen doen aansluiten, maar juister lijkt het mij, die af te leiden uit de datief- en de instrumentaal-beteekenis. Immers, een vorm als *mompeneeako*, „wegvliegen met'', is eigenlijk „vliegen voor'' (hetzij dit nu ten voordeele of ten nadeele van den betrokkene is), zooals wel heel duidelijk blijkt uit een zin als *oemarino toemeleo kimbohoe nana'ote andio, ka i'amba loemakoako ira, osio inia linalodo, ka i'amba tetoroako ira a ntoto si'edo Datoe*, „toen de waraan den jongen had ingeslikt, ging hij vervolgens *voor hen* op weg (de waraan liep, maar zij beiden kwamen vooruit), negen dorpen gingen zij voorbij, en toen hield hij op *voor hen* onder de rijstschuur van D.'', vgl. *mpe'iniako iramo ia tampino, asa²nomo koa soemoweako ira*, „zij hielden zich vast aan zijn scheede en hij alleen zwom met hen voort (zwom ten behoeve van hen)''. Andere voorbeelden van de concomitatieve beteekenis van *-ako* zijn: *mompeloeloeako*, „hard wegloopen (*meloeloe*) met'', *mompeteteako*, „over een vlonder of bruggetje gaan met'' (b.v. met een klein kind dat er niet alleen over kan komen), *mompolai(s)ako beine*, „met een vrouw op den loop gaan, een vrouw schaken'', *ka ilako molio²akono*, „en hij ging er mee wandelen'', *akoe motilaloakono*, „ik ga er mee door'' (b.v. met een draagvracht tot een volgend dorp)'', *ka do'amba mebabao nana'ote atoeoe ka do'amba mpetiiakono i wita*, „en vervolgens namen zij dat kind op den rug (in 'n doek) en daalden

[1]) Doch ook *nahi kipengkena i Woela*, „ik ben niet gelijk aan de Maan'', zie § 159.

er mee af op den grond''. Ook gevallen als *loemolakoako woela*, „loopen bij maanlicht'', kunnen hieronder gerekend worden.

In *hapa oepo'inoeako?* „wat gebruik je bij je drank?'' (lett. „met wat drink je?''; *mo'inoe* zonder object beteekent „sagoweer of sterken drank drinken''), *hapa oepongkaaako?* „waarmee eet je je rijst?'' (*mongkaa* zonder object is „rijst eten''), *inahoe andio koepongkaaako*, „ik eet (mijn rijst) met deze groente'', *inahoe eoe koekaaakono kinaakoe*, „ik eet mijn rijst met spinazie'', e.d. kan men *-ako* wel concomitatief noemen, maar eigenlijk heeft men hier, zooals ook uit de constructie blijkt (vgl. § 392), te doen met de instrumentale functie van dit suffix. De beteekenis van de eerstgenoemde vraag is dus feitelijk iets als „wat gebruik je om je drank smakelijk of het drinken er van gemakkelijk te maken?'' en het antwoord kan b.v. luiden *baoe po'inoekoe*, „ik drink met vleesch'' (vgl. § 228).

391. Ook de causale beteekenis van *-ako*, die van „om, vanwege, ten gevolge van, door, over, aan (in dien zin)'', enz., laat zich gemakkelijk uit de reeds behandelde afleiden; zij sluit zich zoowel aan bij de datief-beteekenis als bij de beteekenis „ten aanzien van''. Voorbeelden zijn: *hapa oe'aiwaako?* „waar kom je om?'', *hapa ke oepebeeako?* „waar huil je om?'', *tedoa oepompemahakiakono ke?* „voel je je er erg ziek door (heb je er erge pijn aan)?'', *ka koelandao anamoe, nde molai akoe, koemomeeakono apino i Eloe*², „dat ik op je jongen heb getrapt was omdat ik op de vlucht was, ik was bang voor 't vuur van den Wees'', *tedoamo koekohali²akono nae atoeoe*, „ik verwonder mij daar buitengewoon over'', *io padengedo montondoeako* (*mobeaako*) *ringgi anoe ka dopekoele i Dale*, „de bagage van Z.Ed. was zwaar van de rijksdaalders toen Z.Ed. naar Dale terugkeerde'', *molaiako api*, „voor (het) vuur op den loop gaan''. Zie ook § 394.

Een beteekenis „weg van, van ... af'' (BS p. 297) kan aan M. *-ako* niet toegekend worden. *Mensoeaakono* kan men wel weergeven met „scheiden van'', maar de eigenlijke beteekenis van *-ako* is hier „ten opzichte van'' of „met'' (zie p. 376; vgl. Mal. *bĕrtjĕrai dĕngan*). Ook in *me'anaako* of *mompe'anaako*, „baren'' (vgl. *mompe'ana*, *me'anao*, „tot kind hebben, als kind aannemen, als kind erkennen), *mompesoe'oeloeiako*, „leggen (van een ei)'', *teta'iako* of *monteta'iako*, „uitpoepen, afgaan'', heeft *-ako* deze beteekenis (vgl. in het Duitsch *mit einem niederkommen*); hier *-ako* te willen weergeven met „van zich af'' is gewrongen, trouwens het pers. vnw. dat onmiddellijk op *-ako* volgt (voor zoover geen subject) is steeds het object van het achtervoegsel en dat duidt niet de(n) agens van de handeling aan maar het kind enz. waarmee of ten opzichte waarvan de handeling van het baren enz. plaats heeft. Hetzelfde geldt van *mompewoenoako*, „wegwerpen'', vgl. *watoe koepewoenoako*, „ik doe een worp (naar iets of iemand) met een steen'', waarin *-ako* de in de volgende § te bespreken functie heeft, waaruit die in *mompewoenoako* kan zijn ontstaan [1]).

---

[1]) In *konaako*, „treffen, vangen'' (b.v. *woewoekoe konaako masapi*, „mijn fuik heeft

Wel heeft *-ako* soms de beteekenis „van'', nl. in zinnen als de volgende: *nahina anoe mobelaako ira nde pada ira mengkaba*, „geen van hen werd gewond, want zij waren beiden onkwetsbaar'', *onae anoe (te')akaako ira*, „hij is de oudste van hen (beiden, drieën, enz.)'', *nahi tehine dopetea andio, nahi hina tenangiako ira*, „niet lang hadden zij gevochten of (het bleek dat) geen van beiden overwonnen werd'', *isoeaako ira langkai po'iano, toea mpetoro ke ndorolena?* „wie van beiden heeft den hoogsten rang, de gezaghebber of de onderluitenant?'' Het suffix heeft zich in deze toepassing wat ver verwijderd van zijn oorspronkelijke beteekenis, maar de band is toch nog wel duidelijk (vgl. § 395).

Eigenaardig is de Molo. vorm *kakaro'ako*, „de oudste van hen'' (= T. *akaako ira* of *te'akaako ira*), waarin *-ako* en het achtergevoegde persoonlijk voornaamwoord van plaats verwisseld hebben (waarbij het laatste tot een possessivum is geworden), misschien onder invloed van de in § 395 te bespreken vormen.

392. Een belangrijke beteekenis van *ako* is de instrumentale, die van „met, met behulp van, door middel van''. Deze functie wordt gewoonlijk uit de concomitatieve afgeleid, maar wanneer men in het oog houdt wat deze in oorsprong is (zie p. 376), dan moet men toch een sprong maken om tot de instrumentale beteekenis te komen. Ernstiger bezwaar tegen deze afleiding is dat *-ako* in concomitatieven en in instrumentalen zin op geheel verschillende wijze geconstrueerd wordt, zooals blijkt uit de volgende voorbeelden: *nggapoe atoeoe koewoenoakono watoe*, „ik heb die kat met een steen gegooid'', *dahoe atoeoe koepepateakono keoe*, „ik heb dien hond gedood met een hout'', *doi otoloe ringgi andio akoe mo'oliako pae*, „voor deze drie rijksdaalders wil ik rijst koopen'', *haweomo i Boengahihi i inia, ka i'alao pakoelino inso a balase, ka ingailio, ka i'amba woerosiako ira nggapoe ka tehoe*, „toen B. in 't dorp kwam nam zij haar medicijn uit de *balase* (soort van zak), kauwde die fijn, en bespuwde er vervolgens de kat en de muizen mee'', *laoero andio te'ingka koe'ohoakomioe*, „met deze rotan zal ik jullie straks vastbinden'', *momaroeako akoe karoekoe*, „ik klim (in een boom e.d.) met mijn beenen'', *monsosoako wiwino*, „hij slurpt met zijn lippen''. Zooals men ziet is het door *-ako* geregeerde in 't geheel niet, zooals men verwachten zou, het „instrument'' waarmee de handeling geschiedt maar het object daarvan: in de beide eerste voorbeelden kan *-no* niet slaan op den steen en het hout, die onbepaald zijn, maar alleen op *nggapoe atoeoe*, resp. *dahoe atoeoe*; in het derde voorbeeld is het „instrument'' (het geld) bepaald, maar heeft *-ako* geen voornaamwoord bij zich omdat het object van *mo'oli*, nl. de rijst, onbepaald is, enz. Wanneer het werkwoord intransitief is, zooals in de beide laatste zinnen, heeft ook *-ako* geen pronominale objectsaanduiding achter zich, hoewel *karoekoe* en *wiwino* bepaald zijn. Daar de pronominale aanduiding

---

een paling gevangen), wordt *-ako* geheel als instrumentaal suffix behandeld (dus nooit met een persoonlijk suffix geconstrueerd, daar *kona* een intransitief begrip uitdrukt, zie § 392).

van een object die onmiddellijk op een suffix volgt bij dat achtervoegsel pleegt te behooren, valt hieruit dus af te leiden dat het object van *-ako* niet het instrument is maar het voorwerp van de handeling zelf, en de beteekenis „met'' of „door'' dus alleen secundair aan *-ako* en zijn equivalenten in verwante talen kan worden toegekend.

Vermoedelijk moet men zich het ontstaan van deze constructie zóó voorstellen dat bij een transitief werkwoord waarbij een instrument genoemd wordt, en dat dus twee voorwerpen heeft, een „lijdend'' en een „oorzakelijk'' voorwerp, door een opschuiving in de objectsverhoudingen het direct object tot een indirect object wordt (ingeleid door *-ako*), zonder dat evenwel nu ook het „oorzakelijk'' voorwerp tot direct object wordt gepromoveerd, want het werkwoord blijft, zooals trouwens ook moeilijk anders zou kunnen in verband met de beteekenis, correspondeeren met zijn eigenlijke voorwerp (dus *dahoe atoeoe koepepateakono keoe* en niet *koepompepateakono keoe*, zooals het geval zou zijn wanneer het w.w. *keoe* tot object had). Dat deze constructie in de plaats is gekomen van een andere, waarbij het „instrument'' vermoedelijk in samenstelling stond met het werkwoord, is zeer waarschijnlijk en ook uit het Bare'e op te maken [1]). Geheel duidelijk is het proces intusschen niet. Men kan wel aanknoopen bij een zin als *nggapoe koewoenoakono watoe* en dit opvatten als eigenlijk te beteekenen „ik gooi een steen naar de kat'' [2]), maar bij deze vertaling wordt uit het oog verloren dat *mowoeno* (Bar. *mawoenoe*) niet, zooals in onze taal, het voorwerp waarmee men gooit tot object kan hebben, maar alleen de persoon of zaak waarop men zijn worp richt; anders gezegd: *mowoeno* beteekent op zich zelf reeds „gooien naar, een worp doen naar'' (waarbij geheel in het midden blijft of die worp raak is of niet) [3]) en het is dus onjuist om *-ako* (of in het Bar. *-ka*) in de vertaling met „naar'' weer te geven. Door de oorspronkelijke beteekenis van *watoe koewoenoakono nggapoe* te omschrijven als „ik verricht steen-bewerping in de richting van, met betrekking tot, of (datief opgevat) ten nadeele van [4]) de kat'' blijft men aan den veiligen kant. Intusschen is daarmee niet gezegd dat dergelijke constructies niet het eerst kunnen zijn opgetreden bij bepaalde, in bijzondere omstandigheden verkeerende werkwoorden. Er zijn een aantal verba waarbij het voorwerp waarmee de handeling verricht wordt als een gewoon direct object geconstrueerd wordt of kan worden (daartoe behoort ook „werpen'' in tal van talen) [5]). Heeft zulk een werkwoord

---

[1]) Zie BS p. 298 v., 455 v. Vgl. ook § 228.

[2]) Zooals Dr. Adriani doet op p. 298 van de BS. Het ter zake opgemerkte is ook niet te rijmen met wat in den aanhef van § 195 en van § 192 gezegd wordt over het zich aansluiten van de instrumentale bij de comitatieve beteekenis, tenzij dit in omgekeerden zin mocht bedoeld zijn.

[3]) Vgl. p. 341.

[4]) In andere gevallen wordt dit natuurlijk, al naar de omstandigheden: ten voordeele van, ten behoeve van, met het oog op, enz.

[5]) Zie Jespersen, The Philosophy of Grammar p. 159.

nog een ander object, dan zijn meermalen verschillende constructies naast elkaar mogelijk [1]). Een voorbeeld hiervan is de stam *wee*, „geven'', die in het M., evenals in andere talen, twee directe objecten kan hebben (waarvan dan het eene, de zaak die gegeven wordt, niet pronominaal kan worden aangeduid) [2]), of geconstrueerd worden met *-ako*, „aan'' (in welk geval de zaak die gegeven wordt direct object blijft). Intusschen laat het M. taaleigen van een vorm als *koeweeakono*, „ik geef het aan hem'', toch niet de vertaling „ik beschenk hem er mee'' toe, evenmin als men omgekeerd *doneeakono i Ana Woelaa*, „zij noemden hem (met den naam) Goudkind'', op kan vatten als „zij gaven hem den naam G.''

Bovenstaande theorie is natuurlijk niet geheel zeker. Het is ook mogelijk de bijzondere constructie van *-ako* in zijn instrumentale beteekenis (die geheel alleen staat tegenover alle andere functies van dit suffix, die zich alle nauw bij elkaar aansluiten en feitelijk één geheel vormen) te verklaren uit behoefte aan differentiatie, al is voor deze opvatting, voor zoover ik kan zien, geen enkel feitelijk argument te noemen en al blijft dan de moeilijkheid bestaan dat al die andere beteekenissen zich zonder bezwaar uit de grondbeteekenis laten afleiden, terwijl dat bij de instrumentale beteekenis alleen langs een omweg en niet zonder het maken van een sprong mogelijk is. Ook zou men dan *-ako* moeten scheiden van het pronomen personale dat er onmiddellijk op volgt, iets waarvoor geen enkele parallel is aan te halen [3]).

Een bezwaar tegen de boven gegeven verklaring is ook dat zij niet opgaat bij intransitieve stamwoorden (zooals in de beide laatste voorbeelden van p. 378), waar immers slechts één („oorzakelijk'') object aanwezig is en dus voor een verschuiving in de objects-verhoudingen geen aanleiding bestaat; het is echter wel duidelijk dat de constructie van het instrumentale *-ako* bij transi-

---

[1]) l.c. p. 162.

[2]) Zie § 234.

[3]) Zie echter Onvlee, Eenige Soembasche Vertellingen, p. LV v., waar intusschen het object van het werkwoord zelf toch als indirect object wordt opgevat (men zou ook aan twee directe objecten kunnen denken).

Men kan wel zeggen *akoe mompahoakono osole bonde*, „ik zal mais op den akker planten'', waarin het pronomen dat het object van *-ako* voorloopig aanduidt gescheiden is van zijn nadere verklaring (de eigenlijke aanduiding van dat object). De omgekeerde constructie (*akoe mompahoakono bonde osole* enz.) schijnt minder gebruikt te worden, maar hieraan behoeft geen bijzondere beteekenis te worden toegekend, daar de volgorde der objecten afhangt van het antwoord op de vraag op welke van beide de meeste nadruk valt, vgl. *akoe mepateakono keoe dahoe*, „ik zal den hond dooden met een stuk hout'', waarin sprake is van een bepaalden, bekenden hond, waarop dus minder aandacht valt dan op het instrument waarmee hij gedood zal worden, terwijl in den eersten zin (en evenzoo in *akoe montoetoe'iako rangka owoe*, „ik zal takken afslaan met een kapmes'', enz.) het object van de handeling het belangrijkste is, en de plaats (de bepaalde, bekende akker) waarop, resp. het instrument (een kapmes) waarmee zij plaats heeft minder op den voorgrond staat.

tiva en intransitiva één geheel vormt en de laatste zich gemakkelijk bij de eerste kan hebben aangesloten.

De constructie met vooropplaatsing van het object (zooals in de beide eerste in deze § genoemde voorbeelden) is secundair, zooals duidelijk uit het B. blijkt [1]). Wanneer het object van het werkwoord waaraan *-ako* is gehecht onbepaald is, moet het steeds op den *-ako*-vorm volgen, want een onbepaald object kan niet aan zijn werkwoord voorafgaan, dus *balo koepompepateako tehoe*, „met een bamboe dood ik muizen", en niet **tehoe koep. balo*.

Wanneer in zinnen als *tembio koa ke omoeë ka oepentoroako(no) dengkomoe anoe mobaho atoeoe a ompeo?* „waarom ga je toch met je natte lange broek op de mat zitten?", *karoekoe asambali tedoa mahaki ba koepelandaako(no) a wita*, „mijn eene been doet erge pijn wanneer ik er mee op den grond neerkom" (van het intr. *melanda*, „den voet neerzetten, trappen, treden"), geen *-no* gebruikt wordt, blijkt daaruit dat *dengkomoe* en *karoekoe* als „instrument" van de handeling worden opgevat; worden zij met *-no* geconstrueerd, dan behoeft men nog niet aan een andere beteekenis van *-ako* te denken, daar *oepentoroakono* en *koepelandaakono* kunnen behooren bij de afgeleide werkwoorden *mompentoroako* en *mompelandaako*, die naast *mentoroako* (*mentoro* + *ako*) en *melandaako* (*melanda* + *ako*) voorkomen (zie § 235), en op dezelfde wijze ontstaan kunnen zijn als het aan het slot van de vorige § genoemde *mompewoenoako*.

393. Ook in de in § 317 en 323 genoemde vormen met *me-...-ako*, „als ... gebruiken, tot ... hebben", heeft *-ako* instrumentale beteekenis, zoodat b.v. *mesongkoako*, „als muts gebruiken, dragen", eigenlijk beteekent „de handeling *mesongko* (een slamsche muts dragen) verrichten met ...", b.v. *koepesongkoako songkono oeaikoe*, „ik draag (zet op) de muts van mijn jongeren broeder" (vgl. § 235). Andere voorbeelden: *mekoeroako belee*, „een blik als kookpot bezigen", *mebangkaako wata poenti*, „een pisangstam als prauw gebruiken", *io ambaoeno kalamboro anoe meneeako i Tandoe-ngkokabo*, „de buffel van den menscheneter die Kokabo-hoorn (*kokabo* is de naam van een boom) heette" (*nee* = naam), *io poeheno woelaa ipesabio, mesaoeako tawa*ʔ, „zijn gouden navelstreng droeg hij en écharpe over den schouder, een gong had hij op bij wijze van hoed", *kami aiwa mekaraʔako io towoe mioe piingko ikaano lagiwa atoeoe*, „wij komen er een rechtszaak over aangaan („tot rechtszaak hebben, maken") dat Uw suikerriet heelemaal is opgegeten door dat hert", *mepaoeako*, „spreken over, zeggen", lett. „tot *paoe* (wat men zegt) hebben", *pineneeako*, „wat men (iemd.) tot naam heeft", *anoe pine'inahoeako leweno*, „waarvan de bladeren als groente gebruikt worden". Zooals uit de voorbeelden blijkt kan het object zoowel een zaak zijn die in werkelijkheid datgene is wat door het GW van den *me-...-ako*-vorm wordt aangeduid als een surrogaat, dat die functie slechts vervult bij gebrek aan beter of waarom dan ook (van de cor-

[1]) BS p. 299.

respondeerende substantiva met *pe-* geldt mut. mut. hetzelfde, zie § 323).

394. Bij de *-ako*-vormen waarin dit suffix instrumentale beteekenis heeft kan naar mijn meening ook het best worden aangeknoopt om te komen tot de verklaring van een onregelmatigheid in de constructie die dikwijls voorkomt in gevallen waarin *-ako* in causale functie (zie § 391) optreedt, en die hierin bestaat dat het persoonlijk vnw. achter *-ako* weggelaten wordt, ook al is het object van het achtervoegsel bepaald. Voorbeelden hiervan zijn: *motoeriako po'inoeno,* „hij slaapt vanwege zijn drinken'', *loemakoako woenta hieno,* „hij gaat vanwege den brief van zooeven'', *mahakino walido dontetalaako,* „door de ziekte van hun makker zijn zij opgehouden'', *paoe andio koe'aiwaako,* „om deze boodschap ben ik gekomen'', *mepaoekiako tetadino manoeno,* „hij gaat te keer over 't zoekraken van zijn kip'', *mompelangka²iako ponto'orino,* „hij verheft zich op zijn kennis''. Gebruikt men de vervoegde vormen, dan kan, wanneer het object niet voorop-gaat, het persoonlijk achtervoegsel niet wegblijven, dus *ipotoeriakono po'inoeno, ilakoakono woenta hieno, ipepaoekiakono tetadino manoeno, ipompelangka²iakono ponto'orino,* tegenover *po'inoeno ipotoeriako(no)* enz. Zoo ook: *imateakono hakino andio, hakino andio imateako(no),* „aan deze ziekte van hem is hij overleden'', *mobelamoe atoeoe ke oepompemahakiako(no)?* „heb je pijn aan die wond van je?'', *apino i Eloe² koemomeeako(no),* „ik was bang voor het vuur van de Wees''. Wanneer het object niet door een substantief of wat daar-mee overeenkomt nader wordt aangeduid kan het gesuffigeerde pronomen (*-no* etc.) niet wegblijven. Zie ook § 209 en het Naschrift.

De gegeven voorbeelden maken duidelijk dat men hier met geheel andere gevallen te doen heeft dan bij de in § 392 behandelde constructie. Zij kunnen zich echter zeer goed door analogie daarbij hebben aangesloten, daar de instru-mentale beteekenis niet ver van de causale afstaat en de eene gemakkelijk in de andere kan overgaan, vgl. *koeparentaakomoe songka,* „ik zend je uit met (of: wegens) een bevel'', en vandaar ook „voor een bevel, om dat ten uitvoer te leggen'', *koetenaako ira woenta,* „ik heb hen uitgezonden met een brief, vanwege een brief, om een brief te brengen''. Ook in *akoe hoemoekoeakomioe memonge² mioe* (vgl. § 369) e.d. hoort men blijkbaar de beteekenis „om'' (dus „ik zal jullie straffen om je domheid''), zie p. 277, nt.

De oorsprong van deze afwijkende constructie zal wel te zoeken zijn in behoefte aan differentiatie van de verschillende beteekenissen van *-ako,* daar juist wanneer verschillende opvattingen van een *-ako*-vorm mogelijk zijn, in de causale beteekenis geen persoonlijk achtervoegsel schijnt te kunnen worden gebruikt, b.v. *onae koepo'oengkeako kaanga,* „daarom zoek ik voedsel'' (*onae koepo'oengkeakono kaanga* zou zijn „voor hem zoek ik voedsel''; *onae koepo'oengkeako kaanga* kan natuurlijk ook beteekenen „daarmee, door middel daarvan zoek ik voedsel''), *koe'aiwaako pakoeli anoe kinoloepekoe indi'ai hieno,* „ik kom om de medicijn die ik daarstraks hier vergeten heb'' (doch *koe'aiwaakono anakoe mahaki,* „ik kom ten behoeve van mijn kind dat ziek is'').

Ook met *-oem-* komen dergelijke vormen zonder persoonlijk suffix voor,

wat in gewone omstandigheden uitgesloten is; voorbeelden: *isema ta t(oem)ekoedaako paoe andio?* „wie zou er boos worden om deze woorden?", *isema ta t(oem)ekoedaako paoedo mia anoe mentee ndi onae?* „wie zou er boos worden om de tot hem gerichte juiste woorden van anderen?" [1]), *akoe (oem)aiwaako(no) lakansia mami domeloengkao mia,* „ik kom er om (er voor) dat onze fuik door anderen gelicht is", *koe'oemaiwaako pakoeli moloea rea,* „ik kom (zie p. 201) om het middel tegen bloed spuwen" [1]), *doemoitoako(no) pakoeli andio,* „vreezende voor deze medicijn", *doemoitoako(no)* (of *doitoako*) *tetadino manoeno,* „vreezende voor het zoekraken van zijn kip", *oemala-alaako itekoedaakono amano,* „hij toont er zijn boosheid over dat zijn vader boos op hem is geweest" (in dezelfde beteekenis ook *mo'ala*^{2}*ako*; vervoegde vormen van dit w.w. komen niet voor; *oemala-alaako* is tot een adjectief geworden).

395. In de tot nu toe behandelde gevallen heeft *-ako* steeds een object bij zich, zij het dat dit somtijds niet door een gesuffigeerd pronomen wordt aangeduid. Er zijn echter ook *-ako*-vormen waarbij het suffix geen voorwerp bij zich heeft en de functie van *-ako* dus in vele gevallen overeenkomt met die van een modale partikel. De beteekenis „ten opzichte van" is nog duidelijk wanneer *-ako* gevoegd wordt achter de plaats- en richtingaanduidende woorden die besproken zijn in § 185-188. Zoo moet in *ramaiako tedei,* „kom een beetje meer hier naar toe", of „breng het, zet het enz. wat meer hier naar toe", het herwaarts komen plaats hebben ten opzichte van het punt waar de toegesprokene, resp. het te verplaatsen voorwerp zich momenteel bevindt. Andere voorbeelden zijn: *taha*^{2}*neako,* „nog een beetje meer naar boven!", *loaneako lahi oepakaleo kalabantimoe,* „je hebt je draagtoestel te laag in orde gebracht", d.w.z. „je hebt je draagvracht te laag op je *kalabanti* gebonden", *ira'aiako,* „meer daar naar toe", *indi'aiako,* „meer hier naar toe", *ngkoraaneako,* „meer in gindsche richting", *ndiraaneako,* „verder dien kant uit". Een soortgelijk geval is *ompedaako,* „kom dicht(er) bij" (hetzij bij mij of bij iets of iemand anders) [2]), waarin aanduiding van het object (het punt in welks richting de betrokkene zich moet bewegen) overbodig wordt geacht; is dit niet het geval, dan zegt men *ompedaakoene, ompedaakono,* enz. of *ompedaako ramai, ompedaako raane,* enz.

Op dezelfde wijze staan naast *akaako ira* en *oeaiako ira* (zie § 391) de vormen zonder object *akaako,* „ouder ten opzichte van, dan (de ander of de anderen), de oudere, de oudste", en *oeaiako,* „de jongere, de jongste", en naast *lemboeiakono,* „achter iets aan komen", en *se'eloeakono,* „voor iets uit gaan", de vormen zonder object *lemboeiako,* „achteraankomen", en *se'eloeako,* „vooruitgaan".

---

[1]) In deze voorbeelden laat het object zich opvatten als bepaald.

[2]) *Ompedaako* kan niet beteekenen „breng het dichterbij"; dit laatste kan wel worden uitgedrukt door *ompedaakono,* van het w.w. *mo'ompedaako,* „dichterbij brengen" (uit „dichterbij komen met").

In *haweako*, „er komen'' (in den zin van „aankomen'', in dien van „rondkomen'' en in dien van „toereikend zijn''), „aanbreken'' (van tijdstippen), „opkomen'' (van de verschijnselen van een kwaal of eigenschap waarmee iemand behept is; ook van een epidemie: „gaan heerschen''), naast *hawe*, „aankomen, komen'', kan *-ako* op dezelfde wijze verklaard worden. Ook vormen als *mengkitaako*, „opkijken, in een andere richting kijken'' (*mengkita* = kijken), en *merongeako*, „opletten, luisteren, zijn ooren gebruiken'' (*moronge* = hooren; *meronge* komt niet voor), soms te vertalen met „plotseling iets zien, resp. hooren'', behooren in dit verband.

Wordt *-ako* gevoegd achter woorden die een onbepaalde quantiteit aanduiden (ook op het gebied van den tijd), dan heeft het eenvoudig een verruimende of versterkende beteekenis, b.v. *ba opiaako*, „hoeveel wel'', *opiaako ira mia melako*, „een zeker aantal menschen (hoeveel menschen wel) zijn er gegaan'' (daar uit het gebruik van *-ako* al blijkt dat de zin niet vragend bedoeld is kan *ba* achterwege blijven), *ta te'opiaako mia loemako hieno*, „een zeker aantal menschen zijn er zooeven gegaan'', *ba te'ipiaako kimelako*, „over eenigen tijd zullen wij gaan'', *ba pia wongiako*, „hoeveel nachten wel, een aantal nachten'', *ba ipiaako kimelako*, „wij zijn eenige nachten weggebleven''. De verruimende of versterkende kracht van *-ako* in deze voorbeelden is niet in dezen zin op te vatten dat het aantal daardoor als aanzienlijk zou worden voorgesteld; wat door *-ako* versterkt wordt is alleen het o n b e p a a l d e karakter van deze vormen. Voegt men het achter een bepaald telwoord, zooals in *oroeaako inalano*, „hij heeft er twéé genomen'', *pendoeaakomo andio koelako ka koepekoele mpena*, „het is nu al de tweede maal dat ik gegaan ben en terug ben gekeerd zonder mijn doel bereikt te hebben'', dan wordt er eigenlijk alleen kracht aan dat telwoord bijgezet; dikwijls gebruikt men deze vormen in boosheid. In *a(a)saako*, „ten tweede, in de tweede plaats'', en *asa ntoeraako*, „een ander punt, een andere omstandigheid, een andere tijd, een andere keer'', heeft *asa* niet de beteekenis van „een'' maar die van „ander''.

Duidelijk versterkend is *-ako* ook in *soesoeaako*, „het is heel iets anders'', d.w.z. „het is beter, ik heb het liever''. Het P. *ngako*, „zeer'' (b.v. in *dei*[2] *ngako*, „erg weinig'', *me'oera ngako*, „zeer gelukkig zijn''), is vermoedelijk niet anders dan het achtervoegsel *-ako* met den tusschenklank *ng*.

Mooie voorbeelden van de verruimende, opschuivende beteekenis van *-ako* zijn *indi'ipoeaako* of *indi'oepoeaako*, „drie dagen geleden, vooreergisteren'' of „erg lang geleden'', naast *indi'ipoea*, *indi'oepoea*, „eergisteren'' of „vroeger''; *te'ipoeaako* of *te'oepoeaako*, „in de verre toekomst'', naast *te'ipoea*, *te'oepoea*, „overmorgen'' of „in de toekomst'' (in het I. wordt *te'ipoeaako* gebruikt in den zin van „over drie dagen''); *tehineako*, „over langen tijd'' (ongeveer hetzelfde als *te'ipoeaako*).

Met *-ako* afgeleid is ook *tamoako*, „vooral, hoeveel te meer, hoeveel te minder'', dat bestaat uit *ta* (zie § 150), de partikel *mo* en *-ako*, vgl. een zin als *a, ela, moeda, sekonopo ongkoeë nahi kipengkena i Woela, anoe mo'ia a laro*

goeali, tamo omoeë moeda, anoe mo'ia a toewoe ngkeoe atoeoe, komengkenaakono i Woela, „och wat jij, zelfs ik, die in een mooi kamertje woon, ben niet gelijk aan de Maan, en zou *jij*, die daar boven in de boomen huist, dan gelijk zijn aan de Maan?", waarin ook *tamoako* gebruikt zou kunnen zijn („hoeveel te minder ben jij ...").

II-*ako*.

396. De onderscheiding van het achtervoegsel dat ons bezighoudt in I- en II-*ako* sluit niet in dat men in ieder afzonderlijk geval zonder bezwaar zou kunnen zeggen met welk van de beide *-ako*'s men te doen heeft. In oorsprong en wezen zijn zij één en hun differentiatie berust alleen hierop, dat in ouden tijd de beteekenis van een aantal *-ako*-afleidingen zich zoozeer heeft verwijderd van de oorspronkelijke (uit die van het grondwoord + die van *-ako* bestaande) dat ook die van het suffix, dat, niettegenstaande het met het grondwoord een begripseenheid uitmaakte, toch als toegevoegd element bleef gevoeld worden, daardoor geheel gewijzigd werd, en het een afzonderlijk bestaan ging voeren. II-*ako* is dus een jongere loot van I-*ako*, waarvan het terrein zich door analogie moet hebben uitgebreid, en die zich ook formeel van I-*ako* is gaan onderscheiden, zij het, zooals in § 388 gebleken is, in het M. slechts tot op zekere hoogte.

Uit het bovenstaande zou men kunnen concludeeren dat het antwoord op de vraag of de betrokken *-ako*-vorm al of niet een begripseenheid uitmaakt, het beste criterium is voor de onderscheiding van de beide *-ako*'s. Dit zou ongetwijfeld het voordeel hebben dat vormen als *mo'iangako*, „passen op", en *mompolaisako*, „op den loop gaan met", in § 388 genoemd als uitzonderingen op den regel dat het suffix I-*ako* steeds zonder tusschenklank wordt aangehecht, als zoodanig zouden komen te vervallen, daar zij bij II-*ako* zouden worden ingedeeld. Ook vormen als *mompewombaako* (vgl. *mewomba*, intr. van *mowomba*, „slaan met een lang voorwerp"), „iets ergens tegenaan slaan" (in het Bar. *mampedasaka*), *mompewoenoako, mompe'anaako, mompesoe'oeloeiako* en *monteta'iako* (zie p. 377) zouden dan als met II-*ako* afgeleid moeten worden beschouwd. Maar daar staan toch belangrijke bezwaren tegenover. *Mompolaisako* b.v. sluit zich geheel aan bij de andere *-ako*-vormen met concomitatieve beteekenis, waarin zeker geen II-*ako* mag worden aangenomen (zie § 390), en kan daarvan moeilijk gescheiden worden; ook in *mo'iangako* is de beteekenis van het suffix geheel dezelfde als de aan het eind van § 389 besprokene. Maar bovendien is het niet altijd mogelijk om uit te maken of een bepaalde *-ako*-vorm al of niet een begripseenheid uitmaakt. De taal zelf weifelt somtijds (zie § 235), zooals b.v. in het bovengenoemde *monteta'iako*, dat *teta'iako* naast zich heeft; in het laatste geval staan *teta'i* en *ako* nog min of meer los naast elkaar, terwijl in *monteta'iako* het prefix *mo-* er op wijst dat de vorm één geheel uitmaakt. In een geval als dit zijn dus twee opvattingen mogelijk. Dat men niet altijd op het Bare'e af kan gaan blijkt duidelijk hieruit

dat met *mompewombaako* wel *mampedasaka* correspondeert maar met *mompewoenoako*, „wegwerpen'', de *-ka*-vorm *mampewoenoeka* (voor *(mon)teta'iako* heeft het B. weer *mantota'isaka*). Het B. gebruikt meermalen *-ka* waar men *-aka* zou verwachten en omgekeerd [1]).

Voor het M. schijnt het dus het beste uitsluitend af te gaan op de beteekenis. Al zal men ook daarbij wel eens voor grensgevallen komen te staan, de beide hoofdfuncties waarin II-*ako* op kan treden, en die het gemeen heeft met het Bar. *-aka*, onderscheiden zich toch zeer duidelijk van die van I-*ako* [2]).

Wat de tusschenklanken betreft die bij de aanhechting van *-ako* kunnen voorkomen, deze zijn dezelfde als de in § 373 bij de bespreking van de aanhechting van *-i* genoemde, met uitzondering van *k* en hamza (zie voor dezen laatsten klank echter § 388). Ook met *n* schijnen geen *-ako*-vormen voor te komen, of het moest *mpaanako* zijn, waarvan de afleiding mij echter niet bekend is; dit woord wordt als adjectief gebruikt om aan te duiden dat iemand door de omstandigheden er toe wordt gebracht om plotseling iets te doen, b.v. *mpaanako akoe soemepio*, „plotseling (doch in causaal verband met hetgeen vooraf was gegaan) sloeg ik hem met iets buigzaams''; als bijwoord is *mpaanako* „onder die omstandigheden, natuurlijk, derhalve'', ook wel een krachtterm („verdraaid!'').

397. De eerste hoofdbeteekenis van II-*ako* is de causatieve, die optreedt bij stammen die adjectivische of intransitieve beteekenis hebben. De causatieve kracht van *-ako* is minder direct, minder absoluut dan die van *po-* [3]). Deze en de eerstgenoemde omstandigheid doen vermoeden dat de causatieve beteekenis van *-ako* niet of althans niet altijd uit de concomitatieve of instrumentale is voortgekomen, maar uit die van „ten opzichte van, aan, op'' enz. [3]) Daar de stammen van nomina, werkwoordelijk gebruikt, op zich zelf al causatieve kracht kunnen hebben (zie § 296), kan men dus veronderstellen dat b.v. de vorm *montolahako*, „in vrijheid stellen'' (nl. een gevangene, gevangen vogel, enz., door de deur van zijn gevangenis, kooi, enz. open te zetten), eigenlijk beteekent „vrijheid maken ten opzichte van, vrijheid scheppen voor'', wat minder rechtstreeks causatief is dan „vrijmaken, vrijlaten, bevrijden, loslaten, losmaken'', welke laatste begrippen door *mompotola* worden uitgedrukt (*tola* = los, vrij). Daartegenover staan echter vormen die zich aansluiten bij de con-

---

[1]) In *mampewoenoeka* en in eenige der in § 193 van de BS genoemde *-ka*-vormen kan men zeggen dat *-ka* bezig is zich te ontwikkelen in een richting waarin *-aka* het reeds is voorgegaan.

[2]) In Djåwå IX, p. 258*a*, is ten onrechte het al of niet aanwezig zijn van een tusschenklank als criterium ter onderscheiding van I- en II-*ako* aangenomen, wat alleen al hierom niet gaat omdat men soms vormen met en zonder tusschenklank in dezelfde beteekenis naast elkaar aantreft, b.v. *mompepaholako* of *mompepahoako*, „in den grond steken'' (in reg. 9 v.o. verandere men dus „steeds'' in „meestal''). Ook wordt daar (r. 11-10 v.o.) gesproken van twee suffixen *-ako*, wat minder juist moet worden geacht. Ten slotte moet daar in r. 3 v.o. het woordje „steeds'' geschrapt worden.

[3]) Vgl. BS p. 304.

comitatieve beteekenis van *-ako*, zooals *montiimako*, „naar beneden brengen (nl. een trap af)'' (zoowel van personen als van zaken, en in 't eerste geval zoowel wanneer de betrokkene zelf met het subject naar beneden loopt als wanneer hij gedragen wordt), tegenover *mompotii*, „doen neerdalen, naar beneden brengen (b.v. uit het binnenland naar de kust), uitladen (van goederen uit een prauw)'', dat ook de beteekenis van *montiimako* omsluit; *monsakiako*, „overzetten'', naast *momposaki*, „overbrengen'' (van ziekten, vuur, schrift, enz.); *monsawirako*, „boven op iets brengen, zetten'' (van zaken), tegenover *momposawi* (of *mompoposawi*), „schrijlings boven op iets zetten'' (van personen), resp. afgeleid van *tii*, „neergedaald'', *saki*, „aan den overkant gekomen, overgegaan (van ziekten enz.)'', en *sawi*, „boven gekomen''. *Montoëhako*, „wegbrengen'', sluit zich aan bij een andere beteekenis van *mantoë* dan *mompotoë*, „uitstellen'' (*mantoë*, „ver'', wordt zoowel van plaats als van tijd gebruikt).

Dat het verschil met de *po*-vormen niet altijd duidelijk is, blijkt uit de beide afleidingen van *tii* (*montiimako* en *mompotii*). Van den stam van *moloearako*, „naar buiten brengen, naar buiten doen gaan, er uit halen, te voorschijn halen, een uitweg geven'', die id. is met Mal. *loear*, maar in 't M. althans in die beteekenis niet meer voorkomt, is geen vorm met *po-* aanwezig.

Tot deze categorie kunnen ook de *-ako*-vormen gebracht worden waarvan de stam een substantief is dat een plaats, plek of ruimte aanduidt. Deze vormen beteekenen „op of in die plaats enz. brengen, zetten, enz.'', b.v. *mowawoako*, „bovenaan plaatsen'', *montotoako*, „onderaan plaatsen'' (ook in relatieven zin, dus ten opzichte van iets anders of b.v. van een plek waar het vroeger heeft gestaan), *mo'apiako*, „in een smalle tusschenruimte of reet (*api*) doen'' (b.v. tusschen de bladen van een boek), *mo'asipako*, „in een reet (*asi*) steken, stoppen'' (b.v. een pruim tabak), *mo'asambaliako*, „aan de andere zijde plaatsen, brengen'' (*mo'asambaliako ndi Anoe*, „de partij kiezen van N. N.'', doch *mo'asambaliako a wala*, „zich naar de andere zijde van de heining begeven''), *mongkairako*, *mompekairako*, *mongkaihako*, *mompekaihako*, ook *mongkaerako* of *mongkaehako* enz., „ophangen aan een haak (*kai*) en derg. (b.v. een spijker)'', *monsangarako*, *mompesangarako*, „iets plaatsen in een *sanga* (tusschenruimte van wat er als een vork uitziet)'' (b.v. op een boomtronk, wanneer de stam zich beneden het punt waar de boom is omgehakt in takken verdeelt; *sanga* is ook de naam van een soort vork van bamboe, met twee punten, gebruikt om toespijs uit den pot te halen).

398. Dikwijls komen deze *-ako*-vormen voor met het prefix *me-*, in reflexieve beteekenis (vgl. § 313). Zoo staat naast *montiimako* de vorm *metiimako*, „de trap afgaan, uit huis afdalen'', ook wel „afdalen naar de laagte'' (b.v. als men uit de akkers naar het dorp afdaalt; ook gebruikt als de akkers niet hooger liggen dan het dorp, zoodat men op gelijke hoogte blijft of zelfs stijgt [1]);

---

[1]) In dezelfde beteekenis ook *mewoeatako*, dat eig. „opstijgen'' (speciaal in huis)

„dalen, bergafwaarts gaan'' is *montindoeloe*), naast *montolahako metolahako*, „te voorschijn komen, naar buiten gaan'' (nl. uit een gevangenis, een kooi, een enge of donkere ruimte e.d.), naast *moloearako meloearako*, „naar buiten gaan, er uit komen'', naast *monsakiako mesakiako*, „oversteken''. Soms wijkt de beteekenis van den *me-......-ako*-vorm af van die van den correspondeerenden vorm met *mo-*, zooals in *mekorahako*, „zich inspannen, kracht bij iets, achter iets zetten'', en *meteahako*, „zich taai houden, zich inspannen om iets uit te houden'' (b.v. een vermoeiend werk, een kuitschop; *mokora* en *motea* beteekenen beide „sterk''), naast *mongkorahako*, *monteahako*, „doorzetten'' of liever „trachten door te zetten'' (van voornemens of wenschen; zonder object of met den persoon als object, b.v. *koekorahako ira ka dompetea*, „ik heb doorgezet, trachten door te zetten, dat zij samen vechten''). In andere gevallen weer ontbreekt zulk een transitieve vorm, zooals bij *metondoerako*, „zich laten zinken (*tondoe*)'', *melontoako*, „zich laten drijven (*lonto*), boven komen drijven'', *memboleako*, „gaan liggen, liggen'', *mesabaako*, „te voorschijn komen'' (*saba* = zichtbaar), waarnaast *mompotondoe*, „doen zinken'', *mompolonto*, „doen drijven'', *mompombole*, „neerleggen'', *momposaba*, „te voorschijn halen, laten zien'' (in dezelfde beteekenis als de *me-......-ako*-vormen komen voor *mepotondoe*, *mepolonto*, *mepombole*, *meposaba*).

Er zijn echter ook reflexieve *me-......-ako*-vormen waarin het suffix geen causatieve beteekenis heeft, b.v. *medontaihako*, „zich laten vallen'' („laten vallen'' is *modontai*), *mepasoako*, a.h.w. „zichzelf in den grond steken'', „zich in den grond werken'' (zooals een worm; *mompaso* is „een of meer pinnen of spijkers in iets slaan, spijkeren''), die misschien naar analogie van vormen als de laatstgenoemde zijn ontstaan (naast *mepasoako* komt ook *mepaso* en naast *medontaihako* dialectisch *medontai* in dezelfde beteekenis voor). Evenzoo wordt voor *mesoele*, „zich omdraaien'', in den zin van „andersom gaan liggen (door het hoofd en de voeten van plaats te doen verwisselen)'', van *monsoele*, „omdraaien'' (in dien zin), ook *mesoeleako* gebruikt. In woorden die lichaamsbewegingen e.d. aanduiden is *me-......-ako* zeer gewoon, b.v. *mekedo²(h)ako* of *menggedo²(h)ako*, „draaiende bewegingen maken met 't boven- of met 't boven- en onderlijf'', of „in een zigzaglijn over den weg loopen'' (vgl. Boeg. *kedo*, „bewegen''), *mekodilako*, „schokken met 't lijf'' (b.v. van schrik). Wanneer men dus transitieve vormen met en zonder *-ako* naast elkaar in dezelfde beteekenis aantreft, zooals *mobangkoe* en *mobangkoeako*, „doen omvallen, omgooien'', *molendo* en *molendoako*, „neerleggen'', dan is het optreden van *-ako* misschien toe te schrijven aan den invloed van de correspondeerende vormen met *me-......-ako*, vgl. *mebangkoeako* of *mebangkoehako*, „zich doen omvallen'' (*tebangkoe* is „omvallen'', *kobangkoe²* „aldoor omvallen''), *melendoako*, „gaan

beteekent, maar in deze bijzondere toepassing dus ook gebezigd kan worden als men niet moet stijgen om in 't dorp te komen, maar op gelijke hoogte blijft of zelfs daalt. *Metiimako* en *mewoeatako* worden in dit geval echter alleen gebruikt van een groot gezelschap menschen.

liggen, liggen'' (*telendo* is „uitglijden en languit neervallen'', *kolendo²* „liggen'').

399. De andere hoofdbeteekenis van II-*ako* is niet zoo gemakkelijk in een formule te vatten. Zij is in 't algemeen weer te geven met „nonchalant'', „lukraak'', „plotseling'', „her- en derwaarts'', „in 't rond'', „in 't groot'', „in aantal'', „met kracht'' (vgl. § 395), enz. (ook tot uitdrukking gebracht in den toon waarop het suffix wordt uitgesproken). Soms is de beteekenis ook verzwakkend [1]). Voorbeelden zijn:

morawosako, momperawosako, „ruwweg, in 't wilde weg strooien, rondstrooien'' (b.v. van een kind dat met zijn eten morst, of van het zaaien op een ladang die op moerassig terrein ligt, zoodat men daar geen pootgaten behoeft te steken), naast *morawo,* „zaaien, strooien'' (b.v. van het zaaien op een sawah, waar men slechts een klein oppervlak bezaait).

mongkaresako, mompekaresako, „plotseling, met een vlugge beweging verschuiven'', tegenover *mongkare,* het gewone woord voor „(met hand of voet, al of niet met behulp van eenig voorwerp) verschuiven, op zij schuiven'' (van kleine, lichte zaken).

mentoropako, toemotoropako, „plotseling gaan zitten, overal maar gaan zitten'' (*mentoro, toemotoro* = zitten, gaan zitten).

mewangoesako, „plotseling opstaan'', ook „op weg gaan zonder gegeten te hebben, met een nuchtere maag vertrekken'', *mewowangoesako,* „plotseling opstaan'', vgl. *mewangoe,* „opstaan, wakker worden''.

me'iniako, „zich stevig, krachtig vasthouden'' (*me'ini* = zich vasthouden).

metondarako, „achter elkaar op een rij loopen'' (van een groot aantal menschen), naast *metonda,* „achter elkaar loopen'' (van twee of meer).

mompaerako of *mompepaerako,* „een eindje voorttrekken, terug-, wegtrekken'' (zooals iets waarop een ander zou kunnen trappen), *mepaerako,* „zichzelf terugtrekken, een eindje achteruitkruipen'', maar ook „zich vormen tot, zich voortbewegen in een langen stoet of sleep'' (b.v. een slang die zich ontrolt, een groep menschen die zich achter elkaar op weg begeven), *tepaerako,* „een langen sleep vormen'' (b.v. van menschen die zich in een langen stoet voortbewegen (ook: *tepae*), of van rotan die over een groote uitgestrektheid langs den kant van den weg ligt, of door een groot aantal achter elkaar loopende menschen wordt gesleept); vgl. *mompae,* „voorttrekken, sleepen''.

metadiako, „op zij springen'', *metadi²ako,* „sprongen maken'', *tetadiako,* „plotseling, per ongeluk weggeworpen'' (b.v. van een steen die per ongeluk uit de hand wegschiet, ook b.v. van iemand die wordt opgenomen en weer neergezet door een windstoot), vgl. *mompetadiako,* „weggooien, er bij neer gooien'', *montadi,* „wegdoen'' (in 't algemeen), *tetadi,* „weggeraakt, verdwenen''.

metendelako, „opspringen'', *mompetendelako,* „in de hoogte werpen'', naast

---

[1]) Vgl. BS p. 304 v.

montende, „opgooien'' (in 't algemeen, b.v. om iemand iets toe te werpen).

me'engkahako, „zich verplaatsen naar een wat hoogere plaats, wat hooger gaan zitten, enz.'', naast *me'engka*, „uit 't water op 't land komen''.

Een voorbeeld van een intransitieven *-oem*-vorm met *-ako* is *oemeoehako*, „in de plaats van een ander komen, opvolgen (in dien zin)'', vgl. *mo'eoe*, „vervangen (door iets anders)''.

Dat *-ako* in een van de bovengenoemde functies optreedt behoeft niet uit te sluiten dat het tevens causatieve kracht kan hebben. Deze beteekenis zou b.v. aan het suffix kunnen worden toegekend in gevallen als *montandapako*, *mompetandapako*, „met kracht in iets steken of op iets doen neerkomen'', *metandapako*, *tetandapako*, „met kracht op zijn achterste neerkomen'' (resp. opzettelijk en niet-opzettelijk), stam *tanda*, „in iets blijven vastzitten (zonder te vallen of om te vallen)'', en *mo'oensorako*, grof woord voor „eten'', lett. z.v.a. „inproppen, stouwen'', vgl. *oenso*2, „propvol'', *mompa'oenso*, „in een nauwe opening proppen, in de verdrukking brengen'', maar zekerheid heeft men dienaangaande niet, omdat, wanneer een eenvoudige (geen afleidingselementen bevattende) transitieve werkwoordstam als adjectiefstam in gebruik is, de beteekenis van dat werkwoord vanzelf in een causatieve verhouding staat tot die van het adjectief. In zulke gevallen van „causatieven'' te spreken verdient geen aanbeveling. In *mo'oensorako* zou men geneigd kunnen zijn een causativum te zien op grond van het prefix *pa-* in *mompa'oenso* (aangenomen dat dit het causatieve prefix *pa-* is), maar ook dit criterium geeft geen zekerheid, zooals kan blijken uit *mowoeloesako* of *mompewoeloesako*, ongeveer hetzelfde als *mompowoeloe*, „doen afglijden, naar beneden doen glijden'', doch met de bijbeteekenis van „ineens, plotseling, zonder voorzichtigheid'' (gebruikt men *mompowoeloe*, dan geschiedt het langzaam en met zekere zorg), waarin duidelijk een causatieve *po*-vorm staat tegenover een *-ako*-vorm, terwijl toch uit den vorm *tewoeloesako*, „plotseling, ineens naar beneden gegleden'', tegenover *tewoeloe*, „(langzaam) afgegleden'', blijkt dat *-ako* hier geen causatieve kracht heeft. In deze vormen is misschien *po-* uitgestooten, want men gebruikt ook *mompowoeloesako*, *tepowoeloesako*.

Meermalen komt de stam op zich zelf of als basis van een eenvoudig transitief werkwoord niet voor. Het zooeven genoemde *mo(mpe)woeloesako* was daarvan reeds een voorbeeld. Andere gevallen zijn:

mo(ng)kansilako, *mompekansilako*, „wegschieten, doen wegvliegen door een veerkrachtige beweging'', *tekansi*, *tekansilako*, „op die wijze wegschieten of wegvliegen''.

montalesako en het synonieme *mo'emborako*, zie p. 371.

montapisako, *mompetapisako*, „een slaande beweging met iets maken in de lucht'' (b.v. om het vuil er af te doen gaan), „afslaan'' (in dien zin, b.v. groente), vgl. *montapisi*, „wegslaan met een doek of iets dergelijks'' (b.v. muskieten, stof), ook gebruikt met den persoon (etc.) als object van wien of ten behoeve van wien men iets wegslaat.

mo'arahako, mompe'arahako, „probeeren'' (vgl. *me'ara²i* of *me'o'arai*, „langzaam, zachtjes'', ook „probeeren'').

mora'oepako, mompera'oepako, ook *mompa'oerako, mompepa'oerako* (zie p. 29), „iemd. een duw tegen zijn hoofd geven, zoodat dit naar beneden schiet'', vgl. *tera'oe*, „knikkebollen''.

400. In een groot aantal van de bovengenoemde voorbeelden staat naast den vorm met *mo-......-ako* een vorm met *mompe-......-ako* in geheel dezelfde beteekenis. Waaraan dit verschijnsel is toe te schrijven is niet met absolute zekerheid te zeggen. Vermoedelijk echter zijn de langere formaties de oorspronkelijke en de bijbehoorende vormen met *mo-......-ako* door verkorting (uitwerping van *pe-*) daaruit ontstaan. Men moet dan aannemen dat de vormen met *mompe-......-ako* transitieve afleidingen zijn van intransitieve of reflexieve *me-......-ako*-vormen. Zoo staat b.v. naast het bovengenoemde *mompetapisako* een intransitief *metapisako*, „(met eenig voorwerp) een slaande beweging in de lucht maken'', naast *mekorahako* (p. 388) een transitief *mompekorahako*, „ergens kracht achter zetten, iets met kracht doen'' (ook intransitief gebruikt in den zin van *mekorahako*). Voor 't laatste kan uit den aard der zaak niet *mongkorahako* gezegd worden, aangezien dit een andere beteekenis heeft (zie p. 388).

Het duidelijkst is de functie van *mompe-* in die gevallen waarin de stam een begrip uitdrukt dat twee directe objecten kan hebben, resp. aangevende het voorwerp waarmee de handeling plaats heeft, en den persoon of de zaak waarop zij zich richt. Zoo laat de vorm *mompesangkiako*, „om iets heen slaan, winden of binden'' (met als object b.v. een touw), zich zeer goed opvatten als „de handeling *mesangki* verrichten met'' (*mosangki* heeft tot object het dier waarvan men het touw of de lijn waaraan men het vastheeft om een boom slaat, ten einde het baas te worden). *Mosangkiako* komt ook voor, doch in dezelfde beteekenis als *mosangki* (met dit verschil dat *mosangki* ook kan beteekenen „stevig vastbinden met een touw of iets dergelijks'', terwijl *mosangkiako* alleen de zooeven genoemde beteekenis heeft). Zijn nu de twee bovengenoemde objecten in een bepaald geval één, dan kan *pe-* gemist worden, zooals in het op p. 387 genoemde *mompekaerako* of *mongkaerako*, „ophangen aan een haak''. In elk geval voelt men de vormen met *mompe-* meer als aangevende het verrichten van de handeling als zoodanig, wat dus op intransitieve afkomst wijst.

Niet in alle gevallen waarin men op grond van het bovenstaande naast vormen met *mompe-......-ako* ook *mo-......-ako* zou verwachten komt een dergelijke vorm voor. Zoo heeft men b.v. naast *mosangkoe*, „vlug met de hand (naar) iets grijpen'', ook „scheppen'' (van vloeistoffen), wel den vorm *mompesangkoeako*, „vlug met de hand (naar) iets grijpen'', lett. wel „de handeling *mesangkoe* verrichten ten opzichte van, naar'', maar niet *mosangkoeako*, misschien omdat *-ako* hier geen tusschenklank heeft en dus ook als I-*ako* kan worden opgevat (*koesangkoeakono* = ik grijp, schep het voor hem).

NASCHRIFT (ADDENDA EN CORRIGENDA).

Tusschen het verschijnen van het eerste en dat van het tweede gedeelte van dit boek is een lange tijd verloopen. Dit heeft althans dit voordeel gehad dat ik thans in staat ben aan dl. I een lijst van aanvullingen en verbeteringen toe te voegen en het zoodoende beter aan zijn bestemming te doen beantwoorden. Algeheele overeenstemming in opzet en methode van behandeling met dl. II viel uit den aard der zaak niet te bereiken. Wel is er zooveel mogelijk gestreefd naar uiterlijke gelijkvormigheid tusschen de beide deelen, zoodat zij te zamen één boek vormen; eenige weinige afwijkingen in de typografische uitvoering, die onvermijdelijk bleken, zijn te onbeduidend om daarvoor een beletsel te vormen. Minder belangrijke wijzigingen in nomenclatuur en orthographie (zoo vindt men b.v. in dl. II niet meer gesproken van Lalakisch en Loinansch maar van Lakisch en Loinangsch en is in Sg. woorden het teeken l̦ vervangen door ḷ en de door een hamza gevolgde ĕ aangeduid door ĕ' en niet meer door ĕ alleen) zijn stilzwijgend aangebracht (dus niet in de Errata op dl. I opgenomen).

Daar een grammatica geen woordenboek is, en het er dus niet zoo erg veel toe doet wanneer de beteekenis van een woord wat te eng of wat te wijd of onvolledig is weergegeven (vooral in de Klankleer, waar het meestal alleen om het algemeene, resp. oorspronkelijke begrip dat door een bepaalden stam wordt uitgedrukt te doen is), is in het onderstaande in 't algemeen alleen datgene gecorrigeerd wat òf bepaald onjuist òf zoo onvolledig vermeld was dat het tot misverstand moest leiden. Bij de vertaling der voorbeeldzinnen is in dl. I over 't algemeen te weinig rekening gehouden met de beteekenis der modale partikels (waaraan juist in dl. II vrij veel aandacht is geschonken); bij de verbetering hiervan is hetzelfde principe gevolgd. Daarentegen is met aanvullingen en toelichtende opmerkingen niet veel spaarzaamheid betracht, omdat het mij, bij den omvang waartoe het boek is uitgedijd, wenschelijk voorkwam ook in dl. I de daar thuishoorende verschijnselen binnen zekere grenzen van belangrijkheid zoo volledig mogelijk op te nemen. Bij de revisie van dit deel heb ik mij echter hoofdzakelijk beperkt tot hetgeen over de taal zelf vermeld staat, zoodat theorieën en hypothesen van etymologischen, taalhistorischen en -vergelijkenden aard, voor zoover niet duidelijk onhoudbaar, in het onderstaande buiten discussie zijn gelaten.

De lezer meene intusschen niet dat dat ideaal van exactheid en betrekkelijke volledigheid thans bereikt zou zijn. De practijk leert dat het begaan van vergissingen en omissies onvermijdelijk is, zelfs wanneer men zich gedurende lange jaren in het land zelf op een taal heeft kunnen toeleggen, hoeveel te meer dus wanneer men een gedeelte van zijn stof aan berichtgevers moet ontleenen zonder gelegenheid te hebben al hun opgaven in de practijk of uit de literatuur te controleeren (wat, zooals bekend kan worden verondersteld, zeer veel tijd neemt). Dit geldt speciaal van de dialecten, ten aanzien van de mededeelingen waarover de in dl. I gemaakte reserves ten volle van kracht blijven. Daar staat tegenover dat ter plaatse te werk gestelde Zendelingen,

Bestuursambtenaren, enz. in dit boek een bruikbare basis vinden om op voort te bouwen, en ik moge bij dezen een dringend beroep doen op allen die daartoe in de gelegenheid zijn om dat dan ook te doen, en speciaal de dialectstudie ter hand te nemen en de resultaten daarvan niet in portefeuille te houden.

Aan allen die mij bij het bewerken van het tweede en het revideeren van het eerste deel van dit boek hebben geholpen betuig ik bij dezen mijn hartelijken dank. Voor opgave van ontdekte fouten en andere onvolmaaktheden zal ik ten zeerste erkentelijk zijn.

VOORWERK EN INLEIDING [1].

In de lijst van afkortingen voege men bij: Lak. = Lakisch; N. T. = Bijbelsch Leesboek in het Oost-Morisch (Nieuw Testament), 1e of 2e druk. (Zie verder c. q. het B. W.)

Van de Errata aan het eind van de lijst van afkortingen moet het tweede (In r. 11 enz.) geschrapt worden.

Taalkaart. Door de veranderingen die op het laatste oogenblik om typografische redenen in deze kaart moesten worden aangebracht is deze, geheel buiten de schuld van den bewerker, eenigszins in het ongereede geraakt. De lezer gelieve de zwarte lijn die haar omsluit wat meer naar binnen te denken, zoodat zij aansluit bij de lijnen der rivieren enz. die thans op korten afstand daarvan ophouden of beginnen. In den linker bovenhoek leze men Tamondjengi i. pl. v. Tamondjegi en late het weggedeelte dat van Tomata uit in N. W. richting loopt in Majoemba uitkomen, en in den rechter benedenhoek schrappe men de letters me, zoowel na Moholona- (lees: Moholono-) als na Towoeti-. Aan den Hr. J. Ritsema dank ik nog de volgende verbeteringen en aanvullingen: Leoka (ten W. van het Moholono-meer) moet zijn Lioka; Kamporesa (ten N. O. van Lioka) moet zijn Kaporesa; ten Z. van Sinongko (aan den ouden weg) ligt Tawaki, en ten Z. en even stroomopwaarts van Malili, ten Z. van de Malili-rivier, Toelantoela, beide dorpen van de To Padoë; bijna 1 K. M. ten W. van Sorowako, een klein eindje van het Matano-meer af, ligt Dongi, een dorp van de To Karoensi'e; tusschen Laro'eha en Koropansoe heeft men nog Korolansa, een dorp der To Oeloe Oewoi; in Angkona woont, behalve To Padoë, ook het restant van de erfvijanden der Bare'e-sprekers, de To Kinadoe, wier taal tot de BM. groep behoort. Het dorp ten N. W. van Malili heet niet Tjenrekang maar Tjerekĕng.

Sinds 1926 hebben er voorts verschillende verhuizingen in Mori plaats gehad. Zoo zijn de dorpen Korosoele en Kororempeti thans verhuisd naar den nieuwen weg van Tompira naar Korowooe.

p. 1, nt. 4, 2e al. Ter aanvulling moge dienen dat in 1926/7 een 2e druk van het spelboek, en in 1928 het Bijbelsch Leesboek (Oud Testament) en een 2e druk van het Leesboek Nieuw Testament verschenen zijn. Verder heeft nog een boekje met gezangen enz. (voor kerkelijk gebruik) het licht gezien.

p. 2, r. 17 v. v. Bij wat hier staat had vermeld moeten zijn dat er ook „Boven-Moriërs'' zijn die vanouds in het benedenland wonen, nl. de To Molongkoeni, de To Impo, de To Oeloe Oewoi en de To Kolo² (Wara'a), en dat dezen door de Moriërs zelf niet als To Mori maar als To Lembo worden aangeduid (over de bewoners van

---

[1]) In het onderstaande is bij het doen van verwijzingen deze regel gevolgd dat gedeelten van alinea's boven- en onderaan de bladzijde voor geheele alinea's zijn gerekend, maar bij de berekening van regels enz. van onderen af de voetnoten buiten beschouwing zijn gelaten. Wanneer op de verwijzing naar een pagina een vermelding van een alinea of § volgt slaan later volgende regelopgaven gewoonlijk op laatstgenoemde, dus niet op de bladzijde als geheel.

Mondowe zie men p. 5 — 6 en beneden). De termen Boven-Moriërs en *To Mori* (resp. Boven-Morisch en *paoe Mori*) dekken elkaar dus niet geheel en de in r. 20 — 22 over den naam „Morisch'' als aanduiding van het Boven-Morische dialect gemaakte opmerking is niet geheel juist. Bij het ter plaatse inwinnen van informaties over de Boven-Moriërs en de door hen gesproken dialecten is het zaak hiermee rekening te houden. De verhuizingen van het Boven- naar het Benedenland zijn dus minder talrijk geweest dan men uit r. 17 — 19 zou kunnen afleiden.

r. 4 v.o., st.: To Molongkoeni, lees: To Doeele. [Zie boven.]

p. 3, r. 12. Men schrappe „b.v.'' en „o.a.'' en verandere „niet'' in „weinig''.

r. 13. Hierbij moet worden opgemerkt dat deze dialecten (althans dat der To Oeloe Oewoi) ook den vorm *aikoa* gebruiken.

p. 5, nt. 4, st.: *Baloengkere*, lees: *Balongkere* (ten N. van Oendoro).

p. 6, bovenaan. Over de To Pomoeaia, de bewoners van Mondowe, kan nader worden meegedeeld dat zij niet lang geleden uit het Boengkoesche naar het Morische zijn verhuisd. De taal is echter BM. (behoudens eenige Boengk. bestanddeelen, zooals *inai* voor „wie'', die op overneming kunnen berusten), en deze stam zal dan ook wel oorspronkelijk uit Mori afkomstig zijn.

p. 7, 3e al. Het N. vertoont eenige afwijkingen van het T. van denzelfden aard als hier van het BM. vermeld worden, b.v. *mombeweoe*, T. *moweweoe*, „maken'' (st. *weweoe*); *mondongo*, „op den rug dragen'' (T. *montembi*), naast *koerongoo* enz.; *mompombee*, T. *mompowee*, „geven'' (st. *wee*), enz. (vgl. § 19).

p. 8. Uit wat hier en in de BS over hetzelfde onderwerp vermeld staat mag niet worden afgeleid dat het M., het B., enz. uit een soort mengelmoes van Filippijnsche en Boegineesche elementen zouden bestaan en niet ook in sterke mate een eigen karakter zouden vertoonen. De problemen die hiermee annex zijn zijn echter vooralsnog niet voor oplossing vatbaar.

r. 3 en 4, st.: de, lees: het.

nt. 2, r. 1 — 2. Men schrappe: uit een daarin opgenomen schets. [Deze schets (van mijn hand) is achterwege gelaten, omdat zij zich in het geheel van de BS minder goed liet invoegen en er geen speciale reden was om alleen het M. en niet ook andere buurtalen meer in bijzonderheden met het B. te vergelijken. De „Klank- en Vormleer van het Morisch'' is trouwens uitvoerig genoeg om zulk een vergelijkende schets min of meer overbodig te maken, te meer omdat zij voortdurend ter vergelijking naar het B. verwijst.]

I.

Over het in dit hoofdstuk behandelde (speciaal over de gegeven woordafleidingen etc.) zou meer te zeggen zijn dan in het onderstaande is gedaan, maar een revisie van de taalvergelijkende en theoretische gedeelten van dl. I valt buiten het kader van dit Naschrift (zie boven). Alleen opgemerkte fouten etc. zijn verbeterd.

p. 10, r. 11 v.o., st.: *me'ie*, lees: *oemi'ie*. [In het Moli. luidt de vorm *oeme'ie*.]

nt., r. 3, st.: „wijfjesdier dat geen jongen (meer) krijgt'', lees: „wijfjesdier dat zeer dik en vet is (en dus in den regel niet of niet meer jongt)''.

p. 11, § 12, r. 1, st.: gevolgd, lees: ingevoerd.

r. 6, st.: een prefix of suffix, lees: een pronominaal prefix of suffix.

2e al. Wat hier over de procliticae staat is niet geheel juist, want wanneer de in futurum-vormen gebezigde personalia *akoe* en *iko* in de kortere vormen *koe* en *ko* optreden worden zij wèl aaneengeschreven met het woord dat er op volgt, hoewel zij toch op één lijn staan met *ta* (zie § 142 en het Naschrift bij § 150). Het verdient aanbeveling deze inconsequentie in de spelling te doen vervallen.

p. 12, r. 13 v. Ook in het BM. *mai* (= T. *aiwa*) vindt men deze uitspraak van de *a*; met het suffix *-to* luidt dit woord dan ook gewoonlijk *máito* (vgl. p. 16 en

het Naschrift daarbij).

r. 12 v. o., st.: *i*-klank, lees: *i*.

p. 13, r. 2 — 4. Een uitzondering is *koroi*, „lichaam'', waarin *oi* denzelfden klank heeft als in *soi* (dus ongeveer als ons *ooi*).

p. 14, r. 14, st.: die in ons schrift met een klinker begint; de bedoeling is natuurlijk: voor zoover die vocaal niet door een glijklank of „Tal'' (p. 12, nt.) aan een voorafgaanden klinker verbonden is.

r. 13 v. o.; de bet. „zeer'' voor *lahi* is niet juist.

p. 15, r. 6, st.: Twee encliticae, lees: Twee encliticae of een pro- en een enclitica.

3e al. Wat hier over de bijtonen gezegd wordt gaat niet op voor samenstellingen en voor woorden die een pre- of suffix van meer dan een lettergreep bevatten, omdat de zelfstandige onderdeelen van dergelijke woorden het (bij)accent behouden op de plaats waar het oorspronkelijk lag, b. v. *hóri akóemo* (2e al., r. 13 — 14), *domédoedóengkoeakóno*, „zij raakten er door in verlegenheid'', *mompókokodéi*, „klein maken'' (het hoofdaccent ligt in deze woorden natuurlijk op de tweede van achteren).

5e al. Wat hier staat is onjuist: niet het voornaamste, maar het laatste lid van de samenstelling krijgt het hoofdaccent, in de meeste determinatieve samenstellingen dus het bepalende. In de 5 eerste voorbeelden van copulatieve samenstellingen, genoemd in § 121, zijn er twee hoofdaccenten.

6e al., r. 3 v. v. In *boeaea* en *kaea* ligt het accent eigenlijk op de *a*, doch de *e* krijgt er iets van mee; dat de plaats van den klemtoon „zwevend'' is (p. 15, r. 1 v. o.), en dat deze laatste over *a* en *e* verdeeld wordt (p. 16, r. 3 — 4) is minder juist uitgedrukt.

p. 16, r. 6 — 8. De lettergreep *wa* van *aiwa* is misschien gelijk te stellen met *pa*, *po* (zie p. 254), vgl. I. *maito*, hetz. als T. *aiwa* in den imperatief, waarin *to* aan den vorm vast is gegroeid (*maitoto* = T. *aiwamo*).

r. 9 — 11. Dat in *onaemo* en *indi'aino* het accent over de derde en de tweede van achteren verdeeld is, is niet juist: in *indi'aino* ligt het accent op de *a*, in verband met de uitspraak van *ai* (zie p. 12), in *onaemo* daarentegen op de *e*. Men schrappe dus de woorden: *onaemo* (pers. voornaamw. v. d. 3en pers. enk. + *mo*), en: die eveneens een accent hebben dat over de derde en de tweede van achteren verdeeld is. De in r. 12 — 17 geopperde mogelijkheid van verklaring kan eveneens vervallen.

Over het accent van BM. *aio* zie men beneden bij p. 122.

§ 18, r. 6, st.: gepraefigeerd, lees: voorgeplaatst.

r. 7. Dat het hier gezegde niet geheel opgaat blijkt op p. 218, 1e al. Intusschen heeft in de daar genoemde gevallen *mo* feitelijk geen nadrukleggende maar een versterkende beteekenis, die niet overeenkomt met de functie van de rekking, beschreven in § 18.

p. 17. Bij hetgeen hier over de rekking van tweelettergrepige adjectiva is gezegd kan nog het volgende worden opgemerkt:

Wanneer het adjectief door een bijbehoorend woord wordt gesteund blijft de rekking gewoonlijk achterwege, b.v. *l(o)ooe medolo*, „hij is daar beneden aan 't baden'', *k(o)ona koa*, „hij is getróffen'', *ndio indi'ai ke inisa?* „is de gestampte rijst hier?'', *(o)otoe mata mponai*, „de oorlog is uit'', *mansa m(a)ate* (zie p. 278), enz. Aan den anderen kant kan bij veel nadruk de rekking behouden blijven, ook al treedt *-omo* enz. op, dus *saabaomo, maateomo, toondoeomo*, enz. (in de vervoegde vormen geschiedt dit niet). Overigens staan de gerekte vormen geheel op één lijn met de vormen met *-o* (*sabao, mateo*, enz.), zie beneden bij § 143 en 145.

Verder kunnen ook *napo* (nog niet) en *namo* (niet meer) tot *naapo* en *naamo*

gerekt worden wanneer er veel nadruk op valt, b. v. *napo topengkena?* — *naapo ntoe'oe topengkena*, „zijn we nog niet gelijk aan elkaar? — nog heelemaal niet''. Bij *nahi* in den zin van „niet'' schijnt dit niet mogelijk te zijn (zie beneden). *Naapo* en *naamo* treden in een dergelijk geval min of meer als interjecties op (vgl. beneden), al hangt er een vervoegde vorm van af.

r. 10 v.o. v.v. Dat *nahi* hier speciaal genoemd wordt als uitzondering op den gegeven regel is minder juist: wanneer *nahi* de bet. „niet'' heeft schijnt het niet tot *naahi* te kunnen worden gerekt (het woord „vooral'' in r. 9 v.o. moet dus geschrapt worden), en in de bet. „neen'' is het een interjectie en staat het dus geheel op één lijn met *soomba* (r. 5 v. o. v. v.). Andere voorbeelden van denzelfden aard zijn nog: *naapo*, „nog niet'' (zelfstandig), *naamo*, „niet meer'' (id.), *mboo'oe*, „nog meer!'', *oeoesa oesa oesa*, „moge de regen vallen!'', *koeoela koela koela*, „moge het warm worden!'' (uitroepen).

r. 3 — 2 v. o., st.: hulde, hulde, hulde, hulde; lees: genade, genade, genade, genade.

p. 18, § 19, 3e al., r. 3, st.: Sd. *era*, lees: Minah. t. OJ. *irang*.

p. 19, r. 1. Men schrappe de woorden „te grijpen of''.

p. 20, r. 9, st.: het vuur, lees: de vlam.

§ 22, r. 1 — 2. Wat hier staat is onvolledig, want er zijn ook intransitieve *mo*-vormen zonder prenasaleering, zie p. 296.

r. 7 — 10. Dat de *ma*-vormen met bepaald object zonder prenasaleering in het B. ouder zijn dan die met prenasaleering is niet zeker; de eerste zijn waarschijnlijk secundair ontstaan, in aansluiting aan de bijbehoorende vervoegde vormen met *koe-* enz., die evenmin prenasaleering van den stam hebben (zie BS § 83).

p. 22, 8e al., st.: op eigen hoofd luizen zoeken; lees: op den tast luizen zoeken, bij zichzelf of een ander.

9e al., st.: stam *sasa* (hakken), Mal. *tjĕntjang*, lees: stam *sasa*, Tag. *sasá*, Sang. Ttb. *sĕsa* (nipa).

14e al. M. *poele* bet. „vergelden'' (van hulp).

p. 23, r. 3 v. o., st.: hakten, lees: verdeelden.

p. 24, r. 7, st.: *takoe*, lees: *tahoe*.

r. 11 — 9 v. o. De hier gegeven verklaring voor het niet herhalen van de prenasaleering in vormen met woordherhaling of reduplicatie is zeer quaestieus; eerder is de verklaring hierin te zoeken dat men de nasaal niet voelt als bij den stam behoorende. In de in r. 5 — 4 v. o. genoemde vormen behoort de prenasaleering tot den (secundairen) stam, zooals o. a. blijkt in de causatief-afleidingen (zie p. 20 en 302).

r. 9 — 8 v. o.; *mongkikita* (gedurende eenigen tijd kijken naar) en *mongkita-kita* (eens kijken naar, bekijken) zijn niet synoniem.

r. 8 v. o. Men schrappe de bet. „zich inspannen''.

p. 25, r. 13, st.: palmblad, lees: pandanblad.

r. 4 v. o. v. v. Zie beneden bij p. 40, 4e al.

p. 26, r. 9, st.: *beata*, „uitgeput'' (als kwaal), lees: BM. *beata*, „uitgeput''.

r. 21, st.: „bijstaan (tegen een tegenstander)'', lees: „zijn best doen om het voor zijn partij te winnen''.

r. 12 v. o., st.: *paoera*, lees: *paoera* (dial.).

r. 10 v.o., st.: stam *laig*; lees: stam *laig*, Mong. *l̥aig*.

r. 1 v. o. De bet. „slechts'' is te schrappen. De bet. „nog'' is wel aan *da* maar niet aan *da'a* eigen.

p. 27, r. 1, st.: nadruk gevend, lees: versterkend.

ib. Wanneer de afleiding van *si* enz. uit *djii*, *ndjii* (p. 26) juist is moet het voorbeeld *sii*, *si'i* hier vervallen (zie ook p. 209 v.).

r. 5 — 7. Of in de bedoelde woorden inderdaad *i-* is afgevallen is niet zeker;

zie § 363.

7e al., r. 1. Men schrappe: (uit het T. zijn er mij geen bekend). [De in r. 4 en 6 genoemde verkortingen *laa* en *waa* zijn ook T.]

r. 8 — 6 v. o. Naast *owaa* en *owowa* staat de Boengk. vorm *owoa*.

r. 5 — 3 v. o. Men schrappe: zooals in ...... *tongo ngkoere*. [*Tongo ngkoere* in r. 3 v.o. is onjuist voor *tonga ngkoere*, wat dus geen voorbeeld is van een vorm waarin de vocalen der beide lettergrepen overeenkomen; het op p. 44, r. 8 genoemde *toeoe* kan een voorbeeld zijn.]

nt. 2. Lees: Soms worden twee lettergrepen op deze wijze gereduceerd, b.v. T. *ndüindio*, *raaraoe*, *loolooe* en *taatahoe*, die uit *ndiomo ndio* enz. zijn ontstaan (zie § 184).

p. 28, r. 2, st.: *paoekomioe*, lees: *paoeakomioe*.

r. 11, st.: Grootvaders, lees: Grootmoeders.

3e al. In 't algemeen kan men zeggen dat als overtollig gevoelde lettergrepen uitgeworpen worden. Vooral in het BM. worden zeer veel verkortingen toegepast, zie § 241 enz. Andere voorbeelden: *kalo komba tekosi*, *maka da pokopeleloeako* (I.), voor *ka nolo komba tekosi*, „het zal niet mooi worden'', *maka da oepokopeleloeako*, „als je je nog kunt bewegen''. Dat in het Moli. het vnw. *ro-* uitvalt voor de futurumpartikel *lo* (*kalo leko*, „zij zullen niet gaan'', *kalo mponggaa*, „zij zullen niet eten'') zal wel samenhangen met het op p. 30, 3e al. genoemde klankverschijnsel.

p. 29, r. 3—4. Dat *lako i Dale* i. pl. v. *laki Dale* nauwelijks meer M. genoemd kan worden is te sterk uitgedrukt; bij langzaam spreken wordt ook wel *lako i Dale* gezegd, en de spelling *laki D.* is dan ook theoretisch niet onaanvechtbaar (r. 4).

2e al. Een ander geval van uitstooting dat voor de practijk van veel belang is, is die van de *m* van het infix *-oem-*, vooral in het Molo., b.v. T. *loeako*, „gaan'', Molo. *loeëko*, id., *oeëhe*, „willen'', enz.

r. 7. In pl. v. *kitaa‿o'angga* zegt men meestal *kitao‿o'angga* (= *kitamo mo'angga*); zoo ook *akoeo‿o'ala* (*akoemo mo'ala*), *akoeo‿ongkaa* (ik ga nu eten), enz.

r. 10, st.: oud mensch, lees: volwassene.

§ 32, 1e al., r. 5; men schrappe: (misschien om verwarring te voorkomen). [De reden dat *Wemapada* tot *Wema* wordt afgekort is dat *Pada* niet mooi klinkt als naam van een vrouw, en dat *Wemapada* niet van *pada* of *mapada* is afgeleid, maar uit *Wema* + *pada* bestaat (er zijn veel namen die met *Wema* beginnen).]

2e al. Hier komt niet duidelijk genoeg uit dat de *pesike'no* in ieder afzonderlijk geval bepaald is, al deelen de betrokkenen dikwijls niet aan anderen mee hoe het laatste gedeelte van hun zelfgekozen bijnaam is, zoodat daarover verschillende gissingen mogelijk zijn. In de practijk wordt nl. iedere naam van drie of meer lettergrepen verkort.

§ 33, r. 4; *lo'ia* is „gember''.

p. 30, § 34, r. 4, st.: *ngaram*, lees: *ngaran*.

r. 10, st.: uit * *mo'eto*, vgl. T. *mo'ito*, lees: uit * *ma'ito*, vgl. B. *maeta* naast T. *mo'ito*.

r. 8 v.o. Deze regel moet geschrapt worden (vgl. Bg. *sipi'*, *tjipi'*, enz., Filipp. *sipit*). De bijbehoorende noot kan vervallen.

p. 31, r. 10 v., st.: en niet consonanten, lees: en niet (ook) consonanten.

§ 35, 2e al. De gegeven voorbeelden van M. *a* uit *ĕ* zijn geen van alle overtuigend: aan den st. *sasa* beantwoordt wel Ml. *tjĕntjang*, maar het Bg. heeft *tjantjang*; *bakoe*, Ml. *bĕkoe*, luidt in het Ngadj. *bako*; voor *ganda*, Ml. *gĕndang*, heeft ook het Ngadj. *gandang* (dit woord kan zeer goed overgenomen zijn); van *ensami* staat de afleiding niet vast; met *mongkapa-kapa* vergelijke men Tob. *hapak*, Tag. *kapa'*, Bis. id.; voor *waka*, Ml. *bĕkas* heeft het Tag. zoowel *bikas* als

bakas; in *mobea*, *motea*, enz. kan *e*, behalve uit *a* + *i*, ook rechtstreeks uit *ĕ* + *i* zijn ontstaan. Er zijn wel betere voorbeelden te geven, b.v. *bakoe*, „padkost'', Ml. *bĕkal*, Tob. *bohal*, Pamp. *bakal*, MP. *bĕkĕl* (zie echter BW s.v. 1. *bakoe*); *tade*, st. v. „staan'', Ngadj. *tende*, MP. *tĕ(ŋ)ḍĕγ* [1]); *awa*, „voldoende'', Ttb. *awĕs*; *raka* (zie p. 66), wanneer dit althans correspondeert met Ml. *dĕkat*, Sd. *deukeut*, enz.; *madara*, „vlug'', wanneer dit althans correspondeert met MP. *dĕγĕt'* [1]), Ngadj. *dehes*, maar zekerheid heeft men in elk van deze gevallen toch pas wanneer vast is komen te staan dat de mogelijkheid van een bijvorm of een andere verklaring of afleiding uitgesloten is. De regelmatige representant van MP. *ĕ* is de *o*, en wanneer een andere vocaal optreedt moet dit òf aan bijzondere omstandigheden (assimilatie, analogie) zijn toe te schrijven òf uit overneming (incl. taalmenging) zijn te verklaren.

p. 32, § 37, r. 3 — 4; *tingke* is alleen stamwoord en *tengke* is niet uitsluitend „doodenzang'' (*tengke mate*).

p. 33, r. 8. Behalve *sakono* en *sekono* komen ook *sako* en *seko* in dezelfde bet. voor.

r. 13. Dit voorbeeld (*ine*) moet geschrapt worden; zie p. 260, nt. 2.

r. 14 — 15. Zie voor de afleiding van *sine* ook p. 208, nt. 1 (*sine* is echter geen BM.).

r. 20. Men schrappe *ine*.

11e al. Als verklaring van bepaalde gevallen van overgang van *a* in *e* wordt in de BS nog de invloed van een *oe* in de volgende syllabe genoemd (vele BM. voorbeelden met *e* uit *a* hebben een *oe* in een naburige lettergreep). Ook vindt men in het B. overgang van (oorspronkelijk) *las*, *lĕs*, *ras* of *rĕs* in *le* en *re* (vgl. M. *loeë* uit *loeas*, r. 8).

r. 12. Voor de *e* van *-akeo* zie men beneden bij p. 122.

§ 39, r. 6; *wee*, *wai*, *bĕri* gaat terug op MP. *bĕγaj*, zoodat het niet zeker is dat in *wee* compensatorische rekking optreedt.

laatste al.; *belee* is niet Ned. *blik* maar Mal. *bĕlek*. Evenzoo is *balasitee*, „belasting'', uit 't Mal. overgenomen. Hoewel de gegeven regel stellig niet onjuist is, is het de vraag of er wel voorbeelden van zijn te geven, daar ook zuiver-Nederlandsche woorden wel zelden of nooit uit den mond van een Nederlander zullen zijn opgevangen.

p. 34, § 41, 2e al., r. 1, st.: rib, lees: zijde.

§ 42, r. 3, st.: *ajĕk*, lees: *ar₁ĕk*, zie § 101.

r. 2 — 1 v.o. Men schrappe den zin: Doch in *sipi* (tang), B. *soepi*, zal men wel aan assimilatie hebben te denken (vgl. § 34). [Zie boven bij p. 30.]

p. 35, § 43, r. 5, st.: schrik, lees: verrassing.

§ 43, 3e al., r. 6 — 7, st.: van de bladeren en een deel van de takken ontdoen, lees: van (een deel van) de takken ontdoen.

§ 44, r. 1. In het eerste voorbeeld (*mokokato*, „jeuken'') zijn alleen de eerste twee *o*'s uit *a* ontstaan, daar de stam *kato* teruggaat op *katĕl* (of een bijvorm).

p. 36, De vorm **morongai* (r. 1) en het in r. 2 — 5 geuite vermoeden hebben weinig waarschijnlijks; zie boven bij § 35.

§ 45, 2e al., r. 2 — 3. In *(o)sio*, „negen'', is de *o* niet rechtstreeks uit *wa* ontstaan maar eerst *a* geweest, vgl. BM. *siampoelo* (90) enz.

r. 3 v.o. *Toeko* behoeft niet met *tĕkĕn* te correspondeeren maar kan een bijvorm zijn, vgl. BW s.v. *toeko*; vgl. ook Ml. *toengkat*.

r. 2 v.o.; *bakoe* is „gekookte rijst enz. om onderweg of tusschen de maaltijden te eten''.

---

[1]) Dempwolff, Die l-, r- und d-Laute in austronesischen Sprachen, Zeitschrift für Eingeborenensprachen, XV (1925), p. 44.

p. 37, r. 10, st.: doodenziel, lees: verschijningsvorm van een doodenziel, schim.

p. 38, r. 17, st.: prefix, lees: element; ib., st.: het tweede deel, lees: § 293.

§ 50. Een voorbeeld van wisseling van *k* en *t* is *kimbasa* (S.) naast *timbasa* (T.), katoenen sjerp, door mannen gedragen bij 't *metingke*.

§ 51, r. 1—12. Wat hier staat is te sterk: de stam *ngkoendoe* heeft ongetwijfeld een oorspronkelijke *ngk*, en evenzoo *ngkoende* (= *ngkoendoe*) en *ngkehoe*, in *ngkehoe²*, „een telkens afgebroken gejank doen hooren'' (zooals een hond die niet in huis mag of zoo).

p. 39, r. 13, st.: adjectief, lees: adjectief, resp. substantief.

r. 14, st.: *ba isoea*, lees: *isoea*.

p. 40, 3e al. Zie ook p. 46, 3e al., § 64, en beneden bij p. 49, § 70, 3e al.

4e al., r. 6, st.: Mak. *djanggo'* of Bg. *djangko'*, lees: Bg. (of een andere taal) *djanggo'*. [Leenwoorden uit het Mak. zullen in het M. wel niet voorkomen. Het Boegineesche Wdnbk. geeft trouwens ook *djanggo'*, zij het als Mak. leenwoord; of dit laatste juist is, is de vraag, daar in het Boeg. belangrijke dialectische verschillen bestaan. Wanneer een woord dat het M. aan een andere taal heeft ontleend niet in het Boegineesche Woordenboek voorkomt behoeft dit dus nog niet te beteekenen dat het niet uit het Bg. is overgenomen. Maar behalve uit het Bg. heeft het M. ook veel ontleend aan nauw-verwante talen, speciaal aan het Loewoe'sch, dat tot voor kort voor een soort Bg. werd gehouden, maar door Dr. v. d. Veen [1]) daarvan gescheiden is en met het Doerisch (in welke taal het zooeven genoemde woord voor „baard'' eveneens *ngg* vertoont), het Enrekangsch en het Maiwasch in een aparte groep vereenigd. Ook in het tweede deel is nog wel eens van „Boegineesch'' gesproken, waar „een Boegineesche taal'' of iets dergelijks eigenlijk zuiverder ware geweest, gezwegen nog van de mogelijkheid dat bepaalde woorden niet rechtstreeks uit het Boegineesch c.a. maar via een andere taal (b.v. het Boengkoesch) zijn overgenomen. In het Malilische wonen nog al wat Tae'-sprekers, zoodat ook deze taal in aanmerking komt als bron.]

§ 54, r. 3. *Nggangga* wordt alleen van een groot aantal dieren (b.v. muskieten) gezegd.

3e al., r. 1, st.: roepwoord voor varkens, lees: benaming voor kleine varkens. [Als men ze lief wil toespreken worden ook groote varkens wel zoo genoemd, vgl. W. *nggodi*, „varken''; het roepwoord voor varkens is *ee*.]

4e al., r. 5, st.: Hetzelfde geldt van, lees: De laatste verklaring geldt ook voor.

p. 41, r. 4, st.: naar beneden, lees: naar beneden hangende.

r. 6—7. Voor het beteekenisverschil van *mompekoë* en *mompenggoë* zie men § 332.

§ 55, 2e al., r. 2, st.: *mepio'(li)*, lees: *mepio'li*.

4e al. Behalve *pipisoe* of *woeloe mpipisoe* (knevel) wordt in T. ook *woeloe ntitisoe* gebruikt.

5e al., r. 3, st.: als *f*, lees: als *p*. [*F* en *v* worden in 't M. *w*, b.v. *Waranst*, „Frans''.]

p. 42, r. 1—2, st.: de behandeling van 't prefix *pi-*, lees: § 287.

§ 57, r. 4; men schrappe: arenpalm.

3e al. Dat *boetoe* en *poeto* iets met elkaar te maken hebben is niet waarschijnlijk; vgl. BW s.v. *poeto*.

§ 58, r. 6, st.: de lucht die ontsnapt, lees: wanneer er lucht ontsnapt. [Het is niet de lucht maar de flesch etc. die het geluid maakt.]

r. 8, st.: steen, lees: (niet ronde) steen.

p. 43, r. 1. Moli. *mboro* komt alleen in afhankelijke vragen als vraagpartikel voor.

r. 6, st.: *poe*, lees: *mpoe*.

---

[1]) TBG dl. 69 (1929), p. 58 v.v.

§ 59, r. 4, st.: *wair*, lees: *w̱air*.

2e al., r. 6, st.: *mowao*, lees: *mowoa*.

r. 3 v.o. (§ 60); *mo'oensoelako* is alleen „opschuiven in de richting van den kop''.

r. 1 v.o., st.: stuurriem, lees: roer, achtersteven.

p. 44, r. 1—2, st.: meenemen, lees: bij zich dragen of hebben.

p. 45, § 63, r. 7, st.: om een hond mee toe te roepen, lees: om een jongen hond (*ana dike*) mee te roepen (liefkoozend ook wel tot een volwassen hond).

3e al., r. 6, st.: *tetalo maroo*, „voorbijgaan, lees: *telalo maroo*, „stilletjes voorbijgaan. [De bet. is „stilletjes voorbijgaan'' in 't algemeen.]

§ 64, 2e al., r. 4—5. De verwantschap van *loendoe* en *doendoe* is onwaarschijnlijk, daar het eerste het begrip van „vernielen door neerslaan, vertrappen e.d.'' uitdrukt.

p. 46, 3e al. Zie ook p. 40, 3e al.

§ 65, r. 3. De bet. „slechts'' voor *da* is onjuist (zie boven bij p. 26).

r. 8 v.o., st.: *songi*, lees: *songing*.

nt. 2, r. 1, st.: coix lacryma, lees: Coix agrestis [1]).

p. 47, r. 8 v.o., st.: „slingeren'', l.: „hangend''. [Ook in 't BW s.v. 1. doë onjuist opgegeven.]

r. 3 v.o. Men schrappe **ato*.

r. 1 v.o.v.v. Een ander voorbeeld uit het T. kan zijn *monte*, „spoedig'', dat wel *monde* luidt wanneer het volgende woord met een *t* begint (b.v. *monte* of *monde tekoeda*, „spoedig boos''). *Monde* is echter ook de BM. vorm.

p. 48, r. 3 — 4. *Roendoe* is eig. een geluidswoord, dat een dreunend geluid weergeeft.

p. 49, § 70, r. 4, st.: „slingeren'', lees: „hangend''.

r. 5 v.v. De gegeven afleiding van *dei* (dat soms ook tot of van oudere vrouwen wordt gezegd) is misschien onjuist, vgl. Bis. *daj*, *indaj*, aanspraaknaam voor meisjes, en *kodei*, „klein'', „lief''. Zie echter BW. s.v. 2. *dei* en *dedi*.

3e al., r. 2—6. Het voorbeeld *mododo* — *mogogo* is verkeerd ondergebracht, omdat het wel wisseling van *g* en *dj* vertoont, maar het M. voor dezen laatsten klank in dit geval geen *s* maar *d* heeft. Voor „Andere voorbeelden zijn'' leze men dus „Een ander voorbeeld is'', en brenge de rest van den zin (van *mododo* af) over naar § 53 (3e al.).

p. 50, § 73. Dat wisseling van *r* en *s* in de verwanten wel degelijk voorkomt blijkt bij v.d. Tuuk, Tobasche Spraakkunst p. 74, Kats-Jonker, Het Tjamoro van Guam en Saipan p. 144, v.d. Veen, Verh. B. G. 65, 2e St., p. 12

4e al. *Woeroe enge* is „snorken'' (als eigenschap of kwaal), *boso enge* „verstopt in den neus'' (als kwaal).

§ 74, r. 2, st.: vrucht, lees: boom. [De vrucht heet *woea lansa*.]

p. 51, § 75, 2e al., r. 5, st.: schrik, lees: verrassing.

r. 6—7. *Wo'ohoe* kan zeer goed voor **wo'o'oe* staan, in welk geval de *h* dus niet oorspronkelijk zou zijn en men geen omzetting behoeft aan te nemen. Ook in P. *mohai* (p. 60, nt. 6) kan de *h* secundair zijn. Vgl. p. 349, nt. 2.

§ 76, 5e al. De bet. „fout'' voor *hala* is te schrappen.

7e al. *Mehimpo* bet. „zitten met aan elken kant van het lichaam één been'', *basimpa* „zitten met de beenen gekruist vóór zich en de knieën omlaag''. De omschrijving „zitten als een vrouw'' voor *mehimpo* is minder juist, want de Tinomposche vrouwen zitten meestal niet op deze wijze (wel de Boven-Morische).

8e al., r. 3, st.: Mal. *asap*, lees: Filipp. *asoe*, *asoek*.

p. 52, r. 2, st.: „rechts'', lees: „rechtsch'' (de vorm *kohana* is BM.).

r. 8—11. Deze zin (Een dergelijk geval ...... tot *daapo* samengetrokken) moet geschrapt worden. Zie p. 212, nt. 2.

---

[1]) In den tweeden druk van De Clercq's Nieuw Plantkundig Woordenboek voor Nederlandsch Indië weer als een variëteit van Coix Lacryma Jobi beschouwd.

5e al. De tweede zin (Dit woord ...... wisselt; r. 1 — 2) met de bijbehoorende noot 1 moet geschrapt worden. Zie § 362.

p. 53, § 79, 1e al. Het hier gezegde is juist, maar behoeft eenige aanvulling. Er moet nl. onderscheid worden gemaakt tusschen woorden waarvan de aanvangs-hamza een essentieel onderdeel uitmaakt en woorden waarin zij alleen optreedt wanneer de fonetische omstandigheden dit noodzakelijk maken, m.a.w. wanneer zij niet onmiddellijk worden voorafgegaan door een ander woord. Bij de tweede categorie van woorden wordt, wanneer zij in dit laatste geval verkeeren, wel is waar een hamza geproduceerd, maar dit is geheel onwillekeurig, en de op deze wijze ontstane klank verschilt ook eenigszins van de gewone hamza (b.v. in het overgenomen woord *iari*, „yard'', dat met een naar *h* zweemenden, zwakken klank begint, tegenover *iapi*, „opgezette milt'', met een vrij krachtige hamza). In het T. beginnen zeer regelmatig alle betrokken stamwoorden met een echte hamza (voor de stammen van intransitiva en adjectiva die alleen met een prefix voorkomen, waar men de hamza anders ook uit vocaalsplitsing zou kunnen verklaren, blijkt dit uit de analogie met de transitiva, die in den imperatief, den vorm met *-in-*, enz. echte hamza hebben). Als uitzonderingen op den regel zijn mij, behalve het zooeven genoemde overgenomen woord *iari* (voor **jari*), alleen een aantal gevallen bekend die in bijzondere omstandigheden verkeeren, nl. de demonstrativa *andio*, *atocoe*, *araoe* enz., de persoonlijke prefixen *i-* en *oe-*, het lidwoord *o* (bij *io* schijnt het optreden van hamza facultatief te zijn), en de prefixen die hun aanvangs-*m* hebben verloren (zie p. 55). De praeposities *a* en *i* (en de daarmee beginnende voornaamwoordelijke en andere bijwoorden) worden soms met, doch gewoonlijk zonder hamza uitgesproken (de in § 281 genoemde vormen *itoloe*, „drie nachten'', enz. hebben steeds hamza). Ook bij het lidwoord *i* komen beide uitspraken voor, en evenzoo bij de in het futurum optredende vormen *iko*, *ita* en *ikomioe* der persoonlijke voornaamwoorden, die ook *ko*, *ta*, *komioe* kunnen luiden en waarin men dus blijkbaar *i* als het lidwoord opvat (wat voor *iko* en *ikomioe* ook etymologisch juist is; *akoe* en *ira* hebben steeds hamza).

Een andere vraag is of deze toestand oorspronkelijk is. Op p. 85 van de BS wordt gezegd: „... daar het woord met zijn voorvoegsel eene eenheid uitmaakt, zou men als normaal moeten aannemen dat de hamzah verstomt'', waarbij dus is uitgegaan van de veronderstelling dat de aanvangs-hamza, in 't algemeen gesproken, geen essentieel onderdeel van het woord uitmaakt. Dit zal voor het Bare'e ook wel juist zijn en eveneens in het T. de oorspronkelijke toestand zijn geweest, zooals waarschijnlijk wordt gemaakt door de uitzonderingen op den regel die het B. vertoont en die, behalve uit woorden waarin de hamza een uitgevallen consonant representeert of waarin de stam meer dan twee lettergrepen telt, in hoofdzaak bestaan uit afleidingen van geluidswoorden (of daarmee gelijk te stellen vormen) en uit woorden die met nadruk of met een zekere emotie worden uitgesproken, gevallen dus waarin het er op aankomt de stamwoorden als zoodanig duidelijk tot hun recht te doen komen, wat niet geschiedt wanneer men de hamza weglaat, omdat dan òf een glijklank wordt gevormd, die het klankbeeld van den stam aantast, òf deze laatste toch een te nauwe eenheid met het voorvoegsel vormt. Gaat dit proces door, wordt m.a.w. ook voor gewone stamwoorden van allerlei aard hetzelfde bezwaar tegen het onmiddellijk op elkaar volgen van prefix en aanvangsklinker gevoeld, dan worden overal hamzas tusschengeschoven en ontstaat de toestand die thans (met eenige uitzonderingen) in het T. bestaat. Dat deze laatste niet oorspronkelijk is kan ook uit woorden als *mooele*[2], „voortdurend heen en weer gaan'', *mompoeai*, *moiko*, enz. (p. 54, 2e al.) worden afgeleid. In sommige dialecten hoort men bij voorvoeging van een prefix in sommige gevallen een hamza bezigen, in andere daarentegen weer niet, maar de verklaring hiervan kan niet

zonder nader onderzoek worden gegeven. Dat het dialect der To Mosiloe (dorp: Betania) in 't geheel geen hamza kent (evenmin als b.v. het Napoesch) is zeker niet oorspronkelijk.

nt. 3. Voeg bij: Het woord *paoe* op zich zelf luidt ook in Moli. *paoe*.

p. 54, 4e al., r. 4 — 5. Dat het Moli. een minimum aan hamzas zou vertoonen is onjuist, want de To Mosiloe kennen, zooals boven gebleken is, in 't geheel geen hamza.

6e al., r. 1 — 3. Dat bij reduplicatie van een met hamza beginnenden stam deze ook in de redupliceerende lettergreep behouden blijft is geen vaste regel, b.v. *mooe'oende* naast *mo'oe'oende*, „behagen scheppen in'', *koei'ineheakono* naast *koe'i'ineheakono*, *ii'ineheakono* (weer verkort tot *i'ineheakono*), „ik heb, hij heeft er schik in'', maar dit is klankverzwakking.

p. 55, r. 4. Wat van hier af tot het eind van § 81 gezegd wordt gaat, zooals boven gebleken is, van een onjuiste voorstelling van zaken uit: van „regelmatige verdwijning'' van de hamza (r. 3) kan niet gesproken worden omdat deze in de bedoelde gevallen alleen voorkomt wanneer de fonetische omstandigheden het onvermijdelijk maken, en zoo zijn het dan ook niet speciaal de in r. 7 — 11 genoemde woorden die het niet-optreden van de hamza bewerken; heeft het betrokken woord een echte hamza, dan blijft deze ook na *ba*, *ka* etc. staan.

§ 82, 2e al., r. 7. Het geluid dat bij snurken ontstaat wordt wel *ngongoro* genoemd, maar het gebruiken van het woord *ngongoro* voor „snurken'' is minder fijn.

3e al., r. 5, st.: men zuigt de lucht ......, lees: men maakt een click met de tong en zuigt de lucht ......

p. 56, § 84, r. 2, st.: boontjes, lees: erwtjes en boontjes. [„Boontjes'' heeten speciaal *inahoe walanda*, *woea inahoe walanda*.]

§ 85, 1e al. Bij de aanhechting van achtervoegsels is een voorkeur te constateeren voor de nasaal *m*.

r. 3. Naast *mamenga* komt ook *pamenga* (vgl. Oe. Oe. *mepangenga*, Tambee *pangema*) voor. Vervoegde vormen kunnen alleen van laatstgenoemden vorm worden afgeleid. *Mamenga* is dus oorspronkelijk een w.w. geweest (zie § 300) en *pamenga* staat op één lijn met *pe'o'ole* en *pewela* (§ 324).

p. 57, r. 5, st.: worden, lees: wordt; r. 13, st.: Ml. *noeri*, lees: Ml. *loeri* of *noeri*.

§ 86, r. 8 — 9, st.: „den staart heen en weer bewegen'', gezegd van slangen en visschen, lees: „het lichaam heen en weer bewegen, kronkelen'', gezegd van slangen, visschen en derg.

§ 87, 2e al., r. 4 — 5. *Saa*, de stam van *momposaa* (B. *mampasaa* of *masaa*), zal wel geen bijvorm zijn van *sala*, maar in verband te brengen zijn met Jav. *sat*, Sd. *sa'at*. De bet. is echter niet alleen „(water) afleiden om een bepaalde plek droog te krijgen'' maar ook „dat doen om het naar een bepaalde plek (b.v. een sawah) te brengen''. Vermoedelijk heeft men hier te doen met een geval dat woorden van ongeveer dezelfde beteekenis, die in vorm op elkaar gelijken, door het taalbewustzijn met elkaar in verband zijn gebracht, want men heeft ook *momposala* (*oewoi*), eveneens „(water) afleiden'' in 't algemeen (B. *mampasaja*).

p. 58, r. 7 — 8 en r. 4 v.o. De voorbeelden van *l* als R-G-H-representant zijn zeer quaestieus, zie beneden.

§ 89, r. 2, st.: *mongkira*, lees: *mongkira-kira*. [*Mongkira* komt in Moli. voor in den zin van „liegen''. Misschien heeft men hier met een uit een Boegineesche taal overgenomen stamwoord te doen.]

p. 59, r. 18, st.: Tag. *sigir*, lees: Tag. *sigid*.

r. 7 v.o., st.: rib, lees: zijde. [*Woekoe* wordt echter wel eens weggelaten, b.v. BM. *woekoe oroesoe* of alleen *oroesoe*, „rib'', T. *woekoe aseno bonti* of alleen *aseno bonti*, „kakebeen van een boschvarken''.]

r. 2 — 1 v.o. Deze verklaring is onzeker, vgl. Malag. *oho* en *ohy*.

p. 60, r. 3; de uitspraak *soeloei* vindt men alleen in verbindingen als *soeloei manoe*, „kippenei'', e.d.

nt. 5, r. 4—5. Vgl. echter beneden bij § 95.

p. 61, r. 17, st.: *oaeg*, lees: *aoeg*.

r. 6 v.o. Zie boven bij p. 59, r. 7 v.o.

r. 2 v.o., st.: Ngadj. *sahap*, lees: Tomb. *sahap*; r. 1 v.o., st.: *sero'*, lees: *se'ro'*. [Er is wel een Ngadj. *sahep*, doch dit is een ander woord; Brandes geeft dan ook als Ngadj. equivalent *sip* op. Ook de (eveneens van Brandes afkomstige) gelijkstelling van *sahap* en *se'ro'* is echter niet te handhaven. De *p* van *monsiroepi* behoeft niet oorspronkelijk te zijn en de stam *siroe* (die als subst. „lepel'' beteekent, zie nt. 6) zal dus wel correspondeeren met Mak. *si'roe'*, Bg. *sinroe'*, Austr. *t'i(n)ḍuk* (Dempwolff), „lepel'', dat onder de A-groep van den R-L-D-regel thuis hoort (*se'ro'* kan een bijvorm zijn van *si'roe'*, *sinroe'*).]

p. 62, r. 16, st.: *wara*, lees: *wara* (in verbindingen als *wara-oeo*, „zogcyste'', *wara-oeloe*, „gezwel aan het hoofd'').

nt. 5, r. 3, st.: droog worden, lees: verdorren, geheel verdrogen (en croquant worden).

r. 6 — 7. *Mokoro'oe* zal wel eerder van den stam *ro'oe* zijn af te leiden, vgl. Bar. *mado'oe*, „uitgedroogd'', Nap. *dooe*, PmB. *do'oe*, „dorst'' (BW s.v. *do'oe*); vgl. ook Boneratesch *moro'oe*, „drinken'' (*mokoro'oe* zou dus kunnen zijn „behoefte hebbende aan drinken'', vgl. p. 340 en Boneratesch *moetindo'oe'*, „dorstig'').

p. 63, r. 8 — 9. *Gawoe*, „witte damp, nevel, mist'' is ook T.; naast *megawoe*[a] wordt ook *megawoe* gebruikt.

§ 95, r. 2—3. In *tamahi* zou de *h* ook verklaard kunnen worden als de versprongen sluitmedeklinker van den wortel *tah* (p. 151), die vermoedelijk de eerste lettergreep van *tamahi* uitmaakt.

p. 64, r. 2—3. Een (ander) voorbeeld van *h* als R-G-H-klank zou de stam *taha*, „vorm geven (door snijden enz.)'' kunnen zijn, vgl. BW s.v. 1. *ta'a* (door Dempwolff in de lijsten van stammen in zijn bovengenoemd artikel niet vermeld).

r. 5. Dat *tahoe* (zie § 360) met Sg. *taghoe-* enz. zou correspondeeren is onwaarschijnlijk.

§ 96, 2e al. Over de *h* van *wo'ohoe* zie men § 75 en het Naschrift en p. 349, nt. 2.

§ 97. Dat de hier gegeven voorbeelden van *l* als R-G-H-klank zeer twijfelachtig zijn behoeft wel nauwelijks meer te worden opgemerkt.

p. 65, r. 10, st.: voorbeelden met *l*; voeg bij: (als die tenminste juist zijn).

§ 100, r. 2 en 4. De voorbeelden *aro* en *mongoera* zijn quaestieus (Dempwolff geeft als MP. vormen *hadĕp* en *uda*).

r. 7 en 8. De voorbeelden *woere* en *boeri* zijn, in navolging van de BS, onder de A-groep gerubriceerd, omdat zij *r* vertoonen, maar op grond van de equivalenten in de andere talen behooren zij onder de B-groep te worden ondergebracht.

r. 5 v.o., st.: boven, lees: bij.

r. 2—1 v.o. De gegeven afleiding van *ondalo* wordt buiten twijfel gesteld door den Boengk. vorm *olaro*. Vgl. ook *dalo* in *ana-dalo*, „foetus'', wat een bijvorm met *d* kan zijn (vgl. p. 66).

p. 66, 11e al. Het voorbeeld *modoko* is zeer twijfelachtig, vgl. *morako*, „grijpen (naar)'' en den MP. vorm *dakĕp*, „Umfasstsein'' (Dempwolff), met *d*.

12e al. Ook in I. en Molo. beteekent *modonge* „ondeugend''. Voor de gegeven afleiding vergelijke men nog T. *nahi poronge*, „hij luistert niet, hij geeft geen acht'', en BW s.v. 2. en 3. *linga*.

13e al. Het woord *datoe* hoort hier niet thuis, daar het een oorspronkelijke *d* heeft (Dempwolff geeft als MP. vorm *datu*, „Sippenhaupt'', op). [Dit behoeft intusschen niet uit te sluiten dat de eerste syllabe identiek is met het bekende honori-

fieke element (r. 1 — 2), daar de aanvangsmedeklinker hiervan in de verschillende vormen waarvan het een bestanddeel uitmaakt niet steeds onder dezelfde klankregels behoeft te vallen. Dat de *d* van M. *datoe* onregelmatig is (r. 4) is juist, want MP. *d* gaat aan het begin van een stamwoord in het M. gewoonlijk in *r* over. Ook op andere gronden is het wel zeer waarschijnlijk dat *datoe* in het M. een overgenomen woord is. De hiertegen in r. 6 v.v. ingebrachte bezwaren zijn niet erg bewijskrachtig, al is het waar dat de vorst van Petasia vanouds in Mori Datoe werd genoemd.]

p. 67, r. 13 v.o., st.: P., l.: BM.

r. 12 v.o., st.: „hand'' en „voet'', l.: „handpalm'' en „voetzool''.

nt. 3. Zie boven bij p. 40, 4e al.

p. 68, r. 1. Naast *mopoë* komt ook *mopoi* voor (vgl. B. *poi*). De afleiding uit *podi* is zeer quaestieus.

§ 101, laatste al. Voor voorbeelden van de B-groep die in het M. *r* vertoonen zie men boven bij § 100, r. 7 — 8.

nt. 2, r. 2, st.: 't vuur, lees: de vlam.

p. 69, § 104, r. 1 en 4. In interjecties komt wel eens *j* voor, b.v. *jaa* (of *iaa*, zonder hamza aan 't begin, zie boven bij § 79), om iem. aan 't schrikken te maken.

r. 7 — 8. In *soëwoe* enz. kan men zich de *e* ook rechtstreeks uit *j* ontstaan denken. In *maldioe* (Maleisch) zweemt de *i* naar *e*.

r. 10 — 11. In de in § 91 en 101 genoemde voorbeelden kan de *e* ook direct of indirect uit *ĕj* (in elk geval niet uit *aj*) ontstaan zijn. Zie boven bij § 35.

7e al., r. 6 — 7. Zie boven bij p. 40, 4e al.

§ 105, r. 3 — 4. De zin „Waarschijnlijk ...... te zien'' is te schrappen (zie boven bij § 35).

p. 70, r. 5 — 6 en 6 v.o. Zie boven bij p. 40, 4e al.

r. 8 — 7 v.o. In pl. v. *semee* ...... „cement'' leze men: *Beroese*, „Broertje'' (nm. v.e. Europeesch kind). [Het voorbeeld *semee*, „cement'', is hier niet op zijn plaats omdat de *e* van de eerste lettergreep niet is ingevoegd om een consonant uitspreekbaar te maken.]

r. 4 — 2 v.o. Gewoonlijk zegt men voor „sigaar'' *soroetoe* of *soeroetoe*. De geopperde hypothese over het ontstaan van *seroetoe* en *horosee* zal wel in dezen zin gemodificeerd moeten worden dat deze vormen teruggaan op de uitspraak die de betrokken woorden in den mond van de Maleisch, Boegineesch of iets dergelijks sprekende vreemdelingen, van wie zij zijn overgenomen, hadden. Een ander voorbeeld van *e* voor *ĕ* in een vreemd woord is *Minse*, „Mientje''.

II.

p. 71, § 106, 3e al., r. 5 — 7. Zie voor andere gevallen van verba waarbij het prefix in de woordherhaling deelt beneden bij § 110 — 111.

§ 107, r. 5 — 8. Zie beneden bij § 108.

nt. Voorbeelden als hier bedoeld zijn: *mompokopokodoito*, „een beetje bang maken'', *tepo²kakahani*, „min of meer met elkaar kunnen opschieten'', *mambe²'ehe*, „tot op zekere hoogte elkaar wel mogen lijden''.

§ 108. De woordherhaling bij substantiva en verba wordt dikwijls gebruikt wanneer men lief, vriendelijk of bescheiden spreekt, b.v. bij het aanspreken van familieleden (*aka²*, *oca²i*, „broertje''), bij het doen van verzoeken (zie p. 77, nt. 1 en p. 111, r. 5 v.o.), als men van zijn eigen bezittingen spreekt (*oso²le mami*, „onze mais'', lett. „onze arme mais, ons beetje mais'' of iets derg.) enz. Tegen kinderen wordt zeer dikwijls van dergelijke herhaalde vormen gebruik gemaakt. Bij werkwoorden wordt ook de reduplicatie op deze wijze gebruikt, b.v. *koepe'o'anao* voor

koepe'anao, „ik heb hem tot kind'', *koepekokariao* voor *koepekariao*, „ik voed hem op, onderhoud hem'' (als men met liefde van zoo iemand spreekt), enz. Misschien is ook de reduplicatie in *mompehohawa*, ,,medelijden hebben met, genegen zijn'' (van een meerdere t.o.v. een mindere), *mompekokono*, „verliefd zijn op'', e.d. op deze wijze te verklaren.

p. 72, r. 5. Men schrappe „beeld''.

r. 17. De *dahoe*[2] is geen hond maar een srt. vleermuis (Dr. Alb. C. Kruyt, Measa, BKI dl. 76, p. 50).

r. 20, st.: *atoeoe*, beter: *andio* (zie beneden bij § 174).

r. 22, st.: tegengekomen, lees: te gemoet gekomen.

r. 25; het woord *ri* is Boegineesch, Bare'e of iets derg.; in raadsels en in poëzie vindt men meermalen woorden uit verwante talen gebezigd.

3e al. v.o. Deze zin (In sommige ...... garnaalsoort) moet geschrapt worden. [In verhalen gebruikt men meermalen de woordherhaling in namen van dieren enz., wat liefkoozend bedoeld is (zie boven).]

nt. 1, r. 3, st.: *hara*, lees: *kara*.

r. 4 — 8. Wat hier staat is minder juist, in zooverre als de stammen *koroe*, *roentoe* en *oeroe* ook in niet-herhaalden vorm kunnen voorkomen, b.v. in *me'oeroe*, „kreunen'', *poloroentoe* (§ 356), en in de op p. 227 genoemde gevallen.

p. 73, 3e al., r. 1 — 2. Men spreekt vooral van *goeroe*[2], *kapala kapala*, *ntoea*[2] (voor *toean*[2]) e.d.

r. 2 v.v. De van *sangka*[2] gegeven verklaring is vermoedelijk onjuist. Het huidige M. taalbewustzijn voelt althans in de herhaling van dit woord geen meervoudige maar alleen verkleinende kracht (dus „spulletjes'' of iets derg.).

r. 12 — 13, st.: „gereed'' (Ml. *sĕdia*), lees: „compleet, volledig aanwezig''.

§ 109, 1e al., st.: het prefix *me-*, lees: de prefixen *me-*, *mambe-*, enz.

2e al. v.o. *Tetenaato* kan ook zijn „aan wie(n) wij *kleine* opdrachten kunnen geven'' en is dan vermoedelijk verkorting van het eveneens bestaande *tena*[2]*ato* (zooals wel meer voorkomt), want *montetena* beteekent „dikwijls, voortdurend opdrachten geven'' (tegenover *montena-tena*).

p. 74, r. 3. *Mompopaoe* is ook „voortdurend bespreken'' (van één ding) en voorts „vertellen'', in welk geval het als gewoon w.w. behandeld wordt, zoodat er weer een nieuwe geredupliceerde vorm *mompopopaoe* (die dus eigenlijk een dubbele reduplicatie bevat) van wordt afgeleid (vgl. p. 304).

r. 6, st.: *atoeoe*, beter: *andio*.

5e — 7e al. In het in de 6e al. gegeven voorbeeld is de kracht van de reduplicatie niet versterkend te noemen: *ikokonaiomo* bet. „hij, het treft er juist, toevallig mee samen'', enz., terwijl *mongkonai* in 't algemeen de bet. heeft van „aantreffen, treffen, samentreffen met, komen tot, bereiken''. In de 7e al. (waar *monsiririnomo* veranderd moet worden in *monsisirinomo*) is het niet uit te maken, daar de vorm zonder reduplicatie niet voorkomt.

r. 5 v.o., st.: *tonga*, lees: *ntonga*.

r. 4 v.o. *Aa* is hier de versmalling boven de heup, de lende (de zijkant v.h. middel).

nt. 1, r. 3, st.: een zingiberacee, lees: gember.

p. 75, r. 2, st.: vermageren, lees: ziekelijk, ongezond.

r. 3 — 4. De omschrijving „alsof men dood zal gaan'' is onjuist; *tindodo* beteekent ook „kramp hebben'' en *metindo*[2]*do mebee* beteekent dus „krampachtig huilen''.

r. 5. Men schrappe „wonen''.

r. 10, st.: *kadopotoetoewoeo*, lees: *ka dopotoetoewoeo*.

r. 13, st.: *gagi*, ten rechte wrschl. *gaagi*.

9e al. *Mompensinsiroi* is: gedurende eenigen tijd op iets neerzien.

r. 8 — 6 v.o. *Mongkikita* is duratief: „gedurende eenigen tijd naar iets kijken'';

mongkita-kita heeft, behalve de opgegeven beteekenis, ook verzachtende kracht: „even kijken naar''.

p. 76, § 110. Naast de opgegeven voorbeelden staan, wanneer zij van substantiva zijn afgeleid, niet altijd vormen zonder woordherhaling (*memiamate* (zie r. 8) wordt b.v. niet gezegd). Men heeft hier te doen met een vaste vorming voor namen van spelletjes of van verrichtingen die men bij wijze van spel of amusement doet, waarop de in het begin van § 110 gegeven definitie slechts ten deele van toepassing is, en waartoe ook gevallen als *me'ole²o*, „in de zon wandelen, zitten, enz.'' (zie p. 316) te rekenen zijn. Andere voorbeelden: *mepoca²i*, „zich aan de zon blootstellen'' (zonder noodzaak), *me'api²*, *me'oewo²i*, „met vuur, water spelen'', *mebaho²*, „zich (spelenderwijs) met water nat maken'', *mewoeni²*, „verstoppertje spelen'', *si polombo²*, „niet nat maken!'' (*molombo* = wasschen).

11e al., r. 1—2, st.: toen zong hij een deuntje, lees: toen zong hij zachtjes, toen neuriede hij.

§ 111, r. 2—6. De bet. „trachten te doen ......'' kan weer verzwakken tot die van „eens doen wat het w.w. zonder woordherhaling aanduidt'' (vgl. Ml. *tjoba* en het slot van § 111). *Peboe²nde* kan dus ook zijn „spartel eens, spartel 's een beetje'', en evenzoo *ai²wa* „kom maar op! *tjoba datang*!'', *lako²* „ga maar (als je durft)'', enz. In r. 7—8 van p. 77 moet „hij trachtte de schelpen der alikruiken uit te zuigen'' vervangen worden door „hij zoog eens even aan d.s.d.a.'' *Mele²mpa* wordt b.v. van een zieke gezegd: „een paar stappen doen, eens probeeren hoe 't gaat met loopen''. Er is dus (zooals reeds in het slot van § 111 is opgemerkt) geen scherpe grens te trekken tusschen deze en de in § 110 behandelde formaties, wat ook weer in den vorm van eerstgenoemde uitkomt, want men gebruikt in deze beteekenis ook wel eens de gewone woordherhaling, dus *peleloe²*, *peboende²*, *ipe'oso² ira* enz. (p. 77); dit is echter naar het schijnt minder goede taal.

Dezelfde vormen kunnen in den imperatief ook verzachtende bet. hebben, dus *pele²loe koa*, „je moet werken'' (geen bevel maar een aansporing), *pongka²a koa*, „je moet eten'', enz.

r. 6—8. Wat hier van *mo-* (*po-*) wordt vermeld geldt ook van de persoonlijke voorvoegsels *koe-*, *oe-* enz., van het infix *-oem-*, enz., dus *onaemo ka ilako²*, „toen trachtte hij te loopen'', *loemako-lakoomo ntoe'oe*, „toen trachtte hij inderdaad te loopen'', enz. (*loemako-lako* is ook „een beetje gaan, een eindje loopen'').

p. 77 (zie ook bij p. 76), r. 11, st. „medeman'' en „om'', lees „mede-dappere'' en „voor''.

r. 14 Wat hier staat behoeft niet in strijd te zijn met het zooeven (begin van § 111) opgemerkte.

§ 113, r. 8 — 9. *Binansi-bansi*, *sinasa-sasa*, enz. beteekenen ook „in kleine stukjes gespleten'', „in kleine stukjes gehakt'', enz.

§ 114, r. 3—5. Dat naast *mengkokodei* en *me'o'ondaoe* (p. 78, r. 5 v.) ook *kokodei* en *o'ondaoe* voorkomen kan men hieruit verklaren dat *ko-* en *o-* niet als prefixen gevoeld worden (van *langkai*, „groot'', schijnt echter alleen *melolangkai* gezegd te kunnen worden). Maar daarnaast vindt men ook gevallen als *momoloeë leredo*, „hun akkers zijn allemaal groot'', *momontondoe tinembido*, „hun draagvrachten zijn allemaal zwaar'', terwijl omgekeerd de vorm *mosisia* (p. 78, r. 9) niet van personen schijnt gezegd te kunnen worden (tenzij door prosiopese). Men leze dus in r. 2 v.o. i. pl. v. „in 't laatste geval'': wanneer deze vormen op zaken betrekking hebben. Voorts moet nog worden opgemerkt dat wanneer zij niet slaan op een meervoudig woord (in welk geval de beteekenis kan worden omschreven als „stuk voor stuk zijnde wat het adjectief aanduidt''), maar een enkelvoudig begrip aanduiden (in welk geval de beteekenis is „op verschillende plaatsen zijnde wat het adjectief aanduidt'', zie § 256), de op p. 239 genoemde beperkingen t.o.v. de voorvoeging van meervoudsaanduiders van toepassing zijn.

Tot de laatstgenoemde categorie behooren ook de in § 115 genoemde en daar verkeerd verklaarde vormen *mengkokamba*, „op vele plaatsen met gezwellen, puisten (*kamba*) behept'' (dat ook kan behooren bij *kamba*, „gezwollen'', en dan op een meervoudig woord betrekking heeft), en *mengkokombo*, van iemand wiens lichaam op vele plaatsen of geheel is opgezet (*kombo*), van welk laatste woord in § 115 bovendien ten onrechte is aangenomen dat het het prefix *me-* dat „voorzien van, behept met'' beteekent bevat.

nt. 1, r. 2 v.o., st.: klein en onbeteekenend, lees: „lief''. [Zie boven bij § 108.]

p. 78, r. 2, st.: bij een meervoudig subject, lees: van een meervoudig woord.

r. 3 — 10. Zie boven bij p. 77, § 114.

r. 22, st.: al overrijp, lees: geheel rijp (of: warempel rijp).

Ter aanvulling van het in § 114 gezegde moet nog worden opgemerkt dat men de betrokken vormen soms ook aantreft met dubbele reduplicatie, dus *memososososa'o*, *memoloeloeloeloeë*, *memororororawoe* (allemaal blind), enz. (in dit geval schijnt *me-* niet weggelaten te kunnen worden), en evenzoo: *mememososa'o*, *mememororawoe*, *mememomo'ito* (allemaal zwart, bruin), *memengkokombo* (zie boven), enz.

§ 115. Men schrappe de eerste alinea. [Zie boven.]

2e al., r. 1 v.o. *Mo'o'alia* komt alleen voor met het suffix *-ako* (*i'o'aliaakoene*, „hij is boos op mij, koestert wrok tegen mij'', enz.) en moet dus hier geschrapt worden.

Als aanvulling van het in § 115 gezegde moge dienen dat de reduplicatie bij adjectiva soms ook verzwakkende kracht heeft, b.v. *mososa'okoe*, „ik ben een beetje boos'', *mohohali*, hetz. als *mohali*², „een beetje *mohali*'' (zie p. 339). Ook in *momoiko*, „aardig, mooi'', is dit het geval, vgl. boven bij § 108.

p. 79, 3e al. Dit voorbeeld is verkeerd gerubriceerd, daar *leloe*² niet beteekent „een beetje bewegen'' (r. 4 — 5) maar „gedurig bewegen''; het behoort dus thuis bij *motoe'i*² (8e al.) e.d. *Nahi leloe* beteekent „er is geen aardbeving'', met als onderwerp „het'' (dus lett. „'t beweegt niet''), en niet de aarde, zooals in r. 3 vermeld staat.

2e al. v.o. In *menggori*², *meloba*², *medoere*² is de kracht van de woordherhaling meervoudig (vgl. *leloe*², *motoe'i*² boven) en daardoor tevens verkleinend, dus „van vele (kleine) teekeningen, figuurtjes, vlekjes, streepjes voorzien'' (*melo*²*ba* = een beetje bont, gevlekt; *medoe*²*re* = een beetje gestreept). Zoo ook in *melara*² of *melolara* (§ 114), „met litteekens'' (tegenover *mela*²*ra*, „een beetje gelitteekend'', „met een of meer kleine litteekens''), *mewoekoe*² of *mewoewoekoe*, „met knobbels'', en verder in vormen als *tepoedoe*², „heelemaal, in hooge mate gebroken'', *teberi*², „heelemaal, erg gescheurd'', *te'otoe*², „heelemaal kapot, in vele deelen gebroken'' (van touwen enz.), *mobaho*², „heelemaal nat''.

r. 4, st.: § 115, lees: § 114.

laatste al. Ook in negaties kan wel eens woordherhaling met versterkende kracht optreden, b.v. *nahi otoe*² (= *nahi hori otoe*) *mia melaki oloe*, „onophoudelijk, onafgebroken gaan er menschen naar de markt'', *nahi pingko*² *paoeno*, „zijn woorden komen heelemaal niet tot een eind''.

r. 3 — 4 *Tede*²*i* is ook „maar een beetje''.

nt. 1, r. 2, st.: met, lees: men.

p. 80, § 118, r. 2, st.: *formatieve elementen* tot vorming van adjectiva, lees: *middelen tot vorming van adjectiva.*

3e al. De gelijkstelling van *botoli* met Ml. *boetir* is weinig waarschijnlijk; zie boven bij § 97 en vgl. *moboto*, „samenknijpen''.

5e al., r. 1, st.: een tol, dus; lees: bepaalde tollen, m.a.w.

4e — 6e al. Naast *bobonggoli*, *boboko* en *lolombo* komen ook *bonggo*²*li*, *boko*² en *lombo*² met woordherhaling voor. Andere voorbeelden met woordherhaling (r. 5 v.o.) zijn *bolo*², „met een gat (*bolo*)'', *lembo*², gezegd van een effen oppervlak (b.v.

lembo[2] *oewoi*, „overdekt met water''; *lembo* = vlakte), en een aantal uitdrukkingen die van werkwoordstammen kunnen zijn afgeleid, zooals *siba*[2], „klein'' (van een stukje), bij *monsiba*, „een stuk van iets afbreken'' (vgl. echter *siba*, „spaander''); *poedoe*[2], „zonder uitsteeksels'' (hetzij die er zijn afgebroken of niet), bij *mompoedoe*, „doorbreken'' (vgl. echter *poedoeno*, „het afgebroken stuk'', d.w.z.: het kleinste stuk van iets dat is doorgebroken); *pole*[2], „zonder uitsteeksels (hetzij die er zijn afgehakt of niet), bij *mompole*, „in de dwarste doorhakken of doorsnijden'' (vgl. echter *bangka pole*, een prauw zonder of met slechts *één* puntig uiteinde of waar aan één of aan beide kanten de punt af is gekapt).

p. 81, 2e al. Het verschil tusschen *mobaho* en *baho*[2] is weer dit, dat het nat in 't laatste geval beschouwd wordt als er alleen bovenop te zitten, terwijl het er bij *mobaho* ingedrongen is.

§ 119, r. 5. Men schrappe „in Molo.'' en „eerder''.

r. 9. *Loewoe*[2] beteekent niet „allemaal'' maar is alleen subst. (zie p. 290).

r. 3 — 1 v.o. Men leze: De *o-* van de volle vormen der hoofdtelwoorden van 2 tot 9 is eveneens uit reduplicatie ontstaan (zie § 283).

nt. 1. Deze noot kan vervallen.

III.

p. 82, 2e al. Dat de grens tusschen samenstellingen en niet-samenstellingen niet gemakkelijk te trekken is, komt alleen doordat de taal in zoovele gevallen nu eens wel en dan weer niet samenstelt. Overigens kan steeds uit de plaatsing van woordjes als *mo* (*to*), *po* en *koa* (§ 244), de personalia van serie I (§ 145), enz. worden opgemaakt of men al dan niet met een samenstelling te doen heeft.

p. 83, r. 13. Het voorbeeld *loemako mekoele* moet vervallen, want men zegt *loemako akoe mekoele* enz.; *mekoele* hangt dus af van *loemako*, zonder daarmee een samenstelling te vormen.

r. 11 v.o., st. „gladde, glibberige visch'', lees: „gladde visch''.

p. 84, r. 10. De woorden *melemba mongkoeni* vormen niet altijd een samenstelling.

r. 11. *Oewi* (*me*)*haro* is de gemeenschappelijke naam van alle variëteiten van Ipomoea Batatas, die niet alle zoet zijn (de laatste alinea van de Errata op p. IX moet vervallen).

r. 15, st.: haartjes, lees: jeukhaartjes.

r. 19 v., st.: „witte kiezel'', ook nm., lees: „witte kiezel of zand'', nm. [Men gebruikt in gewone taal wel de uitdrukking *me'one-mpoete*, doch overigens *one mopoete*, dat al of niet een samenstelling kan vormen; ook bij Lembo Mbelala komt een beek *One-poete* voor.]

r. 26, st.: geel vogeltje, lees: zwart vogeltje met een gele vlek op de borst.

laatste al. Voor deze redeneering is weinig te zeggen; zie het slot van § 251.

p. 85, r. 20. Het voorbeeld *melemba-bonti* is verkeerd gerubriceerd, omdat de bet. niet is „het baadje van een boschvarken dragen'', maar „een boschvarken(shuid) als baadje dragen''.

r. 23, st.: komt, lees: leeft.

r. 3 v. o., st.: vlakte, lees: grasvlakte.

nt. 1, r. 1, st.: deze, lees: de.

p. 86, r. 7, st.: „zijrivier'', lees: „kleine zijrivier''.

§ 126. De hier gemaakte onderscheiding is niet gelukkig. Er is, grammaticaal gesproken, geen aparte categorie van genitieven waarin het tweede lid de bestemming van het eerste aangeeft; de betrokken vormen laten zich evengoed als possessieve genitieven opvatten en staan daarmee grammatisch op één lijn (vgl. *pakoelino tehoe*, hetz. als *pakoeli tehoe*, „middelen tegen muizen'', *pakoelino mia merasoe*, id. tegen heksen; **pakoeli ntehoe* komt niet voor), zoodat de redeneering aan het eind van

de eerste alinea niet opgaat. De verklaring van *mata nsala* als „oog voor den weg'' [1]) is onjuist; de bet. is niet speciaal „gids'', maar in 't algemeen „die voor de anderen uit loopt'' (vgl. *mata mpongasi*, „het eerste rijstebier dat men verkrijgt van een bepaalde hoeveelheid rijst''; de *matano* bij een feest is de openingsdag). Dat bij andere dan possessieve genitief-verbindingen de prenasaleering *in den regel* achterwege zou blijven (r. 3) is ook niet waarschijnlijk: tegenover het reeds genoemde *pakoeli tehoe* en het nog niet lang bestaande *lere kopi*, „koffietuin'' (tuin voor koffie, tuin met koffie), staan *pido mpongasi*, „flesch voor rijstebier'', en een aantal der op p. 87 genoemde voorbeelden (*ata mpoe'oe* en *woerake mpoe'oe* komen ook zonder prenasaleering voor). In elk geval zijn er ook tal van possessieve genitieven die geen prenasaleering vertoonen. Men leze de eerste 8 alinea's van § 126 (p. 86 — 87) als volgt:

Ook wanneer men met een samengestelde genitief-verhouding te doen heeft die niet op de een of andere wijze onder de boven behandelde groep valt, blijft de prenasaleering somtijds achterwege. Voorbeelden zijn: *pakoeli tehoe*, „middelen tegen muizen'', *pakoeli mahaki oeloe*, „medicijn tegen hoofdpijn'', *pakoeli me'ana*, „middelen om kinderen te krijgen'', *balo baroe*, „bamboekoker voor palmwijn'', *wala boë*, „omheining voor varkens'' (d.i. „varkenshok''), *raha ngara*, „paardenstal'', *pakoeli melere*, „medicijn (toovermiddelen) voor den landbouw'' (deze voorbeelden kan men eigenlijk evengoed onder de vorige categorie brengen),

en late daarop de voorbeelden van p. 87 volgen.

p. 86, nt. 1, slot. Zie § 276.

p. 87, r. 4, st.: boschberg, lees: boschhelling.

r. 6. Ook *me'awoe* beteekent „grijs''.

r. 16. Dit voorbeeld moet vervallen; zie § 258.

r. 7 v. o., st.: „vruchten die voedsel zijn'', juister: „vruchten die gegeten (kunnen) worden''. [Zie § 385.]

nt. 1. De bet. „hoogte, berg, heuvel'' kan *wawo* in gewone omstandigheden niet hebben.

p. 88, nt. 1, r. 2, st.: *nengkaroe*, lees: *mengkaroe*.

p. 89, r. 15 v. o. *Pande mepaoe* is ook „knap in 't spreken''.

r. 11 v. o., st.: kleverig vanwege sagopap (die er op gemorst is), lees: met *poeloedinoei* (van sagopap gemaakte lijm) er op.

p. 90, r. 7 — 8, 15 — 17. De voorbeelden *mate oemolo, oemari moiko, oemari nsilolonga, oemari ntekowali* kunnen ook als samenstellingen optreden.

r. 16 v. o. De woorden „of dek'' zijn te schrappen.

r. 13 — 11 v. o., 2 — 1 v. o. De voorbeelden *mesala bangka, mesala wita* en *pinoeloe ngkoeme* zijn hier niet op hun plaats, daar zij zijn afgeleid van de substantiva *sala-bangka*, „waterweg'', *sala-wita*, „landweg'', en *poeloe-ngkoeme* (meer gebruikelijk dan *koeme* alleen, dat gewl. den boom aanduidt die deze kleefstof oplevert).

p. 91, 2e al. Wat hier staat van de transitiva met onbepaald object geldt ook van intransitiva die een object als nadere bepaling bij zich hebben (zie p. 197 en § 312; zie ook § 315, 342 en 343), sommige waarvan trouwens nog als samenstelling kunnen optreden (§ 312).

4e al., r. 2 — 3. In *i'ala-mewoenio* („hij heeft het stilletjes weggenomen'', euphemisme voor „hij heeft het gestolen'') is *mewoeni* intrans. bij *mowoeni*, „verbergen, 't aan niemand vertellen''.

r. 5. *Memboleako motoeri* bet. ook „liggen te slapen''.

r. 7, st.: *merongo*, lees: *meronga*.

5e al., r. 3, st.: dan zoo, lees: van dit.

---

[1]) BS p. 128; wellicht is M. *mata nsala* uit het Bare'e overgenomen, doch ook het omgekeerde is niet onmogelijk.

p. 92, r. 12, st.: *iwoetoe-madodoo*, lees: *iwoetoe-mododoo*.

r. 13 — 14. Wat hier als letterlijke vertaling staat opgegeven is minder juist; de bet. is eenvoudig „hij behandelt mij slecht''.

r. 18 — 22. Nog een andere constructie vindt men in *piingko ikaano* (p. 17), „hij heeft het op (*pingko*)-gegeten'', *motoe'i isile'io*, „hij heeft alles opgelikt'' (*motoe'i* is eig. „droog''), *morina ikoerio*, „hij heeft de bladeren (van den boom) schoon afgegeten'', e.d.

p. 93, r. 3, st.: *mate, ... toewoe*, lees: *maate, ... toeoewoe*.

§ 141, r. 5 — 7. *Motoeri nsilolonga, motoeri moiko, motoeri ntakaoe* en *mesambe'e moiko* kunnen ook als samenstellingen optreden (vgl. r. 10 — 12).

2e al. Deze alinea (p. 93 — 94) moet vervallen, daar de gegeven voorbeelden op één lijn staan met de vroeger genoemde (naast *ka ipepaoeakono moiko* komt ook de vorm met samenstelling *ka ipepaoe-moikoakono* voor; in *ba ipesinggeraha mararoe* is het laatste woord geen bijwoord, daar het in samenstelling staat met 't voorafgaande).

IV.

p. 95, § 142, 3e al. De vormen van de derde, in futurum-vormen optredende serie personalia zijn wel onzelfstandig maar niet gepraefigeerd.

In den 3en pers. sg. van serie III komt behalve *ta* ook *ita* voor. Zie beneden bij p. 103, § 150.

p. 96, § 143, *b*, r. 3 v.v. Men leze dezen zin als volgt: In dit geval wordt echter het pronomen *o* van den 3en pers. enk. bij een groote groep van woorden gewoonlijk alleen gebruikt in combinatie met een van de partikels *mo* of *po* (zie § 246), in welke gevallen men dus *-omo* of *-opo* achtervoegt (zie p. 99). De volgende zin (Er zijn een aantal ...... vermeld) moet geschrapt worden. [Zie beneden bij § 145.]

Bij het sub *b* vermelde had volledigheidshalve nog kunnen zijn opgemerkt dat wanneer het subject van den zin *anoe* is (dus in relatieve zinnen) als regel geen persoonlijk vnw. gebruikt wordt, waaruit wel duidelijk blijkt dat *anoe* eigenlijk niet meer dan een lidwoord is, en het gezegde van den relatieven zin attribuut bij het woord waar hij van afhangt (zie § 207). Wanneer *anoe* „zij die'' beteekent kan *ira* gebruikt worden (*anoe memoloewe ira*, „zij die lui zijn''), doch noodzakelijk is dit niet, zie p. 164.

p. 97, 2e al., r. 4 — 5. Naast *koekaano* enz. wordt ook wel *koekaao* enz. gezegd.

laatste alinea. Naast *motae* staat *ko'aro'a*, „meenen, denken'', dat op geheel dezelfde wijze wordt geconstrueerd, dus *koeko'aro'a* ......, „ik dacht ......'', enz. (naast *ko'aro'a akoe* enz.; de vormen *ko'aro'ao* en *ko'aro'a* alleen schijnen niet gebruikelijk te zijn).

nt. 1, r. 2, st.: vooral, lees: nl.; r. 4 — 5, st.: het suffix *-ako*, lees: de suffixen *-a* en *-ako*. Ter aanvulling van het in deze noot gezegde kan nog dienen dat in het I. *o* en *iro* in 't algemeen als subject zonder, als object met hamza schijnen te worden aangehecht, in 't Molo. in den regel in beide gevallen met hamza. Daarnaast komt ook *ng* voor, b.v. I. *koepolelengo* (st. *lele*, Mak. Bg. id.), „ik breng het (bericht) over'' (bij *-ngo* behooren dan ook *ngiro* en *ngakoe*). Ook *h* vindt men als tusschenklank gebruikt, vooral in P. Vgl. § 380 en p. 54.

p. 98, r. 3 — 5. De woorden *kakaha*, „willen'' (r. 13), en *sapa* en *taha*, „durven'' (r. 14), zijn adjectiva; zij kunnen echter in dit verband wel genoemd worden omdat zij zich in beteekenis bij de werkwoorden aansluiten.

r. 6, st.: vormen, beter: posities (of: verbindingen).

r. 12, st.: „iets willen, er van houden, 't wel willen'', lees: „wel mogen, behagen scheppen in, tevreden zijn met''.

7e al. Ook in T. gebruikt men *poli* zonder object, nl. in gevallen als *nahi poli*

ka toto'orio loewoe, „het is onmogelijk dat men alles weet'', *hadio anggaano, poli koa ilako motoeri*, „hij heeft veel werk, maar ziet toch kans te gaan slapen (lett. „'t is toch mogelijk dat hij ......'')'' (afkeurend bedoeld).

nt. 1, st.: 8e Volgreeks, I, lees: dl. 65.

nt. 2. Ook in het T. komt *moboekoe* voor, in den zin van „iets aankunnen'', b.v. *nahi boekoeo gagi kapala*, „hij kan het niet aan dorpshoofd te zijn''.

p. 99, r. 6, st.: *moroegikomo*, lees: *maroegikomo*.

In § 143b en 145 is een belangrijke fout ingeslopen, doordat mij bij het schrijven van dl. I nog niet bekend was dat niet alleen in de op p. 99 genoemde speciale gevallen *hinao* enz., maar ook **bij allerlei andere adjectieven en werkwoorden het voornaamwoord** *o* **kan worden achtergevoegd zonder dat er** *mo* **of** *po* **op volgt.** Deze vormen staan geheel op één lijn met de (in bepaalde gevallen rekking van de vocaal der eerste syllabe vertoonende) vormen zonder *o* (ook naast *hinao, ndioo, toeoeo*, enz. worden trouwens *hiina, ndiio, toeoeoe*, enz. gebruikt, zie p. 134), maar komen, in 't algemeen gesproken, veel minder voor, en naar het schijnt meestal niet op zich zelf maar alleen in verbinding met een bepaling of als men een woord uit een vraag herhaalt in den zin van ons „ja'', b.v. *mateo a wana*, „hij is gestorven in de *wana* (bosch op de bergen)'', *oesao tokoa*, „het regent dus'' (vgl. *oeoesa*, „het regent''), *tetadi ke lampoemoe?- tetadio*, „is je lampje zoek? — ja''. Dit geldt vooral van verba; bij de op p. 99 genoemde woorden, bij woorden die zich daarbij aansluiten en bij een groote groep van adjectiva wordt de vorm met *-o* dikwijls gebruikt, b.v. *raaneo, tahaneo, ramaio, ndiraaneo, ndiramaio*, enz. (§ 186, 188), *morinao*, „het is schoon'', *tondoeo*, „het is gezonken'', *motoe'io*, „het is droog'', enz.

Men leze dus r. 11 — 12 van p. 99 als volgt: „*O* (3e pers. enk.) wordt ook wel achtergevoegd zonder *mo* of *po*. Dit is in de eerste plaats 't geval'' enz., en schrappe voorts den zin „Ook van ...... voorkomen'' (r. 15 — 16) en de beide laatste alinea's van § 145 (*hinaano* ...... gezonken).).

§ 146. Het weglaten van het vnw. *ira* na het telwoord in gevallen als *mia otoloe anoe melaki Dale, otoloe mia anoe melaki D.* (het zijn drie menschen die naar D. zijn gegaan), *koetena ira mia otoloe*, „ik heb drie menschen uitgezonden'', kan verklaard worden overeenkomstig § 255 (laatste gedeelte) of uit de behoefte om bij *mia*, „menschen'', ook bij de collectieve opvatting toch een aanduiding van het meervoud te gebruiken, vgl. *tembiado pato mia* naast *tembiano pato mia*, „draagvracht voor vier man''.

Ook vermenigvuldigende telwoorden worden wel eens van een gesuffigeerd persoonlijk vnw. voorzien, b.v. *pendoeaomo ilako*, hetz. als *pendoeamo ilako*, „hij is al tweemaal gegaan'', maar dit is vermoedelijk niet oorspronkelijk maar toe te schrijven aan analogie met de adjectiva, en behoort dus thuis onder *b* (§ 145).

p. 100, r. 7 — 8, st.: van bamboe met snaren, lees: van een halven klapperdop met hout, bamboe en een snaar (in de verhalen ook meer dan een).

9e al., r. 1, st.: *anoe asa*, lees: *anoe aasa* (in r. 2 zijn *anoe aasa mbo'oe* en *anoe asa mbo'oe* beide juist).

p. 101, 1e al. Zie § 258 en beneden.

7e al. De hier genoemde gevallen zijn geen genitieven (zie § 258). In *woelaa posheno mokole ntii* heeft men met een bijstelling te doen, in de beide andere voorbeelden met bepalingen. *Kaanga roea oleo, bakoe roea oleo* (padkost voor twee dagen), e.d. kunnen al of niet als samenstellingen geconstrueerd worden (*bakoe-roea-oleokoe* of *bakoekoe roea oleo*, enz.).

r. 4 v.o. *Oelima* kan ook zonder *-no* gebruikt worden. In *ana²no* is *-no* geheel aan *ana²* vastgegroeid, zoodat men voor „zijn jong'' *ana²nono* zegt (vgl. p. 102).

nt. 2, r. 1. Naast *anano manoe* zegt men ook *ana manoe*. — R. 4 — 6. In het I.

gebruikt men *i Ana*, „mijn kind'' (dus alleen van een eigen kind, zooals *ana²* tot een eigen kind gezegd wordt).

p. 102, 3e al. Wat hier staat is over 't algemeen wel juist maar behoeft aanvulling. Niet alleen bij *kontongaa-* komt de vorm met *-no* en vervoeging van het volgende woord voor naast dien met het met het logische subject van den zin correspondeerende possessivum en den deelwoordsvorm en omgekeerd, maar ook bij de andere in deze alinea genoemde woorden, al is eerstgenoemde constructie (die altijd jonger is dan laatstgenoemde) niet altijd even gebruikelijk. Dus: *lawekoe aiwa* = *laweno koe'aiwa*, „daar ik nu eenmaal gekomen ben'', *boro mami mpolai* = *borono kimpolai*, „toen gingen wij op den loop'' (in den 3en pers. enk. schijnt de deelwoordsvorm niet gebruikt te kunnen worden, dus *borono ipolai*, niet *borono molai*), *insono* of *te'insono oekode'i* = *insomoe kode'i* (r. 15), *kongkono koa dompepaoe kanandio* = *kongkodo koa mpepaoe kanandio* (r. 17; zie ook p. 336), enz. (voor voorbeelden van *mansa-* zie men p. 276 v.). Men brenge in deze alinea dus de volgende wijzigingen aan:

r. 3, st.: *boro dompolai*, lees: *borodo mpolai*.

r. 4, st.: op dit woord volgt, evenals op *ka*, lees: op *borono* volgt, evenals op *ka*, steeds.

r. 5, st.: *Mansa*, lees: Ook *mansa*.

r. 19 — 20, st.: behalve bij *borono*. Na *laweno* is de deelwoordsvorm facultatief; lees: behalve wanneer *-no* er een vast bestanddeel van is geworden, in welk geval de vervoegde vorm volgt,

en vulle haar voorts aan met het boven gezegde.

5e al. Zie ook p. 366.

p. 103, r. 2 — 4. Het gebruik van *-no* is echter niet altijd verplicht, b.v. *mia i singge inia(no)*, *tosingge-inia(no)*, „menschen uit een ander dorp (andere dorpen), vreemdelingen''.

§ 150, 2e al., r. 3 — 5 en 8 v.v. Dat *ta* eigenlijk geen pronomen maar een futurumpartikel is, is op zich zelf juist, maar men behoeft niet aan te nemen dat het van partikel tot voornaamwoord is geworden, omdat, zooals boven gebleken is, naast *ta* ook *ita* voorkomt, waarvan het vermoedelijk een verkorting is en waarin wèl een element van den 3en pers. sg. (*i*) aanwezig is. Met *ita* is het BM. *olo* (uit *o* + *lo*) te vergelijken, waarover in § 237 gesproken is.

r. 13. *Ta hinao* wordt ook wel eens een enkele maal gebruikt, doch dit is blijkbaar een Neubildung.

3e al. Dat de vormen van serie III geen prefixen genoemd kunnen worden is boven al opgemerkt.

p. 104, r. 1, st.: maar, lees: zoo maar.

r. 4, lees: hier de partikels *mo* enz. onmiddellijk op het pronomen. Zie § 244.

r. 10. Na „worden'' voege men in: (behalve *ka* in den zin van „en'').

r. 6 — 5 v.o., st.: prefixen geld dit, lees: pronomina die het subject aanduiden geldt dit.

r. 3 — 2 v.o. Wanneer men een gewone mededeeling doet staat het subject meestal voorop, omdat dit het meest op den voorgrond treedt, b.v. *anakoe mahaki*, „mijn kind is ziek'', *dahoekoe molai*, „mijn hond is er vandoor'', naast *mahakiomo anakoe*, *molaiomo dahoekoe*, met *-mo*, dat een tegenstelling aanduidt met een voorafgaanden toestand, zoodat er wat meer nadruk valt op het predicaat.

p. 105, 4e al., r. 11, st.: voor hen, lees: voor hen wel.

6e al., r. 2, st.: onbepaald, lees: bepaald.

p. 106, § 152, r. 6, st.: *nahia*, lees: *nahia* en zijn equivalenten.

2e al. Het hier gezegde geldt ook wanneer het betrokken pers. vnw. nader verklaard wordt door een substantief of eigennaam, b.v. *ikoloepeo i Bange onae mo-*

wawa sara'oeno, „de Aap had (in tegenstelling met zijn makker) vergeten een handfuik mee te nemen''.

3e al., r. 3, st.: geprae-, lees: voorgeplaatst.

p. 107, § 154, r. 3—4, st.: gesuffigeerden, lees: gesuffigeerden enz.

p. 108, r. 3, st.: *gagi*, lees: *gaagi*.

r. 5, st.: zullen ons, lees: zullen ons op onzen tocht.

6e al. Gewoonlijk is het tweemaal bezigen van het pronomen personale beperkt tot één van de beide zindeelen, dus *onae onae ta loemako monsakoe, ontae naahi*, of *onae ta loemako monsakoe, ontae ontae naahi*.

7e al. Ook *koa* kan in dit geval gebruikt worden, b.v. *ongkoeë koa ongkoeë naahi*, „ik alleen niet'' (versterking van *ongkoeë koa*). Tegenover *ongkoeë koa ongkoeë* staat *ongkoeë koa ngkoeë* „ik (zelf)'' (niet anderen); zoo ook *ondae koa ndae, omami koa mami*, enz.

p. 109, r. 4 en 5, st.: zelf, lees: zelf maar.

3e al., r. 7 — 10. Deze laatste zin (Zonder possessivum: ......) moet geschrapt worden. [*Koroi mokole* beteekent hetzelfde als *mokole*; de vertaling van *mompotii pe'oloe a ngkoroi mokole* moet luiden „knoopen op den *mokole* doen neerdalen'', d.w.z. „een uitnoodiging a.d. *mokole* zenden''].

4e al., r. 1, st.: moet, lees: kan.

5e al., r. 3 — 4. Men schrappe „b.v. Moli.'' en „maar of dit ook T. is, is niet zeker''.

§ 156. De beteekenis van *ngkoeda, moeda*, etc. is onvolledig opgegeven. Er had bij vermeld moeten zijn dat zij nederig, vriendelijk stemmend zijn, en alleen gebruikt worden van iets kleiners dat zich bij iets grooters aansluit, niet omgekeerd. Er zit iets in van „kasian''. Vandaar dan ook dat zij als verzachtende partikels kunnen optreden, zooals in *ipotae poeoe*[2]: *nahi koe'eheakono ngkoeda booekoe*, „de *poeoe*[2]-*vogel* zeide: ik sta dat (verzoek) met betrekking tot mijn visschen niet toe'', waar geen sprake is van overeenstemming met iets of iemand anders (de toegesprokene heeft zelf geen visch), maar waar *ngkoeda* alleen verzachtend is (een weigering zonder verzachting, zooals *nahi koe'eheakono nae ongkoeë* of *ngkoeë*, klinkt hard). Ook in *mentee ke naahi, nahia nto'oriato ntada* (p. 267) en in de zinnen met *moeda* op p. 139, r. 3 v., en p. 138, r. 13 v.o. v.v. (in 't laatste geval zouden wij in het Ned. ook van „jij!'' als interjectie gebruik kunnen maken) zijn deze vormen verzachtend, vertrouwelijk. Maar in combinatie met *nae* (*nae moeda, nae mida*, zie p. 119) is dit niet het geval.

nt. 1, st.: als interjectie, lees: als interjectie of partikel.

p. 110, 11e al., st.: het, lees: het wel.

§ 157, 2e al. Wanneer *kita, to-* enz. in den zin van „men'' optreedt wordt het niet als meervoud gevoeld en heeft het bijbehoorende w.w. of adjectief dus geen meervoudsteeken.

p. 111, r. 4, st.: op een plas (*lowo*), lees: in zeer ondiep water.

4e al., r. 5. Het subject van *nahi tikoe* zijn de armen (niet het omspannene).

p. 112, § 158, 1e—3e al. Wat hier staat is niet in alle opzichten juist: de beleefde vormen worden ook wel tot leden van oudere generaties gebruikt (door personen van allerlei stand), b.v. tot den vader (niet tot de moeder), en ook wel eens tot oudere familieleden van dezelfde generatie. 't Is meer een kwestie van gevoel, de een doet het zus, de ander zoo. Ook in de dialecten worden wel beleefde vormen gebruikt, zij het niet zoo vaak (2e al.). Dat het hier een van elders overgenomen gebruik betreft (3e al.) is dan ook niet zeker. Verder worden merkwaardigerwijze (anders dan in r. 9 van de 1e al. vermeld staat) ook tegen kleine kinderen van hoogeren stand de beleefde vormen gebruikt, tenzij in uitzonderingsgevallen.

p. 113, r. 1 — 2. De beteekenis „Z.Ed. het Districtshoofd'' van *ondae Koemisi* is natuurlijk

uit de hier genoemde („het D. en de zijne(n)'') ontstaan. Zoo ook mut. mut. in den 2den pers.

§ 159, r. 7 — 8. *Omami Ama* enz. kan natuurlijk ook zijn „Vader en wij, Vader en ik en een of meer anderen'', enz. Men gebruikt in deze gevallen ook wel *ka* (*omami ka i Ama, omioe ka mandoro*; *ongkoeë ka i Ama* enz. is geen goede taal). Een ander geval heeft men in *ongkoeë ka omoeë nineeno*, „*jou* en *mij* heeft hij genoemd'', vgl. *ontae ka ongkoeë lako mebooe*, „jij en ik moeten gaan visch vangen'' (als op „ik'' nadruk valt).

r. 7 v.o.; *mia atoeoe*, resp. *nana'ote atoeoe* („dat kind, die jongen'') voor „jij'' is minachtend.

p. 114, 5e al., r. 1, st. *gagi*, beter: *gaagi*.

7e al. Men leze „bezigt'' i. pl. v. „moet bezigen'' en schrappe „steeds''. [Men zegt ook wel *i Labonde ka i Laengko*; deze constructie is een Neubildung.]

Wanneer er sprake is van dieren gebruikt men alleen *ondae* wanneer zij als personen worden opgevat, b.v. (*ondae*) *i Bange ka i Ee'a*, „de Aap en de Schildpad'', *dahoekoe ka manoekoe*, „mijn hond en mijn kippen''.

§ 160, r. 1 — 3. Wat hier staat is niet geheel juist: wanneer men een persoon of zaak aanwijst („deze, dit, die, dat'') gebruikt men als zelfstandig demonstrativum, zooals beneden blijken zal, de vormen *andio, araoe*, enz. en niet *onae*.

p. 115, 8e al., r. 1, st.: *da'iapo*, liever: *da iaopo* (uitgesproken als *da iaapo, da iapo*, zie § 34 en 31); r. 6 v.o., st.: andere bijwoorden dan *koa*, lees: bijwoorden.

p. 116, § 162, 1e al. *Hoioto* of *ho'ioto* wordt weer samengetrokken tot *hooto* (P. *ooto*). Zie over *hooto* en over Tambee *hia'oto* in vetatieve beteekenis § 241, over *hoopo* (P. *oopo*) eveneens § 241, over *ia* het Naschrift bij § 165, en over *ia*, Kns. *ie* en P. *oo* in ontkennende uitdrukkingen § 264, 268 en 269. In 't Woelanderisch (Korololama en Boenta) gebruikt men *hoo'i* voor *ho'io*. In het T. heeft men *hia* in den zin van „genoeg!'' (b.v. als men iemd. inschenkt; vgl. p. 212), doch dit zal wel niet in dit verband thuis hooren.

r. 1 v.o., st.: alleen, beter: maar (Duitsch *allein*).

p. 117, 2e al. *Iao koa ntoe'oe* beteekent echter: „ja werkelijk! ja zeg! inderdaad! dat is waar ook!''

r. 8, st.: weer, lees: al weer.

3e al. Wat hier staat is wel 't meest gewoon, maar men kan in den zin van „toen pas, dan pas'' (r. 1 v.) naast *iaopo* toch ook *da iaopo* (of alleen *da iao*) gebruiken (*da iaopo isaba mata oleo* kan dus ook beteekenen „toen pas kwam de zon op'', enz.), zooals men omgekeerd in de gevallen van r. 6 — 18 behalve *da* (*iaopo*) ook *iaopo* kan bezigen. Verder kan *iaopo* ook „dan, vervolgens'' beteekenen, b.v. *ipoko'oemario anggaano, iaopo ipotoeri*, „hij maakte zijn werk af en ging vervolgens slapen''; *da iaopo* is echter alleen „pas, dan pas, toen pas'', dus *da iaopo ipotoeri*, „toen pas ging hij slapen''.

r. 12, st. *daapo-*, lees: *daapo*.

r. 4 v.o. (§ 163). *Ntae* of *ngkoeë* kan worden weergegeven met „dus'' („in tegenstelling met de verwachting'', Min. Ml. *kote'*). Doch niet in combinatie met *ke* (zie beneden).

p. 118, 3e al. Deze vormen met *ke* (waarbij ook *ke ntae, ke ngkoeë* gevoegd kunnen worden) dienen om aan het rechtzetten van een anders meening kracht bij te zetten, b.v. *i Anoe ke ntae* (*ke ngkoeë*) *oemalao*, „N. N. heeft het genomen!'' (niet ik b.v.). Ook *ke nae* komt voor, in den zin van „dus'', b.v. *da hinao ke nae*, „hé, er is dus nog wat!'' (als uitroep van verrassing).

4e al. *Mangkoeë* kan ook eenvoudig versterkend zijn, b.v. *anoekoe mangkoeë* (op de vraag aan wien iets toebehoort), „van mij!''

5e al. Voor de partikel *nae* gebruikt het I. *daeno*, het Molo. *deno* of *na'a* (een

bijvorm van *da'a*), het Bovenland *ino* of *nggida* (zie p. 121 en beneden bij p. 126). *Nae* kan ook aan ons onzekerheidswoord „zeker'' beantwoorden, doch heeft dan een anderen toon, b.v. *oe'alaomo nae* (6e al.) of *oe'alaomo naee* (uitgesproken met ietwat gerekte *e*), „je hebt 't zeker al genomen''.

8e al.; *nahi ndio rahamoe ke nae andio?* kan ook zijn „is dit dan je huis niet?''

9e al.; *isema ke nae anoe aiwa* beteekent: „wie is er dan gekomen?'' („toch ook weer'' wordt uitgedrukt door *po da'a*, dus *isemapo da'a anoe aiwa*).

10e al. *Kitao* beteekent „pas op''. *Nae* kan bij een imperatief zoowel in boosheid gebruikt worden als eenvoudig versterkend of ook verzachtend (in den zin van Mal. *tjoba*) zijn, b.v. *i Anoe nae*, „N. N (moet je nemen b.v.)!'' (als de ander een ander idee heeft geuit).

nt. 4, lees: *namia* (*na mia*), nadrukleggende partikel, uit *nae mia*, van *mia* (mensch, man) en *nae*.

p. 119, 3e al. *Onae koa nae andio* of alleen *onae koa nae* wordt gebruikt om een voorstel te doen; *ontae koa nae andio* daarentegen beteekent in 't algemeen „wat ons betreft'' (in tegenstelling met anderen). Zoo ook *omioe koa nae atoeoe* (b.v. *o. k. n. a., ipekoelemo*, „wat jullie betreft, keeren jullie maar terug'').

4e al., r. 2. Dat *ka nae* gelijk zou staan met B. *mo se'e* is minder juist; het wordt gebruikt wanneer men een ander iets inprent of inscherpt (in den zin *kanandiomo mangkoeë ana ba tomonge*[2] in de 4e al. van p. 118 zou 't b.v. zeer goed gebruikt kunnen worden).

5e al. Zie boven bij § 156.

§ 164, r. 8, st.: prefixen, lees: in futurum-vormen optredende pronomina.

r. 5 v.o. *Olo* is ook Moli., *ino* ook Molo. I. Zie § 237.

p. 121. In den 3en pers. enk. gebruikt 't Molo. ook *deno*, 't I. ook *daeno da'a*.

nt. 2. De vorm *dida'a* zal wel op verkorting berusten en dus eigenlijk wel degelijk een element van den 2en pers. bevatten.

nt. 3. Dat de W. vorm van den 1en pers. plur. excl. *amahai* luidt, terwijl in alle andere vormen *hae* optreedt, kan aan invloed van *amai* zijn toe te schrijven.

p. 122, r. 6. Het hier genoemde *da* is eigenlijk een aparte, niet bij de vormen als zoodanig behoorende partikel (zie beneden bij p. 126; van de *i* van *dai* geldt dit natuurlijk niet).

§ 165, 1e al. De BM. vormen *-aleo*, *-waweo*, *-kiteo* (p. 7) en *-akeo* (suffix *-ako* met het enclitische vnw. van den 3en p. enk.), waarin voor het ontstaan van *e* uit den oorspronkelijken sluiter van den stam, resp. het suffix (*a*) geen der op p. 33 en in het Naschrift genoemde redenen kan worden aangevoerd (de nabijheid van de *o* zou juist een anderen klankovergang doen verwachten) maken het zeer waarschijnlijk dat *o* verkorting is van **io*, *ia*, of liever nog van **jo*, **ja*, uit **io*, *ia* (zie p. 125). Ook in het Boetonsch, waar het suffix van den 3en pers. sg. *a* luidt, komt in sommige gevallen nog *ia* voor [1]). Ook *i*, *e* (W. Kns.) kan zeer goed op **ja* of iets derg. teruggaan, wat het in dezelfde functie naast elkaar voorkomen van *i*, *e* en *o* in deze dialecten zou verklaren. De vorm *tai*, die uit **taia* of iets derg. moet zijn ontstaan (p. 251), is een steun voor deze opvatting. Ook het accent van *dio* (p. 248), dat op een ouder **ajo* wijst, steunt de gegeven afleiding.

r. 15—16, st.: *oemale'e*, maar men vindt ook wel vormen zonder hamza, lees: *oemale'e* of *oemalee*; het gebruikt dus vormen met en zonder hamza naast elkaar.

r. 20, st.: voor mij, lees: voor hem.

nt. 3, r. 4, st.: *mo-*, lees: *mo*.

---

[1]) Mededeeling van Dr. A. A. Cense. Vgl. ook de verkorting van het lidwoord *io* tot *o* (p. 260). Het Mak. heeft het lidwoord *a*, dat oudtijds *ia* heeft geluid.

p. 124, r. 9 v.v. Nader kan worden meegedeeld dat W. *inakoe* enz. correspondeeren met T. *ongkoeë* enz., *angkoe* enz. met T. *ngkoeë* enz.

p. 125, 2e al., r. 1—2. Deze *a* treedt ook in T. op, doch alleen bij het lidwoord *i*, niet bij de gelijkluidende prepositie, b.v. *aisema*, „wie?'' In het BM. gebruikt men hiervoor *nggo isema*, waaruit blijkt dat de *a* van *ai Laemadi* enz. wel niet als prepositie moet worden opgevat, zooals reeds in r. 11 v.v. werd vermoed.

nt. 4. Men schrappe *misschien*.

p. 126, r. 6. *Dikida'a* kan ook assimilatie zijn, vgl. het synonieme Molo. *nggikida'a* naast *nggoikoda'a* (met *nggo*, dat ook in het boven (bij p. 118) genoemde *nggida* moet zitten; *nggo* (p. 152 v.) staat in deze vormen dus naast *da*).

r. 9—12. *Daada'a* zal wel staan voor *daeda'a*, uit *daenoda'a* (dat *a* op *i*, element van den 3en pers. sg., teruggaat is niet waarschijnlijk, daar dit *i* op zich zelf in het BM. niet voorkomt; vgl. ook r. 3—4).

r. 13. Er is echter ook *na'a*, bijvorm van *da'a* (zie boven).

2e al., r. 3—6. In plaats van P. *la*, *le* gebruikt het T. *nde* (b.v. *nde moeda* = P. *lekoda'a*; *la* of *le* behoort dus eigenlijk niet bij den vorm), maar andere dialecten weer *da*, zoodat *la* zeer goed een bijvorm kan zijn van dit laatste.

§169, r. 4, st.: *be-*, lees: *me-*. Na *mambe-* is in te voegen: (*mombe-*).

p. 127, 3e al., r. 6—7. Zie beneden bij § 174.

r. 7 v.o., st.: *nditamahi*, lees: *(i)nditamahi*.

p. 128, 2e al., r. 4. Het hier en in de volgende alinea's ter verklaring van een deel der gegeven voorbeelden gezegde is gewrongen en niet te handhaven. Er is geen afdoende reden om b.v. in *nahi koeto'orio atoeoe*, „ik weet dat (wat je vraagt b.v.) niet'', *atoeoe* als attribuut bij *-o* te beschouwen, terwijl *neeno* in *nahi koeto'orio neeno*, „ik weet zijn naam niet'', niet anders opgevat kan worden dan als bijstelling bij de voorloopige objectsaanduiding *-o*. Er zijn bovendien ook gevallen waarin de gewraakte redeneering zich in 't geheel niet laat toepassen, b.v. *anoe isoca anamoe?* — *araoe*, „welke is je zoon? — die daar'', *andio*, „dit, deze'', enz. Het is ook veel eenvoudiger om te zeggen dat de vormen *andio*, *atoeoe* etc. ook zelfstandig (in den zin van „deze, dit, die, dat'') kunnen optreden (de van de voorbeelden in al. 5, 7, 8 en 9 en in r. 3—4 van p. 129 gegeven verklaringen kunnen dan vervallen). Het is zelfs zeer goed mogelijk dat deze functie de oorspronkelijke is, vgl. het optreden van *a* (met nasaal) als lidwoord en de parallelle gevallen uit het BM. (§ 195, eerste alinea). Het Moiki gebruikt in zelfstandige beteekenis *andia* enz., anders *ndia* enz. (§ 192, tabel I), maar dit zegt niet veel, omdat de laatste vormen verkorting van de eerste kunnen zijn (vgl. § 195, 1e al.); ook het R. gebruikt *ndio* enz. in bijvoeglijke, *andio* enz. in zelfstandige functie. Intusschen heeft het T. ook *onae atoeoe* enz. voor „dat'' enz. (vgl. *-o atoeoe* enz.; is er reeds *-o*, dan kan *onae andio* enz. dus niet gebruikt worden).

p. 129, r. 3, st.: *Bahapa*, lees: *Hapa*; r. 5, st.: *iapo*, lees: *iaopo*.

r. 6, st.: 163, lees: 162.

r. 11, st.: een zwarte rups met lichte vlekjes, lees: groote rupssoorten zonder haren.

5e al., r. 6—7, en 7e al., r. 3—4. *Tehine* staat (aan 't begin van een zin) ook voor *nahi tehine*, „na niet langen tijd, na eenigen tijd, onder die omstandigheden''; *(nahi) tehi'ne* en *(nahi) tehine andio* hebben dezelfde bet.

§ 174, r. 3 en 5 v.v. Zie beneden.

r. 2 v.o.; „in een verhaal'' kan wel geschrapt worden.

p. 130, r. 5, st.: *gagi*, lees: *gaagi*; r. 7, st.: roosterden hem, lees: bereidden hem toe.

r. 9 v.v. en elders. Wat hier staat is op zich zelf niet onjuist, maar *atoeoe* wordt in het moderne, sterk aan taalbederf onderhevige M. dikwijls gebruikt in plaats van *andio* in gevallen waarin het Mal. *itoe* zou bezigen, dus zuiver als een Mal. insluipsel. In vermeldingen of verhalen kan *atoeoe*, behalve in den zin van „de

door jou (U enz.) genoemde'' (waarvoor het niet noodig is dat de tweede persoon de *eerste* vermelding heeft gedaan), alleen gebezigd worden wanneer de spreker (voor een tweede of latere maal) van iets gewag maakt dat hij zelf gezien heeft, zoodat hij 't a.h.w. nog voor zijn oogen ziet en het voor zijn geestesoog dus daar is waar ook de tweede persoon zich ongeveer bevindt, of wanneer zich in een verhaal een soortgelijke situatie voordoet (de spreker verwijlt met zijn gedachten bij dengene over wien 't verhaal gaat, en bevindt zich dus *tegenover* nieuw optredende personen e.d.), ook wel wanneer er in een verhaal twee partijen zijn, en de minst belangrijke (in 't oog van den verhaler) of de minst sympathieke (al weer dus die waar de spreker niet met zijn gedachten bij vertoeft) met *atoeoe* wordt aangeduid (b.v. § 176, 3e al.).

§ 175, r. 4, 12, 2 v.o. Zie boven.

r. 1 v.o. Dat in dit geval niet *ambaoe andio* (dat immers naast *ambaoe atoeoe* staat in den zin van „de zooeven genoemde buffel'') gebruikt zou kunnen worden is onjuist. Alleen wanneer de plek waar het dier zich bevindt voortdurend in het bewustzijn aanwezig blijft gebruikt men *ambaoe araoe* (*alooe*, enz.).

p. 131, r. 2—3. Zie boven.

§ 176, 1e al. Men gebruikt de vormen *andiodo* enz. ook wel eens van twee personen enz., nl. wanneer men ze uitdrukkelijk aanwijst; *-do* schijnt dan meer een nadrukgevende functie te hebben.

2e al., r. 1, st.: *gagi*, lees: *gaagi*.

§ 177, r. 1. Hierbij kan opgemerkt worden dat ook *andio* wel eens door „zoo'' vertaald moet worden, zooals in de op p. 178 genoemde voorbeelden, of wanneer het een deelwoord bepaalt dat met een onbepaalde wijs in het Ned. correspondeert, b.v. *mo'ia² andio nahina toedoeno*, „zoo stil te blijven zitten heeft geen nut''.

p. 132, r. 2, st.: de spreker, lees: een ander.

5e al. *Kanandio* en *kanatoeoe* kunnen ook in onbepaalde beteekenis gebruikt worden, evenals in onze taal, b.v. *ipotaeakoene kanandio ka kanatoeoe*, „hij sprak zoo en zoo tot mij'', *oleo kanandio*, „op die en die dag'' (als men den dag onbepaald laat).

6e al. De beteekenis van *kanandio* in deze gevallen is eigenlijk eenvoudig „nu''. Ook in andere gevallen kan 't die bet. hebben, b.v. *kanandio moroeanaomo loewoe sangka*, „nu zijn de goederen allemaal goedkoop''. In de bet. „over ...'' kan ook alleen *po* gebruikt worden, b.v. *roea wongipo (kanandio) akoe loemako* (of: *roea wongipo ka koelako*), „over twee dagen zal ik vertrekken''.

r. 7. *Poeloe'a andio* is hier verkeerd verklaard, de bet. is: „10 nachten na dezen'' (misschien berust deze vorm op verkorting).

8e al. In dit voorbeeld staat *kanatoeoe atoeoe* gelijk met *toeoemo* en is dus geen tijdsbepaling, al moet het wel met „nu'' worden vertaald (zie § 183 en het Naschrift); de bedoeling van den zin is: „nu (daar de zaken zoo staan, omdat je zoo aandringt), ga dan maar!'' (meer gebruikelijk is: *kanatoeoe atoeoe, komo loemako*). Wel tijdaanduidend is het in *ba nahia ongkoeē atoeoe motoewoeko, kanatoeoe atoeoe tehineomo oemate*, „als ik je niet had verzorgd, zou je nu al lang gestorven zijn''.

p. 133, r. 6 v.v. Zie beneden bij § 179.

2e al., r. 3, st.: aan kunnen nemen, lees: geregeld aannemen.

4e al., r. 1, st.: *asa ambaoe*, lees: *aasa ambaoe*.

r. 8 v.o., st.: prinses, lees: opgeborgene. [*Sinongi* behoeft niet juist een „prinses'' te zijn.]

r. 6—5 v.o., st.: dat 't lang (geleden) was dat haar man (uit huis) was afgedaald, lees: dat 't lang duurde dat haar man beneden was.

r. 4 v.o. Over het speciale spraakgebruik van *ndiomo* in gevallen als dit zie men

beneden bij § 183.

p. 134, r. 11, st.: niet gebruikt, lees: minder gebruikt.

§ 179, r. 3; *-o* kan intusschen wel voorkomen bij de in § 189 genoemde combinaties *ndio raane* enz., zie ben. bij p. 147, 5e al. Verder komt *ndioomo* voor in den zin van „hij ... reeds'', zie ben. bij p. 137, 9e al.

r. 4 v.v. Het verschil van de beide functies van *ndio* etc. is minder groot dan het hier en elders beschreven is. Ook in de niet-adjectivische functie kan soms *me-* (meervoudsprefix) optreden, zoodat b.v. *meraoe iramo mia hopoeloe ira* (4e al.) ook kan beteekenen „daar zijn tien menschen, dat zijn de tien menschen''. Wanneer *me-* weggelaten wordt (zooals in de 7e al.) en in den zin nog een andere meervoudsvorm voorkomt kan men ook eenvoudig met taaleconomie te doen hebben, zie § 255.

5e al. v.v. Hierbij is het zooeven gezegde in gedachten te houden.

r. 2 v.o. *Raoemo* is hier sterker dan *raoe*; het drukt verbazing of iets dergelijks uit, zooals ook in *raoemo melendoako*, „daar ligt hij!'' Zoo ook *tosoemo* in gevallen als *tosoemo mongkaa tokoa mia modoko atosoe*, „die slokop is daar dus aan 't eten!'' (vgl. r. 6—4 v.o.). Maar wanneer de persoon of zaak wordt *aangewezen* heeft *mo* deze functie niet.

p. 135, § 180, r. 1—2. Dat *ndio* ook in verkorten vorm voorkomt is geen bijzonderheid van dit demonstrativum; van *tosoe*, *raoe*, enz. geldt hetzelfde, b.v. *toeko* (voor *tosoeko*), *ra ira* (= *raoe ira*), *lo ira* (= *looe ira*), *tahira* (= *tahoe ira*), enz.

r. 5—6. Zie echter beneden.

r. 7—9. Voor „hier ben ik, hier zijn jullie'' kan ook *ndio akoemo*, *ndio komioemo* gezegd worden (vgl. boven bij § 179).

r. 4 v.o., st.: *mia*, lees: *inia*.

r. 3—1 v.o. In *a, ndiokomo, mia anoe lambaha* is *mo*, anders dan in r. 2 v.o. v.v. vermeld, versterkend en *ndio* dus niet in zijn adjectivische functie op te vatten.

nt. 3, r. 4, st.: *ndi akoe*, lees: *ndi(o) akoe*.

p. 136, r. 4, st. „niet'' en „Maar wel'', lees „ook'' en „Ook'' (in r. 6 is „ook'' te schrappen). [Ook hier vervalt dus een van de verschilpunten tusschen de beide functies van *ndio*; zie boven bij § 179.]

r. 5. *Ndio iramo nana'ote oroea ira, mendio iramo nana'ote otoloe ira* kunnen in een verhaal beteekenen „er waren twee (drie) kinderen''. In dit geval kan men aan *mo* niet meer dan afrondende kracht toekennen, welke functie vermoedelijk een verzwakking is van de bekende.

§ 181, r. 6, st.: ben, lees: was. [Voor „ik ben maar wat aan 't wandelen'' zou men *ndi(o) akoemo koa melempa*[2] zeggen.]

2e al., r. 4, st.: verhalen, lees: verhalen enz.

r. 5—6, st.: gebeurtenissen, voeg bij: of in gesprekken omtrent niet-aanwezige zaken.

r. 6—8. Dat de betrokken personen zich in de nabijheid van den spreker bevinden is niet eens noodig.

3e al., r. 7 v.v. Hierbij kan opgemerkt worden dat de vormen *ndi akoe* enz. dikwijls worden gebruikt wanneer het subject met iets bezig is, b.v. *ndiko iko mahaki*, „je bent bezig om ziek te worden'', *ndi akoemo mongkaa ela andio* (p. 138, r. 1; *mongkaa akoemo* zou ook kunnen zijn: ik ben al klaar met eten). Doch weer niet in *ba ndi akoe moloewe*, „of ik lui ben'', e.d.

p. 137, r. 1, 7. Over *nahi komba ndi akoe* en *nahi komba ndio* zie men p. 257.

r. 4, st.: in de zee, lees: naar zee.

4e al. Zie hierover § 245.

6e al., r. 2, st. „mede-man'' en „om'', lees „mede-dappere'' en „voor''.

9e al. Naast *ndio koa* staan *ndiomo* (*ndioomo*, enz.), „reeds'', en *ndiomo koa*,

„nog slechts", b.v. *ndioomo ta mahaki* = *tamo mahaki*, „hij is op het punt om ziek te worden", *ndio akoemo akoe mahaki*, ook *ndiomo akoe mahaki*, „ik ben o. h. p. o. z. t. w." (vgl. *ndio akoe mahaki*, „ik zal ziek worden", voor *ndio akoe akoe mahaki*).

p. 138, r. 3, st.: vast wat, lees: vast (wat).

r. 5, st.: *i rahano mia soesoea*, beter: *i rahado mia*.

r. 9 — 10. De vertaling van het tweede deel van dezen zin (*komba ndio hina halano*) kan juist zijn, maar redengevend verband wordt in den zin als zoodanig niet uitgedrukt; de bet. is in 't algemeen: maar hij heeft geen schuld.

§ 182. Zie ook § 268. De laatste alinea moet geschrapt worden (zie boven).

§ 183. Door *ndiomo* (*ndi(o) akoemo* enz.) wordt in dit geval òf (zooals in het eerste voorbeeld) aangeduid dat de betrokkene een besluit neemt (en uitvoert), òf een zekere weemoed uitgedrukt (zooals in het tweede voorbeeld). Andere voorbeelden van het eerste geval (waarin ook *ndioomo* gebruikt kan worden) zijn *ndi(o) akoemo loemako*, „derhalve (daar de zaken zoo stonden) ging ik er toe over om te vertrekken", *ndi(o) komioemo oemanggao*, „dus, onder die omstandigheden hebt U 't gedaan".

nt. 4, r. 2. In sommige exemplaren staat hier: p. 371, noot 1, lees: p. 173, noot 1.

r. 1 v.o. v.v. *Toeoemo* wordt in gevallen als deze gebruikt wanneer de spreker tegen zijn zin den wensch van den ander of de anderen of den drang der omstandigheden volgt (het is dus weer te geven met „goed dan, vooruit dan maar"). In overeenstemming met het in § 179 gezegde kan ook het gesuffigeerde pers. vnw. gebezigd worden, dus *toeoekomo, komo loemako*, plur. *toeoe komioemo, komioemo melako* (soms: *mentoeoe komioemo* ...).

p. 139, r. 3 v.v.; *pe'aroaakomo koa aroamoe* kan men nauwkeuriger weergeven met „gebruik je eigen verstand, wees voorzichtig".

r. 6. *Mentee* in *tementee* (vertaald met „zeker") slaat eigenlijk op den persoon.

r. 9, st.: zijn tanden aan mij moet zenden, lees: alleen maar zijn tanden aan mij behoeft te zenden.

4e al. De partikel *nde toeoe* heeft weer een andere functie; zij brengt een verzachting van den imperatief teweeg. Een imperatief met *nde toeoe* heeft niet altijd de strekking dat de toegesprokene het daarin uitgedrukte werkelijk doen zal, maar kan b.v. ook uitdagend bedoeld zijn, zooals in *arahakono nde toeoe*, „probeer 't 's, doe 't 's (als je 't hart hebt)" (vgl. boven bij § 111). Zie ook p. 160 en het Naschrift.

5e al. v.v. Ook door *raoemo* wordt, evenals door *ndiomo* (zie boven) het nemen en ten uitvoer brengen van een besluit uitgedrukt; het kan echter ook eenvoudig „toen" beteekenen.

nt. 1, st.: bij, lees: boven.

p. 140, 6e al., r. 7, st.: *isoeamo*, lees: *isoeaomo*; ib., st.: toch, lees: wel. [Zie over *nde* p. 245.]

r. 10; de vertaling moet luiden „toen vertrok hij dan, dus (*andio*) kasian (*nde mia*) en kwam na enz."

7e al. Dat *nde'e* alleen voor zou komen in bevelen is, zooals op p. 245 gebleken is, niet juist; in de gegeven voorbeelden is het aandringend („toe!").

§ 184, r. 2 v.v. *Ndiiudio* etc. zijn ontstaan uit *ndiomo ndio* enz. en niet uit *ndio*' enz. (laatstgenoemde vormen zijn niet gebruikelijk).

p. 141, r. 6, st.: Waar is mijn kind gebleven? lees: Waar is mijn kind toch gebleven!

5e al., r. 1, st.: *gagi*, lees: *gaagi*.

6e al., st.: dáár, voeg bij: (toen).

Raoemo ira'ai ka ..., *ndiomo indi'ai ka* ..., *toeoemo itoe'ai ka* ... kan ook beteekenen „daardoor ..."

Voor *raoe ira'ai* wordt ook wel eens *ndio ira'ai* gezegd.

§ 185, 1e al., r. 3—4. Deze vormen met woordherhaling (*indi'a'i, itoe'a'i, ira'a'i, ilo'a'i, itaha'i*) zijn weer verzachtend, streelend, lief bedoeld. Zie boven bij § 108.

p. 142, r. 1, st.: *ipo'ai*, lees: *ipo'ia*.

2e al. *I Alipa atahoe* kan ook wel gezegd worden door iemand in Tinompo wanneer A. in zijn „tuin'' is, maar dan is 't toch voor den spreker alsof hij hem ziet. Hij behoort wel is waar niet tot zijn eigenlijken gezichtskring, maar de spreker is toch tot in bijzonderheden met dien grond c.a. en met het tusschengelegen terrein (alles in meer uitgebreiden zin tot het dorp behoorende) bekend. Zoo ook: *Toea mPandita atahoe* (in Korowalelo), enz.

5e al., st.: er is daarginds een buffel die stoot, lees: die buffel daar stoot; r. 2, st.: zoeken, beter: naderen.

p. 143, r. 1. Bij de genoemde vormen kunnen nog *te'inso itoe'ai* en *inso indi'ai* gevoegd worden.

4e al., st.: tot hier, lees: slechts tot hier.

§ 186, 1e al. Het verschil tusschen *ramai* enz. en *(i)ndiramai* enz. is met het hier gezegde niet goed getroffen, daar ook laatstgenoemde vormen als adjectieven optreden (r. 3) en de eerste ook attributief (r. 5), de laatste ook predicatief (r. 6—7) kunnen voorkomen (in 't laatste geval echter meestal niet in de bet. „zich in een bepaalde richting voortbewegen'', daar men dan de vormen zonder *ndi-* pleegt te bezigen), b.v. *ndiloaneomo walikoe*, „mijn makker is al „beneden'', is al naar beneden gegaan (en daar aangekomen)''. Het verschil tusschen serie IV en serie VI is hierin gelegen dat *raane* enz. beteekent „in die enz. richting'', *ndiraane* enz. „in, naar die enz. bepaalde ruimte, op, naar dat enz. bepaalde terrein''; dit beteekenisverschil vloeit uit het voorkomen, resp. ontbreken van *ndi* (zie over dit *ndi* p. 154 en het Naschrift) in de beide gevallen voort. *Wawao ramai* beteekent dus „breng het hier'' („naar mij toe'' lett.; vgl. *wee akoe ramai*, „geef het hier''), *wawao ndiramai* daarentegen „breng het in mijn buurt''; *i olo'no inahoe raane hinao inahoe eoe (n)te'o'asa* (p. 286), waarin de voortbeweging alleen subjectief is (vgl. p. 147) staat tegenover *i olo'no inahoe ndiraane* enz., „tusschen de boontjes daar op dat veld enz.'' Een ander voorbeeld is *poboi ira loewoe mia i tonga lere tahane*, „roep alle menschen die zich daar boven (verspreid) bevinden'' (*tahane* is attribuut bij *mia*).

p. 144, 9e al., r. 1, st.: *gagi*, lees: *gaagi*.

nt. 1. *Aiwa* kan ook beteekenen „ergens komen om er te blijven, ergens verblijven waar men is aangekomen''.

p. 145, r. 7. Dat de vormen *indiramai* enz. een *vagere* plaatsbepaling zouden geven dan *indi'ai* enz. is niet juist uitgedrukt.

2e al., r. 1—2, st.: ga toch eens voor mij naar mijn kind ... kijken, lees: zorg voor mij voor mijn kind ....

6e al., r. 1—4. Zooals boven gebleken is is het in dezen zin gezegde niet juist.

r. 4 v.v. Ook in andere gevallen kunnen *raane* enz. wel eens in de plaats en als verkorting van *ndiraane* enz. optreden, b.v. *inso raane* = *inso ndiraane* (daarginds vandaan).

p. 146, r. 6 v.o. v.v. Wat hier staat is juist, maar er is toch wel eenig verschil tusschen *araoe raane* (enz.) en *araoe* (enz.); eerstgenoemde vormen worden gebruikt voor zaken enz. die zich verder weg bevinden dan die waarvoor *araoe* enz. gebezigd worden. *Araoe raane* staat tegenover *araoe ramai*, „daarginds'' (in rust, doch meer hier op aan dan *araoe raane*).

p. 147, 1e en 2e al. *Andio ramai* kan intusschen ook op iets anders slaan dan op een persoon enz. die men zich in herwaartsche richting ziet voortbewegen, nl. in zinnen als *inomo akoemo koe'aiwa andio ramai*, „al zes nachten geleden ben ik op weg

gegaan hierheen'' (kan zoowel gezegd worden door iem. die al aan is gekomen als door iem. die nog onderweg is), vgl. *inomo akoemo koe'aiwa ramai* of *ndiramai*, „ik ben hier al zes nachten gekomen''. In *woela andio ramai*, „de komende maand'' is het demonstrativum weer tijdaanduidend.

5e al., r. 2—3; *tahaneomo* enz. behoeft niet altijd te zijn „hij is in bovenwaartsche richting uit het gezicht verdwenen'', nl. niet in gevallen als *tahaneomo ambaoe ta toemandoeko* (p. 143, r. 4 v.o.) waar de functie van *mo* eigenlijk alleen krachtbijzettend is. Dezelfde bet. als *tahaneomo* enz. hebben *ndioomo tahane* enz. (tegenover *ndiomo tahane* enz. en *toeoeomo tahane* enz., die alleen gebruikt worden van wat de spreker ziet). *Raoeomo raane* enz. wordt niet gezegd.

8e al. Het hier gezegde geldt in 't algemeen van personen of zaken die een zekere uitgestrektheid beslaan, zoodat de blik een zekeren afstand moet afleggen om ze te overzien, b.v. *inahoe andio raane*, „die boontjes daar'' (lett. „daarheen''). Vgl. BS p. 374, 376.

p. 148, 4e al., r. 3—4. Men zegt in dezelfde bet. ook *ndiiomo tahane* enz. *Ndiooo tahane* enz. kan ook staan voor *ndioomo tahane* enz. (zie boven). Dat daarnaast ook *ndiooo* enz. als nadrukkelijke vorm van *ndio* enz. voorkomt blijkt uit de andere uitspraak (rijzend accent) van deze vormen en uit *toeoeoe ramai* (*toeoeoeoe ramai*; hoe meer nadruk men geeft hoe verder de betrokken afstand is) enz.; vgl. ook *hadiiio*, „het is véél'', *langkaaai*, „het is gróót'' enz. (om het als erg voor te stellen).

r. 5—6. De laatste zin (Ook in ... denken) moet vervallen.

§ 190. Men vindt ook combinaties van drie demonstrativa, b.v. *ndi(o) indi'ai raane*, hetzelfde als *indiraane*, enz.

r. 4—3 v.o., st.: § 185 en 187, lees: § 176. In *indi'aido ramai* is *-do* meervoudaanduidend („in grooten getale ...''). *Indi'aido ramai* enz. kan ook beteekenen: „op vele plaatsen in deze omgeving'' enz. Vgl. p. 155, 2e al.

r. 2—1 v.o., st.: maar niet *indiramai*; lees: en ook *indiramai* of *indiramai ira* (doch niet *me'indiramai ira*). De rest van dezen zin (want dit ... 188)) en de eerste zin van p. 149 (Er is ... uitdrukkingswijzen) moeten vervallen.

p. 149, 3e al., r. 11: men schrappe „de meeste''; r. 5 v.o., st.: *araoe*, lees: *raoe*; r. 2 v.o.: men schrappe „de Tinompo of''.

p. 150, 2e al. Wat hier staat beantwoordt al niet meer aan de werkelijkheid, daar het dorpsgedeelte *moleono* vervallen is.

r. 7. Wat hier staat is niet juist: men zegt *tahane i moleono* en *loane i sampano* omdat men in de eene richting werkelijk wat stijgt, in de andere daalt; men oriënteert zich dus niet aan de rivier (die trouwens slechts ten deele om den heuvel waar T. op ligt heen stroomt, zooals op p. 149, 3e al., r. 7 gezegd is).

3e al. De voorgalerij is thans even hoog als het binnenhuis, doch het is mogelijk dat het vroeger anders is geweest.

4e al., r. 2, st.: Van, lees: Voor.

r. 4—5. Ook als de menschen zitten worden zij als *mia aloos* aangeduid.

§ 192. Zooals boven gebleken is worden T. *andio*, *atoeoe*, enz. ook voor „deze, dit, die, dat'' (zelfstandig) gebruikt, van welke woorden de equivalenten in andere dialecten weer in tabel II zijn ondergebracht. Daar de correspondeerende vormen uit de verschillende dialecten elkaar niet altijd dekken wat het spraakgebruik betreft waren dergelijke onregelmatigheden, zooals trouwens al meer gebleken is, niet te vermijden.

Tabel I. Ter aanvulling kan, behalve het boven bij p. 128 opgemerkte, nog dienen dat het Molo. naast *niroa* en *siroa* ook de volle vormen *nieroa* en *sieroa* en het I. naast *nieroa* enz. ook de volle vormen *inieroa* enz. gebruikt, en dat het W. voor de zelfstandige demonstrativa „dit, dat'' enz. vormen met *-no* bezigt die aldus

luiden: *neoeno, toeno, rano, nggoeano, tano.*

Tabel Ia. Het W. heeft naast *ndeetoe* ook *ndeitoe*, naast *ndeira* ook *ndeera*, naast *ndeita* ook *ndeeta*, terwijl naast *ndenggoea* ook *ndeinggoea* opgegeven wordt (p. 151). In de 9e kolom (Andere BM. dialectvormen) is in r. 2 de vorm *heleleinie* te schrappen, daar deze vermoedelijk niet „nu'' maar „als nu'' beteekent.

Tabel II, 2e kolom (W.), achter 4, st.: *ngaato*, lees: *nggaato*; 3e kolom (Kns.), achter 3, st.: *so'ito, sooto* = T. *raosomo*, lees: *so'ito* = T. *raosomo, sooto* = T. *raoemo*; 6e kolom, achter 4, st.: *woo'o wooto*, lees: *woo'o, wooto*; 8e kolom (P.), achter 3, st.: *(lo)'oto, tila'a*, lees: *(lo')oto tila'a*. — Ter aanvulling kan dienen dat het I. ook den vorm *eende* („hier''), de vormen *rooto, wooto* en *sooto*, en vormen als *dangg(o)akoe, dangg(o)iko, dangg(o)ikami* (die ook Molo. zijn; vgl. boven bij p. 121) kent. Voor „hier zijn'' enz. gebruikt het de vormen *ende, sihe* of *siha, rahe, wahe, sahe* (*ka no'ende* = het is niet hier, enz.; *ende'o* = het is hier, *sihe'o, siha'o* = het is daar, enz.; meerv. *saheiro* of *sahe'iro*, „zij zijn daar boven'', enz.), die in tabel III hadden moeten zijn genoemd, maar daar alleen voor het Molo. zijn opgegeven (dezelfde of overeenkomstige vormen hebben ook de andere BM. dialecten). Zooals in het T. de vormen van serie II een tweezijdige functie hebben, zoo geldt dit in de dialecten van die van serie III.

Tabel III. Deze vormen kunnen in het I. met de persoonlijke suffixen verbonden worden, dus *rahea'o*, „het is daarginds'' (T. *raoe ira'ai*), enz. Zie ook boven (tabel II). Voor het Molo. wordt *ka no'endea'o*, „het is niet hier'', met aan den vorm vastgegroeid pers. vnw. *-o*, opgegeven.

Tabel IV en VI. In de 1e kolom, r. 4, st.: *nditamahi*, lees: *(i)nditamahi*. In de 3e kolom (W.) kan na *ikinino ramai* worden ingevoegd: *ikitoeno ramai, ramai kinino, ramai kitoeno*, na *kinino moene*: *moene ikinino, moene ikirano, kirano moene*, na *kinino pidaoe* (*pida'oe*): *pidaoe ikinino, pidaoe (pida'oe) ikoeano, koeano pidaoe* (*pida'oe*), na *kinino pone*: *pone ikinino, pone ikitano, kitano pone*. Ook *ikitoeno moene, moene ikitoeno* enz. komen voor (vgl. § 190). In de 6e kolom (Tamb.) is ten onrechte vermeld dat de vormen *rapano, rabehi* enz. alleen gebruikt worden van personen of zaken die nog zichtbaar zijn (zie de verklaring beneden bij p. 155). In de 7e kolom (I.) kunnen nog de volgende vormen worden bijgevoegd: *ramai, toramai*; *endea ramai* (ook *endea romai* moet in tweeën gespeld worden); *ndepano*; *ndebehi*; *ndepone*; ook kan van deze vormen worden opgemerkt dat zij, evenals die van serie III, met achtergevoegde pers. voornaamwoorden kunnen voorkomen, b.v. *sipone'o, endea'o ramai*. In de 8e kolom kunnen nog de vormen *ropano* (bij 3) en *ropone* (bij 5) worden toegevoegd.

Tabel V. De vormen *naramai* en *nantamahi* zijn beide zoowel W. als Kns. (nt. 3 kan dus vervallen).

p. 151, 2e al., r. 3—4. Voor een betere verklaring van *ra-, ro-, ta-, to-, si-* zie men beneden bij p. 155. Het is mogelijk dat ook T. *ramai* en *tamahi* op soortgelijke wijze zijn ontstaan (*tamahi* bevat stellig *tah-*, maar kan ook verkorting zijn van een afleiding van *tah-* + *mahi*).

Het in nt. 1 genoemde B. *si-* behoort dus niet in dit verband thuis.

p. 152, nt. 1. *Hoela* kan een ander woord zijn dan *hala, hele*. Wellicht is het met B. *saloe* (BS § 169) gelijk te stellen, dat echter zelf weer een bijvorm van *sala* kan zijn (l. c. p. 260, nt. 1).

p. 153, r. 1, st.: nog, lees: nog, pas.

r. 7, st.: getapt, lees: weggenomen; r. 9, st.: *ngo*, lees: *nggo*. [Bij r. 8 v.v. kan nog opgemerkt worden dat in het BM. *soka* en *kaso* voorkomen in den zin van „omdat''.]

2e al., r. 9. Dat *koa* „geheel kleurloos'' is is niet bepaald juist; zie § 245.

3e al., r. 4, st.: gebeurt, voeg bij: of zal gebeuren; ib., st.: de huidige situatie,

lees: de huidige situatie (op de plek waar de spreker zich bevindt).

p. 154, r. 2 — 4. De vormen *indiramai* enz. zullen wel eerder als verkortingen van de synonieme uitdrukkingen *indi'ai ramai* enz. zijn op te vatten; de Tioesche vormen *(i)ndiaramai* enz. kunnen staan voor *indiia ramai* enz. Men vergelijke de correspondeerende W. vormen en de BM. vormen met *si-*, *nde-*, *to-* enz. (zie ook beneden).

§ 197, 2e al. Het gemaakte bezwaar tegen de gelijkstelling van *-ane*, *-ange* met Minah. *ange* behoeft niet hoog te worden aangeslagen, daar *-ane* uit *-ange* kan zijn ontstaan, zooals ook in het Tond. in gereduceerde vormen van *ange* wel *n* optreedt.

p. 155, 2e al. Zie voor soortgelijke vormen in het T. boven bij p. 148.

5e — 6e al. Het Tambee element *ra* zal wel uit *rahe* of *rahea* zijn ontstaan. De gegeven verklaring van deze en soortgelijke vormen is onjuist. Wanneer men de elementen *nde*, *si*, *ro*, enz. verklaart als ontstaan uit *endea* (enz.), *siia* (enz.), *roo* (enz.) enz., en *to* uit *noeoto*, *rooto* enz.[1]), laat het spraakgebruik van de daarmee samengestelde vormen zich gemakkelijk verklaren (*toramai* correspondeert b.v. met T. *ndiomo ramai*, enz.).

Intusschen zijn *to*, *si* enz. geheel aan *topano*, *si(i)pone* enz. vastgegroeid, zoodat men er weer *topano'oto* enz. (waarin tweemaal *to* aanwezig is) van vormt en I *sipone'o* zoowel gezegd schijnt te kunnen worden van iem. die nog te zien is als van iem. die al uit het gezicht verdwenen is (*siipone* staat voor *siiha pone* en correspondeert dus met T. *itoe'ai tahane*, hetz. als *nditahane*, wat gezegd wordt van wat buiten den gezichtskring ligt).

6e al., r. 3 — 4. Het zindeel „al komen ... overeen'' is te schrappen.

§ 198, 3e al. Deze alinea moet in verband met de boven gegeven afleiding van *si(i)-* vervallen.

p. 156, 2e al., r. 1. Het is toch wel mogelijk dat men in Tamb. *saa'a* met hetzelfde te voren genoemde demonstratieve element te doen heeft, want het Molo. gebruikt in deze bet. *so'oma* (vgl. tabel II).

r. 8 — 10. Moli. *kaisa'a* = T. *koa mbo'oe* (*mbo'oe* = ook).

p. 157, 2e al. Vgl. T. *(ndi)loane i sookano oleo*, „in 't W.''

3e al., r. 4 — 5. Men schrappe *soane* en *raane*.

§ 200. *Isema* kan met een gesuffigeerd pers. vnw. geconstrueerd worden, dus *isemako (ke)?* „wie ben jij?'' (= *omoeë ke isema?* of *isema ke omoeë?*).

r. 3 — 4. *Isema* kan ook met een prepositie verbonden worden, dus *ndi sema oepongkaa?* „bij wie(n) heb je gegeten?''

r. 5 v.v. *Isema* is ook wel eens object van een zin, nl. in gevallen als *isema oe'aiwaako?* „om wie(n) kom je?'', *koweeakono isema?* „aan wie(n) zul je 't geven?'' (dus bij vormen met *-ako*; vgl. § 209). Wat hier en verderop over woorden als *isema* en *anoe* vermeld wordt, nl. dat ze tusschen bepaald en onbepaald in staan, geldt alleen logisch, niet grammatisch (grammatisch is *isema* geheel bepaald). De uit deze theorie getrokken conclusies (waarvan die in r. 5 er één was) zijn dan ook niet juist: de vorm met *-in-* alleen (niet die met *pino-*, zie § 235) wordt alleen van een bepaald subject gebruikt (p. 158, r. 4 v.v.) en correspondeert dus niet met een vorm die tusschen bepaald en onbepaald in staat. De voorkeur voor de passieve constructie na *isema* enz. zal dan ook wel eerder verklaard moeten worden uit de omstandigheid dat wat gevraagd of gezegd wordt van de door deze woorden aangeduide personen of zaken gezegd wordt, terwijl de andere personen of zaken op den achtergrond staan.

p. 158, r. 9 — 10. Men schrappe: (zooals nader ... optreden).

---

[1]) De vormen met *too-* moeten rekking hebben.

2e al., r. 5, st.: (deze) mijn sago, lees: (dezen) mijn sagopalm.

§ 201, 1e — 2e al. Hierbij kan worden aangeteekend dat in een niet-afhankelijke vraag die geen ander vraagwoord bevat het gebruik van *ke* niet vereischt is, maar men ook door den toon alleen kan uitdrukken dat men een vraag doet, en dat in een afhankelijke vraag *ba* en *ke* ook samen kunnen voorkomen, b.v. *ipesikenoakono ba isoea ke ilako*, „hij vroeg waar hij heen ging''.

3e al. Zie over de hier bedoelde onbepaalde telwoorden nader in § 290. In de bet. „al wie'' wordt soms *isema isema anoe* gebruikt, doch dit is een vreemd insluipsel en derhalve te vermijden. *Bara'no ba isema* (van *bara* = Mal. *barang*, waaruit *ba* ontstaan is) beteekent „een van beiden, een van allen''.

p. 159, r. 3. Men schrappe „wat voor boom''. [Dit wordt uitgedrukt door *poe'oe hapa.*]

2e al., r. 3 — 4. Men schrappe: (een zwarte rupssoort met lichte vlekjes).

4e al., r. 3, st.: familiebetrekking, lees: familie-enz. betrekking.

6e al., r. 2, st.: scherp, lees: puntig.

9e al., r. 4 — 6. Hierbij moet worden opgemerkt dat *ba hapa* ook voorkomt in den zin van „iets (wat 't dan ook zij)'', dus *nahi ta hina ba hapa*, „er zal niets zijn'', *mongkita ba hapa*, „iets zien (wat 't dan ook zij)''.

10e al., r. 1. Deze zin kan ook zonder *ba* (*maoepo hapa ongkoeë nahi koemomee*) geconstrueerd worden.

§ 203, r. 2. Men schrappe: *ke isoea oelako?* of. [Wanneer *ke* aan 't *begin* van een niet-afhankelijke vraag wordt gebezigd, staat het op één lijn met *ba*, m.a.w. er wordt in dat geval niet een echte maar een rhetorische vraag door ingeleid; *ke isoea oelako* is dus z.v.a. „waar ga je toch heen!'']

r. 1 — 2 v.o. Deze regels en r. 1 van p. 160 zijn te schrappen. [*Isoeamo* kan alleen voorkomen in de bet. „uitgesloten, onmogelijk!''; zoo ook *isoea(mo) ari, isoeamo nde, isoeapo (da'a), isoeamo da'a!*]

p. 160, r. 3, st.: *Isoeamo*, lees: *Isoeaomo*.

3e al., r. 1, st.: *ke isoea(o)mo* en *ke isoea iramo*, lees: *isoeaomo* en *isoea iramo*.

5e al. In dezelfde bet. als *(i)soea nde toeoe* (vgl. ook boven bij p. 139) komt ook *(i)soea nde'e* voor. Daarnaast staan *(i)soea da'a*, „als je durft, als je kunt'' (minachtend), e.a.

r. 2, st.: meestal, lees: dikwijls.

6e al., r. 1, st.: *Gagi*, lees: *Gaagi*.

r. 4 — 3 v.o., st.: *kana'-oempe*, lees: *kana-'oempe*.

r. 2 — 1 v.o., st.: het doet er niet toe'', lees: „er is niets aan te doen, ik moet er mij bij neerleggen''.

p. 161, 1e al. *Tembio* kan ook, evenals *kana'oempe*, met de gesuffigeerde pers. voornaamwoorden geconstrueerd worden.

r. 5, st.: een w.w., lees: een w.w. enz.

§ 205, r. 1, st.: *indi'ipia*, lees: *(i)ndi'ipia*.

r. 2 v.v. *Ba (i)ndi'ipia* is „vroeger'' in den zin van „een paar dagen, weken of maanden geleden''. Zoo is ook *te'ipia* „over een paar dagen etc.''

§ 206. Voor uitdrukkingen voor „iedereen'' zie men p. 276 en § 288 en 291.

r. 5, st.: getroubleerd, lees: gek.

2e al., r. 5, st.: heelemaal niets, lees: niets, wat 't ook zij.

§ 207, r. 7; *i larono (anoe) itoloe* kan ook zijn „binnen drie dagen''.

p. 162, r. 5, st.: *asa*, lees: *aasa*; r. 6 v.o., st.: *gagi*, lees: *gaagi*.

nt. 2, r. 1, st.: *monge*[2], lees: *anoe monge*[2].

p. 163, 2e al., r. 9 v. In dezen zin is de constructie *anoe sani ira pompake* geen mooie taal; beter is: (*anoe*) *ka dosani mpompake*. Ook is *koero bobotoli* (vertaald met „een ronde kookpot'', wat onjuist moet zijn) geen goed T. (de bedoeling zal wel zijn: een heele kookpot, maar *bobotoli* kan, voor zoover mij bekend, niet in

die bet. gebruikt worden; het is vermoedelijk een letterlijke vertaling van Bar. *maliogoe*).

r. 11. Men schrappe: (waartoe).

r. 12, st.: den kwaden invloed, lees: de kwade voorspelling.

r. 7 v.o., st.: *gagi*, lees: *gaagi*.

p. 164, 1e al. Het verschil tusschen *kana* en *kana anoe* is dat het eerste gelijkstelling, het tweede vergelijking (in engeren zin) uitdrukt. In vele gevallen kan zoowel *kana anoe* als *kana* gebruikt worden, zoo in *koekikitao sala andio raane kana (anoe) montindoeloe*, „naar ik meen te zien is 't alsof de weg die daarheen gaat daalt'', en in de voorbeelden van deze alinea (dus: *kana* (*anoe*) *sinari*, *kana* (*anoe*) *hinao koa ntoe'oe nohoe* enz.). In het derde voorbeeld kan men ook zeggen: ... *kana ba topebangka* (... is het alsof men vaart). De letterlijke beteekenis van *kana anoe* (r. 1 v.) wordt niet meer gevoeld, getuige zinnen als *kanamo anoe omoeë* (*anoe*) *weweoeo* (ook: *kanamo omoeë* enz.), „het is net alsof *jij* 't hebt gedaan''.

r. 4, st.: getapt, lees: weggenomen.

§ 209, 1e al. Ook op het hier gezegde moet het boven bij § 200 opgemerkte afgedongen worden. Men schrappe in r. 7 het woord „dus'' en in r. 8—9 het zingedeelte „die de moeilijkheid ... vermijden'', en voege in r. 8 na het eerste woord (*-in*-vormen) in: of de gerundief-vormen met *-a* (§ 385), en aan het eind van de alinea: De *-in*-vormen kunnen echter niet gebruikt worden wanneer het logisch object van het verbum van wat in de vertaling een relatieve zin moet worden (hetzij van *anoe* gebruik gemaakt wordt of niet) *onbepaald* is, zoocals in *oewoi po'inoeano*, „het water waarvan hij gedronken heeft'', *nahina hapa*ª *koepohawe*, „er is niets dat ik gevonden heb'', *ba hapa oepohawe, poweeakami koa mamida'a*, „wat je vindt, geef ons daar ook wat van'' (*hapa* wordt meestal als onbepaald opgevat).

2e al., r. 9. Men schrappe *ba*.

r. 10. Na *Walanda* is het beter (*ke*) *anoe* in te voegen.

r. 12, st.: menigmaal, lees: soms. [Men kan b.v. wel degelijk i. pl. v. *hapa ke oe'aiwaako* (r. 4 v.o.) de passieve constructie *hapa inaiwaakomoe* gebruiken.]

r. 13—14. Zie over het tusschen haakjes opgemerkte § 235.

r. 14. Hetgeen hier (In dat geval enz.) tot het eind van de alinea (incl. nt. 1 van p. 165) gezegd wordt berust op een verkeerde beschouwing en behoort niet in dit verband thuis. Een betere behandeling en verklaring van het betrokken verschijnsel (het weglaten van het gesuffigeerde pers. vnw. na *-ako*) is te vinden in § 394 (in r. 3 v.o. kan in pl. v. *dontetalaako* ook *dontetalaakono* gezegd worden en in nt. 1 van r. 4 (waar *no-* veranderd moet worden in *-no*) i. pl. v. *koemasoesaakono* ook *koemasoesaako*).

Wat in dit verband vermeld had moeten worden is dat, wanneer van een *-ako*-vorm geen *-in*-passief afgeleid kan worden en dus in gevallen als hier bedoeld een vervoegde vorm moet worden gebezigd, bij weglating van *anoe* ook de pronominale objectsaanduiding bij *-ako* weggelaten wordt, vanwege den nauwen band die in dat geval tusschen het substantief en zijn attribuut bestaat, b.v. *mia koetepohaweako andio hieno mia koa i inia andio*, „de door mij zooeven ontmoete persoon is (inderdaad) iemand uit dit dorp''. Vormen met *-ako* als deze schijnen intusschen slechts in zeer beperkt gebruik te zijn (misschien zijn zij uit een ander dialect overgenomen). *Mia koetepohaweako* staat tegenover *mia anoe koetepohaweakono*, „de persoon dien ik zooeven ontmoet heb'', waarin de bepaling door het gebruik van *anoe* tot een zelfstandig onderdeel van den zin (een bijzin) is geworden, zoodat *(koe)tepohaweakono* als predicaat wordt gevoeld en geconstrueerd. Een door *anoe* ingeleid zindeel is op weg zich tot een relatieven zin te ontwikkelen.

en men vindt dan ook bij uitzondering wel eens vormen waarin bij zulk een werkwoordsvorm een gesuffigeerd pers. vnw. als aanduider van het subject optreedt (vgl. boven bij p. 96), b.v. *mia anoe pinowee(o) inisa*, „iem. aan wien rijst is gegeven'' (vermoedelijk alleen in gevallen als dit). In *bonde pinompahoari(o) osole*, „een akker waarop mais is geplant'', e.d. kan de op p. 362 genoemde voorkeur voor *-ario* gewerkt hebben.

p. 165, 2e al. Zooals uit § 394 voortvloeit is het hier vermelde verschijnsel iets anders dan het te voren genoemde; in r. 1 — 2 vervange men „kan ... worden'' door „wordt ...''

r. 7. In het T. vindt men ook wel eens dergelijke vormen (b.v. *isoea ba koe'ala?*) doch dit is dan BM. invloed.

4e al. Voeg bij: *omoeëpo anoe napoe hawe*, „alleen nog maar jij bent 't die nog niet gekomen bent''.

p. 166, 2e al., r. 6 — 7. Bar. *impia* of *ipia*, „wanneer?'', correspondeert met M. *ipia*, „hoeveel nachten?'' (§ 281), wat de op p. 280 v. gegeven afleiding van de M. vormen met *i-* steunt.

r. 8 — 11. Als adj. beteekent *mombio* of *mombio*² „hoe''.

3e al., r. 6. *Indee* is ook z.v.a. „tjoba'' (T. *soea nde toeoe, isoea da'a*, z.b.). In het Molo, en L. wordt ook *henoe ndeema* gebruikt.

4e al., r. 3 v.v. In *oempe* en *oemba* zal men wel met wisseling van *p* en *w* (vgl. p. 254) te doen hebben. Vgl. Boneratesch *di maoempa*, „waar''.

r. 1 v.o., st.: *nde*, lees: *ndee*.

V.

p. 168, r. 10 — 9 v. o., st.: nl. alleen bij nomina verbalia van werkwoorden, zelden of niet bij „abstracta'' van adjectiva, lees: nl. in den regel alleen bij nomina verbalia van transitieve werkwoorden en alleen in bijzondere omstandigheden bij nomina verbalia van intransitiva en bij „abstracta'' van adjectiva. [Zie BS p. 439, waar in r. 15 v.o. de woorden „en *ka*-vormen'' geschrapt moeten worden omdat deze vormen (behalve dan in den imperatief en den conjunctief) alleen dan kunnen worden vervoegd wanneer van het betrokken grondwoord een verbum met *mangka-* kan worden afgeleid, al gaat dit laatste uit den aard der zaak weer op een substantief-afleiding met *ka-* terug. Van de intransitiva geldt trouwens mut. mut. hetzelfde (zoo behoort *noepangkoni* op p. 169 van dit boek bij *mampangkoni*, enz.).]

nt. 3. Kan vervallen (zie het voorafgaande).

Het in § 212 v. vermelde kan als volgt worden aangevuld:

Slechts één geval is mij bekend waarin vervoegde vormen van intransitiva optreden die niet op omgezette substantief-constructies teruggaan, althans syntactisch met die der transitiva op één lijn staan en hun ontstaan blijkbaar te danken hebben aan analogie, nl. in zinnen waarin van den 1en pers. mv. incl. (ook in de bet. „men'') iets wordt gezegd dat in 't algemeen geldt, en die voorafgegaan worden door en in constructie correspondeeren met voorwaardelijke bijzinnen met hetzelfde onderwerp, optredende in vervoegde vormen, b.v. *ba tolako a ntoboe, topo'oengke moikoano ba tolako*, „wanneer men in 't bosch loopt zoekt men een goeden weg'', *ba tompelere, tompo'oengke wita anoe moiko*, „wanneer we een rijstveld aanleggen zoeken we goeden grond uit'', *pihe na ana² niroa romensikeno'oto i inero ba nggo ehende tolo melere; tensoei inero nie mongee: topowoesoe na woete henoe madoo da'a* (Molo.), „eens vroegen die kinderen aan hun moeder hoe het is (hoe men doet) wanneer men een droog rijstveld aanlegt; hun moeder antwoordde: men zoekt vruchtbaren grond uit''.

p. 171, § 214, r. 4. Zie § 247.

p. 172, 2e al. De laatste zin (Wanneer de laatste ... waarvoor het staat) moet geschrapt

worden (de pronominale prefixen *i-* en *oe-* hebben geen hamza aan het begin, zie boven bij § 80 v.; volgt op *ka* een futurum-vorm, dan wordt in *ka akoe* ... en *ka ira* ... wel een hamza gebezigd, terwijl deze klank in de verbindingen *ka iko* ..., *ka ita* ... en *ka ikomioe* ... facultatief is).

Het BM. gebruikt in plaats van *ka* dikwijls *kano (ka no*; zie p. 211), vooral in de bet. „zoodat'', b.v. *kano ika koeleko (ka noika koeleko)*, „zoodat ik niet ga'' (in dit geval, waarin twee verschillende elementen *ka* op elkaar volgen, schijnt *no* niet weggelaten te kunnen worden), *kano ando* (*ka no'ando*) *noleko* of *ka nondo noleko* (*ka ndo noleko, ka no noleko*, zie p. 211, nt.), „zoodat hij niet meer gaat''. Wanneer *ka* „opdat'' beteekent schijnt dit geen gebruik te zijn, tenzij er *koa* bijstaat (*kano nokoa leko* enz.; zie p. 210 v.).

r. 13 v. o., st.: zij zeiden, lees: hun bedoeling was; r. 12 v. o., st.: wilden, lees: zouden; r. 11 v.o., st.: moest, lees: zou.

p. 173, r. 1—2, st.: vlakte, lees: grasvlakte.

r. 7. Voeg bij: Zie ook § 240.

r. 10—13. Hetzelfde geldt wanneer het eerste lid van zulk een verbinding uit iets anders bestaat, zooals in het laatste voorbeeld van § 154.

r. 9 v.o., st.: in die mate dat, lees: in die mate dat, zoodat. [*Ranta ka* kan dus ook „zoodat'' beteekenen.]

r. 7 v. o. *Nahi ranta mongkaa* („hij kwam niet tot eten'') kan zoowel zijn „hij slaagde er niet in te eten'' als „hij at niet eens, hij at heelemaal niet''.

r. 3 v. o., st.: *gagi*, lees: *gaagi*.

p. 175, 4e al., r. 9, st.: *atoeoe*, beter: *andio*.

§ 216, r. 1. De bet. „zoodra als, met dat'' is niet onjuist en ook stellig de oorspronkelijke, maar evenals (*a*)*sa* en *mansa* (zie § 282) wordt ook *ka* in het algemeen gebruikt voor „toen, nadat'', waarbij op het tijdsverloop tusschen de beide gebeurtenissen minder wordt gelet. In r. 1, 3, 6 en 9 vervange men dus „zoodra als, met dat'' en „zoodra'' door „toen, nadat'' en „toen''.

§ 216, r. 11. Men schrappe het woord „geheel''.

r. 7 v. o., st.: *ke-*, lees: *kĕ-*.

laatste al. Met het hier gezegde vergelijke men § 247. Ook moet worden opgemerkt dat voor de gegeven verklaring van *ka* niet noodzakelijkerwijze behoeft te worden aangenomen dat het tot *ka* geworden prefix **ka-* in het M. juist als vormer van nexus-substantieven dienst heeft gedaan. Deze functie van *ka-* is zelf secundair en die van M. *ka* wijzen ook niet in die richting. Uit de verwante talen blijkt dat *ka-* een zeer algemeen prefix is, dat bij verschillende categorieën van grondwoorden in verschillende beteekenisschakeeringen voorkomt, die echter alle op dezelfde grondbeteekenis, nl. die van eenheid en volledigheid teruggaan; bij dit grondbegrip laten de finale enz. beteekenissen van M. *ka* zich zonder bezwaar aansluiten (vgl. de in § 345 behandelde functie van *ko-* en BS p. 476).

p. 176, r. 1, st.: werkwoordsvormen, lees: substantief-afleidingen van werkwoorden. [Immers, *ka*-afleidingen van (vervoegde) werkwoordsvormen komen ook in het B. wel voor, maar van nomina verbalia niet, behalve in de BS p. 449 v. genoemde gevallen waarin men moet aannemen dat *ka-* secundair is.]

r. 7, st.: niet, lees: niet slechts; r. 8, st.: maar, lees: maar ook; ib., st.: „abstracta'', lees: „abstracta'' enz.; in r. 9—10 zijn de woorden „daar aan afleidingen van werkwoorden en adjectieven als regel de vorm van het nexus-substantief ten grondslag ligt'' te schrappen. [In § 303 is gebleken dat in een vroeger stadium der taal ook causativa met *mompo-* van adjectiefstammen konden worden afgeleid, terwijl daar tevens op het verschil tusschen deze vormen en die met *mompoko-* is gewezen; de aan deze laatste ten grondslag liggende *ka*-substantieven behoeven nog niet als zuivere „abstracta'' te worden opgevat, daar deze vormen oorspronkelijk de mate

der hoedanigheid die door het GW wordt uitgedrukt moeten hebben aangeduid.]

r. 21—25. Dat deze W.Kns. telwoorden *ka* hebben is hieruit te verklaren dat zij van elders zijn overgenomen. De juiste vormen voor „elf'' en „twaalf'' enz. luiden in het W. dan ook *hopoeloe ka asa* of *hop. ka aasa* en *hop. ka oroea* enz.; *hop. ka aso* (*aaso*) en *hop. ka oroeo* zijn vervormd naar analogie van (*a*)*aso* en *oroeo*.

§ 217, r. 5. *Meronga* kan ook zijn „onmiddellijk (gevolgd wordende door)'', b.v. *oemarino mongkaa meronga imate*, „toen hij klaar was met eten stierf hij dadelijk''.

2e al. Na *maoepo* is het gebruik van den vervoegden vorm niet verplicht, dus *maoepo mpe'oela kita* = *maoepo tompe'oela* enz.; na *maoe* treedt geen vervoeging op (zie b.v. het begin van § 290).

p. 177, 2e al. Voor meer gevallen zie men o.a. het Naschrift bij p. 102. Over de verschillende constructies die na *ba* mogelijk zijn is iets meer te vinden op p. 220, nt.

§ 218. In de hier (p. 177) genoemde substantief-constructies wordt het (door een possessivum gevolgde) nexus-substantief steeds door een ander woord (*koa*, *andio*, een afhankelijke infinitief, of wat ook maar) gesteund (*haweno mewinso ihaweomo dahoe*, „bij zijn binnenkomen trof hij een hond aan'', enz.).

r. 10 v. o. De letterlijke vertaling van *pelonsono andio tii a woere* is „dit zijn springen was, bestond in neerkomen op het schuim'' (vgl. in den eersten persoon *pelonsokoe andio tii a woere*; *pelonsokoe andio tii akoe a woere* kan ook gebruikt worden). Andere voorbeelden van deze constructie zijn: *haweno i wita oemalao minama asa mpa'a*, „toen hij op den grond kwam nam hij een tros pinangnoten'', *hawedo ira'ai mewinso*, „toen zij daar aankwamen gingen zij naar binnen'' (daar de aankomst met het naar binnen gaan enz. gelijkgesteld wordt is dit zoo op te vatten dat er tusschen het tijdstip van het aankomen en het verrichten van de genoemde handelingen niet eerst nog eenige tijd verloopt, maar dat beide samenvallen).

r. 5 v. o., st.: *atoeoe*, lees: *andio*.

r. 4 v. o., st.: na langen tijd, lees: na eenigen tijd.

p. 178, r. 3, st.: *moro morosono koepo'angga*, lees: *moro pe'o'osoekoe lahi mo'angga*. [*Moroso*, „sterk'', als qualificatie van „werken'' te gebruiken is geen zuiver M.]

r. 5. Men schrappe: (pijn heb).

Als aanvulling op het over de substantief-constructie in het huidige M. gezegde moet het volgende worden ingevoegd:

Andere gevallen waarin het M. substantief-constructies gebruikt zijn: bij het levendig schilderen van een gebeurtenis, in den vorm van een uitroep, evenals in het B. (zie p. 190, r. 9—12, § 249, r. 17—20, en p. 221), bij *ko-* in de in § 345 v. en 348 besproken gevallen, en bij *da*, „nog'', in gevallen als genoemd op p. 190. In de meeste der op p. 190 en 227 genoemde gevallen, waarin ook in onze taal een nexus-substantief gebruikt wordt of kan worden, doet men beter niet van „substantief-constructies'' te spreken.

Voorts had in dit verband gesproken moeten zijn over de soms in substantief-constructies optredende *meervoudsvormen*, waarvan de vermelding thans is ondergebracht in de noot op p. 277.

r. 11. Men schrappe *ba*.

r. 15, st.: veegde hij zich, lees: veegde hij zijn voeten slechts; ib., st.: aan jou, lees: aan jou slechts.

r. 14 v. o., st. „gewoond'' en „woonden'', lees „geleefd'' en „leefden''.

r. 3 v. o., st.: uw, lees: Uw.

p. 179, r. 1, st.: mandje, lees: doosje.

r. 2 v. o., st.: *ba inehemoe*, lees: *inehemoe*; r. 2—1 v. o., st.: heb je soms graag, lees: wil je wel.

nt. 2 r. 5, st.: den nek breken, juister: den kop afbreken of -trekken.

r. 6 v. o., st.: eerst nadat wij, lees: nadat wij pas.

r. 4 v. o., st.: van *ka*, lees: van *ka* ... *amba*.

r. 3 v. o. *Paoe'no ka i'amba hina oeëto i Petasia* kan ook worden opgevat als: verhaal over toen er pas *mokole*'s in P. waren. [*Ka* staat dan voor *anoe ka*, zooals wel meer voorkomt, b.v. *hapa kinitamoe ka oelako i ta'oelore indi'oepoea?* „wat heb je gezien bij je reis naar het Posoland van vroeger?"]

p. 180, r. 6 — 5 v. o., st.: „wanneer je voortdurend pijn hebt", lees: „wanneer je nog ziek bent"[1]); r. 5 v. o., st.: *ba ikongkomoe mahaki*, lees: *ba ikongkomoe mahaki* („als je voortdurend ziek bent"); r. 5 — 4 v. o., st.: heeft men zeker aan een „Neubildung" te denken, lees: is dit een bijzonder geval (zie § 347); r. 4 v.o., st.: Hetzelfde geldt van, lees: Zeker wel een Neubildung is.

r. 2 v. o. De lett. vertaling van *ka dome'opaamo koekita ira* is „dat ik zie dat zij vier zijn" (vgl. § 277).

nt. 1. Dat *ka* ... *amba* één uitdrukking vormt (r. 1 — 2) geldt alleen logisch, niet syntactisch. Wat hier verder staat ter verklaring van het optreden van *i* in uitdrukkingen als *ka i'amba ongkoeë* enz. is niet juist: de zelfstandige personalia staan op één lijn met de substantiva, en kunnen dus (zie § 250) ook in vervoegden vorm optreden, b.v. *ka i'ongkoeëmo anoe loemako*, „dat ik het ben die gegaan ben", *ba i'ongkoeë atoeoe hieno*, „als ik het daarstraks was geweest" (in jouw plaats); evenzoo in het futurum: *ta omoeë, tamo omoeë*, „jij zult, moet het zijn" enz.

nt. 2. Zie § 324.

r. 1 v. o., st.: geregeld, lees: geregeld of voortdurend.

Verschillende der in § 219 genoemde verschijnselen komen in ander verband opnieuw ter sprake (zie b.v. § 261).

VI.

p. 181, § 220, sub *d*, r. 2 — 3, st.: of als afhankelijken infinitief, evenals in verwante talen, lees: in de functie van afhankelijken infinitief, evenals in verwante talen, of in de in het Naschrift bij p. 177, r. 10 v. o., behandelde constructies.

r. 4, st.: beijverde zich, lees: haastte zich.

onderaan. Voeg bij:

f. Somtijds ook als predicaat in verbinding met een bepaald object, wanneer het subject vorafgaat, b.v. *nahi koehawe, nde amakoe bongo akoe*, „ik ben niet gekomen omdat mijn vader mij een pak slaag gegeven heeft". Deze constructie is echter naar het schijnt minder zuiver T., en in elk geval een jongere formatie.

g. Met een possessivum verbonden, om uit te drukken „het gedeelte er van dat is wat het deelwoord aanduidt"; zie § 231.

p. 182, r. 2, st.: deelwoorden en adjectiva, lees: deelwoorden, adjectiva en daarmee op één lijn staande voornaamwoorden, telwoorden enz. (zie § 219, 261, 279, enz.; bij telwoorden is het meervoudsprefix uit den aard der zaak niet verplicht, behalve in vervoegde vormen, zie § 219; dat de meervoudsvormen zich soms ook in de substantief-constructie hebben gedrongen blijkt op p. 277, nt.).

p. 183, 1e alinea. Het voorbeeld „eten" is minder goed gekozen, zie de noot bij § 308.

p. 184. Dat met het in § 221 gezegde het onderwerp bij lange na niet is uitgeput behoeft eigenlijk niet eens te worden opgemerkt. Als kleine aanvulling moge dienen dat, wanneer van een zaak in 't algemeen gesproken wordt, de vorm met bepaald object gebruikt wordt, b.v. *sekonopo kosoeme itoenoeo ka ikaano* (N.T.), a.h.w. „zelfs den sprinkhaan roosterde en at hij" (men kan ook zeggen: *sekonopo kosoeme, montoenoe ka ikaano*, „zelfs sprinkhanen, daarvan roosterde hij er en at die op", maar niet *sekonopo kosoeme ipontoenoe*).

§ 222, r. 11, st.: voortdurend, lees: gedurende eenigen tijd; r. 11 — 12, st.: „kijken

[1]) De bet. „voortdurend" kan *kongko-* in een dergelijk geval alleen dialectisch hebben.

naar, bekijken'', lees: „eens kijken naar, bekijken, onderzoeken''; r. 15, st.: „toen deed zij al haar best haar adem in te houden'', lees: „toen zette zij door met haar adem in te houden, toen zette zij het inhouden van haar adem voort''.

p. 186, 6e alinea, r. 2, st.: ons beijveren, lees: ons haasten.

p. 187, r. 1—5. De hier gegeven regel geldt ook wanneer *te-* deel uitmaakt van een werkwoordsvorm, b.v. *mente'alakio* of *nte'alakio*, meerv. van *toeme'alakio*, bij *monte'alaki*, „kunnen beklimmen, kunnen krijgen door er naar te klimmen''.

p. 188, r. 4, st.: nooit een, lees: als regel nooit een.

Over het in § 225 gezegde zie men verder § 326.

DL. II.

p. 206 v., § 238, laatste al. De hier genoemde constructies met *moiko* zijn geen zuiver M. (wel die met *laloe*).

p. 210, r. 2, st.: in die van, lees: voor.

p. 218, 1e al. Voeg bij: Ook kan *mo* soms krachtbijzettend of afrondend zijn, zie het Naschrift bij p. 136 en 147.

p. 265, § 275. Volgens mededeeling van den Hr. Ritsema komt het voorzetsel *la* ook in het Tambee voor, en gebruiken dit dialect en het Oe. Oe. *la* ook in den zin van het T. lidwoord *io*, waaruit de identiteit van lidwoorden en voorzetsels (§ 271) wel zeer duidelijk blijkt.

INHOUD.

